

प्रकृतेः सर्वोपादानेभ्यः ससृष्टदेहः एष एव व्यष्टिभावेन सर्वस्य जीवः स पुर्यष्टकं प्राग्व्याख्याते
 २१ सच सत्त्वेषु पिण्डिकादिदेहेषु सूक्ष्मः समः सुखिणा समो नागेनेतः कृतेः परमार्थतस्तन
 किंचित्वावधारतस्तु किंचित्परिहितं एव च २३ पंचज्ञानेन्द्रियाणि च काराणां र्थेन्द्रियसहितः प्राणाः
 मनः अहंकारश्चेत्यष्टावंगानि भावभावमयानि मूर्तामूर्तस्वरूपाणि २४ तेन च तस्मै लोभयेमेव

मनोमात्रैकरूपात्मा प्रकृतेर्देहपुष्पसः एष पुर्यष्टकं प्रोक्तः सर्वस्यैवातिवाहिकः २१ सूक्ष्मः
 स्थूलो बृहत्तमैष व्यक्तो चक्तो तवर्जितः सर्वस्य बहिरंतश्च न किंचित्किंचिदेव च २२ अंगानिरा
 मतस्याष्टो मनःषष्टानि पंच च साहं भावांनीन्द्रियाणि भावाभावमयानि च २३ तेन गीता ३
 मेवेदाः सहस्रार्थकल्पनाः नियतिः स्थापिता तेन तथा यापियथा स्थिता २४ अनंतस
 र्वं मूर्द्धा स तथाधः पादयोस्तलं अपराकाशमुदरमिदं ब्रह्मांडमंडपं २५ ॥

नारो वेदांगीनाः नियतिः शास्त्रीयसदाचारादिमर्यादा २५ ऊर्ध्वेष्टोः असमूर्द्धा शिरः अधः पृथि
 वी पादयोस्तलं अपरमांतरालिकमुदरं तस्य हवा एतस्यात्मनो वैशानरसमूर्द्धं वसुतेजा सुतर्दिष्ट
 रूपः प्राणाः एषा गवत्मात्मा संदेहो बहुलो वस्तिरेवरयिः पृथिव्ये वपादावित्यादि कृतेरिति भा
 भावः ब्रह्मांडमंडपं शरीरमिति शेषः २५

वा. नि.

पार्श्वकाः पार्श्वीयवायवाः वारित्तजंरत्तं मूत्राण्युपलक्षणा मेतत् क्षितिधराः पर्वताः मांसपेयः
सरितः शिराः नासः २६ रक्ताधाररक्तसंचयपेयः वेष्टनेष्वहोशवेष्टने कर्तुं भोदिशोवाहवः यद्यपि चो
दोग्धादौ लोमानि वर्धिरित्युक्तं तथापि श्रुते तराचरोधे न तारकारस्युक्तिः २७ पकोनाः पेचाशतश्राव
हप्रवहाद्यनिलस्रुधाः प्राणावायवः चंद्रकुरं च क्षितिशेषः जहर्पावकः शोकीनलः पित्तं २८
जीवादिषट्कं तशशांकमंडलमेव सितेव पाभागः संकल्पकोशात्मिति मनोविशेषता परास्मृतं

लोकोत्तराण्यनंतानि पार्श्वकाः क्षतजंययः मांसपेयः क्षितिधराः सरितः संतताः शिराः २९
रक्ताधारजलधयोदीपान्येवात्र वेष्टने वाहवः कर्तुं मः स्फारास्तारकारो मसेततिः २७ पं
चाशदनिलस्रुधा पकोनाः प्राणावायवः मार्तंडमंडलं चंद्रपित्तं जहर्पावकः २९ शशांक
मंडलं जीवः शोषाशुक्रं सितेवलं मनः संकल्पकोशात्मा सा रात्मा परमास्मृतं २९ मूलेश
रीरवत्सर्वबीजं कर्मदुमसच प्रसवत्सर्वभावानामिंद्रानंदकारणं ३० यद्विंदुमंडलना
मसमवाद्गीवउच्यते शरीरकर्ममनसां बीजं मूलं च कारणं ३१

ब्रह्मैव सा रात्मा २९ बीजादिभावोपि मनस एवेत्याह मूलमित्यादिना आत्मादिभावेनाप्यायनादा
नंदकारणं ३० स एव विंदुशरीरे जीवः आत्मा केन तेन समक्षिणाणां धारणादित्याशयेनाह य
दिति अक्षिशरीराणामन्नमयानां स बीजं प्राणादेतकानां सर्वकर्मणां मूलं अक्षिमनसोचका
रणं चंद्रमा मनोभूता हृदयं प्राविशदित्यादि श्रुतेरित्यर्थः ३१

५५

११

1617

२॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri, USA

का. लो.
नि. ३.
६६६

सभाववादिनिचावाक्यमनस्य निरस्य निरस्यवयेति श्रुतादिस्वभावस्य कालक्षेत्रजलादिसहितवीजादि
स्वभावोसौ कारणमिति चावाक्ये यदुच्यते सा इति विधौ जस्वभावपदयोरप्यभेदातिरूपाण्येककुरस्वभाव
स्येत्यत्र स्वभावपदे प्राप्तायां संबंधस्यापि दोलमानानायेने उभयत्र विधौ यतया सरूपयोगानापनेः
सकलसाधारणस्वभावत्वसामान्याप्रसिद्धेः प्रातिपदकरूपेण समशीप्रसंगाच्चैकार्याचरनाश्रुतिरर्थकोतिः
स्येत्यर्थः अतः परिशेषाः स्वाभिमतसिद्धदर्शयन्ति तस्मादिति न तस्मान्नवोभावास्तत्कारं चेत्पि विले अत्रैव
कारणभातिरेव तेन समात्रास्थितयो कारणान्तस्मादेव चिद्वस्तु स्वरूपेण विभवति ततो भवति च न तदि
तिरिक्तमणमात्रमप्यस्तीत्यर्थः ३. अतएवात्र सत्ताकतैरपराधिकैरिति भिरप्यनर्जं न जायत इत्याह यच्च

स्वभावस्य स्वभावोसौ किल कारणमितिपि यदुच्ये स्वभावस्य सापयो केनिकल्पिना २२ तस्मादका
रणादिति भावाभातिचकाचरां अत्रैवेत्यविले कार्यकारणद्वयमिति स्थिते ३. यद्वत्समपरिज्ञानात्स
मेव व्यापहारिभि नः त्वाकरणात्तद्वज्जीवितं तत्त्वदर्शनात् ३१ सर्गादावेव नोत्पन्नं ह्यप्यचिद्वगने
त्विदे स्वरूपे समवद्भातिना निदोपपद्यते ३२ अन्यानकाचित्कलनाह प्रपते सोपपत्तिका अस्मा
न्वायादिनेकस्माद्वैवैषानुमतिम् ३३ ऊर्मावर्तवत्त्वादिसुद्धेजलचनेयथा तथेदेसर्गपथा
यत्र स्यात्तद्वद्भासते ३४ सदावर्तविवर्तादितिर्मलेपवनेयथा तथा येव स्रवनेसर्गस्य तोपवस्यते
३५ यथानेतत्सोपियं प्रत्युतादिमहां वरे ससत्रासत्रभोधात्मनयासर्गाः परापरः ३६

दिति स्वमेव व्यापहारिभिश्चैः कृतं तादृशवंधनादिकंप्रवृत्तस्य प्रमिष्यात्परिज्ञानाद्युद्धः त्वाकर
णपीडासेपादकेन तद्वत्तद्वदशानातरेजीवनमपि जः त्वाकरणेनेत्यर्थः सत्त्वज्ञावतक्रियायामिति शन ३१
अनित्यजः सत्त्वमिति ३२ अस्मान्न्यायाह तेनान्यकलना अन्याहशीवादिनां कल्पना वद्वानुमतिं
देवेत्यर्थः ३३ ३४ ३५ आसनः वोथाम्मायेन तथाविधं सत्त्वमिति हि मनश्चाकाशएव तयो
त्यर्थः न सत्त्वमिति पादे स्यात् ३६ श्रीकृष्ण राम राम श्री श्री वसिष्ठसमायन

भा. ६१.
नि. ३.
५४

तस्य विराड्देहाभागे पयतये मनः समष्टेरवसंकाशादादित्यादिरूपेन्द्रियपंचकं तस्यानभेदकल्पनाच्चाह
आत्मनोति संविति विषयभेदेनैवेन्द्रियभेदभावनात्वेविति पंचकमित्युक्तिः १५ तदुपाणिष्यानभेद
पाणिष्यादिभोग्याणी १५ आदित्यादिग्वारिवायुपृथिव्याख्यपंचेन्द्रियस्यानावयवैः पंचविषया
नृपभृजानो राजते तद्विषयेषु मनोविकल्पे रनेताकारकल्पनादर्नताकारसंवितिः सचायं कार्य
भावस्यान्ततत्तात्पर्यकारणाच्चात्मैव अतएव निरामयः १६ तस्य मनोमयोभावेऽपि सतः सिद्धमज्ञे

आत्मन्यथेन्द्रविवात्मन्यसो संविति पंचकं काकतालीयचन्द्रिन्नमुदितं चेत्तत्तिस्रयं १५ पंचा
नो संविदा पंचभिन्नान्ये गान्यसावयव बुद्धतेतानितदपरं प्राणपुत्रभवत्पि १५ सपंचवयवः
पश्चाज्जने पुरुषो विराट् अनेताकारसंवितिर्यत्तात्मानि शमयः १६ मनोमयो सा बुद्धितः
परस्मात्प्रयमोत्थितः आकाशविशदः शांतो निरानंदविभामयः १७ सचाप्यपंचभूता
त्मा पंचभूतात्मकोपमः विराड्ज्ञानैकपुरुषः परमः परमेश्वरः १८ स्वयमेवाशुभवति स्व
यमेव विलीयते स्वयमेव प्रसरति स्वयं संकोचमेति च १९ स्वसंकल्पकृतेनासौ कल्पो चे
न क्षणो न च यदृच्छयेदिति पुनः पुनर्भूतोपशामति २०

अथ सर्वशक्तिसंपन्नतां जीवतमीश्वरतंचास्तीत्याशयेनाह मनोमयो साविति द्वाभ्यां १७ सर्व
पुरुषसमष्टिरूपेकपुरुषः १८ तस्येश्वरभावेन स्वाविर्भावतिरोभावेऽपि स्वातंत्र्यमस्तीत्याह स्व
यमेवेति १९ २० ॥

५४

नस्या कृतिप्रहणप्रकारं वर्णयितुं सर्वकल्पनामूलसंभवाविर्भूतसर्वशक्तिके समष्टादेकमाध्यासे प्रथ
मे दर्शयति जीव इति निर्मयश्चाविर्भावः सैवासाधार्यसर्वशक्तिसंघतिलक्षणा रुदता ॥ ततः सू
क्ष्मभूतसंस्कारविर्भावलक्षणसमष्टिचित्तकल्पनामाह देशेति सार्द्धाभ्यां संस्कारात्मका इषदाविर्भा
वाच्चर्चितास्पृलतया सम्पगुनाविर्भावाच्चर्चितां च ॥ चेतसा समष्टिचित्तभावेन सूक्ष्मात्मभावं
लनान्यालेयपरमाणुप्राया ॥ स्वप्नेत्याज्जाद्यात्मतादर्शने प्रतीतेयत्तावयवानां हस्तपादादीनाम

जीवश्चिद्वनरूपतादहमित्येवचेतनात् देशकालक्रियाद्वयशक्तीर्निर्मयतिष्ठति ॥ देशकाल
क्रियाद्वयचर्चिताचर्चितां स्वयं असमास्यवत्प्रागंतावन्मात्रशरीरकां ॥ चेतसासमष्टाका
रां प्रालेयपरमाणुतां पश्यत्यात्मन्यथात्मने स्वप्नसमरणोपमां ॥ स्वप्नस्त्वावयवान्यतस
दृशोतां विभावयन् विस्मयचेतनोसतां ततामेवाशुगच्छति ॥ एवेरूपोबुद्धमानः प्रोक्ष्य
नत्वमयात्मनि पश्यत्याशुस्वमात्मानेचेद्विविधमिवदुर्जे ॥

आह शतं तत्सदृशोतां समष्टिचित्तरूपं विसृतां तस्यैव पूर्णब्रह्मभावविस्मरणो मनः समष्ट्यात्म
कचेद्विभावोपलक्षितस्पृलभावकल्पनया ब्रह्मादिरूपा विराडाहृतिराविर्भवतोत्पादविस्मयेत्या
दिनाचेतना विदेकरसा ब्रह्मसता विस्मयपरिहितत्रजडसतामेवाहमिति पश्यन् सदावमेवाशुगच्छ
ति ॥ पंचीकरणेन स्थौल्यापादनात् स्पृलसमष्टिविराडात्मना प्रोक्ष्य न तं तत्र मनः समष्ट्यात्मकं
कलोपचयात्मना इतं इव स्वभावेचेद्विविधमिव पश्यति सैवासा बुद्धिसमष्टिभावलक्षणा विरि
चिते तस्य ॥

७

विकसिताविजृम्भमाणान्नाक्रांतिरासंदनं तत्तापेन पीडनेन नवयात रुणयानित्याभि
 नवयाच करीश्रयाकिराणाकात्याकरग्रहाण प्रयुक्तसंपराच १० तेन आक्रांतितापेन ११ पौनः प्रये
 ननः १२ नर्भावेन कृतांडादि यथापराधं १३ ततस्तदनंतरं माधवः प्रलयपथं सेत्यादिविशेषणाति
 शिष्टं नारासिंहवपुः कृत्वा महासुरां हि राण कशिपुं ग्रहनृति सममेन संवधः प्रलयपथं सज्जगदिव
 चर्चं धनतज्जं भित्तं तत्र चित्तमनं यस्ततः दिशंति दशान प्रत्येव ज्वादिभिर्विचरं भित्तं यत्र १३ स्थि

ततापक्रांतितापेन त्रिजगंतिविकसिता कल्यांतसूर्यगणवन्नवयैव करश्रिया १० आ
 त्रिघंताप्यते नाथसूर्ये इप्रमत्ताः सुराः इविलासविलालस्यवालसेवस्वबंधवः ११
 प्रार्थयाचक्रिरे चान्ते दैत्ये इप्रमत्ताः नचमंते मरुतोपि पौनः १२ ततः प्रल
 यपथं सज्जगद्विघंतिं दिशंति दशान प्रत्येव ज्वादिज्जं भित्तं १३ स्थि विपुलना
 जालभासरादिजमंडलं दशादिक्कोटो ज्ञातज्वलज्वलनकुंडलं १४ समस्तकलशैलेंद्र
 पिंडपीठोद्गोरां दोडुमाधुननिधंतसुरद्वसंडवर्षां १५ वरनोदरविष्णोतवातोत्सापित
 पर्वतं त्रिजगद्वरनोदरकुकोपकल्याप्रिगवितं १६ महाविकटपीनासस्यदप्रेतभास्कर
 तेमकपलसद्विप्रेनापि नरपर्वतं १७ कुलाचलमहाकुचवदनोद्गदीदक्कं संधानपव

गणपंचचलानि विपुलताजालानीव भासुराणि हि जानां दंतानां मंडलानि यस्य दिक्प्रोत्रकता
 त दशादिक्कोटो ज्ञातज्वलज्वलनः कुंडलानि च यस्य १४ समस्तकलशैलेंद्राणां पिंडपी
 ठं पिंडपीठाकारं स्थानमिवाद्गंभीषाणां उदयस्य दोडुमाणमाधुनैः परिवर्तितं निधंतं तत्र
 च सुरांसंचलतविदीयमाणं संडवर्षां यस्य १५ वरनेन उदराविष्णोतैः आसवाते हत्सारिताः प
 र्वता यस्य १६ १७ कुलाचलै हत्वा तैर्महाकुचस्य वरनां चरनायामिव उद्गता निःशुक्तानि दिशः

विषयसंश्लेषेण निमित्तं निषिद्धं प्राप्तेन मराणा
 प्रथमविशेषा यस्य १८

वा. सी.
३. प्र
८१

1622

तथाविधं न भविष्यति वपुः कृत्वा त्वर्थः अहं न हतवानहं ते लंघित्विषः १ तोलोपेहलु दिलोपः ल
सक्तकलागवमिति त्रिधा विषोषांतेन विर्याहविति गम्यते तं गममपि दिपेन विर्यागं
हे प्रसिद्धं ॥ आसुरं पौरं प्रसाया सवर्जं ते प्रोपकरां वा इवाणवदिभिर्नानलैः २ वि
स्फुजितमहेशैते राफोदैकाद्वयनिभिः प्रलयपक्षे च नाना सर्वतमेवानामास्फुदैर्गजितैः एका

नारसिंहवपुः कृत्वा माधवो हन्महासुरं लसक्तकलागवतं गममिव दिपः १५ तोरमा
सुरमधातैर्दशहेतुगवहिभिः ससर्वभूतकल्याणतेजगजालमिवानलः २ तसिद्धमा
हतेतस्मिन् शंकोभसपाते विस्फुजितवनास्फुदैरेकाणववाउले ३ दुदुबुदीनम
चास्तरिजलमपाकाश्वउपायपुरदृष्टतदीपाश्वगतविषः ४ अथविद्वज्जतदेसंदद
न्यातः प्रमंडलं वभूवपातालनलकल्पलसजगत्समं ५ अकालकल्यातविधौद
तादैतं शनैर्विमौ कापियाते समाश्रस्य ससुरसंभएजिरे ६ स्तनशिष्टादतसनाः प्र
ह्लादपरिपालिताः दग्धतंदेषामाजामसुः शुचमिवाउवाः ७

८३५

गवेजलप्रलये १ दिव्यज्वलंतोमपाकाश्व २ कल्पेन प्रकल्पेन तसं चूर्णितं यज्जगत्त
मं ३ अकाले कल्यातविधानसहशोपुहेदैतं दिगपकशिपुहेतासमाश्रस्य ससुरैः संभए
दनिर्भरेण एजिते विमौ न सिद्धे कापिवाचामाचोखपदेपाते सति ४ अंजनाः पक्षिणः ५

८१

४ तर्हि श्रुत्याः श्रुतदीयवत्सोऽदृशीने को हेतुस्तथाह आत्मेति आत्मज्ञानार्थं प्रवृत्तस्य धारणाभ्यासस्य वत्सो
शतगमनादिसिद्धयानां तरो यकफलमिति तस्य रीतेनैव तदेतदिति भावः वगैः शुभमायादिचतुर्वर्गेषु च
आः निर्गलाः प्रजाः यस्मिन् ११ आसक्तशिलादर्शनसंयमस्य स्तद्वत्तादेवेत्याह अनयेति १२ भेददृष्टौ युस्या
नदशाया स्थितः वयं न पश्यामः समाधिना बोधे कता गता स्तथा गदशा बोधणात्पश्याम एव १३ १४ इयं
जगन्भातिः मिथैव असौ मिथ्याभातिः क्वनामास्ति यद्यस्ति च तद्यपि ध्यानचिद्रूपेण अन्यथा वास्ति प्रतीयमानज

अभिमानिकदेहावासानायाः स्वभावतः अस्या आत्मा वलोक्यस्वयमेवोपजायते ४ आत्मतत्वेन
पश्यन्नाधारणाभ्यासयोगतः दृष्टो न या भवत्सर्गो वर्गश्च अनिरर्गलः १० अनया वरसंचारपरयादि
शिरःशिला दृष्टा स्वजगदाधारभूतास्माकं तत्त्वात्मिका ११ एतदस्मिन् जगद्यत्र दृश्यं तं जगद्भिरो
अस्मज्जगत्पदार्थेषु संन्यानि जगत्पि १२ वयं तानि न पश्यामो भेददृष्टौ स्थितिर्मे बोधे कता ग
तात्वा शुपश्यामस्तानि वीक्षणान् १३ दृष्टे पदे वदेत्तु शोचन् लोभमिह जसि जगति सति सर्वत्र
शिलायामिव सर्वदा १४ जगन्नामसुधाभातिः कित्स्वप्नपुराणसो मिथैव यं क्वनामासौ चिद्रूप
ति स्तथा नास्ति च १५ परिज्ञाता सती येषां चिन्ममैकता गता ते न विमृशति शिष्टास्तु मम भाजन १६
अथान्यधारणाभ्यासात्स्वविरागवशोदितं साधयंत्यर्थं मात्मीयदृष्टत्वा मनशामने १७

इत्येवमर्थः १५ १६ किमिदं भूतमवेष्टायदियं मासुपागतेति यत्तत्समीपागमनसामर्थ्यकारणोपप्लवितस्यो न
रमाह अथेति अथ प्रागुक्तमिदं दृष्टाप्रानंतरं स्वविरागवशादुदितं आत्मीयं स्वाभिलषितं आत्मज्ञानावकुलं
चगुरूपसदनप्रवणमननाद्यर्थं तदुपदेशात्साधयन्त्यासाधयितुमिच्छन्त्या अनया अनासा प्रागुक्तजगत्सर्गाद
शनहेतुधारणा व्यतिरिक्तानां चरमिहिवद्वा शतरसंचारपरमनः कल्पितसूक्ष्माधानप्रवेशसिद्धे सदृशानसमा
घणादिसिद्धिहेतूनां हराणां पात्रानां परिधानेन धारणाविशेषाणां मध्यासात्सकल्पकल्पिततत्समाधिस्थानप
रिज्ञायतत्र गतया अनया अतर्हि नोपि तददृष्टमर्थः १७

वादी
निउ
५४

तत्रविवेकासामर्थ्यात्सीमूवेमनिरीक्ष्यः प्राक्तनसर्ववृत्तानैः सदतत्तादृशांशान्मानंस्मरेत्तदसंस्परेति किंचि
नचमसारमेवचकि १ असारात्तमेवप्रकटयति सप्रमात्रमिति यद्यस्मादेतोः ॥ काचकचंकातिविशेषः ॥
तत्राहुविमचिन्मात्ररूपत्वाप्रलेपयावेदनंसत्त्वादितिवाद्यतीत्यादरूपमिति ॥ अतएवसर्ववस्तुनासका
रणाकत्वादिवदाश्रयितकल्पनानुसारेणचवस्थितारणाहसकाराण्येति ॥ समष्टिवादिभावकल्पनाप्य
स्माकंसमष्टिदधीनवेत्तादशमिति यस्याणिनोददिश्रयितकल्पनाः सोस्माकंविशरात्मासचप्रमचिक्तत्
नदशादेवविशरावमितः सकल्पनयात्तन्साधारणवस्थितेवेत्यर्थः ॥ एतत्तादृशवदपरेपिशास्त्रेअनासंप्र

संस्मारात्मानमविलोकत्तत्केदस्थितेसिच कादेवाकिमिदंदृश्यंकिंसारंकिंचिदेवच ॥ सप्रमात्रमि
दंभातिकिलकस्मात्रवेत्तिभो अदंस्वप्नरोयतेनंसप्रपुरुषोपमः ॥ अनाकारमनाख्यमनाद्यमय
कल्पने इदंचिन्मात्रकाचसकाचकचंजगत्स्थितं ॥ रूपमोदशमेवाप्यचिन्मात्रस्यास्यकृत्रिमं स
वेगस्ययदेतद्यद्यत्रवेत्तजितव्रतत ॥ सकारणत्वकलनात्तद्वैमस्यसकारणं अकारणत्वकलनाद
ससर्वमकारणं ॥ आसंप्रजानांत्वस्माकंविशरात्मासचानतः वयंददिस्थितायसमचास्मचिदृशादि
तः ॥ भविष्यत्परोन्मासंविशरात्मासएवच कारणांसखडःखानांभावाभावात्मकमणं ॥ वि
राडधातुविकाराणाविवमसंदनादिना तदंगावयवस्याप्यजननालस्यवैसमं २ इर्भित्तावग्रहातीत
मर्थोतिशममेतिवो यस्मादिराजोयासनासासंगस्यास्यसर्गता ॥ काकतालीयवत्साधोकेषुचिदुष्टक
जानांविशरात्माभविष्यतीतिसंभाष्यते तस्मिन्नुदेदेसएवसखडःखानांभोक्तयाकारणानान्योन्येतिववस्थित
त्यर्थः भावाः संपदः अभावविषदः कर्माणि सकृतडकृतानितेषां ॥ नचानाडुर्भित्तावग्रहादिमाधाराण्डःखे
तयोयस्यालसमष्टिरूपोविशरतदीयथातविकारभेदपवनिमित्तप्रियाहविशरितिद्व्यभां २ इर्भित्तेचअवग्रह
अग्रतीतमनयः प्रलयअपनेषंसमाहारः यथायोगायातिशममेतिवो तत्कृतसत्रादयस्यादिति २ तेषां
प्राणिनांसमानकालपरिपकडुष्टकर्मपितत्रास्यवेत्तादकाकतालीयेति २

1625

४४

अमतेः आत्ममननश्च ४ कदाचिदुधोमुनिरतिथितया समग्रदंशजगाम तथेत्तरान्वयि ५ अथ कमात
पूर्वभुक्तवोक्तनः समवानजनताजनसमूहस्तथाः समानसुखदुःखागमकमंविदृश्यविचिंत्य ६ सुखेविषयसुखल
वेरतिशामक्ति ७ ८ आसंजनतानोसर्वानभत्याभत्यानश्रादयतिभोजयंतोतिस्वीदयोदुर्भिक्षादिदोषाः सममेवयदायां
जेतत्रविभितभूतेश्च भुंक्तमिदं सममेवकुर्वन्ति ९ यत्सममेवप्रवर्ततेतत्किं कस्यदुक्कियासमाना सर्वेषांयुग

कलत्रंरतितमतेर्ममवर्षाणिषोडश तत्रतानिद्यतोतानिगदृष्ट्या अमतेमतेः ४ कदाचिच्चाजगामाथार
दसुप्रतयामसंननुनिर्मोन्मोमहावोयोवुपोतिथितयातथा ५ सोत्रसंश्रितस्तपःसुप्रवानभुक्तवोक्तनः
इदमंगमयाष्टोविश्वपूजनताक्रमं ६ भगवन्भूरिवोयोसिजानासिजगतोगतोः यस्यादृष्टक्रोपोसि
सुखेगदृष्टासिनोरति ७ सुखदुःखासुपायांतिकर्मभिः कर्मशालिनां शुभाशुभैः परकालेसम्पानीव
फलार्थिनां ८ सममेवाशुभं कर्मकिंमिमाः सकलाः प्रजाः कुर्वन्त्यासांयदायांतिदोषाः स्वीदयः समं ९ ३
भिक्षावप्रदोतातेस्वीदिसममेवकिं जनतालस्यफलतिसमानकस्यदुक्किया १० दृष्टाकर्णसमालोका
स्ययमानवोक्तनाः सउवाचवचोवंधममृतसंदसंदरं ११ अन्यमुनिरुवाच साधोसाधुविचिंतोत्तं क
स्य रोगयत्कारणं सहासहोदृश्यस्यकस्मान्नानासिकथ्यतां १२

एतदनकुनडुक्कमाचरणाप्रसिद्धेरित्यर्थः सममानोविस्मयवानिवोक्तनाः ईषदुसत्रितिका ११ नास्यसंशयः सर्व
संशयवीतमज्ञासमनिरस्यसमायातं शकाश्चभिद्येतदर्थंआत्मतत्त्वेदृशमिथ्यात्वेचमुत्पादयितुंसमुनिर्मोपप्र
ह्रसाधोतिदेसाधोविचिन्तेचिदचिद्वैकवत्संतः करोगसजिप्रस्यदृश्यस्यतयत्कारणंसहासहसाधुजानासि
तत्कस्मान्नानासिकथ्यतां नयाजानासीतिनिदिष्टात्यमातः पृथक्कृत्यसाक्षिणः शुद्धसंप्रश्नविषयत्वद्योतनार्थ
कस्मादितिदेत पंचम्यानिर्देशः १२

इदानीं परमकारणको भगवान्मिष्टोदृश्य कौतुकासक्तानथमाधिकारिणः श्रोतृन्लान्निर्भन्त्यद
ष्ट्यासक्तिं त्याज्यन्नाह तस्मिन्मिति हेतुधर्माः सूर्योपचयादेः विकारजातस्य च यदेष्टमार्थवस्तु
निश्चात्मनि स्वप्रकाशात्कास्त्राचार्योपदेशाच्च करतलामलकवत्स्यष्टेष्टसुरतिसति यस्तु
अदर्शनं किं इतः प्राप्तं भवद्विष्टदृश्यजातं किं आत्मनि बंधनाय न विदग्धं किं बंधनं वा भिलषि
तोस्तिथेन दृष्ट्यासक्तिं न संवतेत्यर्थः १५ यदा कार्यकारणभावादिसर्वं ब्रह्मैव भवति तदैव तदेह

तस्मिन्मात्मनि बंधनाय विदग्धेन मुदाधर्माः स्पष्टप्रवोच्ययादेर्वस्तु १५
कार्यकारणभावादिव्रह्मैव सकलं यदा तदा तत्र द्यतास्मिन्मन्विन्मात्रात्मकेतने १५
मार्गयन्ति प्रवोधा यतैर्मरिगोरलमस्तनः व्योमरूपे किलैकस्मिन्सर्वात्मनिते सति १६
कार्यकारणतादृशानासक्तीनामेव कः क्रमः यो हेतुस्य दने वा यो ईवते सलिलस्य च १७
श्रुत्यत्वेन भस्मसौम्यसर्गादि तच्चिदात्मनः कार्यकारणभावादिव्रह्मैव सकलं यदा १८

दिपरिच्छेदापगमात्तते विस्तारं प्राप्ते चिन्मात्रात्मके प्रतीचि ब्रह्मतासिद्धिनापुमात्रमपि दृश्य
रिषाये १५ अतएव व्योमरूपे सत्त्वात्मनि पूर्णोपि कार्यकारणतादिदृश्यसंगोक्तं यदस्य प्रवोधा य
साधनानि मर्मीयन्ति तैर्वादिदृग्गोक्ता किं कैः शिष्यसंगे वा श्रुतं अस्तु प्रवोचनमास्तीत्यर्थः १६ य
दिचावशं हेतुर्वाच्यस्तर्हि सर्वस्य भावरूपा सा विद्ये वेत्ता शयनादय इति १७ अतएव विदुषां तद
धात्मर्गादि हेतुनिरूपणो निर्लज्जतादोष इत्याह कार्यति १८ ॥

वा. नि.
टी. ३.
१७

कारणप्रतिपादनार्थाऽक्तिर्विलज्जतानिर्लज्जता १९ २० यदि सर्वत्र द्वौ वनर्हि इच्छापिसुतगं वसेति त
इत्यनौ का लतिरिति विदुः श्यामः शो कते पदे चेदिति २१ इच्छा नृत्पादने यत्नः क्रियते किं दया प्रमेरि
त्यादिना मक्तयत्नविधिनिषेधने निवारणं सत्यं विदुः इच्छोदयेपि न काचित् ततिः विष्णो वापि नायास

तदा ब्रह्मणि सर्गाणां कारणार्थं विलज्जता ननु त्वमस्मिन् सत्त्वित्वात् शिवमये जात १९
नास्ति चिन्मात्रात् न तन्मत्तं रजोदयः ऊतः सदेहयोधसेना योनमन्मावेतरयथा २० नमज्जगद
हेतोर्दोहशेषे ब्रह्मतरतया शीरामः ३ यवंचेत इदं त्विच्छामावेदेत सुनीश्वर २१ सातवर्षे वको
यः स्यादस्या विधिनिषेधने श्रीवृत्तिः ३ ज्ञातायां संप्रवृत्त्या मिच्छा ब्रह्मवनेतरत् २२ य
यामि बुद्धवान्मत्तत्वात् किं विदुः श्याम यदा यदा ज्ञातो देति श्याम ती छात दातदा २३ वस्तु
सभावा दुदयत्पादिसेयामि नीयथा श्याम येवन तदेति ज्ञाता विच्छादि तदु २४ यथा य
यो दयो ज्ञाते हेतु शोति स्तथा तया वासना विलयश्चैव कथमिहो दयो भवेत् २५ तस्या वि
यो पशोतेर्निर्मला मक्ततोदिता अशेषहृष्यैरस्या यम्येहो देति न कचित् २६ विरक्तता
स्य नोदृशे नोदेत्यत्रास्परकता केवलं दृष्टृ श्यामोः सदने न सभावतः २७ ॥

प्राउदयवदुर्लभ इत्युत्तरमाह ज्ञातायामित्यादिना २१ २३ इदं किं कसी गता विच्छा ३ इति प्रश्निष्य
धातोः प्राउतस्य सप्तम्येकवचने अयतीति रूपेण तयतेः तस्यात्मनेपदितात् २४ २५ मूलोच्छेदाद
पि विदुषो नेच्छोदयसंभव इत्याशयेनाह तस्येति २६ न सदने न रोचते २७

१७

॥ स्तोतृद्विचित्रपञ्चगदात्मना उदयास्तमयो नेत्याह शांतेति चेत्ता संभवतः यदा जगंते च न संति तदा तदात्म
नाचित उदयास्तमयोक्तः कस्यात्तिहात इत्यर्थः ॥ युदितमाया विलासदृशादृश्यते तदा सर्वं सारं सर्वं रूपं ता
य येन सुप पश्यत इत्याद पर्वता इति संवेदनस्य वासना वैचित्र्यानुसारिकल्पना लक्षणा प्रयोगेण संकल्पेन ॥
अत एव योगसिद्धानामेहिकी विरुद्ध कल्पना लक्षणा सिद्धानां तादृह संविदिति सेविलक्षणा यत्सिद्धोपपत्तिर्नाते
त्ययोगेण ॥ यथा प्रसिद्धं चंद्राकाशे अनतानि सिद्ध संकल्पकल्पितानि नगराणि परस्पर मसलशानि त

विहारिणि जगत्तेगमनं गदवहृषिणि किंच वा कथं सत्यं किं शांते च कदा कथं ॥ शांते मदावे
दाकाशे जगत्तु गतशालिनि चेत्ता संभवत संति नोदयास्तमयोक्तः ॥ पर्वता गगना ये ते गाने
पर्वतायते संवेदनप्रयोगेण ब्रह्मणः सर्गतास्थितौ ॥ संविद्युणा प्रयोगेण निमेषादे न योगिनिः
कृवंति जगदाकाशमकाशं विजगति च ॥ सिद्ध संकल्पना गराण्ये मत्यानि यथा वरे न या समं
हृत्वाणि संति तच्चित्रमः ॥ महाणी देयया चती च मोम मयि मिश्रिताः पृथगे वावति ते
पयसो न्ये चैव ॥ महाचित्तिमहासंयोगो मयि मिश्रिताः पृथगे वावति संते च निरि
नतेततः ॥ सर्गात्सर्गात्तगलोके या प्रबुद्ध योगिनः सिद्धलोकांते प्राप्तिः संवेति विबुधो न्यः

द्वितीयं संति न या ब्रह्मणि सर्गसहासाणि संति ॥ ननु श्रोतमाद महाणी वेति ॥ ॥ ॥ अन्त्यमेतद्वि
तानामपि सिद्धलोकांतराणां इह या गालोकेन योगिनां या स्वापाये मूलचिति प्रविलापनेन चिन्ता
नुपवेशद्वारा तलोकां नुपवेश लक्षणा प्राप्तिः सैव स सर्गात्सर्गात्तगलोकेन पीतिबुधान्वेडया
समयः तथैव लोकाणां नादौ वर्णनादिति भावः ॥ ॥

का. दो.
नि. ३.
१११

पवेचसर्वशानोतज्ञोपसर्गोपचशाश्वतेवृक्षणेवविवर्तरूपास्थितिः कलितेत्पादयविनाशिते २८
प्रपाचपरमार्थेचिदाकाशस्थनिजाभोदकल्याः सर्गविभुमास्तत्वरूपावेतिनोत्पत्त्यादिरेषामस्यादपर
मार्थेतिस्पष्टिकशिलोदरेदृश्यमानोरेखाइव २९ सिद्धभूमयइवेतिशेषः ५ अतएवप्रपचस्यालुसंक
ल्पमोहानांयामराणांदृष्टास्तुलानुभववस्थितिः सत्त्वसत्त्वतरसत्त्वतमसंकल्पमोहानांभीभेदा
नादृष्टास्तद्व्यादिभावेनस्थितिरितिसर्वानुभवानुसारितान्तरानुसारिणः सर्वेषांउक्तयः साइत्याद
संकल्पेति तनवः सत्त्वाः संकल्पमोहाद्युपेयोयोगिनांतेषांमननपूर्विकाः जगत्सोदमाक्तयश्चान्याः न

अविनाशिनियुक्तस्थितानिपरमेशिवे ओम्नीवशून्यतोह्लासाः सर्ववर्गानिरर्गले ३० यमा
थेनिजाभोदाः सत्त्वाः सर्गविभुमाः नोद्यतिनोपशाम्यंतिलेखाइवशिलोदरे ३१ अन्योन्यसु
मामोदामिलिताश्चयमिच्छिताः ओमरूपास्तथासर्गान्योन्यसिद्धभूमयः ५ संकल्पाका
रूपतान्तरानुभववस्थितेः तनसंकल्पमोहानां सत्याद्यमननोक्तयः ५ नजानवादिग
सत्यानवाद्यानर्थचादिता यथावेदनमेतानिवेदनानिफलंतिवः ५ चित्तिचित्तयदस्मि
जगदिमेवभाविते भेदोद्वतपयसोरिवनात्रोपपद्यते ५३

यामराचयवविरोधेनासर्गसंतत्याइत्यर्थः ५ अतएववादिभेदानांनानाविधकल्पनाश्रयिततद्वापना
संकल्पावसारेणोवसमाः न सर्वसंकल्पानुसारेणपरमार्थनोवेतितान्तेवाध्याहेनति ज्ञानवादिताश्रान
रविज्ञानमात्रपरमार्थवादिता वाद्याहृष्याः येअनर्थाः इः खहेतवाद्वागुगाकमीदिसप्तपदार्थास्तान्ना
त्रवादितापिसत्या यथावेदने यथासंकल्पतत्तदर्थक्रियासमर्थतयाफलंति ५ कलदिशामागिकः पत्तस्त
माहचितीति चित्तंविप्रश्रुप्रकाशनशक्तिः सवाद्याभेतराद्यजइत्यादिअतेरितिभावेः ५३ ॥

१११

वा.दा.त्रि.३.
१६५

अनियतं देण कालवस्तु सभाव नियमरहितमेव भूतिवद्वि कानिचित् नियतं तद्विपरीतमित्यर्थः ५२ सूयद्यभावाद्वा
न कालानि ५५ नानि किं सत्यानि नेत्याह तानीति कदा प्रभृति तर्हि कदा नित्यं तद्विपरीतमेति अनादी त्वेव
अज्ञाने अज्ञाने तदेव दोषो यस्मिं सत्या विधेयं तौ चिरुतानि ५५ चिच्च मन्तार रूपेति चिन्माकाशे आबिलरज
स्तमः कल्पितं यथा स्यात्तथा ५६ अहेतुना पृथ्यादीनामनुभूते भ्रमात्मना ज्ञानि जगत्पत्तने अधिष्ठानात्तना

न्या ५

कानिचित्सत्य कल्यानि दीर्घ कल्यानिकानि चैत अग्राय नियतं भूरि नियतं भूरिका निचित ५३
अग्राय ज्ञान कालानि यदृच्छा वशातः स्वयम् जायमानानि पुष्टानि सुस्थिराणि स्थितानि च ५४ तानि भू
न्यत ज्ञानानि परमाकाशकोशके अपरिज्ञात कालानि रुढान्यज्ञात दोष ५५ अथ की काश
मेवादिज्ञाने गवलिता मलम् चिच्च मन्तार त्वेव स्वप्न जाला म्मोति चाविल ५६ अनुभूते भ्रमात्म
ता मन्तारणा नामभावतः पृथ्यादीनामहेतु नाम तत्पत्तने संत्य संति च ५७ म्मगत्स्यात्तु भवद्विचित्र
न यो मवर्णवत् संपन्नानि सत्यानि सत्यान्यप्यनुभूतिः ५८ चित्संकल्पनमस्येव भासमानानि भू
रिशः वासनावातनत्रानि विलुटं त्यात्मचेष्टितैः ५९ सुगसुगदिमणकावद्गोडं वरडुम फला
निरसपूर्णानि चूर्णानि मानानि मारुतैः ५० अभिज्ञात सभावस्य सगारं भकरस्य च शुद्ध चित्तत्वाल
स्य संकल्पनगगणिते ५१ तमहेतुसदं चेति धियवलहृदा मल संपन्नान्यर्कदीप्येव पंकजी
उन कानि च ५२ ॥

श्रीः

संति सद्रूपेणा त्वसति च ५३ अतश्च न ये माह चित्संकल्पेति ५४ अगोडं वरडुमे सुगसुगोरगनरादयो मण
काः अगोडानि तभोगवैचित्र्यस्य पूर्णानि फलानि ५० अथ वा जगति शुद्धस्य केवलस्य चित्तत्वालस्य
संकल्पनगगणिते ५१ संकल्पनगगणिते दार्ढ्यकोदेतस्मादहं तमिति अहंताश्रयिमानधिया बलनश्रेलमत्यनेह
वानि संपन्नानि पंकमयानि जीउन कानीव च कारोहि मे न चतुकरकादीनी वेति ह्योतातगभूदनाथः ५२

१६५

यानि मिथः अनन्तानि अपरिच्छेद्यस्वभावानि धर्मानन्त्याद्वा अनन्तानि भेदेऽप्यन्योन्येव सन्निवेशोयेषां तानि प्रत्यभि-
ज्ञायामन्योन्यात्मकानि च १८ एकत्रैतत्परवर्गमनादन्योन्यपरलोकानि परस्परं प्रत्येतद्दीनशक्तियोगान्मिथः
सिद्धनगरायाणि च १९ अतएवाव्यवस्थान्यववर्णने अपरिनिश्चितमतीतानामगम्यतादसंमंजसरूपानि भां-
नीत्याददतादृशेति अनुभवानामोद्धानोपयत्नानां चागम्यान्विषयभूतान्यभागतानि सन्निहितान्यपीति
यावत् तर्हितानि तादृशां कथनेतीत्यनेन तत्राह असंमंजसेति १८ चिदादित्यस्य ये शुभं उल्लसये सवतः प्रसूते

मिथश्चाव्यवस्थास्त्राणि मिथो नन्तानि यानि च अन्योन्यसन्निवेशानि मिथोन्योन्यानि यानि च १८
अन्योन्यपरलोकानि मिथः सिद्धपुराणि च अन्यदृशमहाभूतान्यन्यादृशमिरीणि च १९ तादृशाने
भवेद्दानामगम्याभागतानि च असंमंजसरूपानि कथमानि सादृशैः १८ अणवत्संख्यामाणा
निचिदादित्याशुभं इले परमार्थत्रियोद्योमिरपि जालानि कुडले १९ कानिचित्तानि तान्येव भू-
ताभूताभवेत्तत् कानिचित्तादृशान्येव ज्ञातानि च न पर्यावत् ४० अन्योन्यताच्च सहशाव्यन्या-
निसहशान्यपि केचित्कालं सहशाव्यन्यानेव च कानिचित् ४१ फलान्निता नन्तानि परमार्थ-
महान्तरोः अनन्यानेव चान्यानि तन्मयान्येव च तन्नामी ॥

चैतन्ये ये अणवो जालसूर्यमरीचिषु प्रसिद्धास्तदन्तेष्वमाणानि प्रसिद्धिभांति प्रोक्षमाणानोति
पादेपरिशेषभाजि तथा परमार्थत्रियोद्योमोक्षसाम्राज्यलक्षणाः कुडले तादृकस्योमिरपि कृताका-
शोभनाकाशे च विचित्ररत्नरपि जालशायिणि १८ ४० तेषु कानिचित् एकत्रैव चित्ति सर्वेषामभा-
सादृश्यकृते नान्योन्यात्मकतासहशाव्यन्यादृशान्यपि एवं सहशाव्यपि केचित्कालं सहशानि को-
निचिद्व्यानि अत्यन्तचिसहशाव्येव मायायाश्चरितचरामायसीयस्त्वादिति भावः ४१ वृक्षफलवद्वा
तत्रभेदाभेदकल्पनेत्याह फलानीति ४२

विभूतात्सर्वशक्तिमत्तात्सत्यसंकल्पानात् १० पश्चात्प्रविश्यातः स्थितिकल्पनोत्तरं निर्माणदेहादि
 प्याय ११ असंभावदर्शनेन न कर्मसंभावनापीत्याह जलेति १२ आदिसर्गं शुद्धात्मिकदेहेषु यः कुतो न तत्राह य
 र्जैरुतिनेषां सर्गात्तयारुढाभावादेवेति भावः ४१ ४२ तथा च न कर्मप्रयुक्तो बंधः किंतु ज्ञानप्रयुक्त एवेति तदेव क
 र्मवीजैरिति कामेयपरित्याह अपरित्यागमात्रमिति ४३ अत एव कर्माप्यविद्यात्वादेव यथा ज्ञानप्रकर्षस्तथा
 तथा अपरीयत इत्याह यावदिति ४४ न न ज्ञानमात्रात्कथं वस्तुताश्रयांशकवस्तुत्वमेव कर्मणो नास्ती

इति तं क
 २४४

ब्रह्मेव सर्वो भूतात्मा कर्मजनेति कल्पनाः सयंकुर्वदिदेभातिविभूतात्कल्पितार्थभाक् १० न संभवति
 जीवस्य सर्गादौ कर्मकस्य चित् पश्चात्स कर्मनिष्ठा यमं ते कल्पनया सचित् १२ जलावर्तसंकारेहः
 कानिकर्माणि चोच्यतां यथा बुद्ध्यावर्तयन्मात्रं यथा ज्ञानगत ११ यथा सत्पुरुषाभावेन प्रकृत्यस्य
 भवेत् आदिसर्गं पुजीवानो न याचित्मात्रं रूपिणां ४० सर्गसर्गे तयारुदेभवेत् कल्पना पश्चा
 ज्ञीवा भवेतीमे कर्मपाशवशीकृताः ४१ सर्गं पुन न सर्गं यं ब्रह्मेत्येव किलेति १३ यत्र तत्र कर्मणि
 कामिका कस्यातिव अपरित्यागमात्रं यत्स यवै परमात्मनः तदेतत्कर्मवंधायतं तत्तस्योपशम्यति ४२
 यावयावत्समिज्ञाने पंडितस्य प्रवर्तते तावतावतदेवा स कर्मशाम्यति वंधं यन्नाम किल नास्मवतकां
 नोका कदर्थना परमाशास्त्रे वेधः किं विन्नाम न विद्यते ४३ तावत्ताया भवभयकरी पंडितत्वेन या
 वतसादित्यं पतसि न पुनर्यत्नसंसारचक्रे यत्तु कुर्याद विरतमनः पंडितो मम हात्मा तानोदारे भयमिव
 रथानेव वः शान्तिमिति ४४ महाशान्तिः कर्मनिर्णयो नाम हि चत्वारिंशदुत्तरतमः सर्गः १४२

त्याह यन्नामेति अत एव पंडितार्थमेव यत्नः कार्यस्तद्धिना भयाशांते रित्यपसंहरति तावदिति यावत्
 दितं तेनास्ति तावत्कालमेव मायामयं भवकरी मेव तिभये पुक्कज इति खशाचिषयोऽयं न ग्रहणावता
 प्रातिपरिकेन तदेत विधि प्रतिषेधात्तदेव पादित्येन पादित्येन पुनः संसारचक्रेन पतसि नतं पुक्क
 तकारि पादित्यमत्रो ययुज्यत इत्यर्थः अतः कारणादविरतं अमलता नोदारे पंडितत्वे अवगादि यत्तु क
 धातु इतरथाऽपायान्तरावः भयं शान्तिनैति स एव स विदितो न भुनक्ति इतरमतरं कुरुते अथ त

मयं भवतीत्यादि प्रकृतेरिति भावः रमिणीवाशेति चत्वारिंशदुत्तर
 तमः सर्गः १४२

वा.सि.
नि.३.
३२६

1634

पेरितस्य प्रशंसात्रनचविनात्रदर्शने चिदेवजगदिमेतद्वयोक्त्या समर्थते सर्वेषामेवधर्माणो नि
र्णयेधर्माविच्छेदलोचिककर्मणो निर्णयेतदुभयकलेहिकासुधिककर्मणो नारतमे निर्णयेच
संदेहशयिभेदनेनप्रोक्तणो बुद्धिनिवासनः पेरितयवसभासेदनेयथा पुंदरीकाणां विकासं मार्जं सो
नभोमंडनेनहृदित्यर्थः १ आसुधिकसुखमपि सर्वे पेरितपाप्मानसखवारियो शीकरादधिलुत
रुमियाह आत्मज्ञानेति २ पुंदिन्यात्पेरितपलदानेदात् एतस्येवानेदस्यानानिभूतानिमात्रामप्यज्ञो
वतीतिप्रतीतिभावः ३ पेरितस्यसंज्ञासु विचारजन्यज्ञानचतः परमार्थवस्वरूपादृष्टिः स्वात्मने

सुनिरु. सर्वेषामेवधर्माणो कर्मणोशर्मणामपि पेरितः पुंदरीकाणां मार्जं रुचमेदने १ आत्म
ज्ञानविशेषो नित्यगतिगतिको विद्वाः पेरितास्त्रशत्रुधीर्जरत एतत्वायमे २ पाप्मालेभूतले
स्वर्गसुखमैश्वर्यमेववा नतत्प्रणामियत्रामपोरित्यादनिचिचैते ३ पेरितस्ययथाभूताव
स्तदृष्टिः प्रसीदति दृष्टिर्वैद्यो निरभोद सकलामलमंडले ४ उदृष्टमविद्यात्मवृक्षसंपद्यतेह
एतत् बुधस्यवाधात्सुगमसर्पत्वमिवशाम्यति ५ यत्स्थितेवृक्षणिबुद्धतास्तु नैवसमता
सभावेकात्मिकाः संज्ञाः देहसर्गजयादिकाः ६ सुगौविद्यतपचायेनयप्रतीको किंचन तस्य
मीणा कर्माणि नचैवाक्षरमालिका ७ एष्यादिसंभवति चेतत्सकारणात् नत तदेवयत्र
नास्तेवतत्रकितस्यकारणम् ८

वप्रसीदति अल्पादने सकलामलमंडलेशरत्नणो दोहकचत्वरिन ४ बुधस्यपेरितस्य सुगममनि
कल्पितसर्पत्वमिवदेहसर्गादिदृश्यजानेवाधाच्छाम्यति ५ तर्हिदेहसर्गादिशानिः ब्रह्मसभावा
दव्याउभयतेनेत्याहयुदिति ब्रह्मसुततज्ञानेनब्रह्मणिसभावेयत्स्थिते तस्येवते नैवसभावेका
त्मिकाः देहसर्गजयादिकाः संज्ञाः कृताइति सत्यतापरमार्थइत्यर्थः ६ ऊतएवमितिचेत्यरिशिष्ट
ब्रह्मणः दृश्यक्षयाख्यधर्मकर्मण्यत्वादिन्याहसर्गइति अक्षरमालिकास्तदोभयकपदवाक्या
दिरूपाचनैव ७ वैकाशिकेनादेवदृश्यस्यसकारणकत्वेनिरस्तमित्याहएष्या
दोति ८ ॥

प्रतिभातं प्रतिभासः नदिप्रतिभासिके तदेदं चकारिकारणापेक्षासीति भावः १ पूर्वकामयनेरति पूर्वकामं
पित्रादिकारणं काल्पनिकं अस्ति न वास्तवं यथा नया जगदुपेतमेपीत्यर्थः २ पित्रादिवत्कर्मण्यवस्तु
वमेवेत्याह यथेति पुंस्ते पुरुषादिभावे ॥ मिथः पश्यतीति शेषः पृथुचसर्मपुथया वासनमिथ्याभूतस
र्वव्यवहारे प्राक्कर्मसन्तमपि यथा वासनमिथ्यात्वे वेत्यर्थः ॥ जीवाः सर्गाभूतभवनादिसर्गकृत्यभूतिके
देहसिंध्यते संसारे स माधवदेव यथा संवेदनं स्वसंवेदनात्पनतिक्रम्य भाति ते न स्वमाध्यावसंवेदनां शेष
तः विद्यमानाः इतरांशे असेतश्चेत्यर्थः ॥ यतो यथाभावने भाति अतः स्वमेपिसंतिमिथः परस्परमर्थ

ब्रह्मणः प्रतिभातं यतदिदं जगदुच्यते तेनैव कुत एतानि पृच्छादीनि ककाराणां १ सुदृष्टं पश्यन्त
मस्तिकात्पनिकं यथा न वास्तवं पूर्वकामं जायते तथान्तरा ॥ यथा प्राक्कर्मसमेपुंसां
न विद्यते इह जायते मन्त्राभाता नामपिनोतथा ॥ जीवः सर्वपुसर्गपुसमाया विस्तृतमिथः
प्राक्कर्मसन्तमिथ्यात्वा यथा वासनमेषु च सर्गाभावयदेहाने भातिसमाधिवन्मिथः यथा संवेदने जी
वाः संतोसेतश्चेतने यथा संवेदनं सर्वभातिभावयतस्ततः तसंत्पात्तमपि स मे जायती वां यदामि
थः संकल्पसंविदस्य वस्तुनिष्ठतया सुदं फलचामोति ते समेत कनिष्ठतया सुदं ॥ शुद्धांसे वि
त्सभावस्या यत्संयभाति भासत तस्या भातस्तस्या स जायते माभिधाः कृताः ॥ सर्गाभावयदे
हाने भाते यदेतं यथा ततथामोक्षपवासेतदिदेसर्गाद्यते ॥ जायते माध्यावसंवेदनं विदश्च नभि
चता अस्मृतिवरूपायाः प्रकाशालोकयोरिव ॥

राः अर्थक्रियासमर्थाः ॥ नेतवसमेयं यथा विनापि वास्तव्यं भोतनादिसंकल्पसंविदेव पाकादिसंवि
क्रमेण ग्रस्य ग्रासादिवस्तुनिष्ठाय सास्तया विधानेन नृत्पादिफलप्रामोति तथान्तरात्संकल्पसंवि
दपि अस्मरः समः सुदो जायते तेनावा नेव विशेष इत्यर्थः ॥ सुदं मस्मदं वा यदेव भूतास्य भाति त
स्यासंजायते मोक्षमभिधाः लोके कृताः ॥ आसो तं मोक्षपयं तथेवासी प्रवाहरूपेण तथर्थः ॥
जायते मया यं अर्थाः प्रसिद्धास्तेषां प्रतिचरूपास्तसंविदश्चातो नभिचतेत्यर्थः ॥

वा.दी.
नि.दी.
३८३

आवीचिवीचीनभिवाप्यस्मिन् योर्द्वौ भसोरिव वा ॥ अथ नित्यं च सृजति चिद्रूपतामिति ज्ञाता स
ह इत्येवमपि हानचिस्सभावतः प्रकारेण तस्य न्ययमेवास्ति नेति नेतीति कृत्यानिषधमानत्वात्
स्तेन स्येन न जानदर्थेन न जानदर्थेन वा प्रतियोगिभावेन संयुक्तं च २० ब्रह्मजगदात्मना प्रोक्तं
प्रलयात्मना मृता च दृष्ट्वा नुभवः स च सार्वात्म्य व्यवहारपरमार्थेन एकमेवाच लोप्यते २१ न गर्ह्यते
तु सादीनामर्थानां पुरुषेणो वगगनपवनादीनां कार्यकारणता ब्रह्मणा या यथा कल्पिता मानये
वा स्तेन नियति भंगाये देशास्त्वेति तत्तत्तत्ताभेदादिभंगायेत्यर्थः २२ तत्तत्तत्ताभेगात्ता प्रवक्ष्यति
यतिवच्चिन्मात्रमेव पर्यवस्यतीत्याह ब्रह्मण इति अभिहितं तात्त्विकं यथा २३ यथा कृदिता स

अथौ सा योरिव तथा वा तस्येदं न योरिव इदं भसोरिव आवीचिवाप्येत्यानि लयोरिव ॥ सर्व
मप्रतिशेष्टांते जगत्तु न मसन्मयं इत्येव सन्मयमेवास्ति नास्मर्थेन च संयुक्तं २० ब्रह्म प्रोक्तं
मृता च दृष्ट्वा नुभवः रूपि च चिन्मात्रमजरं शांतमेकमेवामलं स्थितं २१ कार्यकारणतार्था
नां या यथा हृदिकल्पिता ब्रह्मणा पुरुषेणो वगगवे तत्तथैव सा २२ ब्रह्मणो हृदिसर्गो ये ह
दिने स्वप्नार्थे या कार्यकारणता तत्र तथा स्तेभिहितं यथा २३ संविद्युनो स्थितं गर्भकार्यका
रणता स्थिता तथा यथा हितानेन त्वया वा कल्पना पुरं २४ चिन्ता संकल्पभुजं तथा सर्गं
कल्पयते तथैव स्यापि ता संस्था कार्यकारणरूपिणी २५ आकाशपतं संवने यच्चिने
स्वात्मरूपिणी नियतं संनिवेशात्ता तदतः सर्ग उच्यते २६ या संविद्व्यवस्था स हृदिसंकल्
पतने सैषा स्वभावसंसिद्धिः कार्यकारणतार्थज्ञा २७ ॥

गीदौ संकल्पिता २४ तयापि स्वकीयसंकल्पपतने सेल्लानुसारि कार्यकारणरूपिणी व्यवस्था
सुस्थाप्येति सिद्धवत्कृत्वा ह चिनेति २५ संकल्पनपरतदंतगतं यवस्य यो अविदाकाशमात्र
वचनते सानुभवसिद्धं अयं दृष्टमानसर्गो विदिराण्यगर्भसंकल्पजता संकल्पसत्ता संगीत
गितपवोचते अतिशयाणां दोषतद्दहिर्भूत इत्यर्थः २६ तद्दृदिसंकल्पपतने या संविद्व्यवस्था
दादितस्य प्रकाशता लक्षणा अवस्था सदैव शास्ते सैव कार्यकारणतार्थज्ञा सभावसं

संविद्व्यवस्था २७

३८३

तदेवोपपादयति प्रथममिति सभरिति यादृक् सभवमस्तुतेत्यादि अने हि राणागर्भहार्दचितिसर्गोभेयत्तुयिया
रिपयागेधकादिन्यादिप्रकारेणचितेभातिस्तरुतिनतुदानीमपितथेयास्तितस्यष्टयियाः गंधकादिन्यनिय
निरपाद्रवतनियनितेजससप्रकाशनियतिर्नयेः संदसोह्यनियतिनित्यादिरूपेणश्रुतीजानागतादिका
नरूपेणचप्राचीप्रतीयादिदेशादिरूपेणचस्थितस्यतथाअभिधाकृतेत्यर्थः १२ एवंगोचरादिषुसर्वत्र
वोध्यमित्याहनामेतिपथागोः पयसःकारणोचदसद्वाराणस्य १२ यदिमनसाधायनितद्वाचावदतीति
अनेमनसिप्रथमंरूपकल्पनापश्चान्नामकल्पनेत्याहचिच्चमन्कारेतिभावोभावनासंकल्पस्तद्वपि

प्रथमंयद्यथाभातिवित्तमस्तितयेहतत् तस्यैवनियतेकालोदेशादीसभिधाकृतेनामास्ययथाभा
तिचेतनाकाशशून्यता तथातथावस्तुनयाकाराताश्रिता १२ चिच्चमन्कारमस्तुतसर्गोभेभाव
रूपिणि पूर्वभावाः प्रवर्ततेपश्चात्संगमिधाविदः १० शून्यतासिजगद्रूपास्तथाविद्यामनिस्थिताः स
नयाः पवनेसोम्यसंदसनाययानिताः ११ कोस्मिसोपियनेविद्येयथानोलमितिस्थिते चितिचेतनेने
विद्योतथासंगपस्थिते १२ आभातएवभातेस्मिन्कृत्वासंगविसंगता बुधनेरज्जुभुजगेरज्जुपरथा
पुनः १२ मृतः ससप्रवत्सर्वः सपश्यतिपृथगगतं तच्चात्यदिदमन्यत्रनित्याप्रतिबिम्बं १३

णि १० यत्रयाकल्पनासाशून्यापितन्मात्ररूपेतिदृष्टान्तेनदर्शयति शून्यतारुति यथापवनस्यसंदसना
तदातिरिक्तरूपशून्यातदनन्यातथाविद्यामनित्रिजगद्रूपाः शून्यताप्रतीत्यर्थः ११ तथाचचित्तेनेवभाते
दृशाजगदात्मनास्मरतीत्याहयोसोतिस्मोपियनेविद्यमिति यमथल्यादियामेनमसितैल्लदर्शनादिनिभा
वः १२ कदापुनर्ब्रह्मणि विसंगताबुधनेतत्राहआभातरुतिसर्गोभेभावोत्रिविधपरिच्छेदशून्यचित्मात्रसभाव
नेभातेमनीत्यर्थः कृत्वात्साधनाभासकेशात् १२ ऐहलोकिकरूपपरलोकिकः सर्गोपेतोदमेवेत्याह
मृतमितिचतनदमृतदुतरपारलोकिकं चरदचनदम्यदेहिकं चसर्वप्रतिबिम्बमूर्तिचिदेवरमेव १४

वा. २०.
नि. ३.
१२८

एतदेहपातात्परतः यमोदेहः कथं संपद्यते हेतुपादाने हेतुनिमित्तानि ॥ ये धर्मा धर्मोपवसाभोगार्थं सर्वं कुर्वन्
नोतिमयेनेषां कर्मनिमित्तस्य ज्ञानेन निवृत्त्यदृष्टादनिमीलप्रसंग इत्याहुर्वैतीति प्रतिबुद्धिपिणादेहादिभावे
न स्थितस्याप्याप्रतिवेनिसंमोक्षाख्यरूपं कर्माणि कुर्वन्तीत्यसंमत्तसंज्ञकस्यानित्यत्वावज्ञनादिति भावः ॥ १८
विहितनिषिद्धाचरणो संस्काररूपेण स्थिते धर्मा धर्मावितुष्येते तादृशसंस्कारपुंजात्मकमेव न स देवचिदाभा
सचाग्नेजीवः स च प्राणादि चेष्टा प्रधानत्वात् कर्मात्मा स एव स्ववासनानुसारे देहादिसंकल्पयंस्तदासंपद्यते ॥
वेति चित्तवैतने सर्वे प्रतिभासविशेषास्तत्र कामं यथेच्छं कल्पयेत्तत्फलतो न भेद इत्याशयेन द्वितीयप्रश्नस्य
प्रथमं मुनिरुत्तरमाह धर्मा धर्मावित्यादिना शब्दभारः शब्दशक्तिः वास्तवोऽर्थभेदस्त्वनवस्तीत्यर्थः ॥ १९ क
वाध ३. परतः सारवदुःखार्थदेहः संपद्यते कथं किमस्य हेतुः के वास्य हेतवः सहकारिणः ॥ कुर्वन्ति धर्मा
धर्मासु तेन प्रतिबुद्धिपिणा तमस्याप्रतिवेनिरूपं कुर्वन्तीत्यसंमत्तसं ॥ २० मुनिरु. धर्मा धर्मोपवसाचक
मात्माजीव इत्यपि यथायथादृष्टभावेन कल्पनेन नववास्तवः ॥ चित्तात्कल्पितचित्तेन स्वयंचित्तभसात्म
नि. कृतानि नामान्येतानि कश्चिदस्तीति चेत्तसा ॥ २१ संविदात्मा स्वयंचित्तादेहेति त्वमेव देह मत्तासं
नसंतमिव संकल्पस्वप्नयोरिव ॥ स्वयं स्वप्न इवाभाति मृतस्य परलोकधीः तन्मि. प्रपत्तिचिरं न तत्रापि
स्ति सत्पता ॥ २२ मृतं निर्माति चेदन्यः कथं स्यात्स मृतिर्भवेत् कथं वा स्यात्स एवापि प्रमे न तेन मेव त्वे ॥
श्चिदृश्यदेहादिप्रयंचो यस्तीति चेत्तसा कल्पितेन चित्तेन चिदाभासरूपेण चित्तभः सत्पशात्मनिस्यं स्वेने
वपत्तानि धर्मा धर्मादीनि तत्फल सुखदुःखादीनि च नामानि कृतानि सर्वाणि रूपाणि विचिन्त्य धीरोना
मानि कृतानि भवदन्यदास्ते इत्यादि पुनरिति भावः ॥ २३ प्रथमप्रश्नसमाधत्ते संविदात्मेति मरणोत्तरकाले देहा
दिकल्पनमपि सम्भवदेवेत्याह संविदात्मेति ॥ २४ ॥ पित्रादिरीत्येवास्ते पुनर्निर्मितोति ममं वारयति
मृतमिति अन्ये निर्माति तदा स एवासौ कथं स्यात् तत्तस्यातदेवानुपविशति निर्मातरेव प्रवेशश्च
वणात्तस्य च स्वात्मत्वात् इष्टा यतो अस्यास्य पानादिप्रवृत्तानुभूला मृतिः कथं वा भवेत् तमेव पूर्व
सिद्धमात्मानमाश्रित्वा ज्ञातस्य चेतनं तं यन्निरुद्धं तदपि रवेऽन्यमवस्थादित्यर्थः ॥ २५ ॥

1638

१२८

यस्मिन् नरदेहसंश्रयं वयं स्थितास्तद्गतीत्यर्थः ५६ तेषां मंत्रपात्रां यद्यो मन्त्रद्वयो मन्त्राकायादिश्रुतं ब्रह्मैव
 ६० निःश्रुते चित्तात्रयार्णवत्रयद्वयमिच्छाद्वयमिच्छाजनना विद्वत्तीत्यर्थः ६१ जनाः न पश्यन्तीत्युक्त्याम
 त्रिभूतादीनां सप्तदृष्टसमाप्तिवजनसाम्यं प्राप्तं तददसंभावयनरानाएक्यति एवं चेत्तादिना आत्मना ज
 तेन संपन्नायुक्ताः सन्ति अहमिवात्मनिसत्त्वभावे ६२ स्वयं कावो जमाहजगदिति तस्य ममेत्यर्थः ६३ कथं स

भाति तस्योदयोऽस्मिन् नरदेवं विदितं जगत् तस्मिन् जगति गेहान्तर्धानं यस्मिन् ५६ तेषां मंत्रपात्रां यद्यो मन्त्रद्वयो मन्त्राकायादिश्रुतं ब्रह्मैव
 एवं तेषां मंत्रपात्रां यद्यो मन्त्रद्वयो मन्त्राकायादिश्रुतं ब्रह्मैव तेषां मंत्रपात्रां यद्यो मन्त्रद्वयो मन्त्राकायादिश्रुतं ब्रह्मैव
 पौलोचानमेव सप्तदृष्टसमाप्तिवजनसाम्यं प्राप्तं तददसंभावयनरानाएक्यति एवं चेत्तादिना आत्मना ज
 तेषां मंत्रपात्रां यद्यो मन्त्रद्वयो मन्त्राकायादिश्रुतं ब्रह्मैव तेषां मंत्रपात्रां यद्यो मन्त्रद्वयो मन्त्राकायादिश्रुतं ब्रह्मैव
 ते विमात्मनि नो यथा जगत्समाधिवद्भाति तस्य स्वमानरादयः ६३ कथं मात्मनिसत्त्वाः शुभं य
 तावेति मेवद श्रीसास्यत्वाच्च राजान्विरितवेद्येषु शुद्धबोधैककल्पिषु ६४ न किंचिदेतत्सदृशं
 चिद्यो मात्मसु जगते शुद्धबोधात्मनो भाति कुतो नाम जगद्भ्रमः ६५ ज्ञास्ये प्रमेयं ते पुनः स
 पंथमः कुतः असद्भावे परिज्ञाते कुतः सत्ताजगद्भ्रमे ६६ परिज्ञाते रगजले पुनर्जलमतिः कुतः
 स्वमकाले परिज्ञाते स्वस्वममराणं कुतः ६७

ताः सुखदुःखकल्पेऽत्यर्थः अतदृशा जीवभावेन तेषां यदि सत्ता एव सिद्धिर्हि स्यात्तावपि नास्ति तदृशा
 अधिष्ठानविन्मात्रभावेन चेत्तेषां मीमांस्ये वेत्ता शयेन देव्युत्तरमाह राजनितादिना ६४ ६५ ६६ स्वमका
 लेस्वे जीवस्वरूपे प्रबोधेन ज्ञाते सति स्वममराणं कुतः कथं सत्यमित्यर्थः ६७

वा.सी.

三

۲۲۹

बोधेनाज्ञानमेवावराणापाये शरन्नमः श्रीरिवसुस्थोनिर्मलः सुखरसमभाभिरवदातो यवलोहकतस्तदैक
 रस्यापत्याप्रतिजनः अतिविस्तारं एतानां लक्षणं प्राप्त्या शयो यस्तु बुद्ध्या तत्र विदुः अत्र दृष्टा प्रसिद्धः अत्र
 मिति जगदिति च कुस्मितस्याल्यस्य शब्दस्यास्यैव स्तुतो नास्ते वशं गेति केन मलामंत्रो हि यस्मान्न द्वाचिकं वाचा
 रंभाणामात्रं वाचारंभाणं विकारो नामधेयं मृत्तिके त्वं वसुधैव कुटुम्बकमिति आचः ६८ इति श्रीवासिष्ठनामधेय
 प्रकाशे अत्यन्तिप्रकरणे एकचत्वारिंशः सर्गः ४८ सत्यं जगत्तोऽज्ञाने स्वप्नस्यापि प्रपञ्चते अत्रोत्तेजवत्प्रायेण

५
६
७
८
९
१०
११
१२
१३
१४
१५
१६
१७
१८
१९
२०
२१
२२
२३
२४
२५
२६
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९
४०
४१
४२
४३
४४
४५
४६
४७
४८
४९
५०
५१
५२
५३
५४
५५
५६
५७
५८
५९
६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
८०
८१
८२
८३
८४
८५
८६
८७
८८
८९
९०
९१
९२
९३
९४
९५
९६
९७
९८
९९
१००

सस्वमेस्वमन्तिभीरुतसैवजायते बुद्धश्चदृष्टश्चात्रिमः श्रीस्वकावयतातितताशयण
अहंजगत्तेतिक्रपास्तकार्यो न वस्तनः सांगहिवाचिकंतन ६२ इत्युक्तकथयमनौदिवसोजगाम
सायंतनायविधये समिते जगाम स्वातंसभाकृतनमस्कराणां जगाम पणमाक्षये रविकरे प्रसदा
जगाम ५५ पंचमेदिने श्रीयोगेश्वरप्रतिप्रकरणोल्लोपाख्यानध्यानि निवारार्थानं नाम एकव
त्प्राणिषाः सर्गः ४॥ श्रीर्वशिष्ठीर्वाच यस्त्वबुद्धमन्तिर्महो हलोनविततेपदे ब्रह्ममथ सिंदत एजगद
स्पष्टदेवमत १ यथावाल्लभवेत्तालो मतिपर्यंत उः खदः असदेव सदाकारनयण फले जगत २
तापपवयथावदिग्गाणां भ्रमकारण असतमवसत्याभनया मूढमते जगत अते ५५ स्वमन्ति

वशानांतरं यत्ने विदुः शान्ताते मिथ्या तं विस्मरोणे पवर्णत हृदो कागया हृदया तस्य तं तदवस्यत माह व-
स्ति नि हृदो हृदयुत्पन्नो न वज्रस्य सारो दाक्षमिव सारो यस्तत तथा विधं परमार्थसदस्ति लोके प्रथं क्रिया कारि-
तस्यैव सत्यत्वेन प्रसिद्धे रिति भावः १ असतो प्रत्ये प्रत्यर्थ क्रिया कारित लक्षणां सत्वं कुरुष्व तत्राह वधेति २ यथा
तापो मरुभूत्या तप एव यथा जम्बू गहशा सत्यवति सतस्याणां धर्मकाराणां ३ स्मेकरोदनाथर्थ क्रिया करी ४

नगरगोपसुनरुमंजोकेसुननपतिप्रथमे २३

कनकेयुत्पन्नस्यनगतकनकस्वरूपानभिज्ञस्येयं ५ आगारगिरिद्वारः नगरः पर्वतावृत्ताशुनागैः
गजाः सर्पावतैर्भासरा पामार्थदृक् सर्वानगतैकसद्व्यसद्व्यः ६ यज्ञालीमौक्तिकमालापिक्कानिवर्त
लि ७ अनेखातिरिक्तसत्तनाः स्वप्रपुहवाः स्वप्रपुहवांतरायाः तदितेकंयथास्वीययाजतप्रति
प्रदोपदेशार्थक्रियात्तमाः सत्यातिशयेपुपगतास्तत्रादयथासत्यास्तथापुनिति ८ सर्वगतं सर्व
विज्ञानं परमार्थचनेनिरतिशयसत्तनाणावैसत्तनेषामेवसत्तमिन्नादिश्रुतेः ९ तस्यमायाप्रचलंरूपम

अयुत्पन्नस्यकनकेकानकेकद्वेयया कदकस्मिरेवास्तिनमनागपिदेमर्धं १० यानस्य
गगारनगनागैर्द्वभासरा ११ यदृशदृशेवास्तिनननपामार्थदृक् १२ यथानभं १३ यालीपिक्कके
यौडकादयः अस्याः १४ यथाभातेवैदृशंजगत १५ रीचस्वमिदंविश्वविद्युदंतादिमं
युतं अत्रानेस्वमपुहवायधोभरास्तथापुन १६ अस्ति सर्वगतं ज्ञानं परमार्थचनेन अचि अचे
नचिन्मात्रवपुः परमाकाशमागते १७ तत्सर्वगं सर्वशक्ति सर्वसंयत्तकं स्वयं यत्रयत्रयथोदति
नयास्तत्रतत्रवै १८ तेन स्वमपुहवायधोभरास्तथापुन १९ नयनितिनयापचलनान्नममवर्तिते
यदृशस्मिन्स्वरूपतत्त्वमाकाशांतरेस्थितं स्वमाकाशचित्तभेदिनगनानेतिभावितं २० वेदिन
नैवावशतो नरतेवावबुधते आत्मना तथिद्वैतद्वयोरप्येति सत्यता २१

हत्तसर्वगमिति यथा यत्रयथायादृशार्थक्रियायोगमातिर्भवतितत्रतत्रतथायास्ते तथाचजागोरेणास्तीया
थक्रियायोगतदाविर्भूतं तत्त्वमेतत्तवांतरविशेषेपिनसद्व्यपेविशेषाश्रयाश्रयेनादतेनेति २२ स्वमयाकाशो
विकाशः स्वमतमनागौक्षितं तदंस्थितस्वमाश्रयविपुलाकाशपीर्वतिचित्तभेचित्तवासनानसारेणविवर्त
मानमित्यर्थः २३ स्वमजागोरपिआत्मनितायवबोधेयथास्तेसमतायवबोधेयथास्तेसमतायवबोधेयथास्ते
तादात्म्यसंसाध्यासपवदेतदित्यादवेदिनमिति वेदिनर्भावेवेदिनत्वसत्यप्रकाशापरोक्षचेतन्यतदैकतता

नगरगोपसुनरुमंजोकेसुननपतिप्रथमे २३

वा. ली.
३.
१२२

तदेवं स्वमजाग्रदृष्टपराधानां मिथुनी भूतमायातदधिष्ठानलक्षणासुत्तान्तोभयप्रादीरतोक्ता तत्र गमः स्वम
स्यान्तमायामात्रप्रादीरत्वमस्तु किं सत्यां शानु प्रवेष्टेनेति प्राकृते स्वमेति यदि जगत्पुरुषा अधिष्ठानसु
यामस्यानसुस्तिवद्विवाविसेवादः कर्मणा साप्राप्तापंचदोषः सादिति तेषां तथा तमस्तु यदि सत्यां संवलि
तमायामात्रप्रादीरिति सिद्धमेति कल्पिताः स्वमपुरुषास्तथा सत्यानसु सत्यकोरोषः मायामात्रतकास्तेनान
भियक्त रूपत्वादिति भाग्यताया सन स्वमसायातोक्तेः तथा च कथं स्वजगतः स्वमसायमिति भावः १४ साया
याः ब्रह्मवदस्ततः सत्यानभवंतीत्येतावदेव शब्दं चकं न निरधिष्ठानतादधिष्ठानसत्तयापि न भवंतीति प्रसक्त

श्रीगणेश उवाच स्वमेति स्वमपुरुषानसत्याः सुधने यदि वदन्तो भवेदोषो मायामात्रप्रादीरिति १४
श्रीवसिष्ठ उवाच स्वमेन प्राकृत्या वस्तुतः सत्यरूपिणः प्रमाणमत्र श्रुते प्रसक्ततामनेन ततः १५
समादावात्मभूमीति सुप्रभुन भवात्मकः तत्संकल्पकलं चिद्वमेवं स्वमाभमेव त १६ एवं त
विश्वमिदं स्वमस्तत्र सुप्रभुना यथैव तं तथैवाये स्वमे स्वमनरात्तं १७ स्वमेन गारवा
सत्यानसत्याः सुप्रभे यदि तदिहापि तस्य को न सत्यं मे मजागपि १८ श्री शुद्ध राम राम

प्रमाणविरोधादिप्राशयेन वसिष्ठ उवाच स्वमेति नेतरदिति प्रमाणं तस्यानादयः १९ किंच स्वमस्यानतासते जाग्रदप
न सत्यं तासतः प्रसक्ततामोपपद्यते वया प्रादावदर्शनादिप्राशयः २० किंच स्वमस्यानतासते जाग्रदप
च स्यापि तद्वारं तस्यापि हेतुप्राप्तं स्वमरूपत्वादिति प्राशयेनाह समादाविति २१ तथा च जगतः स्वमसा
मप्रागुक्त सत्यावसिद्धेत्वात् एवमिति तत्र स्वमे भवान्मम सत्यं तत्सत्याया स्वया अपलपितमशक्यता
यथैव तं तथैवायेपि तद्वाच सत्याः एवमयेषामपि तत्तत्स्वस्वानभवात् सत्यां स्वमसत्यासिद्धेत्वात् २२
उक्तमेवार्थं १९ नः स्वमाह स्वमेत्यादिना नागारवास्तुतिवेषमभुविभवा नगरवास्तुताः नागरेव संतोति वा

२२
२३
२४
२५
२६
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९
४०
४१
४२
४३
४४
४५
४६
४७
४८
४९
५०
५१
५२
५३
५४
५५
५६
५७
५८
५९
६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
८०
८१
८२
८३
८४
८५
८६
८७
८८
८९
९०
९१
९२
९३
९४
९५
९६
९७
९८
९९
१००

का. टी.
नि. ३.
३२३

पादत्रयेणाख्याते ईदृशागिरिग्रामकाः प्राशिपुरसप्तगंस्थचेदनगरस्ययामुद्यानिजडागाइव सोमसवन
इतिश्रुतेः चोदामृतस्त्राविणासुश्रुत्यनमित्रावद्वल्लोकावनिचजयेतीत्यनुवृत्ते ५२ किंचेतगिरिग्रामाः ग्राम
त्राः पीताविद्युजोयेषानथाविथिनाचनचतुराणा नादेनैत्यता शिखरिनावनताइवेषुविप्रकीर्णः कलापिउ.
लानोकोमलैर्वहैवैः प्रोदीनाचंद्रकलक्षणामणिप्रकारायेषुतथाविधाः सतो जयेतिश्रापकमित्यर्थः ५३
किंचैकपाशस्ययच्चारुशिमंडलतदेवमंडनेयेषाएकपाशैश्चविश्रान्ताः वारिगुरुवोवारिद्वाराणायेषुतथावि
येषुगिरितटेषुस्थितेषुग्रामेषुयाविलासलक्ष्मीः साविभववत्सविरिचः राज्ञेयपिकृतः उल्लेभत्यर्थः ५४ सामोद
नदनवनान्तरमिवसुदरेषमंतानकस्यकल्पहृदभेदस्यसुखकान्दसंतिनक्षीलाः निरुजकायेषुउत्तिदाः पुषि

वृजत्रिज्ज्वारयरीतोपवेग्योन्निद्रहालदुमाः देलोलासितपुष्पपलवचलदुहलीविनानोवराः पर्येतोचन
माललेविजलदारेतेस्यैरिग्रामकाश्चदामृतमिताचनिशशिपुरोद्यानसभागाइव ५२ ग्रामचपीतचन
चर्चरमेचनादन्तस्यैवैवैरिनवताइवविप्रकीर्णः ग्रामाः कलापिकुलकोमलवहैवैः प्रोदीनचंद्रक
मणिप्रकाराजयेति ५३ पाशस्यचारुशिमंडलमंडनेषुविश्रान्तवारिगुरुवारिद्वाराणां ग्रामेषुयागि
रितटेषुविलासलक्ष्मीराज्येषुसाविभववत्सकृताविरिचः ५४ सामोदनदनवनान्तरसुदरेषुसंतानक
सवकहासिनिरुजकेषु उत्तिद्रमदम्यस्यकुलशारिभद्रसाद्रुमेष्टभिरमेगिरिगह्वरेषु ५५ हरिणीवाव
रमेष्टारिहारितहारिषु गिरिग्रामेषुपुष्पेषुपुरेशिवरतिर्नेणां ५६ स्फाटिकस्तंभसंभाररम्यनिर्ज्वरवारि
णि नन्येमेताः शिखरिभ्यः पश्चात्तिग्रासगह्वरे ५७ शिखरिभ्योविलासिभ्यः पुष्पभारनतालताः अ
वन्त्येतिरुजेषुरणोन्निर्ज्वरपुष्परे ५८ ॥

तामंदधनिमधपाकुलाः पारिभद्रानिचतलरूपाः सांदाः दुमाः मेपुतथाविधेषुगिरिगह्वरेष्वदंष्ट्रभिरमे ५५
पुष्पेषुमिम्यस्तस्यैवैवैव हरमोदरितवर्णानोवागमन्यत्रानिशोषणां यंविस्तारितानितैरमेपुपलहरि
णीनामनोदराणांयुवतीनांवारैः समुहैरमेपुपुनहारिणोमनोदरादारीताः पतिविशेषास्तैहारिपुरम
लीयेषुपल्लवारीतदेवताहंदतेन ५६ स्फाटिकस्तंभाराइवरम्याणिधारापातिनिर्ज्वरवारोणिषु ५७ र ३२३
लोतिथनेतिनिर्ज्वरपुष्पराणिनिर्ज्वरजलानियस्मिंस्तथाविधेषुत्रग्रामगह्वरे ५८

दीनः दारिद्र्यः प्रणयौ सद्दिवभूमौ ज्ञानसम्पदादिः परितोषितश्च ५३ दयौ दार्यादिगुणवर्णनप्रसंगान्द्विपरीत
 नैर्गुणपादिशालिनो मूर्खान् कश्चिद्गुणविनिमयसेदेहप्रदर्शनेन निन्दति नैर्गुण्यमिति ५४ यदि मूर्खान्
 घणवत्तर्हि निघणवत्तर्हि कथं मदीयास्तं मर्हन्ति तत्राह गणौ रिति शब्दमूर्खापि शौचादिगुणैः कस्यचित्कुत्रापि
 देहपादेयो भवति ५५ विषयबीथिसुभोगपरंपरास्तद्वत्तमूर्तिः प्रसजितशरीरो विषयलंघनो मूर्खः धनरादि
 भक्षणो नोन्मत्तान्मदिरादिना मत्तान् प्रमादक्रोधावेशादिना हूणादिपतनोन्मत्तान् पिशाचावेशा
 धाव
 मानान्न तत्तज्ज्ञानप्रकर्षणादहादिपरित्येदविस्मरणादहं ब्रह्मेति सर्वोत्कृष्टप्रमाणप्रतिष्ठापनाच्च मानाधिकान्
 घस्यादिभूमिकारूढां शुक्लाभिस्तारायणयन्त्रेण लवाग्रतत्तमेव विलोकयन् यथा विषयलपरस्य इत्यामन्

अहो न मे ह्येन जः शनिः क म ह्ये न तो ये न चि ह रि ता भः अहो न भू मौ परि पो वि त शु ज लै र्द ना यैः प्र णा यी व दी
नः ५३ ने ह्ये ण प न्ना ह्ये ण च चि त्ते र णा च र त्ते परि कृ त्ति त त्ते अ भ्यो गे द्वा त कि म ना म मूर्त्ति मूर्त्ति भ
प वा य शु भा ने ज्ञा ने न्ने ग्गोः क ति य यै र व व द्वा चो प क र्त्त चि त् उ पा दे यो भ वे द व शो य सै ता व म ति
भिः ५५ उ न्न त म ते प त नो न्ना त्वा ब मा न मा नो धि का ति य यो धि शु म त्ते मूर्त्तिः य न्न न्ना ते त्वा ल्वा
अ वि लो क ये द्वा स ते ज द्वा त म न वा स वि चा र्त्त त त्ते ५६ को ला द ल स मा ने पि ति य त्ते त्वा य मा न सैः
अ न्न या म यो ते सि द्दी लि ते र य या य भिः ५७ नि त्वा शु चे प्रि य ज्ज ने भू णो क ति ह र णा त र भू म णा नो
त स म स काल को ले य का श य स मा न त ये व म न्ने मूर्त्ति ण के न चि द्वा व त शि दि तो सि ५८

उक्तं जडत्वमिति तत्र ह्येव विचार्यतां यदोक्तं सत्त्वं तर्हि स एव यथैव स्वरूपः यदि जडत्वं तर्हि तद्गालवाया
दधिविषयलापयादिदोषाधिक्वाततोपि स्वयं नीच इति तद्गालवाया मपि तस्य उल्लभनरमिति विचारे
फलमिति उक्तं तादिभो नीचत्वं तस्यैव वाच्यमित्यर्थः ५६ यन्नगर्जितादिकोलादलः सिद्धः अ
व्युत्थमानस्य नादगर्जनीलतादौः सद्यतेष्वभिस्तत्त्वव्यमानस्यैव ना नीलतादौः सद्यतेष्वभिस्तत्त्वव्यमा
नस्यैव ना नीलतादौः सद्यत इत्युभयत्रान्यथात्वमिति भावः ५७ हेकोलेयकस्य नशाशयश्चित्तवृत्तिस्त
न समानतया सगुणशिलायोग्यतां मन्यमानेन केनचिन्मूर्तिगानित्याशुचित्वादीनस्वगुणास्त्वशित्तितापि
मन्ये इति पूर्वोक्ते संदेहे निर्णयः तथा हि सति शिष्याह्वगेर्गुणाधिक्यदर्शनमुपपद्यत इति भावः ५८

असदृशं कर्मैव पम्पाद्विषमेतगत्कुर्वता विधात्रो हि त्रेद्विहितः सरमात्वायादेव शुभ्या अपत्यभूते स्थिरं समाना मनुरु
पाणो सर्वधर्माणां दृशेदशना य सर्वमेव वक्ष्यमाणं समं निर्मितं किंतु सर्वतदा ह वासरति श्रमे यो अवकरस्य सति
मिते कुरहे गते कुलाये गये पुरीषं पृथक् भोजने सर्वे जने गला कृतं नृति सर्वा लोको रथ्य मार्गस्तस्मिन्कु न्मिता वि
रंथिला यारति मे युनेत द्विषये कुरति डुरिक्ता तथा सर्वं निर्धं शरीरं चेति सर्वमिति यः ५१ उदीरितवते पृष्टव
ने पुरुषाय साहायानि ते यथा सातथा उवाच मोक्षमज्ञानं श्रमेथा अपवित्रं देहाय भिमानं श्रमे विचार
नेत्रा हि न्ये न हितव सर्वपापे क्षया के शोभे राधिकं ताना दशो र्यमिति युतिरत्यमेतोषः पप्रणा कदेव वि
रमन्विष्णापि दर्शने मर्त्वा चालभ्यते अतः समनाथमश्रुत्यः ६ अवस्ते पुरीषे वचस्व वस्वरति सुदसवे

व नित्यं सर्वजगदसदृशं कुर्वतो वै विधात्रो हि त्रे सिंखु निसमसदृशे निर्मितं सर्वमेव वा सो मेधावकरकु
हरे भोजने गृह्यं सर्वलोके कुरतिकुरतिः सर्वं निर्धं शरीरं ५१ ततः केधमश्रुदीरितवते सावाच
वृहस्पतिर्न मनो मोक्षममेधममश्रुभयः सेवते सोधिकः शौर्यमतिः कुत्रिमा र्थतिरिति श्रीमाना
वृहस्पतिर्न मनो मोक्षममेधममश्रुभयः सेवते सोधिकः शौर्यमतिः कुत्रिमा र्थतिरिति श्रीमाना
वृहस्पतिर्न मनो मोक्षममेधममश्रुभयः सेवते सोधिकः शौर्यमतिः कुत्रिमा र्थतिरिति श्रीमाना
वृहस्पतिर्न मनो मोक्षममेधममश्रुभयः सेवते सोधिकः शौर्यमतिः कुत्रिमा र्थतिरिति श्रीमाना
वृहस्पतिर्न मनो मोक्षममेधममश्रुभयः सेवते सोधिकः शौर्यमतिः कुत्रिमा र्थतिरिति श्रीमाना
वृहस्पतिर्न मनो मोक्षममेधममश्रुभयः सेवते सोधिकः शौर्यमतिः कुत्रिमा र्थतिरिति श्रीमाना

तने सजीवमपि न कुलनृषकादिदैवालयात्स्नी निरपराधमेवानि निश्चेतने निर्वले चक्षुःगवत्सादित्
स्नी निरपराधमेव कृतं तिदृशानि शुनी विवलिनेते प्रसक्तः सर्वे जने रेत्यलोष्टे स्नायते एवं अलं अत्यंते
नेश्वरः असमर्थः अथात्रोवलने वेलः दुर्विला सकोतकं तेन समन्विता यावदायुः स्थितिं यस्तथा
विधः कृतं तस्यः अवसमन्वितस्थिति रिति पादेनेश्वरः सेवकः ६१ क्वचिन्वदीतीरे निर्माल्यास्त
भक्षणा यशिवलिंगस्यार्थं रते काकं दृष्ट्वा कश्चित् दृढततात्पर्यं मुने तने लिंगेति श्रुत्वा तानं संदर्श
यति तिदर्शयति किमिति निर्दशयति तदाह सर्वेषां अथः पातकानां अयोगातिहेतुना मध्ये यदंते
गशिवसंभक्षणा यशिवलिंगा अयं न द्रुतमां प्रत्यक्षं काकभूतपश्यतेति ६२

आ.टी.
नि.३.
१२५

अपरः सरसि दृष्टं तं भ्रमं तं काकम् दिग्गदकाककेति हेतुस्मिन् काककाकककटुभिः कल्लारवैर्दं मध्विभिः क
वलितानां ससारसा दिग्गदकाककेति हेतुस्मिन् काककाकककटुभिः कल्लारवैर्दं मध्विभिः क
कवलयतीति ध्वंसः काकः नरकनिकरं माना विधममेध्वं कवलयति मृणालिको प्राप्तामपि परिहरतीति य
त अतस्ते मयो विस्मयो मास्यतः कुस्मितमपि वासं व्यसनि तया सभ्यस्ते चेतदेव सर्वदा सदते यथा लशुनो
पस्यते व्यंजनं तद्गुणमिति तर्कः ६५ विविधानां वनकुसुमानां केसरीः केसरस्यैव रागैर्देवलवपुः काकः भ्राता

काकककटु कविस्फुटः कवलितगुणकर्हमेध्वमन्सरसि अंतरयसिमध्वपरव्यदतो मे शिरसि पलभूतः
६६ कवलयति नृपतिं प्रिकरं परिहरति मृणालिकं ध्वंसः यदतोस्तमास्यस्ते सभ्यस्ते सर्वदा सदते ६५
विविधवनकुसुमकेसरधवलवपुर्देवसर्वदृष्टः काकः कुमिकुलकवललिन्नमयो कवलयन्नजातः ६५
तल्पवर्णद्वैः कृष्णः संगतः किल कोकिलैः केन विज्ञायते काकः स्वयं यदि न भाषते ६६ अरण्यानां स
दः स्यात्तौ स्थितः काको निरीक्ष्यते चेत्तादृशदिशश्चोरो निशिसुप्ते जने यथा ६७ सरभससारसविदलस
करमकरंदं सुदोसरसि कथमिह विहरति काकः सुरदवकरनिकरधूसरसंधः ६८ ॥

हे सरतिदृष्टः इत्यर्थे इवशब्दः अथोऽनुतरं लिङ्गं कुमिकुलकवलं कवलयन्नकाको जातः ६५ ६६ अरण्यानां
यद्दाराण्यस्य सदः स्यात्तौ स न्यायजीर्णमिति स्तंभे स्थितौ ये काकः यथानिशिसुप्ते जने चोरोऽप्यनुहत्तमारुह्य
दशादिशो निरीक्ष्यते तद्निरीक्ष्य तदर्थः ६७ सरभसैः सारसैः विदलतां पशुगणपद्यानां मकरंदं सुदोसरदं
सरसि सुरतावाक्येनोद्भूय मानधूलिना अवकरेण धूसरः स्वयं यस्मिन् तथा वियः काकः कथं विहरति अनुचि
नमिदमित्यर्थः ६८

१२५

सुखानां विकसितानां पुंरुरीकाणां कोशेषु वपुषि अभिमतसहस्रेषु ससिस्थितैः राजहंसैः सहस्रैः कपंतीति कपाः
 शिलास्ताभिगाहननयोग्यमुखः पिशाचः अस्मिन् कुपल्ले उपविश्य राजहंसविरुद्धनाथ
 विविधाः लीलाः करोति हाकपुंहे राजनत्तं पश्य ६९ वचनापहारादिना स... थानादिभागान्मायेनोपायै
 नसाधुमिप्रापदिति शोकयान्ति रासायराजसभादौ कदुरदंतं तल्ले प्रत्यन्यापदेशेन कश्चिदाहहेकाकेति
 कर्कशखललोपिः श्रातकर्णविसरणः कर्कचः सपर्वकंचिद्दृश्यते तथा हेकाकसभागमकाकामा
 भंका मिति शक्या सदा काकानेवाहं यस्मिन् रटसिते ते तादृकस्वशंकने अयं कृत्यात्तं पकः पुत्रो मे जी
 वन्ति न्याशयापि कस्य को किल स अभंके कस्मादनर्थं कं यर्थं पुष्पासिद्धि यस्माहेतोः कदुभाषणो क

हाक एमिष्टवपुषि सुदं पुंरुरीककोशे कपाहननयोग्यमुखः पिशाचः पश्येपकाक उपविश्य कुपल
 ले सिंहीलाः करोति विविधाः सह राजहंसैः ६९ हेकाक कर्कशखल्लोपि कचैकचिद्दृश्यात्तं शकनम
 पि कृतं ते ययाते कस्मादनर्थं कतिदं पि कपाकमेक पुत्राशं सह राजहंसैः ७० आलाकपकजवने स
 विलासवते काकं कलंक सहशभशमारदं तादृक एव शत्रु शतनष्टं विविधितो यानोरोदिति कर्कच
 केन विदयतां पीजं भविशिरारुणारुमेव क मद्रुचने च पल्ले च पलाः स्युर्दिको शिककाका
 विकर्मा स्तन्मादेवा समुन्निता गोष्ठी २२

शीलस्य तद्वा नाक्रियमाणमपि सुखरपिकपोषणं न मनोरथसिद्धौ किं त उपहाससिद्धौ भविष्यतीत्यर्थः
 ७० काकं आलाकपकश्चिदाहेति शेषः किमाह तदाह इति हेकाकयः पुरुषः तव त्वलानां वाक्यैः क्रूरैः
 शत्रुशतेः शत्रुः खदान्नष्टं विचेष्टितः सन्नोदिति सः पुरुषस्तथा कदुरवर्क कचैकचिद्दृश्यात्तं अहं
 नतथैतिकि मर्थं रटसीमर्थः २१ त्वलसभायां अन्येपि त्वला एव योग्याः नेकोपि साधुरित्यन्यापदेशे
 नाह विशरांभिर्हि संप्रचुरैव कैर्मूर्ध्नि भर्जलकाकैश्च येने पल्ले यदि च पलाः कोशिकाः काकाश्च स
 स्तान् हि एषा पल्लरूपा गोष्ठी सभा न योग्यैः समन्विता स्यात् कोशिकाकाका इत्यत्रासतोपि विरोधस्या
 विवदितत्वात् तयोश्च विरोधः शाश्वतिक इति हे हेकावभावनकृतः शकृतिहे हेकावभावनकृतः कल्पिकः

यत्तदपि
 नेत्रम...
 सत्तद्वै +

रुमः संवत् १८५४

शः ननः सकुगः यस्मिन्सायाविधेचैत्रेमासियाविरहिणी सावति किंवक्तिनिगं प्रशस्तकृते हेरुजको किल
 पमथुप्रोमासः कस्येति अतः अस्मान्मात्रात्तया आत्मनः सस्यमथुः तरोः सकाशात्तरोचैः तवतवेति
 कलरवैः कोमलं यदुक्तं इदं दुःखप्रदं दुर्भगमन्तं वचनं केन शिदितो सितवैति सेदे नहि विरहदुःखितायाः स
 मसथुः किं त्रिप्रिया सह कलगायतसुवैव एवैचममममेति वक्तव्येन वतवेत्यन्तो किं मयी इना येवतवे
 त्र्यर्थः ॥८॥ काकव्रजे काकसमूहे मोनस्य दस्यपत्तादिचलनस्य विहारस्य वणास्पवपुषः पात्रस्य च साम्येपि
 कोनिरुचिरः एषको किलः सर्वजनस्य मध्ये पण्डित इव दृष्टादेव अकाकः परित्यायने परिचीयते तथा
 हिसर्वापि साकारसु चित्तभयक्रियः पुरुषः सदृशात् युक्तात्सातश्चमत्कारतः निगूहोपि प्रथिमानं प्रत्या

ॐ कृजन्को किल कोमलं कलरवैति नगं प्रशस्तकृते केनेदं वत शिदितो सितवचनं दुःखप्रदं दुर्भगं चैत्रेति
 ॐ वनकोकुरे विरहिणी वक्तिनया यात्मनः कस्यायं मथुरित्यन्तं वतवेत्यन्तं तरोचैः तरोः ॥८॥ मोनस्य
 विहारवर्णवपुषां साम्येपि काकव्रजेः काकः को किल एषको निरुचिर इव दृष्टादेव सायने मये मूल
 जनस्य पण्डित इव साकारभयक्रियः सर्वा हि प्रथिमानमेति सदृशात् अस्मत्कारतः ॥९॥ भातः
 को किल कृजिभैरलमलनायात्मनो यो गुणस्त्रीमासविशीर्णपार्णपटलसु त्वेकचित्कादरे इदम
 ॐ इमं कंदो कदम्बकावलीसंकुलः कालोयं शिशिरस्य संप्रति सरेनायं वसेतोत्सवः ॥८॥ चित्रमात
 ॐ रमेषको किल विजयत्यज्यकां की गतः सैषेनेन रतीनियवदहस्य चित्तयामिल एतावत्सापित
 ॐ याशुमात्सदृशकर्म रसादृष्टितं यामायातिदिशसभावसभगः सेवास्यमाहात्म्यदा ॥९॥ महासमाति

तिं एति ॥९॥ हे सखे भातः को किल अयं कदम्बकावलीसंकुलः वसेतोत्सवो न संप्रति कृजितेः अन
 यो गुणः नायानि अतः कृजितैरलमलं कचिदुदामदुमकंदरे विशीर्णैः पार्णपटलैश्च त्वेकोदरे तस्मीमास
 ॥८॥ नत्राश्रयाणि दर्शयति चित्रमिति एषको किल शिशुः काको मातरे सत्यं यद्गुणसादेकं चित्रं तदुत्तरं स
 पाका की किल शिशुचंचुरो नानन्दनिभ इत्यपरिचित्रं शीतशुद्धं हृत्पात्रं यावदाचित्तयामितावत्सको किल शि
 शुरपिरसात् उत्साहात् मातृसदृशवर्द्धितं स्निग्धः इयं को भूदित्यपरिचित्रं या हि सभावसभगो भाग्यवान्
 जनः यादिश आयाति सेवार्थं स माहात्म्यदा संपद्यते इत्यर्थः ॥९॥ इति श्री ता. ता. शोनि. उतरादौ षोडशोत्तरा

तत्तमः सर्गः २१

वा. ५.
नि. ३.
१२२

वर्णितेवसरः पञ्चमदोत्पलमंदितं पञ्चममरुदंसाद्यस्तस्यसंगेनचर्णिताः तत्रादौवदशभिः सरपवपायानेनव
गिरितेप्रस्तौतिपण्येति हेराजनउदपुरः अदिसानोकल्लारपचोत्पलजालानालेषुमण्यलार्थललदिः क्रिड
द्विविचित्रारवैः पतिभिर्वीतेवामेयतएवसनलत्रपतिकंप्रतिविदितरवमिवस्थितसरपपययः अदिसानंम
३ः शोभातिशयेनमारसोदीपकतासुरः सरः प्रधानभृत्यउवासीत्यर्थः १ तदेवसरोविशिनष्टिविकामितेत्पा
दिदादशभिः विकामितेष्टदेष्टुसदस्यपत्राणापञ्चभेदानोकेशस्यलेष्टस्थिताः उदुगः तल्लोभारंथगः राजहंसा
यत्रनयाइंदनीलपीटस्यानीयोहिरेकैः द्विजैः सारसकौचादिपक्षिवाद्याणोलोकैर्जनैश्चजुष्टंमेचितंभुविकम
लासनस्यगेहमितुर्धमतेत्याकीर्णः शीकरैः करालानि सदिसानि विभक्तगालानियेनफुल्लानाउत्पलाद्वादीनांपटल
सममहस्योदरस्थैः रस्यगगारिश्चामोदमतानामधपानादिजनानाचर्णिताभिर्गीतं ऊर्ध्वयानवितानकमिवश्रवणमे

न तद

सहचराकुचः पञ्चजट्टमानाविवविंवितंवेष्टः सरोमारपुरः सरोयः कल्लारपचोत्पलजालनाललल
द्विविचित्रारवपतिवीते १ विकामितोदंरसहस्यपत्रकोप्रस्यलस्योदुराजहंस पीटहिरेकद्विजलोकजुष्टं
भुवीवगेहंकमलासनस्य २ आकीर्णः शीकरकरालदिगां तुरालुल्लोत्पलाजपटलादुरेणगौरं आ
मोदमत्तमधपदिजगीतिगीतं यानवितानकमिवांवरगवहंते ३ क्वचित्तरत्नारत्नरंगभंगंक्वचिद्वि
षहरिविराविभंगं क्वचिद्भूमीरामलचारिसुमंक्वचित्तरोजोजलपुष्पगुप्ते ४ कणागामुक्ताजल
तापटालंतीरेषुसिंहेसलतासरालं तरगनिर्दुतशिलोप्रकल्लंमहीतलाकाशमनेतकस्थं ५ ॥

येनीहागदिप्रतिविंवच्छलेनवहंतंवदत पुंसंछोदसे ६ क्वचित्तरंतेः ताराः तरंगभंगायस्मिचक्वचिमदो
कर्षात्परस्परंदिषतः यतएवभूरिविराविणोभंगायत्रगभीरेणामलवारिणानिशुलतात्सममिवसरोजे
रुजलपुष्पैः उमदेष्टुगुप्तंशोधितमिवजुष्टं ५ कणागामिः शीकरीधूतैर्मृताप्रयैर्जलेस्तापंतालयाति
पयमारयतीतिपटालतीरेषुसिंहेप्रतिविंवसिंहातरंशकयाजलपानायागल्भताक्वचिद्वृद्धाश्वद्वारभ्य
जलपयंतंवल्विताभिः सुलताभिः प्रतिविंवदर्शननिरोधेनसुष्टुशलयतीतिततया तयातरंगैर्नि
र्धुतमिलताः पकोशाः कल्लाः जलप्रायप्रदेशायसतयाचनतैर्महैरनेतकरुमहीतले श्वतीणांमाका
शमिवस्थित ५

वा.सी.
नि.३.
१.४

१६३
एतावन्नेतावन्मात्रपर्यवसितानि २५ २६ २७ लोकस्यजनस्य २८ तच्चिकित्सायांचर्धेर्यलक्षणः २९ यथायथं
एवौषधेनान्यदियादृच्छेति २९ स्वल्पमपीति अस्याल्पेष्ट्यानिरोधाभ्यासकमेतत्सर्वतः ३० यथायथं ज्ञेयं नभा
व्यमित्यर्थः मार्गस्थः सन्मार्गप्रविष्टः ३१ दिनान्तरदिनेप्रतिदिने ३२ आत्यंतिकेष्ट्यावाधस्तत्तानेनतन्मूल

इच्छामात्रं विदुश्चित्तं तच्छांतिर्मेतत्तच्छांते एतावन्नेतावन्मात्रपर्यवसितानि २५ यथायथं
यावतीजंतोरिच्छोदेतियथायथा तावतीतावतीदुःखबीजमृष्टिः प्ररोदति २६ यथायथेष्ट्यातच्छांति
यातिजंतोर्विवेकतः तथातथायथायथातिदुःखचिंताविश्रुतिकाः २७ यथायथेष्ट्याचनतां याति
लोकस्यरागतः तथानयाविवर्द्धतेदुःखचिंताविश्रुतिकाः २८ इच्छाचिकित्सातेष्ट्याधिर्नस्वयत्नोप
येनचेत् तदप्रबलबन्धनेविद्यतेनोषयांतरं २९ इच्छापशमनं चर्धेयदिकृत्स्नं नशक्नोते स
ल्पमप्यनुगंतुं मार्गस्थो नावसीदति ३० यस्मिन्ज्ञातानवेयत्तनकरातिनराधमः सोऽथकृपे
समात्मानं दिवीजं न मुञ्चति ३१ दुःखप्रसवशालिन्यावीजमिहैव संसृतेः सम्यग्ज्ञानाग्नि
दग्धासानभक्तकर्मो रोदति ३२ इच्छामात्रं हि संसारो निर्वाणतदवेदन इच्छानत्यादनेयलः क्रिय
तां किं ह्यपामनः ३३ शास्त्रोपदेशगुरुवः प्रेक्ष्यते किमनर्थकं किमिच्छाननसंधानसमाधिनी
धिगम्यते ३४ ॥

नाशादेवेत्याह दुःखेति ३१ तस्याः अवेदनमसत्तापादनं विदसतायां भावेत्युहृद् वृथाभ्रमैर्यत्नांतरेः
३३ इच्छापशमनयत्नाभावे शास्त्रादिवैयर्थ्यमपीत्याह शास्त्रेति समाधिश्चित्तसमाधानोपायः किं ना
धिगम्यते किमर्थेनाश्रीयते ३४ ॥

१.४

यवेत्तमिदं विद्यात्तया नरभद्रवेषादिकुरनिवासगृहे यो वञ्चनिष्ठममनोदये च स्पृशी नीयानि सुन्दरानादीनि
स्पृश्यतां ११ ॥ अरसमनिष्ठं निर्मनोमाने मनोमोयते निर्मीयते येन वासना जालेन तद्वदिते च वंग निराभिमा
ने चित्रलिखितपुरुषादिनेत्रवत् १२ जिह्वा नाञ्जायेतो अशिति जिह्वादेश शुद्धसः जिह्वेतामिति पादे वि
करणापदव्यसयः अथानोपनीते गंधे स्पंदेन वभात्या संपापापनेति स्पंदव्यो यो ज्ञाया तदपलया नि त्यागा
यतननुरागाय २० इति उक्तं गोप्या अत्र केचपि कर्म दिव्यविषयेषु न दृष्टव्यं तच्चाज्ञाने दिव्यवच्च विरसतेन

स्पृश्यतां स्पृष्टिर्मायानियथा प्राप्ता न्यवासने कुर्यात्तारवदत्तमनिष्ठममनोदये १३ स्थायतां
रसजालानिगतगच्छाभयेषणो अथ रागा मिश्रवर्णयथा प्राप्ता निर्वर्तिवत् १४ दृश्यतां रूपजा
ला नि पुनः प्राफुल्लनासने अरसं निर्मनोमानि मगर्वं चित्रनेत्रवत् १५ जिह्वेतां गंधपुष्पाणि
विगते ह्यमवासेने स्पंदव्यो यल्लग्नानि त्यागाय वचनान्वत् १६ इति चेद्दिरगातेन बोधयित्वा
चिकित्साः न भोगरोगास्तद्वेषात्तेनास्तिकयैव च १७ यः सादय न भोगविषं रंति येति दिनेदि
ने सोऽशौचमूर्तिज्वलिते कलमक्षय मज्जति २१ निरिच्छते समाधानमाह राग मधुवणाः
यथा शोभेन्मनो निष्ठं नोपदेशशतैस्तथा २२ इहोदयो यथा इह त्वमिच्छाशोति यथा सख
तथा नरके नापि ब्रह्मलोके न भूयते २४

निःसारते न मनो बोधयित्वा भोगरोगाद्ये च चिकित्सास्तदा इह शांते कथं वै नास्ति चादनर्थयदं मे
द्रव्यास्तीत्यर्थः २१ तदेवाह य इति कलतराफलं अक्षयं अखंडित मज्जस्वमिति यावत् उज्जुति चि
पति २२ अतो भोगे ह्यासाग एव मनः शान्तो भवत्येवमिति स्मृति निरिच्छतमिति २३ नापि ब्रह्मलोके
इति इति तथा चोक्तं ययातिनाय च कामसुखं लोके यच्च दिव्यमहत्सुखं तस्मात्तय सुखं तेनाह
तः षोडशो कलामिति २४

1655

नियंता

[illegible]

वा. नि.
टी. उ.
३३०

1556

अत्र मेरु त मर्यादां चोक्तं विष्णुपुराणे ॥ अथ दिगंतानां दर्शनं तत्रोक्तं ॥ अथ पते प्रापत्ता विपश्चिन्तनेषु वि
वत रेणु उपविश्य यत्तत्प्राप्तं विभिन्नं वेदिनः ॥ अथोक्तं विष्णुपुराणे ॥ अथ पते प्रापत्ता विपश्चिन्तनेषु वि
मर्यादां चोक्तं विष्णुपुराणे ॥ २. तेषां विपश्चितो प्रताप लेकांतरे ज्योतिषमतेषां ताल लोकां यो शांतिकमने मेरु
जरभागास्य चोक्तं तरे समुद्रात् ॥ प्रविश्येति समुद्रतीरं स्थानं तदुक्तं ॥ १. तानव विष्णुं ते विपश्चितः
४. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००. १०१. १०२. १०३. १०४. १०५. १०६. १०७. १०८. १०९. ११०. १११. ११२. ११३. ११४. ११५. ११६. ११७. ११८. ११९. १२०. १२१. १२२. १२३. १२४. १२५. १२६. १२७. १२८. १२९. १३०. १३१. १३२. १३३. १३४. १३५. १३६. १३७. १३८. १३९. १४०. १४१. १४२. १४३. १४४. १४५. १४६. १४७. १४८. १४९. १५०. १५१. १५२. १५३. १५४. १५५. १५६. १५७. १५८. १५९. १६०. १६१. १६२. १६३. १६४. १६५. १६६. १६७. १६८. १६९. १७०. १७१. १७२. १७३. १७४. १७५. १७६. १७७. १७८. १७९. १८०. १८१. १८२. १८३. १८४. १८५. १८६. १८७. १८८. १८९. १९०. १९१. १९२. १९३. १९४. १९५. १९६. १९७. १९८. १९९. २००. २०१. २०२. २०३. २०४. २०५. २०६. २०७. २०८. २०९. २१०. २११. २१२. २१३. २१४. २१५. २१६. २१७. २१८. २१९. २२०. २२१. २२२. २२३. २२४. २२५. २२६. २२७. २२८. २२९. २३०. २३१. २३२. २३३. २३४. २३५. २३६. २३७. २३८. २३९. २४०. २४१. २४२. २४३. २४४. २४५. २४६. २४७. २४८. २४९. २५०. २५१. २५२. २५३. २५४. २५५. २५६. २५७. २५८. २५९. २६०. २६१. २६२. २६३. २६४. २६५. २६६. २६७. २६८. २६९. २७०. २७१. २७२. २७३. २७४. २७५. २७६. २७७. २७८. २७९. २८०. २८१. २८२. २८३. २८४. २८५. २८६. २८७. २८८. २८९. २९०. २९१. २९२. २९३. २९४. २९५. २९६. २९७. २९८. २९९. ३००. ३०१. ३०२. ३०३. ३०४. ३०५. ३०६. ३०७. ३०८. ३०९. ३१०. ३११. ३१२. ३१३. ३१४. ३१५. ३१६. ३१७. ३१८. ३१९. ३२०. ३२१. ३२२. ३२३. ३२४. ३२५. ३२६. ३२७. ३२८. ३२९. ३३०. ३३१. ३३२. ३३३. ३३४. ३३५. ३३६. ३३७. ३३८. ३३९. ३४०. ३४१. ३४२. ३४३. ३४४. ३४५. ३४६. ३४७. ३४८. ३४९. ३५०. ३५१. ३५२. ३५३. ३५४. ३५५. ३५६. ३५७. ३५८. ३५९. ३६०. ३६१. ३६२. ३६३. ३६४. ३६५. ३६६. ३६७. ३६८. ३६९. ३७०. ३७१. ३७२. ३७३. ३७४. ३७५. ३७६. ३७७. ३७८. ३७९. ३८०. ३८१. ३८२. ३८३. ३८४. ३८५. ३८६. ३८७. ३८८. ३८९. ३९०. ३९१. ३९२. ३९३. ३९४. ३९५. ३९६. ३९७. ३९८. ३९९. ४००. ४०१. ४०२. ४०३. ४०४. ४०५. ४०६. ४०७. ४०८. ४०९. ४१०. ४११. ४१२. ४१३. ४१४. ४१५. ४१६. ४१७. ४१८. ४१९. ४२०. ४२१. ४२२. ४२३. ४२४. ४२५. ४२६. ४२७. ४२८. ४२९. ४३०. ४३१. ४३२. ४३३. ४३४. ४३५. ४३६. ४३७. ४३८. ४३९. ४४०. ४४१. ४४२. ४४३. ४४४. ४४५. ४४६. ४४७. ४४८. ४४९. ४५०. ४५१. ४५२. ४५३. ४५४. ४५५. ४५६. ४५७. ४५८. ४५९. ४६०. ४६१. ४६२. ४६३. ४६४. ४६५. ४६६. ४६७. ४६८. ४६९. ४७०. ४७१. ४७२. ४७३. ४७४. ४७५. ४७६. ४७७. ४७८. ४७९. ४८०. ४८१. ४८२. ४८३. ४८४. ४८५. ४८६. ४८७. ४८८. ४८९. ४९०. ४९१. ४९२. ४९३. ४९४. ४९५. ४९६. ४९७. ४९८. ४९९. ५००. ५०१. ५०२. ५०३. ५०४. ५०५. ५०६. ५०७. ५०८. ५०९. ५१०. ५११. ५१२. ५१३. ५१४. ५१५. ५१६. ५१७. ५१८. ५१९. ५२०. ५२१. ५२२. ५२३. ५२४. ५२५. ५२६. ५२७. ५२८. ५२९. ५३०. ५३१. ५३२. ५३३. ५३४. ५३५. ५३६. ५३७. ५३८. ५३९. ५४०. ५४१. ५४२. ५४३. ५४४. ५४५. ५४६. ५४७. ५४८. ५४९. ५५०. ५५१. ५५२. ५५३. ५५४. ५५५. ५५६. ५५७. ५५८. ५५९. ५६०. ५६१. ५६२. ५६३. ५६४. ५६५. ५६६. ५६७. ५६८. ५६९. ५७०. ५७१. ५७२. ५७३. ५७४. ५७५. ५७६. ५७७. ५७८. ५७९. ५८०. ५८१. ५८२. ५८३. ५८४. ५८५. ५८६. ५८७. ५८८. ५८९. ५९०. ५९१. ५९२. ५९३. ५९४. ५९५. ५९६. ५९७. ५९८. ५९९. ६००. ६०१. ६०२. ६०३. ६०४. ६०५. ६०६. ६०७. ६०८. ६०९. ६१०. ६११. ६१२. ६१३. ६१४. ६१५. ६१६. ६१७. ६१८. ६१९. ६२०. ६२१. ६२२. ६२३. ६२४. ६२५. ६२६. ६२७. ६२८. ६२९. ६३०. ६३१. ६३२. ६३३. ६३४. ६३५. ६३६. ६३७. ६३८. ६३९. ६४०. ६४१. ६४२. ६४३. ६४४. ६४५. ६४६. ६४७. ६४८. ६४९. ६५०. ६५१. ६५२. ६५३. ६५४. ६५५. ६५६. ६५७. ६५८. ६५९. ६६०. ६६१. ६६२. ६६३. ६६४. ६६५. ६६६. ६६७. ६६८. ६६९. ६७०. ६७१. ६७२. ६७३. ६७४. ६७५. ६७६. ६७७. ६७८. ६७९. ६८०. ६८१. ६८२. ६८३. ६८४. ६८५. ६८६. ६८७. ६८८. ६८९. ६९०. ६९१. ६९२. ६९३. ६९४. ६९५. ६९६. ६९७. ६९८. ६९९. ७००. ७०१. ७०२. ७०३. ७०४. ७०५. ७०६. ७०७. ७०८. ७०९. ७१०. ७११. ७१२. ७१३. ७१४. ७१५. ७१६. ७१७. ७१८. ७१९. ७२०. ७२१. ७२२. ७२३. ७२४. ७२५. ७२६. ७२७. ७२८. ७२९. ७३०. ७३१. ७३२. ७३३. ७३४. ७३५. ७३६. ७३७. ७३८. ७३९. ७४०. ७४१. ७४२. ७४३. ७४४. ७४५. ७४६. ७४७. ७४८. ७४९. ७५०. ७५१. ७५२. ७५३. ७५४. ७५५. ७५६. ७५७. ७५८. ७५९. ७६०. ७६१. ७६२. ७६३. ७६४. ७६५. ७६६. ७६७. ७६८. ७६९. ७७०. ७७१. ७७२. ७७३. ७७४. ७७५. ७७६. ७७७. ७७८. ७७९. ७८०. ७८१. ७८२. ७८३. ७८४. ७८५. ७८६. ७८७. ७८८. ७८९. ७९०. ७९१. ७९२. ७९३. ७९४. ७९५. ७९६. ७९७. ७९८. ७९९. ८००. ८०१. ८०२. ८०३. ८०४. ८०५. ८०६. ८०७. ८०८. ८०९. ८१०. ८११. ८१२. ८१३. ८१४. ८१५. ८१६. ८१७. ८१८. ८१९. ८२०. ८२१. ८२२. ८२३. ८२४. ८२५. ८२६. ८२७. ८२८. ८२९. ८३०. ८३१. ८३२. ८३३. ८३४. ८३५. ८३६. ८३७. ८३८. ८३९. ८४०. ८४१. ८४२. ८४३. ८४४. ८४५. ८४६. ८४७. ८४८. ८४९. ८५०. ८५१. ८५२. ८५३. ८५४. ८५५. ८५६. ८५७. ८५८. ८५९. ८६०. ८६१. ८६२. ८६३. ८६४. ८६५. ८६६. ८६७. ८६८. ८६९. ८७०. ८७१. ८७२. ८७३. ८७४. ८७५. ८७६. ८७७. ८७८. ८७९. ८८०. ८८१. ८८२. ८८३. ८८४. ८८५. ८८६. ८८७. ८८८. ८८९. ८९०. ८९१. ८९२. ८९३. ८९४. ८९५. ८९६. ८९७. ८९८. ८९९. ९००. ९०१. ९०२. ९०३. ९०४. ९०५. ९०६. ९०७. ९०८. ९०९. ९१०. ९११. ९१२. ९१३. ९१४. ९१५. ९१६. ९१७. ९१८. ९१९. ९२०. ९२१. ९२२. ९२३. ९२४. ९२५. ९२६. ९२७. ९२८. ९२९. ९३०. ९३१. ९३२. ९३३. ९३४. ९३५. ९३६. ९३७. ९३८. ९३९. ९४०. ९४१. ९४२. ९४३. ९४४. ९४५. ९४६. ९४७. ९४८. ९४९. ९५०. ९५१. ९५२. ९५३. ९५४. ९५५. ९५६. ९५७. ९५८. ९५९. ९६०. ९६१. ९६२. ९६३. ९६४. ९६५. ९६६. ९६७. ९६८. ९६९. ९७०. ९७१. ९७२. ९७३. ९७४. ९७५. ९७६. ९७७. ९७८. ९७९. ९८०. ९८१. ९८२. ९८३. ९८४. ९८५. ९८६. ९८७. ९८८. ९८९. ९९०. ९९१. ९९२. ९९३. ९९४. ९९५. ९९६. ९९७. ९९८. ९९९. १०००.

श्रीविराट् उवाच ॥ अथ तेऽपि विष्णुर्देवतेभ्यो विपश्चितः उपविश्येत्तदस्त्रिंशत् चक्राणि प्रयोजनं ॥
तदा तत्रैव ते वाऽभूमिं हतः ॥ क्रमेण तस्य मेरु तल मर्यादां प्रापयामासुरत्नानां ॥ अथ वर्णयितुं
श्रीमहात्मना यमिवागमो वतः ॥ विष्णुसमुद्रं तत्र न्यलोकान्तरं विः ॥ आद्ययोऽयमिनी प्रपाम मेरु
लोखेवता नव संपादिता हव्योपासंस्तस्यः ॥ स्वप्रायनेषु ते ॥ अथ समुद्रं नदीवाहा इव हरादुपागताः
इदं मेऽपि प्रापयामासुर्विस्मयाज्जलचेतसः ॥ अहो नृहरमध्वानं प्राप्ता वयमयत्नतः ॥ प्रभावाद्देवदेव
समुद्रं दिव्यैः स्ववाहनैः ॥ ६. कियतीत्याह विस्तीर्णं दृष्ट्वा प्रीतिरियमाजता ॥ इतः समुद्रात्तदनुदीप
भूरुचयिः प्रभुः ॥ ७. इतो दीपं ततो भोधिः कियतेत्याजतोऽपि च कियती कीदृशी वाण्यान्मायेयं चेत
रूपिणी ॥ ८. तत्प्राप्य यामहे देवं द्रुता शतदशदिमाः ॥ प्रेतामहे दिशः सर्वाया पर्यंतमखेदिनः ॥
इति संचिंत्य ते सर्वे यथास्यान्मवस्थिताः ॥ सममेवाह यामासुर्भगवंतं द्रुता शतं ॥ वमवम
मवानेयामयदृष्टो द्रुता शतः ॥ आकारवान् चरं पृथाः ॥ गच्छन्ती ते स्ववाचद ॥ ११

जं बुद्ध्या तत्परतो लवण समुद्रः तदनुसुक्ष्मदीपभूः ततः उत्तरसोवधिः प्रभर्महान लवण समुद्रात्
दिग्गजायामति यावत् ॥ ३. इतः उत्तरसमुद्रात्परतः ऊर्ध्वदीपततः परतः सरोदो भोधिः एवैकमेव तम
दीप समुद्राणामेते किं स्यान्ततोऽपि च परतः किं स्यात् ॥ इयं चेत रूपिणी माया कियतीत्याह स्ववैविध्यं
कीदृशी वा स्यात् ॥ ८. तत्प्राप्य द्रुता शतं देवं प्राप्य यामहे प्राप्य येमहि ॥ यथास्यान्मवस्थिताः सारगुलेषु अ

1657

बारी.
नि. 3.
१५५

यदुस्तुपलंभत्वेगतमपि यत्तु गतेन नष्टमेव सदा उपलब्धिकाले यत्ताभ्युपगमात् असत्त्वमिति
 रवदिनाशः यद्यन्यादृशो नाशो लोके भवेत्तर्हि स कीदृशः कथ्यता न चोपलब्धत्वं लान्नष्टमप्यनेष्टमवति
 नष्टानां पितृप्रपञ्चलेभदंशनादनष्टत्वासिद्धेः १० मयः समुत्पत्तिदर्शनामध्य नष्टस्यापि सत्त्वं कल्प्यते
 तिवेदेना पुनस्तु ययनेः प्रतीतिज्ञादे रदशो न च नैवमित्याह नष्टमिति प्रत्ययेति प्रतीतिज्ञानातिशय
 यत्तं लतिपदवर्गा वा य यस्तोदसः १० ननु यथैव स्मिन्नेव तृगै मध्ये मध्ये कोटरस्कंधशाखादि वैचित्र्य
 भेदेषामूलाग्रैश्च देहस्य कलाशाखादितत्कायाण्येव भिद्यते एवमुत्पत्त्यादिविकारभेदेऽप्यल्यपु
 नरुद्भवे च भवनाद्येकमेव किं न स्यादिति चेत्तत्राह मध्ये इति उत्सृज्यो न्नस्य फलं विद्यादिप्रसूता
 तोषशाखादारुस्कंधयत्रपुष्पादयश्च ये च वयवास्तेऽपि किका अनुगताश्च जदे दंशा पस्थिताः

अन्यत्तमुपलंभत्वेयदुत्तं नष्टमेव तत् अन्यस्तर्हि भवेत्तदृशः कीदृशः किल कथ्यता १० नष्टमय
 स्तुत्पन्नमिति यत्प्रत्ययेनिकः नष्टमेव प्रपत्तेनेदं पुनरन्यत्त्ववर्तते १० मध्ये मध्ये यदुत्तमफलं
 यवयवैकका आदेहबीजसत्तास्तिकार्यकारणताजतः १० देशकालक्रियात्मकं यथादृष्टमि
 दृष्टितं बीजमेवैककर्मज्ञानौ न चरः परकार्यकृत ११

जसौ वा एवञ्चास्तीति सौत्तै क्वाह्यौ शाखादेः एव यत्ताः सिद्धेः कार्यकारणतोहेदः स्यादित्यर्थः १०
 दृष्टा ते उक्तकार्यकारणतोहेदं दास्यति केदं प्रीयति दे प्रीति यदि प्रलयसर्गादिदेशकालक्रियात्मकमे
 कं सत्तामेव बीजं प्रपञ्चयामास तर्हि तत्र एकं स्वयमेवैकं कर्मक्रियातत्फलं यत्तथाविधेन किंचित्क
 र्यात् अस्मर्थत्वात् न हि चरः परकार्यो समर्थस्तत्करोतीत्यर्थः अथवा तदनुगते बीजं देशात्मकं का
 लात्मकं क्रियात्मकं वा एकस्य भावे वाच्यं नष्टे कं नानास्वभावं संभवति स्वभावभेदे एकत्वात् न ययनेः
 तथा च यदि देशो कस्य भावं तर्हि कालकार्ये न उर्यात् न हि चरः स्वभावं वस्तु परकार्यकृत दृष्टमि
 र्थः ११

१५५

ननु मा भूच्चिरात्मा जडजगदवयवैकः जडनामेव भूमादिभूतानां कारकाकारपरिणतानां मेदिगवयवानुगतानां शा-
 क्तिरिव चेत्तत्तं धर्मोक्तिरिति चार्वाकपक्षसदृशकदृषयतिमदशक्तिरिवेति अस्मासु शक्तिकेषु न सिध्यति अस्मा-
 न्प्रतिचार्वाकेण साधयिते न शक्यमिति यावत् यतः अस्माकं प्रामाणिकानां मते देहो विज्ञानाधीनसिद्धि-
 तात्समदेहवनातिकोनभवति नहि विज्ञानानिरेकेणादेहसत्तासाधकमस्ति न चासिद्धेदेहे मदशक्ति-
 वद्विज्ञानमन्यत्तमर्हतीति भावः ॥ किं च जगत्तत्र द्वाभेदे दृश्यमाने दृश्यनाशाद्दृश्येणोऽतवत्तेषां का-
 स्यात्त आध्यासिके तभेदे प्रतियोगिनश्च तन्नाशस्यापि वस्तुतो ब्रह्मसंस्थाभावात्तन्मयसक्तिः शास्-
 त्राफल्ये चेत्ता शयेनाह न शक्येवेति यतः पुनः पुनर्न स्यादुद्भवती दृश्यश्रीः सेवन अनेव चनेवेत्य

मदशक्तिरिव ज्ञानमिति नास्मासु सिध्यति देहो विज्ञानतोऽस्माकं स्वभवन्नतततः ॥ न शक्येव च दृ-
 श्यश्रीः सेवनायेवनेव च इत्यभवेत्समुचितं कृतं शास्त्रचनान्यथा ॥ सेवेतीत्यसमलोके कथं नष्ट-
 स्पसंभवः तदुपान्यनियुक्तं स्यादनुभूतानुगावय ॥ सेवयामनयेवासीदित्यसत्तेवसाकथं तथैव
 योमसंस्था चेन्नाशेन हि न सागता ॥ कार्यकारणयोरेकरूपतेव यदा तदा कार्यसुराभावादेक-
 मेवास्मदागमः ॥

निर्वचनीया अविद्यामात्रे इत्येवमेव विद्यया तद्वयेशास्त्रकृतसफलं भवेदन्वयास ॥ निर्वचनीया शास्त्रस्या-
 नुपायत्वाद्यर्थमेव स्यादित्यर्थः ॥ प्रलयेन एषाः भुवनसंस्थितेः पुनः सृष्टावुद्भवः सेवानेवेत्यनि-
 र्वाचनीयं निर्वचनीयतया देहसंवेतीत्यादिना यानां सेवपुनरुत्पन्ननेनेतीत्यसमु-
 लेखसंभावयितुमशक्यं अनुभूतानुगाः अनुभवानुसारिणो वयं नानुभवविरुद्धमावपि सहामहे इत्य-
 र्थः ॥ अनुभवानां रोहमेव स्रष्टयति सेवेति सामर्तनेव प्रलये यो सतया अमर्तभावनासीदित्यस-
 त् यतः सामर्तनेवा मर्तना कथं योमसंस्थापि सानया प्रकावस्थापनेव चेत्प्रलयेनाशं न गतेवेति प्र-
 लयवादे केदः स्यादित्यर्थः ॥ एवं सर्गेऽपि प्रलयावस्थाया अपितु त्याग्येन प्रसक्तो प्रलयावस्था-
 दन्याकृतात्कार्यसर्गस्येकापतो कूटस्थवादापतिरिमाह कार्येति अस्मदागमोऽस्ति होतस्यादि

1658

२८

यो बुधस्तत्तद्वित्तशिवमद्वैते च तत्तत्संज्ञे सग्रात्मा सविमो यत्तत्तद्विज्ञात इत्यर्थः ५ सृष्टी
 न प्रकृतिशुद्ध्यादिना संग्रहात् जनानां पवित्रं निष्ठापता ब्रह्मलोकादागतः अनिल इव ६ न संकल्पे वेतो मे
 तद्विषादीह तत्तेनासदेवमस्ति तत्तेषां विषादीकृते असद्व्योपलभस्य स्वरूपे प्रपद्यति असद्व्येति चतुर्भिः ७
 स्वमवस्थापुत्रोपलभवदिसुक्तदृष्टान्तसापेक्षं दर्शयति असत्येति किं सत्यादुता सत्यात् न तावत्स
 म्यात् तस्य कृदप्यन्तात् न द्वितीयः अस्यादसत्याप्यन्तात् तैरप्यसत्यता पतेः एवं च आस्तो सत्यस्यासंगो ह्य
 तादसत्याधारता योगादिति भावः अतः असमवेद संसारे पुसर्गस्यैव सतदपवर्गस्य च शब्दावेव यत्रैव

विसंस्मृतिर्विमदेहोलब्धोक्तिर्निगृह्यतिः शरदाकाशविशदो ज्ञेयो विज्ञायते बुधः ५ निःसंकल्पो नि
 राधारः शान्तस्य शान्तविवृता अतः शान्तलब्धते ब्रह्मलोकादिवानिलः ६ असद्व्योपलभानामि
 यं वस्तु स्वभावता यत्सर्गवेदनं स्वमवस्थापुत्रोपलभवत् ७ अविद्यमानमेवेदं जगदन्तर्भूयते
 असद्व्योपलभस्यैव वस्तु स्वभावता ८ असमवेद संसारे आस्तामर्थः किं सत्यादुता सत्यात् संगोपवर्ग
 योः शाब्दावेव वक्ष्याम्यनोपमौ ९ जगदुद्भूतया सत्यमनिर्मितमभाविता अनिष्टिते चाप्यन्तात् नादेना
 वगते च तत् १० ॥

ध्यासतोपमौ तत्र हरेतदर्थसिद्धिरित्यर्थः ९ यदा तजगत्सत्यमिति यत्तत्तदापि स ब्रह्मा भेदे नैव निर्वाहः
 शस्यति स्थिति तत्त्रिरूपादि विभागो निरलंबन एवेत्याह जगदिति अभावितं भावनया अविषयीकृतं
 आधारविशेषे अनिष्टितं च अन्यथा ब्रह्मतानमुपगमत् १० ॥

वा.रो.
नि.३.
११६

असद्वेषेपलेमस्वभावस्य वार्षि सद्रूपेपलेमस्वरूपविश्रान्तेर्वस्वस्वभावेप्रपंचयति आत्मेत्यादिना अनुपलेभता
निर्विषयविश्रान्तेति यावत् ॥ चित्तो निर्विषयतायाश्च प्रसिद्धिमाशुक्तमानेप्रतिदेशादेशान्तराप्रामाविति श्लोके
दर्शितो न तस्य सिद्धिस्मारयति ॥ एतदिति आत्मादिदेशाच्चोदादिदेशान्तरयो जननलक्षणे च लक्षणाप्रामेचेतेनेच
लक्षयवद्विचचेतनेमार्गमप्ये अयतेत्याशोतीत्यस्य चेतनस्य यदचेतनखकोशाभासचिन्मयेरूपसर्वस्य जेत
जातस्य प्रसिद्धेन तत्त्वभावे विदु रिति व्यवहितेन संबधः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ सुषुप्तिस्वभयोः परस्परविषयशून्यतेववात्

आत्मस्वभावविश्रान्तेर्वस्वस्वभावता यदहेतादिसर्गादिदुःखाद्यनुपलेभता ॥ तत्ताद्योजन
लक्षणाप्रामेदेशान्तरचितः चेतनेयस्य तद्रूपमार्गमप्येतिरजने ॥ अस्य दवात्तमहेशखकोशाभासवि
न्याय अचेतनशान्तमुदितलता विकसनोपमे ॥ सर्वस्य जेतजातस्य तत्त्वभावविदुर्बुधाः सर्गापलेभो
गलतितत्रस्य स्पष्टिवेकिनः ॥ १४ सुषुप्तेस्वभूयोर्नास्ति स्वप्ने नास्ति सुषुप्तेः सर्गनिर्वाणयोभा
तो सुषुप्तस्वभयारिव ॥ भ्रांतिवस्तुस्वभावो सो न स्वप्नो न सुषुप्तता न सर्गो न च निर्वानो सत्य
शान्तमशेषतः ॥ १५ भ्रांतिस्वस्मात्रमयी प्रक्षिता चेन्न लभ्यते अतिरूपमिवा सत्यं किल संप्राप्य
नेकथं ॥ यन्न लब्धं च तत्रास्ति तेन भ्रांतेरसंभवः स्वभावदुपलेभो नो नास्ति कस्य न कस्यचित् ॥ १६

रीये निर्विषयताचित्तसंभावनीयेत्याह ॥ स्वप्नसुषुप्तादिविभागोपि भ्रांतौ वस्तुस्वभावभूतः परमा
थीनास्तीत्याह भ्रांतीति ॥ १६ उतो नास्ति तत्राह भ्रांतिरिति ॥ भ्रांतिविषयार्थः भ्रांतानल योपुपलेभोत
रेण लभ्यतोतत्राह स्वभावादिति भ्रांतरन्य ॥ ३पलभः प्रमात्तकोवाच्यः सचकस्य चित्भ्रांतिगोचराय
समात्तिस्वभावादप्यो नास्तीत्यर्थः ॥ १८

११६

सर्वैरुवीस्यैर्जनैरिडुमंडलसंलग्नतया दृष्टानां धूमनीहारधूत्यादीनां जालैरंडुमंडलस्य जनदृष्ट्या दृष्टानां सततजगदपि प्रा-
त्मनः शुनम्यत्वं प्राप्य स्थिते तत्त्वविदितारकं अतंतासुदेवेत्यर्थः १० ११ प्रसुरनसंचरन् कोम्यवकाकाशे १२ निर्दे-
मिदृत्पसिच ४ तदेवाह किमिदमिमादिना ४१ अप्रमाणः अपरिमितः यद्वा विनैव उपगम्यते जायते ४२ इयं दृष्टरूपा
प्रमीयते अनुभूयते मीयते इत्यतया परिच्छिद्यते दिश्यते वा ४३ अनेनातिप्रबृहदेन साधुसंख्यासु संगममन्यहामोक्षसा

सर्वोवीजनदृष्टानां लघानामिडुमंडले यादृजालं जगतादकस्थितेन मत्त्वमात्मनः पुनः सर्गः पुनर्वीम
पुनः सर्गः पुनर्वीम पुनः सर्गः पुनर्नभः इत्येवंप्रपतले त्रदीर्घकालः प्रयासः अथ दीर्घाकाले
न प्रसुरनसर्गपणिके उद्देगमेव्यसिद्योमिदमसमदिमनिसव्ये १२ उद्देगमेव्यसिद्योमिदमसमदिमनिसव्ये
निर्देह्यसितदादेदमनेतावरप्रके ४ किमिदं कुशरीरं मेभारभूतमिव स्थितं मेवादिभूतं लक्ष्म
पियसिन्हाणयते ४१ देहो ममाप्रमाणे यद्येवांममयाविलं पूरयामि त्वमद्यापि भाविनैवोपगम्यते
४२ अविद्यावतवारेयमनेताचप्रमीयते मीयते न च केनापि वस्तुतानसमं विना ४३ तमिमं संप्रजामेव
देहमाविहतांतरं ज्ञानेन किंचिदाप्नोति साधुसंख्यासु संगमं ४४ अनेनापारपर्यंतं निरातं वा वरास्पदं किं
नामेदं शरीरं मे सडुष्पापार्थसंगमं ४५ इति संचित्यतं देहं धारणं प्राणरेचनी कृत्वा तस्य सिसृभुक्ता फला
कुसययात्मः ४६

धने किंचिन्नाप्नोति ४४ सडुष्पापः आर्थाणां तत्त्वविदां संगमो येन ४५ प्राणरेचयति शरीरादुद्दिनयति तज्जी-
लाधारणं कृत्वा यथावगः यत्ति संभुक्ता फलादिमादेः शुक्लं नीरं संवीजतत्वादिभागां सजति तद्वत् ४६ ॥

वाही
निः
४५

४० तत्र तस्मिन् न गति ४० शुक्ला नीरका प्राग् वर्णिता समाहृतं उक्ता भगवती काली तदेदं प्राग् वर्णित प्रकारेण गौ-
सदभक्षयिष्यति ४५ ५ इदं भाविस्वदसं कल्पकलं कृत्वा ततो निर्विघ्नो व्याधस्तस्मिन् दिशो पायोक्तिवानवेति पृच्छति
अहो इत्यादिना यद्यस्मादेतोः अर्थे न पुरुषार्थं भवेत्तदुःखमेवायितं संकल्पेन समर्थितं ५१ देवरश्चैव भगवन्संभ-
भावार्थे स्थितिस्तयोक्ता अयं भवितव्योऽर्थो यथा युक्तं अन्यथा स्यात्तथा विधा काचि युक्तिर्विद्यते यदि वा नास्ति

कृत्वा देहपरित्यागे जीवः प्राणसमन्वितः कोऽपि स्यात्प्रति तेन सिन्नाता तस्मिन् विवातवत् ४० चित्रप-
त्तामसमैरुवदेहः पतिष्यति तत्र भू लोकशैलारिसर्वं पूर्णं करिष्यति ४० शुक्ला भगवती देहं त-
दाभक्षयिष्यति समाहृतं उक्ता तेन निर्दोषा भूर्भुवः विष्यति ४५ इत्याहो देहं तस्मिन् विवले प्रतवानसि सुव्रत-
तपस्सालीवने कृत्वा यथेष्टं सितया कुरु ५० व्याधुः अहो न भगवन्तुः विपरिभोक्तव्यमस्तयं स-
यावार्थं मनसा यद्यदर्थं न दुर्यति ५१ विद्यते किं विभो काचि युक्तिः सैवा स्थितिर्वरा अन्यथा भवि-
तव्यार्थो यदि नास्ति तदुच्यते ५२ मुनिरुः अवश्यं भवितव्योऽर्थो न कदाचन केनचित् विधातमन्यथा
शकः तनुत्तरति यत्नतः ५३ वाम्बामशिरः पादविपर्ययविधौ यथा पुंसोऽस्मिन् शक्तिस्तथा भावा-
न्यथा स्थितौ ५४ ज्योतिः शास्त्रार्थवित्तानैरिदं भावार्थं वेदने भवत्यसदसर्वतन्मन्त्रेन कदाचन ५५

तथा उच्यते ५१ यतस्तत्तदानीं तनयत्नतो न नश्यति ५३ यथा पुंसः स्वदेहे विवामा वामभागायोः शिरः पादयो-
र्वीपविपर्ययविधौ यथा मकरोऽशक्तिर्न विद्यते तथा भावार्थानामप्यन्यथा स्थितौ स्यापने ५४ तस्य परित्याज-
मात्रं शास्त्रीयोपाये भवति नाप्यन्यथा तस्मिन् दयोतिः शक्तेति ५५ ॥

४५

तदिष्टात्तलदृढसंकल्पकर्मणामानंतादनिर्मात्तपुसंगत्ताशंकादजयंतीति येः पुरुषधोरयेः प्राकृतैः सकृत्तैर्य
 तनानि शमदमारि साधनान्युपेत्य संवित्रपैर्वसं विव्यापकं प्रवणघुणयैतत्तानं प्राप्य तत्र तथैव समननगर
 शीनेन जागरितं ते पुरुषश्रेष्ठाः प्राक्तनानि सर्वकर्मणि दुः संकल्पवेदनातिचापंतदतयान्यपि मूलोद्धेदेन जयं
 तिनान्ये रम्येः ५६ इति श्रीवा शेनि णोषट्पंचाशदुत्तरशततमः सर्गः १५६ वायोस्त्रितो व्याधुजीवः सिधुर्भू
 त्वा विहरयं हत्वा मंत्रिमुखात् शोतास्वतत्त्वमिदं वर्णयते कृत्वा देहपरित्यागं जीवः प्राणसमन्वितं व्याप्तिस्थापति

जयंतिकर्माणि दिवेदनानि येः प्राकृतैर्यतनान्युपेत्य शरीरदादौ रपि निर्विकारसं वैवसतयैव समं ५६
 मदारामायोनिगोभावि संयति वर्णनं नाम यंचाशतमः सर्गः व्याधुः अनेन गवन्वितताका
 शवा मिनः किं भविष्यति मे तत्र देहः पाति निक्षिप्तो १ मुनिर्हः प्राणवादादतस्तस्मिन् देहेन व
 परित्तै किं भविष्यति भव्यात्तस्मिन् रमको बरे २ देहे तस्मिन् रमि भूद्विजीवस्तु प्राणसंयतः भवि
 ष्यत्तं बरे वातलको वातत रूपिणि १ तस्मिन् वातलवे चे तो हृष्यं हृष्यं स्थितं पुरः स्फारं दत्तानि भूषीं
 भवान्त्तमेजगद्यथा ४ मदत्वा चित्तवृत्तेस्तजीवो दत्तानि ते ततः गत्ता दमस्मि भूषीं वरति संकल्पि
 तार्यं भाक ५ तत्रास्मि सदसैवा सुप्रतिभो देष्यति स्वयं अदमस्मि न्यः श्रीमान् सिधुर्नाम्ना तिसा
 नितः ६ अष्टवर्षाय मेरा जंगते पितरि काननं भवः अतः समुद्रायाः पितृदत्तमुपागतं ७ श्रीमान्ते
 भपतिः शत्रुर्विहरयति श्रुतः विद्यतेयः प्रपत्तेन विज्ञानामनजीयते ८

ते तस्मिन् वातात्सोपि वातव दिति यदुक्तं तच्छ्रुत्वा व्यापस्तदुत्तरं स भविष्यं हृष्यं चित्तं नंतरमिति १ परित्त
 तेन ह्येसति परमकावरे प्रव्याहताकाशे २ ३ तस्मिन्नेव वातलवे चे तः हृत्संस्थितं त्वा तस्यैवा सनाम
 यं भूषीं तदुपलक्षितं स्फारं जगत् दत्तानि ४ चित्तवृत्तेरेव जगदाकारेण मदत्वा ते जीवः तत्र अदेराजा दम
 स्तीति दत्तानि ५ अतिशयेन सामनेर्मानितः पूजितः ६ चतः समुद्रांतायाः भवः रात्रौ मे पितृदत्तमुपा

५६ इति श्रीवा शेनि णोषट्पंचाशदुत्तरशततमः सर्गः १५६ वायोस्त्रितो व्याधुजीवः सिधुर्भू
 त्वा विहरयं हत्वा मंत्रिमुखात् शोतास्वतत्त्वमिदं वर्णयते कृत्वा देहपरित्यागं जीवः प्राणसमन्वितं व्याप्तिस्थापति

वारी
नि३
४१६

१० विहरयमदीभुजासदयुद्धं भविष्यति ॥ भयाक्रान्तेदिक्कालैरप्याहंशासनेयस्य ॥ पंडितैः शास्त्रत
नविदिः १० माः वक्ष्यमाणः ॥ तत्र तत्र विष्णुश्चिन्मं त्रीवदिष्यति अथाश्रयमिति सधुनत्वादेवमेतयास्व
द्वलेनचकल्याताणीवरंदसोममविहरयो राजा किमर्थं केन वलेन ३ः सद्योजानस्तद्वदेत्यर्थः ॥ माताश्रुति
तामात्मावेनस्वाधीनीकृतेत्यर्थः १० तदेवाह गृहीतेति सासरस्वतीसुतात्वेन गृहीतायाः अस्याः लीलायाः

रदं मे कुर्वतो राजं संवत्सरं गते गते अहो भवत्य कलत्रौ यैः सदभक्तं मया सुखं १ कष्टमेव प्रवृद्धो सोमीमां
तव सुधाधिपः अनेन सदमे शा मोदाकाः समुपस्थितः १० इति चित्तयतस्तत्र विहरयमदीभुजा भविष्य
ति मरुपुं चतुरंग बलक्षयि ११ मद्राजातेन युद्धेन हनिष्यमि विहरयं करवाललतालजं च त्वविरयो
पिसन १२ चतः सागरपर्यंतं भूतले भूपतिस्ततः भविष्यति भयाक्रान्तेदिक्कालारतशासनः १३ सत्तं
सिंधुर्भवत्यामसकलावनि संतुलः पंडितैर्मंत्रिभिः साहं करिष्यसि कथारमाः १४ मंत्री वदिष्यति अथा
श्रयमिदं देवयदेवं सविहरयः देवेन विजितो युद्धे नीतश्च यमसादने १५ त्वं वक्ष्यसि भो साधो मधुनस्या
सकल्याताणीवरंदसः वैरी विहरयो राजा किमर्थं वददुःसहः १६ मंत्रीः लीलाजीः पास्पभार्या स्तित
यतिनपमार्जिता मातासरस्वती देवी जगद्धात्री निरंजना १७ गृहीतायाः सुतानां सास्या भुवनभा
विनी संसाधयति कार्याणि मोक्षार्थी मपि हेतया १८ वरेण शत्रुमात्रेण जगदण्णजगत्ताणान् करोति स
भवत्राशेन स्याः कैवकदर्थना १९ सिंधुर्वदिष्यति त्वया वैयक्तकथितं यद्येवं तद्विहरयः अशको जेत
माश्रयं पतस्य समरे वयः २०

मोक्षार्थी मपि कार्याणि संसाधयति १९ तस्याः भवतो नाशो
परिभवे कदर्थना क्लेशरूपा अशक्तिः कैव १९ युक्तोपपन्नकथितं यद्येवं तद्विहरयो जेत मशका एव अतः
पतस्य समरे वयो योजातः सश्रुयः असमाचार्यः २० ॥ जैनमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॥ जैनमः

४१६

२१ २२ अवेप्यसंविदां सत्यसंकल्पानां यादेव्या समोक्षवसंपादितः तेन सत एव यराजयः प्राशितः २३ २४ न
मिः परात्मा वैखर्यत सर्वशस्त्री जभूता २५ आत्मीयात्मा हिता तस्मात्तदानीं नदीयसत्यसंकल्पविदेववर
फलात्मना अनुभूयते २६ २७ मयेव अनेन विदुश्चेन्नराणां कस्मात्तसंपादितमया वा अनेनैव मुक्तये कस्मात्त
प्राथितेति रवशब्दात्पादमेवायोज्यं २८ तवस्वेच्छावसरी प्रवृत्तौ प्राप्तिप्रश्रयमुक्त इत्याशंकततात्पर्यं प्रकाश

तदेवं संपादेन भगवता समन्वितः किमिति स्मिन्नरोगतस्मिन् जयं राजानलव्यात् २१ मंत्रीः तेन संपा
थिता देवी सर्वकालमविदिता मोक्षोक्तममं सारादिनिता सरसं च २२ तथा तेन विभोतस्य संपादे
यसंविदा संपादितस्तेन तदाश्रितप्रादौ यराजयः २३ सिंधुः यथैवं तन्मया देवैः वेद्या प्रपूज्यते मो
क्षकिमिति मेनैषा ददाति परमेश्वरी २४ मंत्रीः एषादिस्मितास्तेनः सर्वस्य ददय सदा संविद्वपाम
गवती मैव प्रोक्ता सरस्वती २५ येन येन यथात्मीया प्राथिते स्वयमेव सा प्रयच्छति तथैवाशुतस्माच्चिद
नुभूयते २६ न प्राथितेष्वाभवता मोक्षार्थमरिमर्दनं प्राथिते वत्स्यासंविदा मोक्षशत्रुशान्तये २७ सि
धुर्वदिष्यति न प्राथिता मया कस्मादनेनैषा सरस्वती संविद्वपामया कस्मात्प्राथितो नैव मुक्तये २८ म
दाशयगतो येषां तस्मिन् दत्ता सरस्वती मनोहाय किमिति गसं ददाति न चेष्टते २९ मंत्रीः शुशुभः प्राक्तनो
भगवत्तवास्तिरिपुत्रातिनः तेनैव मुक्तये नत्वा त्वया न प्राथिता विभो १ यच्चिन्नस्त न्मया जेतुं भवती
त्याजगन्धितः आवालमेव संसिद्धं कर्तुं शक्नोति को न्यथा ३॥

यतिप्रदाशयेति आशयश्चित्तं तद्गतामदात्मभूतायेषामममोक्षोक्षालक्षणानां तस्मिन् दत्ता साधनसंपत्तिद्वारेण म
नोहाय कृतो न चेष्टतरस्याशय इत्यर्थः २९ नत्वा न मस्कृत १ नत्वा तत्रेवादेवा अनुगृह्णति कित्तु भक्त
चित्तानुसारो वैखर्ययचित्तस्तन्मयो भवति गद्यमेतत्सनातनमिति शक्तिः प्रमाणमित्याशयेनाह यचित्त
ति न चैतच्छोकेऽप्यसिद्धमित्याद आवालमिति ३॥ ॥ ॥

कटी
नि३
४१२

येन पुरुषेण अमलया विदातम्या ग्रेतः स्वचिते अमलात्सरुषं यदेवराज्यमासीः नृदा अभ्यासमयं दृढाभ्यासपुत्रे
यदेव कृत्वा संवेद्यते ततः सन्नदा नी विद्यमानमसन्नदिल्लगां वास्तुतदेव सर्वतरवासनोपमर्दनसपुरुषः अविद्यं
स्वयमेवावशं भवति नान्यः कश्चित्कलभनोस्तीत्यर्थः ३२ इति श्रीवा. शेनि. शो. उतरार्द्धसप्तपंचाशदुत्तरशततमः
सर्गः १५८ वार्षिते सिंधुजीवस्य ज्ञातिस्नामसतामसी सिंधोश्च तज्जने राजं विवेकान्मुक्तिरंततः. देशार्थेति
मंत्रिसंबोधने १ अवधानपरेण चित्तेन सदितः सावधानपरः अयमयात्वे चादितः प्ररितः सन्नमो यस्य अज्ञान

यदेव येनामलया मलात्स संवेद्यते भ्यासमयं विदातः सर्वापमर्दनतदेव संगमदस्तु सदास्तु भवत्यविद्यं
३२ मद्रागमायोगो निर्वाणप्रकरणे सिंधुसंबोधननामसप्तपंचाशदुत्तरशततमः सर्गः १५७ अथ सिंधुः
आर्याचार्यवपुः कौटुम्भवं विमतिः पुरा यदुशाने कुसंस्कारः प्राक्तनोस्ति भवप्रदः १ मंत्रीवदित्यति
रहस्यं शास्त्रभोगजन्मावधानपरः हाण चोदितः संदधासीदमयमाद्य विनाशने २ किमप्याद्यतरदि
तमस्तीदसदनामयं स्थितं तमहमिमादिरूपेण वस्यशचित्ते ३ तद्वत्स्वयमेवादंचिच्छेतामीति संवि
दं जीवतामिव गत्वा स्तेचिती भूयात्पजद्वपुः ४ चित्तं तगगनात्प्राप्तवपुर्दियातिवादिकं तदेव वास्ति
नेरात्पदाधिभौतिकतादिकं ५ चित्तमेतदनाकारमपि साकारवन्तिष्ठतं संकल्पेन लोकाद्यैः स्वप्नादे
रेतदेव सुषुप्तं

स्वविनाशने इदं महचने इदिदधा सिधारिष्यामि २ दृष्टां सिंधुजीवप्राक्तनस्थितिं वक्तुं वस्यपदोपाधिसंबंधा
जीवभावविवक्षया आद्यो वस्यस्वरूपस्थितिं दर्शयति किमपीति ३ तस्यैव साक्षात्स्वमादस्थितमिति अदंचित
अनश्चेतामीति संकल्पसंविदं प्राप्य समष्टिवाच्यं चित्ती भूयत दुपाधौ जीवतामिव गत्वा आसेवपुः उपाधिं अत्य
जत ४ किं तद्वपुर्दत्यज जीवतागते तदा चित्तं त्विति स्थूलमिदं वपुस्तद्विदं किं तत्रादतदेवेति ५ तच्चित्तमे
व परलोके दलोकाद्यैः स्वप्नाद्यन्तीवनमरागभोगमोलाद्यैः संकल्पैः अनाकारमपि साकारजगद्वत्स्थि

ना
 रंदरस्मेतत्वविदोविदुर्नोत्तादशकारमिति ७ अग्रतिचरूपेजगदाकारकल्पनेनिरंकुशसामर्थ्ये अत्रचिते
 ८ मिथ्यात्वात्किंचिदुदयस्यवासनारूपमेवजगज्जालेवदिरिवकिंचिदिवास्थितं ९ सर्वप्रथमिकसर्गसात्त्विक
 देवताचरितरूपत्वात्सत्त्वमेवदेरापगर्भात्समस्तवपुर्वस्याः पदादुदितंश्रयंसमस्तुदेववाहिभावेनामसनि
 षयासंगेनउत्पत्तिप्रकरणेजगतीत्यारजससग्निकादित्रयोदशधाविभागक्रमेणसत्त्वोद्यतमसःसंपन्नः १
 पञ्चःसप्तः १ अपरिच्छिन्नस्यैवात्मनोदिरापगर्भभावेनपरिच्छिन्नस्येवाययाकृतैरिरापगर्भैवसर्वाःसंज्ञाःक

अनाकारमपिस्फारंचितंजगदिदंविदुः यएवप्रवक्तव्यंतामसएवसंदर्भयथा ७ यानशून्यतेजगत्त्रि
 नेतथैककं अजाग्रतचरूपेस्तिनमनागपिभिन्नता ८ हृदयस्यजगज्जालेनकिंचिदिवास्थितं ज
 गदिद्विदिराकारंचितमेवनवास्तवं ९ सत्त्वमेववपुः पूर्वमुदितंब्रह्मणःपदान् अयमेवसंपन्नोयोध
 तामसतामसः १ सिंधुर्वदति किमुच्यतेमहाभागवदनामसतामसः क्रियते पूर्वमेवेताः केनसं
 ज्ञाःपरेषुदे १ मंजीवदिष्यति जंतोःसावयवस्यदहज्जाद्यवयवायथा तथा नवयवस्यैवमात्रिवादिक
 तात्मनः १ पश्चादात्मनिसैवात्मानानासंज्ञाःकरिष्यति आधिभौतिकतानामिष्टक्याद्याप्राप्ति
 वादिके १ स्वप्नाभेस्मिन्नजगद्वानेसंकल्पेनात्मरूपिण संज्ञात्मनात्मरूपेणस्वयं व्यवहरिष्यति १४
 त्वमानिवादिकाकारेयतत्सुरितवान्नवं ज्ञानिमहात्मसंकेयमिति तत्राभिधाकृता १५

शरीराशयेनोत्तरमादजंतोरिति एवेतथा १ आत्मनिस्वयद्वितीयेषुसमस्यामेवसंज्ञाःकरिष्यति सैवात्मे
 तिस्रोविलोपेचेत्तादप्रमाणमितिसंलोपः तथाप्रातिवादिके समस्तिसदेदेपंचीकरणेन आधिभौतिकताना
 स्मिन्नतेतदवयवेषुष्टक्याद्याः संज्ञाः करिष्यति १२ एवंनामरूपेकाल्पयित्वावाहिसमस्तुदेववाहिभावेनस्वयमेवव
 वहरिष्यति १३ तत्रनवयवविभावकल्पनेत्तामुरिष्ययतस्तद्विभक्त्येनयद्युहिभावेनदिरापगर्भेयतमदा
 त्वमस्केयमितिसुरितवान्न तत्तस्मादेतौस्तवातिवादिकाकारात्तामसतामसोमहात्मसंकेयमभिधाकृ

२७
 ६६

काटी
४१८

नेयमेकैवाभिधा किं न वसणे जीवभावेततदुपाधिगणनसारेण राजससात्त्विकादयस्त्रयोदशाभिधाः कृता इत्यादव
स्यामिति १५ तत्र मोक्षशैल्यविलंबप्रयोजकचित्तगणदोषैरेवजीवानां जातिभेदकल्पनेति दर्शयंस्त्वा संपंचजाती
विभज्यलक्षयति प्रायमेनेसादिनायद्यदिकल्पादौ प्रायमेनेवजीवतामिवगच्छति वयस्मिन्नेव जन्मनि श्रोत्र
तिकज्ञानेनैव युक्ता बुद्ध्या विषयभोक्ता तस्मिन्नेव जन्मनि मुच्यते इति यावत्तज्जातिः सात्त्विकसात्त्विकी यथास
नकादीनां १६ कंचित्कालं भवेभवदेतावतावेवर्तमाने सति तस्मिन्नेव जन्मनि ज्ञानैवर्णादिभयगणैर्युक्ता चेद्भूत्वा

वस्यो निर्विकारस्य विकारिणा इव प्रभो ज्ञानयो जीवतापनौ कलिता विविधाभिधाः १५ प्रायमेनेव यद्वस्य
जीवतामिव गच्छति तदैव बुद्ध्या भोक्ता तज्जातिः सात्त्विकसात्त्विकी १६ वर्तमाने भवे भयगणैर्युक्ता तस्मा
नद केवला सात्त्विकी प्रोक्ता जातिर्जातिविदो वरैः १७ नृवा भवे श्रेष्ठद्विभिर्भागो मोक्षभागिनी जातिस्त
त्येच्यते तस्यैः सद्गीराजसराजसी १८ वर्तमाने भवे भयगणैर्युक्ता तस्मान्नद केवलराजसी प्रोक्ता जातिः
स्वल्पभवे भवेत् १९ प्रथमांशं तद्वद्विभिर्विशेषे सात्त्विकमिनी जातिस्त्येच्यते तस्यैः सद्द्विस्तामसताम
सी २० सामान्येनैव बद्धभिर्जन्मभिर्मातृभागिनी केवला तामसी प्रोक्ता जातिर्जातिविशारदैः २१ क्रमे
णानेन जातीनो विविधा भेदकल्पना तासां तामसतामसां जातौ जातौ सिमानद १६

मुच्यते तदा केवलसात्त्विकी प्रोक्तेत्यर्थः १७ या जातिः कल्पादौ नृवा अभिनवतया भिद्यते तद्वद्विभिर्जन्मभिर्भागेषु भ
क्तैश्चक्रमेण मोक्षभागिनी चेद्भवति तदा राजसराजसीत्यर्थः १८ स्वल्पभवे दशयंच जन्मोत्तरकालमपि तस्मिन्क
ल्पे भवे विवेकादिगुणैर्मुक्तारदितावदुत्तरजन्मपरंपरा नरं भयगणानलभते चेत्केवलराजसीत्यर्थः १९ प्रथम
कल्पादिमारभ्य अन्यत बद्धभिः स्यावरीकटकिरातादिभिरंते मोक्षभागिनी चेत् तामसतामसीत्यर्थः २० सा
मान्येनानुत्कृष्टेन रक्षः पिशाचशूरादिजन्मभिर्बद्धभिर्मातृभागिनी चेत्केवलतामसी २१ तासां जातीनां मध्ये तैना
मसतामसां जातौ सि २२

४१८

भवान्नो जानाति २१ २४ इति शब्दः प्रश्नोत्तरसमाप्तौ २५ प्राक्तनी ग्रथमातामसतामसी जीवजातिः केनोपायेन
जीयते शुभिभूयते शर्यतमुपायमुदाहर तत्तादृशोपावनं शोधनं स्याच्चेत्तथा वदेदं तथैव तेनैव त्वत्कप्रकारेणाति
ष्टमिस्थास्यमि तद्वद २६ पौरुषेण पुरुषययत्नेन २७ अथैव सक्रियया यथाशेषां शोभनतामभ्यति तया तस्मात्

बहूनि तव जन्मानि समतीतानि तान् नन्दे विविधानि विविचिताणि दीरजानामि नो भवान् २१ विशेषेण
त्वनैवैष वर्णकालो निवर्तितः सदाशुवशरीरेण त्वयानेन तत्त्वामिना २४ एवंतामसतामसां जात्या
मिजनि तोयदा तदा दुर्लभमोक्षस्वसंसारकुदरादिति २५ सिंधुः आर्योदाहरदे प्राप्ताति जी
यते धर्मा पावनं यैवतिष्टमिस्थाचेत्तदुपावनं २६ मंत्रीः न किंचन महाबुद्धेः २७ अथैव प्राक्त
दनद्वेगिना नाम पौरुषेणानलभ्यते २७ यस्तनी दुष्क्रियाभ्यतिशेषां सक्रियया यथा अथैव प्राक्त
नी तस्माद्यत्नात्स कार्यवान्भव २८ योगमर्थं प्रार्थयते तदर्थं यतते तथा सौवर्णं तदवाप्नोति न चेच्छांते
निवर्तते २९ नायथा यत्नेनित्यं पद्मावयति यन्मयः यादृगिच्छेच्च भवितुं तादृगभवति नायथा ३० मुनि
रुवाच एवमुक्तः स तेनाथ सिंधुदुरयाधिप तदा तत्र तथानामराष्ट्रं तदा तस्य शेषतः ३१ गमिष्यति व
नं दूरं प्रार्थितोपि हि संविभिः नाश्रयिष्यति तद्गोराजमुच्छिन्नशत्रवं ३२ तिष्ठतः साधुमयोऽस्य तद्दि
वेककथावशात् पुष्पसंगादिषामोदो विवेकः समुदेष्टति ३३ ततः कथमिदं जन्म कुतः संसारप्रागतः
इत्यविचारं तात्मा तस्यास्यति विमुक्तता ३४

देवयत्ना प्राक्तनी जित्वा सत्कार्यवान्भव २९ २९ नापुरुषः ३० तेन मंत्रिणा एवमुक्तः स न उदुरया उत्सृष्टरा
जभारया ३१ नाश्रयिष्यति न स्वीकरीष्यति ३२ पुष्पसंगतिलादिषामोदो विवेकः समुदेष्टति ३३ विमु
क्तता जीवन्मुक्तता ३४

वारी
निः
४९

संस्थितः राजा सत्संगमेन नित्यं विचारणपरः सन्नश्च यथावन्तं तत्तदुपदेशोत्तराद्यं पदमेवति यत्र मोक्षपदे काचनदि
रणगार्भे सूर्यपर्वतापिलत्मीर्वातविधयमानं शुक्लपत्रमिव वस्तुतां उपदेयतां नो ब्रजति किं तत्तच्छैव भवतीत्यर्थः १५
इति श्रीवामिष्ठनाथप्रकाशेनितोत्तरार्द्धे अष्टपंचाशदुत्तरशततमः सर्गः १५९ श्रुत्वा मुनिवचोवाध स्तपः कृत्वा
वराहियेः त्वमासुतः शवीभूतः पपातेत्यादि वर्णने भूतवत्तन्मतीतकथावत् । तस्मात्स्थित्वा विमृशेति यावत्

नित्यं विचारणपरो यमवन्संस्थितः सत्संगमेन पदमाप्नोति पावनं सः तद्यत्र पत्रमिव वातविधयमानं नो
वस्तुतां ब्रजति काचननामलक्ष्मीः १५ महाराजाय नितोत्तरार्द्धे अष्टपंचाशदुत्तरशतत
मः सर्गः १५९ मुनिरुवाच एतदेकं यितं सर्वं भविष्यद्भूतवत्तव यद्येच्छसि तथेदानीं व्याधसाधुविधीय
तां । अग्रिरुवाच इति तस्य वचः श्रुत्वा विस्मयाकुलचेतनः तस्मात्स्थित्वा जगामाशुस्त्राते व्याधस्त
यामुनिः २ इति तोचरत्तत्तज्जतपः शास्त्रविचारणोः प्रकाराणां सुदृढताबुधौ व्याधमहामुनी ३ अ
द्यात्तेनैव कालेन मुनिर्निर्वाणामासौ ददं यत्कापदेशांते यरेषां गतिगतः ४ कालेन बहूनायेन
ततोऽप्यगशनात्मना व्याधस्य कामनादातं पप्रजन्ता समाययो ५ व्याधः स्वो मुनिं तेषां निवारयितु
मत्तमः जानन्नपि वरं पूर्वं वर्णितं समाचन ६ ब्रह्मैवमस्त्विति शोचय यावभिः ७ व्याधस्तपः
फलं भोक्तुं खगवद्योमपुसुवे ८ बर्द्धमानेन देदेन जगत्सारे महानभः वेगादगणितं कालं पूरया
मासशैलवत् ९ महाराज उवेगेन तिर्यग्गर्भमधस्तथा बोमपूरयतस्तस्य कालो बहूतरो ययौ १०

न ११ अत्येनैव कालेनेति मुनेः समाधौ बह्वरस्यापि कालस्यात्ता प्रतीतेरित्यशयः यद्यप्यत्र यथा
श्रुतं ग्रंथासर्वं मुनेर्देहमागः पश्चाच्चिरकालोत्तरं व्याधस्य कामनादातं पप्रजन्ता गमनं प्रतीयते तथापि पूर्वमु
नेर्भविष्यत्कथनग्रंथे व्याधस्य बलाभानंतरं सामाष्ट्र्यमस्तु तस्मिन्नेव तस्मात्ततः स्तुतिमेष्यसि सव्यो
मिचित्तस्यायं दिदृक्षयति मुनिनोक्तत्वा व्याधस्यार्धगमनकाले मुनेर्जीवनं स्थितमेवेति पश्चादेव देहमाग

इति श्रीवामिष्ठनाथप्रकाशेनितोत्तरार्द्धे अष्टपंचाशदुत्तरशततमः सर्गः १५९ श्रुत्वा मुनिवचोवाध स्तपः कृत्वा
वराहियेः त्वमासुतः शवीभूतः पपातेत्यादि वर्णने भूतवत्तन्मतीतकथावत् । तस्मात्स्थित्वा विमृशेति यावत्

४९

उद्देगंतत्युक्तनिर्वेदं १॥ सिंधुतां सिंधुदेशराजतां विदुरयस्यप्रतिः शत्रुस्तद्वप १२ तत्तुमार्गस्यधाममार्गपयात
 ११ कस्यत्रयाणः कस्मिंश्चित्तागतेभूमेकेशोऽकवदाभातेतत्र कस्मिंश्चिदेवरेउवीवीयीविशालेपिधानमिवस्थितः १३
 देशेष्टदेविपश्चिततेएतत्तमहाशवंसहतातेयथावन्मयाकथितं १४ प्रकाकंचितेग्राभातेप्रत्यक्षस्फुरितं १६ रक्तेन
 श्रोत्रैश्चपरितासतीरकारक्तवर्णसंपन्न १७ अश्वरूपेणाश्वचर्यभूतेन १८ १९ पूर्ववनादीनांशवेननाशनादयो

अथदीर्घाकालेनयदाविद्याभूमस्यसः अनेनसमवाप्नोतिनशोदेगमुपाययौ १० उद्देगादथवधामोपा
 णवचनधारणं प्राणस्तथाजनभसिशवीभूतमथोभवि ११ चित्तेप्राणान्वितंयोस्त्रिययोतत्रैवसिंधुतां
 विदुरयारिक्तुंतामपिवलावनिपालिनी १२ देहोमेरुशताकारमहाशवइवाभव १३ तीयोवीनिभेयो
 मःपपाताशनिवन्नवत् १४ पिधानमिवकसोवीवीयीकस्मिंश्चिदेवरे केशोऽकवदाभातेकस्मिंश्चित्ताग
 तेभूमे १५ आकारपरिताशेषवसुधाचलमंडलः विपश्चिद्वेष्टकथितंमेतत्तेतन्महाशवं १४ यस्मिंश्च
 वंसंपतितंजगतवनिमंडले तदिदंजगदाभातमस्याकंचप्रपूर्वया १५ तदेतन्नवमास्यायशुष्काप्राणम
 दोदरी संपन्नाचंरिकादेवीरकारक्तंचपरिता १० मेदिनीमेदिनीजाताशवस्यतस्यमेदसा परितार्श्वरु
 पेणादिमवद्विरुपिणा १६ तदेवैतन्महामेदोमृदातत्वमुपागतं कालेनवसुधाभूयोभूतामृत्ययतां
 गता १७ भयःप्रजातानिवनानिभूमोशमाः कृताःपतनसंपुताश्च पातालतःसाधुसमुत्पितास्तेशलाः
 प्रवृत्ताववहारलक्ष्मीः १८ महागतिगोशवन्निगोनामपकोनषष्टतरशततमःसर्गः १५९ अग्निरु
 वाच विपश्चिद्वेष्टभोसापोत्वेगच्छाभिमतदिशं स्थिरंभूमंडलेभयःप्रकृतव्यवहारवत् १

वनानिप्रजातानि ग्रामाश्चभयःकृताः तेचूर्णिताःशैलाश्चभयःपातालतःसाधुयथापूर्वमुत्पिताः ततोजनानां
 व्यवहारलक्ष्मीः प्रवृत्तेत्यर्थः २० इति श्रीवाल्मीकिउत्तपकोनषष्टतरशततमःसर्गः १५९ इहाग्रेरिदंगमन्मयादि
 शविपश्चित्ताश्वर्याणिबहून्तेव्रस्यतत्त्ववर्णितेश्रेष्ठभोविपश्चित्तत्त्वस्यैवंभयःप्रकृतव्यवहारवत् भूमंडले

विपश्चित्तत्त्वस्यैवंभयःप्रकृतव्यवहारवत्

वारी
निः
४१

शक्रः दिवि यज्ञं यष्टुं प्रवृत्तः अदंतत्राहूतोस्मि गच्छामि मूर्त्तकारेणंतरपीयत अश्राकारेणानवैयुताग्रिवह्मगनेयाति १
प्राक्तनान् अविद्यादर्शनविषयकं संस्कारान्त्वदन्मज्जं चिदिगंतौ परमार्थं कर्म निर्मोहं निष्पादयित्वा ४ ५ तान्मेव सद्र
ष्टानि जगंति वर्णयति कुचिदिद्यादिना एकीभूतानि परस्परमंलशानि भूपते इति दशरथ संवाधने चोपेति मदेगच्छ
ति दृष्टां दृष्टानि मन्तसि दंतं च ६ ७ कुत्रचिज्जगति ८ आजीवेयावन्जीवे उपलदेदवत्यतिमावत परस्परं मभास

यज्ञं यष्टुं प्रजापत्यशक्रः शान्तमंदिवि तत्राहूतोस्मि मंत्रेण गच्छामि गतिकोविदः २ भासउवाच रसुक्ता भगवा
न प्रिक्तं त्रैवांतरपीयत गगने निर्मलेयाति अनलो वैयुतो यथा ३ तथा दमपि चित्तेन प्राक्तनं शुखयं वदन
पुनः स्वकर्म निर्मोहं भूमद्योमनि संस्थितः ४ भूयोपि दृष्टवानस्मि न जगं त्मगिगतानि वि नानाचारवि
चारणि नाना संस्थानवन्ति च ५ कचिद्ध्रमयागानि एकीभूतानि भूपते भोति चेतेति चोपेति दृष्टानि
दंतं च ६ कचिन्मन्मयदेहानि सर्वभूतानि राक्षस भोति चेतेति चोपेति परतप्रतिमानि च ७ कचिद्वा
रुमयागानि भोति भूतानि कुत्रचित् कचिन्मायायादेहानि संति भूतानि भूरिशः ८ कचिदाजीवमेकत्र स्थि
तासु उपलदेदवत वाष्पात्रयवदाराणि भूतान्यालेकितानि वि ९ इत्यदंसचिरं कालं बभूवुः प्रपन्नमनस्तथा
अविद्यां तमपश्यन् प्रवृत्तत्रोद्विग्नो भवदृशो १ तपः कर्तुं समुद्युक्तः कस्मिंश्चिन्मोक्षसिद्धये प्रदंशे मम चैवेदं
गयोऽन्तरं दिशे ॥

गतिना वाष्पात्रयवदाराणि गमनादानादि व्यवहारवन्ति विस्वचिन्ताकाशे २ मनस्तथा स्वप्न इव मनोमात्रदेह
तथा तत्र अविद्यायां दृश्यवर्गाणां विषये उद्विग्नः अभवे १ एवं समुद्विग्नो हं कस्मिंश्चिद्दसि उपविश्य मोक्षसिद्धये
तपः प्राप्नोत तत्तलोचने कर्तुं समुद्युक्तो भवे ततो मामिदं प्राददे विपश्चित् त्वेचिन्ताकाशे मम तव चरदं मृगयो
न्यतरे उपस्थितमस्ति ततो नायं आत्मतत्त्वलोचनकाल इत्यर्थः ॥

४१

ननुममप्रत्युपपन्नकदाचिन्मगयोनिप्रापकंडुकतादिसंभावेततवतमहापुण्यसुकृतसत्संभावना ३३ ॥ ३३ ॥ तत्र
अरमपिस्वर्गभोगप्रयुक्तेसंमोदे दुर्वासोपराधप्रवृत्तः कृतेतत्प्रवृत्तिस्तत्रादमंदारेति ॥ तेनदेहेणरसुतेमति ॥ किं
मुवाचतदाविशुद्धेति शीघ्रंमुक्तिस्तत्प्ररूपः अवस्थात्रयरूपेणसतीमूर्तरूपेणचरदितोविशुद्धआत्मैवादमितितत्
ज्ञानादेवभवति तत्तत्तयाप्राप्यधमुनिसंवादवर्णिनप्रसंगेनद्रताशानाच्छ्रुतमेवेति शेषः ततस्तत्प्रत्यवरेगदहा

प्रवृत्तः स्वर्गसंमोदेपूर्वाभ्यासवशीकृतः मंदारकाननेतत्रभूमौवैममांबरे ॥ तेनैत्युक्तेमयाप्रोक्तंदेववि
त्रोस्मिंसंस्मृतेः मुच्यंशीघ्रमित्युक्तेप्रोवाचततोमम ॥ विशुद्धात्मात्वरूपोदमित्येवद्रताशनान् वरं
गदहाणसुक्तेतिततोव्याचितोमया ॥ ३३ ॥ तवेयंमगयोत्येनश्चिरं संसरतेचि ॥ प्रवृत्तंभवितव्यार्थ
इतिदृष्टोमयातव ॥ ३४ ॥ मगभूत्वामहापुण्यातोसभोसमवाप्तवान् यस्यानंदतज्ज्ञानमदुक्तबोधमेव्यति ॥
तदेवंतत्रदरिणोभवार्तस्त्रंभवान्नो आत्मादेतमिदं वंध्यं सकलं संस्मरिष्यसि ॥ सप्रभममिवाशेषसंक
ल्पश्चितोपमं परलोकानुभूतार्थकथायानार्थं संनिभं ॥ यदातस्मगतोत्सुकः पुरुषस्तंभविष्यसि ज्ञाना
मिदम्यदेहेतेनदाहस्यंस्मरिष्यति ॥ तेनतांत्वमविद्यात्वाभ्यंतित्यक्ताचिरंमृता भविष्यसि विनिर्वाणे
गतसंदर्शनिलः २ ॥ इत्युक्तेतेनदेवेनतदेवप्रतिभोदभूत्वा ममायंदरिणेस्मृतिवनेस्मिन्निति निश्चिता ॥
ततः प्रभृति संपन्नत्तत्रैवावरकोणके दरिणेदंतिरिवरेत्तदाहर्वाकुराशनः २१

तेनोदेणेकेसतिमयासः अन्येमगतेसस्यकिमग्रेभविष्यतीत्येतत्परितो नरूपंवरंयाचितः ॥ संसरतेसंसर्तु
मिच्छति ॥ तांदाशरथीसभोमडक्तंविशुद्धात्मात्वरूपोदमित्येवैरूपे ॥ दरिणः संतदेवंक्रमेणसभोप्राप्यव
सिष्टप्रसादात्सकलंआत्मादेतंस्ववृत्तांतं ॥ वंध्यत्वमेवद्रष्टुंतेविद्यालोतिस्यपेति ॥ किंमगदेहेनैवसंस्मरिष्या
मि नेत्यादयदेति ॥ तेनआत्मतत्त्वसुराणेनविनिर्वाणेमुक्तः २ ॥ इति तेनदेवेनैदेणेकेसतिता पूर्वामानसी
दरिणेस्मृतिप्रतिभानिश्चिताववदारायक्रियासमर्थाउदभूत्वा २१ तत्रैवमंदारवनानंतरकोणके २२

वादी
नि ३
४३

२३ २४ संसारप्रसिद्धैरनालिकमायाप्रतिमः २५ २६ इदं वक्ष्यमाणं २७ अल्पसंकल्परूपोयं सगच्छेदस्माकं दृश्यतां
यातः एवं सति असंकल्पेऽपि पुरुषः अन्यसंकल्पसंगी स्थितं वस्तु ज्ञातं पश्यतीति फलितं इदं कथमुपपद्यते वदेत्यर्थः
२८ महासुनिदेवतादिवरणापादिना अन्यसंकल्पकल्पितोपायः नैवामसंकल्पानामपि दर्शनादिवावधारयोग्य
भवतीत्युत्तरं वक्तुं प्रागुक्तशब्दपतनमेव निमित्तं तरेण वरीपितं विपश्चित्वा स्मृतिमदाशवमित्यादिना इदं शब्द

ततः सीमांतसामंतमागतं सगच्छितं दृष्ट्वा हेमेकदाभीतः पलायनपरो भवं २९ ततस्तेन समाकृष्यादं नी
त्वादिनत्रयं संस्थाप्य तवलीलार्थमिहानीतो रतुद्वर २७ पश्यते कथितः सर्व आत्मोदंतो मयानद्य संसारमा
याप्रतिमो नानाशुभं रसान्वितः २५ अविद्यैव मनं ते ये शाखाप्रसरणालिनी आत्मज्ञानादृते नैव केनचि
जामशाप्यति २६ श्रीवाल्मीकिरु यदा विपश्चिदिदं युक्ता तत्र तस्मी स्थितः क्षणत समवोच न दारामस्त
मनिधमतिस्त्रिदं २७ श्रीराम उवाच एवं पश्यन् संकल्पः योऽसंकल्प आत्मनि सगच्छेदृश्यतां यातः क
थं सौर्वदप्रभो २८ विपश्चिदुवाच महाशवं यत्पतितं यस्मिन् जगति भूतले तां भवं पूर्वमिदं गायत गव
रागच्छतां २९ पादनाभिदत्ताद्योऽस्मिन् इवासाध्यानसंस्थितः यत्तासुरित्यविज्ञाना तेन प्रसो कृपितो शयन इ
शक्रशक्रावतितले ब्रह्मा इति मंशवं अचिरेण मदाद्योऽंतवचूली करिष्यति नाशो मिमंशवदुद्याने
यदतिज्ञातवानतः प्रापेन ममतां पृथ्वीं च प्रासादयिष्यति ३० सगच्छेतेन सुनिना तथा देवेति मयया
ततश्चाकथया यातं सदैव विषयं दृशो ३१

पतनात् पूर्वकाले तां भवं प्रतिमं दारवने स्व कृतयत्त प्रयुक्तयत्त माननागवृत्तां पवद्वृत्तां देवा सुनिरयमिष विहा
नाहता सुरयमित्यवत्तया च दुर्वासाः पादनाभिदत्तः ३२ शक्रशक्रैति वावा देवमंत्रितस्यासुया समतिकोपकुत्सनभ
सने स्थितिकोपादिषु दिवचन तव गंतमिह प्रवनीतले चूली करिष्यति ३३ ३४ तेन सुनिना इवासा विपश्चिता
मदशकृष्णसगभावाय मपितया देवसगच्छतं तुल्यकालं विपश्चितेति वाको नयया विपश्चितो मनः संकल्पितम
पि सगच्छसत अन्यदर्शनाद्यर्थक्रिया समर्थं भवति तथा सशमरतिशयः ततस्मात्तथा इदं शब्दकं यैव सुनिवा

ततस्तेन समाकृष्यादं नीत्वादिनत्रयं संस्थाप्य तवलीलार्थमिहानीतो रतुद्वर

1674

वा.सो.
 नि.३
 २८६
 श्रीमद्भगवद्गीता

चित्तोत्पत्तिरनेकतन्त्रांशमपि साधने सत्त्वाद्युपायसमाहास्यं हि तं चात्रोपदिश्यते तत्र चित्तमात्रं न ज्ञातुं सर्वं
 नुभवबलेन प्रथमं साधयति भासात्रमिति ज्ञातुं न प्रयोजनः करणसाक्षितया सप्तमौ प्रश्नान्वापादिसाक्षितया च
 प्रत्यगात्मभासात्रं विषयभातमात्रं वा सर्वेषां भासतयवेति प्रत्यक्षेण च कारणावधारणस्यार्थिलिगेन च यदना
 यंतं चित्मात्रं तस्मिन् तस्य कथं केन निमित्तं नानाशोभवेत् तदसाधितस्य निमित्तस्यापसिद्धेस्तत्साधितस्य च त
 उपजीवकतया तत्राशानिमित्ततायोगादेव कदाचानाशोभवेत्तादृशकालस्यापि तदधीनसिद्धिकस्य तदुप
 जीवकत्वादिति भावः १ भवतु चित्मात्रमतिनाशिपुरुषस्य किमायाततत्राहतावन्मात्रमिति तत्रात्राशुप्र
 सिरेवनस्यादसाक्षिकसमाप्तिरित्यादय इति २ ननु चिदंतरस्य तत्पतेततः सर्गः प्रवर्त्यते तत्राह नचेति
 श्रोतरकालिक्याश्चितः पूर्वचित्तोभेदः किमर्थं विच्छेदानुभवात् किं तत्र तत्रैव लक्षणं तस्मात्तद्विच्छेदानुभ
 श्रोवसिष्टुवाच भासात्रं भातमात्रं वा श्रोतं भासतयवच चित्मात्रं यदनायंतं तस्य नाशः कथं तदा १
 तावन्मात्रं च पुरुषः कदाचित् न नश्यति यदि नश्यति चित्मात्रं भूयो जायेत किं कथं २ न चान्यदेत
 चित्मात्रं क्वचित् किंचन कस्यचित् सर्वानुभवसादृशं कोहृशीनामसाधना ३ सर्वस्यैव हि मशी
 तस्य सोमिर्मपरेपयः चित्मात्रस्यावदातस्य कोहृगन्तमत्र ४ शरीरनाशेनाशश्चेच्चित्मात्र
 स्य तदुच्यतां हर्षस्यानेविषादः किं स्मरणं संसृतिश्च ये ५ न च नामशरीरस्यानाशे नश्यति चित्त
 मः देहेन ह्येपि वेधनां नृणाम् छेदं हृषापि शाचता ६ ॥
 वादनुभवस्यैव चित्तात्मा ज्ञावेविच्छेदासिद्धेः सापि वैलक्षण्यं पश्चित्तायतेः सर्वप्रश्नानुभवस्यैव श्रोतरकाल
 योः सादृशसाधनाभिन्नता कीदृशीनामशुलीकेत्यर्थः १ कालभेदादिवपुरुषभेदादपि चित्तानभेदः हि
 मशोसादिविषयसिचचित्तापि वैलक्षण्यं ननु भवादेवेत्याह सर्वस्यैवेति ४ ननु सत्त्वं तदुःखं नुभवेत्तत्र
 एविशेषज्ञानातिरिक्तं चित्तात्मानमभ्युपगच्छामः विशेषविज्ञानेषु च यवच्छेदकतासंबधेन शरीर
 कारणतत्राणाञ्चाननाशइत्यभ्युपगच्छता चावीकवे प्राप्ति काहीनां शका मुत्तासाक्षिरस्य निशरी
 ति हर्षस्यानेइति दुःखभागभावा समान् कालिक दुःखं समवर्द्धि बोधकिः साचदेहनाया सित्तामा
 न्यनाशोउत्तरवदेहदुःखादिसाधकाभावादेव सिद्धातिनदिचिदिति रिक्तं तत्साधकमस्ति नच निःसाधका
 त्रिमदेहः सिद्धातिनचतं विना तत्साधिकाचिन्ति सतीति सुनिमित्तमिहैव पवसात्रविषादइत्यर्थः

ननु चित्तमात्रं न ज्ञातुं सर्वं नुभवबलेन प्रथमं साधयति भासात्रमिति ज्ञातुं न प्रयोजनः करणसाक्षितया सप्तमौ प्रश्नान्वापादिसाक्षितया च प्रत्यगात्मभासात्रं विषयभातमात्रं वा सर्वेषां भासतयवेति प्रत्यक्षेण च कारणावधारणस्यार्थिलिगेन च यदनायंतं चित्मात्रं तस्मिन् तस्य कथं केन निमित्तं नानाशोभवेत् तदसाधितस्य निमित्तस्यापसिद्धेस्तत्साधितस्य च त उपजीवकतया तत्राशानिमित्ततायोगादेव कदाचानाशोभवेत्तादृशकालस्यापि तदधीनसिद्धिकस्य तदुपजीवकत्वादिति भावः १ भवतु चित्मात्रमतिनाशिपुरुषस्य किमायाततत्राहतावन्मात्रमिति तत्रात्राशुप्रसिरेवनस्यादसाक्षिकसमाप्तिरित्यादय इति २ ननु चिदंतरस्य तत्पतेततः सर्गः प्रवर्त्यते तत्राह नचेति श्रोतरकालिक्याश्चितः पूर्वचित्तोभेदः किमर्थं विच्छेदानुभवात् किं तत्र तत्रैव लक्षणं तस्मात्तद्विच्छेदानुभवश्रोवसिष्टुवाच भासात्रं भातमात्रं वा श्रोतं भासतयवच चित्मात्रं यदनायंतं तस्य नाशः कथं तदा १ तावन्मात्रं च पुरुषः कदाचित् न नश्यति यदि नश्यति चित्मात्रं भूयो जायेत किं कथं २ न चान्यदेतचित्मात्रं क्वचित् किंचन कस्यचित् सर्वानुभवसादृशं कोहृशीनामसाधना ३ सर्वस्यैव हि मशीतस्य सोमिर्मपरेपयः चित्मात्रस्यावदातस्य कोहृगन्तमत्र ४ शरीरनाशेनाशश्चेच्चित्मात्रस्य तदुच्यतां हर्षस्यानेविषादः किं स्मरणं संसृतिश्च ये ५ न च नामशरीरस्यानाशे नश्यति चित्तमः देहेन ह्येपि वेधनां नृणाम् छेदं हृषापि शाचता ६ ॥ वादनुभवस्यैव चित्तात्मा ज्ञावेविच्छेदासिद्धेः सापि वैलक्षण्यं पश्चित्तायतेः सर्वप्रश्नानुभवस्यैव श्रोतरकालयोः सादृशसाधनाभिन्नता कीदृशीनामशुलीकेत्यर्थः १ कालभेदादिवपुरुषभेदादपि चित्तानभेदः हिमशोसादिविषयसिचचित्तापि वैलक्षण्यं ननु भवादेवेत्याह सर्वस्यैवेति ४ ननु सत्त्वं तदुःखं नुभवेत्तत्र एविशेषज्ञानातिरिक्तं चित्तात्मानमभ्युपगच्छामः विशेषविज्ञानेषु च यवच्छेदकतासंबधेन शरीरकारणतत्राणाञ्चाननाशइत्यभ्युपगच्छता चावीकवे प्राप्ति काहीनां शका मुत्तासाक्षिरस्य निशरीति हर्षस्यानेइति दुःखभागभावा समान् कालिक दुःखं समवर्द्धि बोधकिः साचदेहनाया सित्तामान्यनाशोउत्तरवदेहदुःखादिसाधकाभावादेव सिद्धातिनदिचिदिति रिक्तं तत्साधकमस्ति नच निःसाधकात्रिमदेहः सिद्धातिनचतं विना तत्साधिकाचिन्ति सतीति सुनिमित्तमिहैव पवसात्रविषादइत्यर्थः

1676

五

मोक्षराष्ट्रफलमः सर्वः

१६ ॥ अथ मनै नैव सांप्रतं जिय माणा प्रकारेण युगशतं वाधस्याजीवना संभ
 वादार्थं दत्ते कज्जनाभिः ॥ १७ ॥ अथ दत्तस्य विधेः सन्निधौ उद्यामदौ रात्मा विज्जमनोरथ कल्पितं वरं मारीयिष्यसीति यावत्
 १८ ॥ यन्मार्गं विषयसितं च विवमाददेवेति देदेवविधेः अस्मिन् दृश्यरूपे दृष्टे अविद्या भूमे सति आदर्शवत् स्थिते ब्रह्मणि
 प्रतिबिम्बमलेने जितः प्रदेष्टो नास्ति यत्रागतस्य मे निर्विद्वेष्यतिः सादित्यर्थः ॥ १९ ॥ कुतो नास्ति तत्रादृष्टिद्योमदर्थेण
 स्येति यतः परमाणवाकृते रण्यतः स्थितस्यास्य चिद्योमदर्थेण यत्र तत्र रदंतगदं प्रतिबिम्बति २० ॥ देविधेयस्मात्साविद्य
 अविद्यारूपमाभोगिकिं प्रमाणमिदं जगत सादित्यात्मविकल्पेन तत्पक्षे कर्तुं मुद्यतः ॥ २१ ॥ अथ तत्पक्षे याचोरे
 कार्ययुगशतं एष परमेष्ठीतनस्तु पुस्त्यामुपेक्ष्यति सामरः ॥ २२ ॥ मारीयिष्यसितस्य त्वं वरं वरं वरं वरं २३ ॥
 दामदौ रात्मा निजसं देहसंशयं ॥ २४ ॥ देवाद्ये दृश्यरूपे स्मिन् दृष्टाविद्या भूमे सति कचिदादर्शवत् त्रास्ति प्रति
 बिम्बमले जितः ॥ २५ ॥ चिद्योमदर्थेण स्यात्परमाणवाकृते रणि अंतस्य स्यैव वा यत्र तत्रैदं प्रतिबिम्बति २६ ॥
 तस्मात्क्रियदनंतं सादिदं दृश्यमनर्थकं तस्य पारे किं यद्वा सादाकाशं दृश्यमेव तत् ॥ २७ ॥ एवमर्थं मुदे
 ज्ञातमिमं संप्रार्थयेत्वरं साणदेवे सगविज्जुतं वैवायुपयस्यमे ॥ २८ ॥ इति स चंदमरमुर्मे नीरोगास्ततस्तु शिर
 गरुडेन च वेगेन संयुता बोमगामिनी ॥ २९ ॥ प्रतिनाडिकं मे सातु वृद्धिं गच्छत योजनं त्वं भ्रातृगतो वाद्ये
 भवन्नाकाशरूपिणी ॥ ३० ॥ साकाशस्यास्य दृश्यस्य लभेय परमेश्वर अं नमिस्त्यमनंतस्य ॥ ३१ ॥ अस्ति निमेवरं
 चित्तेरियं स्थितिस्तस्मादिदमविद्या प्रपुक्तं दृश्यं किं यद्दूरं दमनर्थकं दृश्यं स्यात् तस्य दृश्यस्य पारे अनंतं निर्विद्यं व
 स्तु किं यद्दूरं वा सादाकाशवत् संप्रेश्वरस्य सतत्तया दृश्यं मवश्यं गत्वा दृष्टव्यमेव आदृश्यं के कल्पः ॥ ३२ ॥ एवंप्र
 मर्थं ज्ञाते प्रत्यक्षमनुभविते रमं वत्समाणा वरं संप्रार्थये ॥ ३३ ॥ इयं मे तनः स्वच्छंदं दमस्तु नीरोगा गारुडेन गरुडे
 रासदृशेन वेगेन संयुता बोमगामिनी चारु ॥ ३४ ॥ तपुनः प्रतिनाडीकं प्रतितां प्रत्यवयवे च योजनं पञ्चमे तन
 वृद्धिं गच्छत कालक्रमेण जगतो लोकत्रयाद्वाद्ये भवन्नाकाशवद्विशालरूपिणी ॥ ३५ ॥ अदं साकाशस्यास्य
 स्य दृश्यवर्गस्य अंतं लभेय ॥ ३६ ॥

४८ ४९ जाग्रत्समावस्थयोर्धीर्जसवासनाकर्मात्मानं निद्रातदवस्थाविशेषः ५१ सेयेतुर्यात्वाजीवस्य स्थितिः
 योगस्य निधिध्यासनपरिपाकजन्यो निर्विकल्पसमाधेः वाशब्दात्सुषुप्ताधिकाधिकारिणो विचारमात्रजन्यमाज्ञा
 कारजन्यस्यैवानिष्टापरिसमाप्तिः ५२ तस्मिन्विश्रान्तिस्तद्वदेतदर्शने प्रसक्तिरेव नास्ति हरेर्कर्मक्षारब्धीन्म
 जनप्रसक्तिरित्याशयेनाह प्रशान्तेति ५३ प्रागुक्तमीश्वरं उपास्य तत्र सादात्तेव सिद्धोक्तज्ञानमार्गेण योगमार्गेण

सुखदुःखविनिर्मुक्तं ददानीं तं विमुच्यसे सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मानि ५४ यदा पश्यत्यभे
 देन तदा जीवो विमुच्यते जाग्रत्समस्तपुत्रात्पुत्रितास्यानन्तरं यदा ५५ विशेषतः प्रीयमानं दत्तं ददाजी-
 वो विमुच्यते जीवस्य चतुरीयात्वास्थितिर्यो परमात्मनि ५६ प्रवस्थावीजनिद्रादिनिर्मुक्तचित्तस्य
 स्वात्मिका योगस्य सेयं वानिष्टासुखं संवेदनं महत् ५७ मनस्य संगते प्रसोतदस्य त्रयोपलभ्यते प्र-
 शांतामृतकलौले केवलामृतवारिधौ ५८ मज्जमज्जसिक्किंदेतप्रहस्तायि वीचिषु भजसंभरि-
 ताभोगपरमेशजगद्गुरुं ५९ इति ते वर्णितं सर्वं वृत्तिस्थित्यापदेशनं अनेन ज्ञानमार्गेण योगमार्गेण
 पुत्रक ५९ १ दानमहाप्राप्तं सर्वज्ञानस्य निश्चितं परमर्षेण प्राप्तं सुप्रवृत्तार्था बोधनात् ५५
 अभ्यासात्तद्विनिर्मुक्तः स्यादिति वेदानुशासनं तस्मात्सर्वं मुक्त्युक्तं सर्वभासे स्थिरमनः ५६ भवदा
 नुवाच रामः प्राप्तः परं योगं चात्मानात्मानि हे मुने कथं वसिष्ठदेवेन व्यवहारपरः कृतः ५७

सि

वातवत्तानेति एकविज्ञानेन सर्वविज्ञानात्सर्वसंशयमूलात्ताननाशाच्च सर्वसंशयो हे देन विश्रान्तिर्भवि-
 ष्यतीत्युपसंहरति भजेत्यादिना ५३ ५४ तत्र शास्त्राचार्योपदेशस्वानुभवानामेकार्थनिष्ठानि प्रयायप्र-
 र्थचिन्तावन्तिलक्षणाः परमार्थशब्दबोधणवन्तिलक्षणाभ्यासमावश्यकार्थइत्याह परमार्थेति ५५
 ५६ योगमार्गेणैकं सात्मानाशोधितप्रतीचा आत्मनि ब्रह्मणि ५७ ॥ ॥ ॥ ॥

न कश्चिन्नयः मसीभूतः अखिलोजगत्तलस्थितोत्तरभूतिकाभासलक्षणयामि २६
 तः सन्नकगच्छतिनजाने ५४ अतिनिवारणसमर्थ एवोयोमूलाज्ञानजोयो २७
 नमात्रमित्याहचित्रागिति जाद्यं अज्ञानं शीतेच ५५ अज्ञस्यप्रभिवेशाल पादप
 नानातयथासंसारभानिभिवृद्धाप्रकाशतेतथातत्तस्यपरिज्ञानाभिवृद्धाऽनेतत्तस्यभिवृद्ध

सिद्धेद्वयोः सिद्धिर्बोधवेत्तप्रापदीपयोः सतिवात्ताधुनायोनिदग्धोज्ञानातिनातिलः
 जगत्तलः पेशोतेनजानेकाशुगच्छति चित्रागिनेवोयेननेनजाद्यनशयति ५५
 लापिजगद्भूतिर्येनाशुनविलीयते यथास्यजगद्भूमिरपज्ञानात्प्रदीपयति ५६
 तस्यपरिज्ञानातदज्ञमिः प्रदीपयते तदुत्सासजगद्भूमिप्राकार्यरहिताश्विना ५७ य
 यास्थितेवजिजगद्भूमिश्चित्रवोदिता अन्तर्नेनेवरचितासमनेनेवनिर्मिता ५८ भासते
 भामयीवोकाजगद्भूमिर्ज्ञेयतेति नूनंवोयेऽविमृदस्यताहंज्ञानजगत्स्थितिः ५९ भासते
 परमाभासरूपिताः काण्वस्थितिः बोधावोधात्मकंचित्तमातिशुष्काद्रकाष्टवत् ६०
 बोधादेकं जगत्तलवैजायन्तानातमागते मिथोवोधादिवदतिमंत्रीभजतिबोधतः ६१

नमधिकेदृशतेत्याहययेति ५९ दृशमानेऽज्ञानेजगत्कीदृशंतेषांभासतेतदाहतदस्येति ५७
 अविमृदस्येतिहेतुः ५९ अर्हप्रबुद्धस्यतर्हि कीदृशमातितदाहवोयेति ६० द्विवत्तुभयस्यभा
 वतबोधतः बोधाधिकेनसर्वज्ञनेषतिमंत्रीभजतिशान्तापम्येनसुखदुःखदययापश्यतीत्यर्थः

प्रवेष्टास्यवे तंशेनविदतिविचारनामवहर निवा

1681

३

स्त्वयः परिपक्वज्ञानः सतजगतः प्रभावभावयोः सत्तासतयोः सतत्त्वार्थार्थानावैतरेव ६२ यथातुर्धनः सप्त
भूमिकारूढो जाग्रदादीनां स्वभावेन पश्यति तद्वदिति भेदकस्य नाहुपमा ननु मनोहरिणा कस्य ध्यानतः
वशोतिः प्रस्तुतेति तस्यैव रूपोत्तरेण तदा शब्दोपरमपुरुषार्थकलावाभिधाया तत्र मनोनाश लक्षण
तः कथं तस्य पुरुषार्थः स्यात्तदाह वासनैवेति ६३ अवस्तुतादिति तस्याचात्मन एव मायिकमनोहरि
वेषणानर्थविश्रान्त्यादिबर्णनप्रस्तुतमिति भावः तस्याचामनोनाशः मनोहरिणा वेषणवर्णित

यथावाष्पाधिको भागस्तन्मायत्वेन तिष्ठति बुधः सतत्त्वं नावैति जगतोऽभावभावयोः ६२ जाग्र
त्समस्तुमानोऽवभावमिव तुर्यगः चासन्नैव मनः सेयं स्वविचारेणानश्रुति ६३ अथ स्त
त्वादतो मोक्षो नात्मना शेषवर्तते ध्यानं दुर्मात्स्यस्य पोदमनल्यपाकात्कालेन बोधस्य पर्या
तवतः क्रमेण भुक्त्वा सायनफलं परबोधमायमिच्छन्मनोहरिणको निगडादिमुक्तः ६४
महागमायोगो निर्वीणप्रकरणो हरिणकोपाख्यानं नाम सप्तमः ॥

१ त्मने निगद मोक्षायः फलित इत्युपसंहरति ध्यानेति इत्युक्तं मुक्तः प्रसन्नो मनोहरिणः कः वर्णि
 त्वापादं ऊरुकोरुपात्वा यत्नं च पुष्पं फलान् परिणामं लक्षणं न लयं परिवाकात्कालेन स्वयं सुपोदं
 चित्तं बोधं फलमुपयातवतः ध्यानं दुस्मात् आरुं परं बोधः अखंडाकारं ह्यभिधानः परमानंदसल
 लक्षणं सायनफलं भक्ता संसारनिगदादिभक्तो भवतीत्यर्थः ६५ इति श्रीवासिष्ठनाम धर्मप्रकाशे नि
 ६

۱۹۵

४३
पानदुमफलासादेयादृशीमनसःस्थितिः इदंविषयवैरस्ययादृक्कद्विवर्णिते ज्ञानेसाक्षादनुभूते वो
। साक्षात्स्थितिरपि साक्षात्ज्ञानात्तानवाधायसद्भवति मनोवृत्तयश्च परमपुरुषार्थरूपश्रुत्यै
त्यर्थः १ साक्षात्कनीमृगताविषयतृणात्वेष्टणसभावता यातिश्रुपैति २ स्थितिरचो
३ मनस्तावाद्यार्थमननसभावता सर्वापूर्णान्तएवसर्वात्मिकाबोधनाचिन्तात्रताति

प्रोक्तसिद्धवाच परमार्थफलेज्ञानेमुक्तौपरिणतिभाते बोधोपसद्भवमाश्रयपरमार्थोमनो
१ कापिसामृगतायातिप्रतीक्षाहोहरीषवत् परमार्थदृशेवाज्ञानेज्ञानेतावथासि
पानदुमफलप्रतीबोधतामागतंमनः वज्रसारोस्थितिधर्तृत्वेत्यतश्चाचलः २
कापिसंयातितिसृष्ट्यैवबोधता निबोधानिर्विभागाचसर्वासर्वात्मिकासती ध
राविविक्तनयाचितसद्वाबोधतयोदिता अनाद्यताभवत्यल्लुप्रकाशफलदायिनी ५ स
मेवतत्तत्तन्निरस्तुत्तिलैषणा अनाद्यतमतायासेध्यानमेवावशिष्यते ६ यावन्नाधि
गतं ब्रह्मनविश्रान्तेपरेपदे तावत्तन्मननत्वेनतन्ध्यानमवगम्यते ७ परमार्थकतामेत
नानेकमनोगत कवासनाकर्मणिक्कहर्षमर्षसंविदः ८ केवलं दृश्यतेयोगीगनो
धर्माकतिष्ठता स्थितोवज्रसमाधानेविपक्षवर्धनः ९ तिरसात्तिलभोगस्यप्रशान्तेद्रि
यसंविदः नीरसात्तिलभोगस्यसात्मासस्ययोगीनः १०

५ चित्तेयासतःपानदुमदेहाद्यविवेकाज्ज्ञेदेवाभूतैवसांप्रतंदेहादेःसुविविक्तनयास्थिताबोधनया
इतरेवयतःपरमपुरुषप्रकाशफलदायिनीत्यर्थः ५ यतोतिरस्तसकलैषणाअतस्तदन्यगतिकताम्हा
पानदुमफलासादेयादृशीमनसःस्थितिः इदंविषयवैरस्ययादृक्कद्विवर्णिते ज्ञानेसाक्षादनुभूते वो
। साक्षात्स्थितिरपि साक्षात्ज्ञानात्तानवाधायसद्भवति मनोवृत्तयश्च परमपुरुषार्थरूपश्रुत्यै
त्यर्थः १ साक्षात्कनीमृगताविषयतृणात्वेष्टणसभावता यातिश्रुपैति २ स्थितिरचो
३ मनस्तावाद्यार्थमननसभावता सर्वापूर्णान्तएवसर्वात्मिकाबोधनाचिन्तात्रताति

८५१

३५
 १६० राधमण्युदितमिमाहतावदिति चित्ररश्मिचित्रलिखितपुरुषायथा २ वनवदमेधेसमाधाने
 १६१ यथायथा नित्यं वलाचिवेष्यते १६ यः समाधि राविर्भूतानेदेकरसः प्रथमवृत्तावुपस्थितस्तेषुदुपि
 १६२ यथायथा येन ह्येवभाववलादेवैकाग्रसायातमासादयन्मनस्ततो नञ्जलति १६ जानादलाग
 १६३ हितायाते वैरस्यमपवसमाधिर्नहि रागादिना दंदमानेचेतसि समाधानकदाचिदपिकस्यचित्त

३६
 १६४ क्रमेण विगलहेतुवलादिश्रान्तिमीयतः अर्थायाते समाधाने केन नाम निर्वीर्यते १७ तावहि
 १६५ यद्येवमेव भावयेत्तु चित्ताशयाः न पश्यन्ते वलाद्या वदो गाश्चित्रनरो यथा १८ अपश्यं जागता
 १६६ नानिर्वीर्यमनतयात्मवान् वलाद्वज्रसमाधाने तस्येव निवेष्टते १९ आद्युषोवनदीप्ररोधः
 १६७ समाधिरूपेण तः वलादेव समायाते भूयश्चलति नो मनः १४ सर्वाथ शीतलते न वलाद्या
 १६८ यदागते जानादिवैरस्यसमाधिर्हि नेतरः १५ दृढं विषयवैरमेव ध्यानमुदाह
 १६९ न तदेव परिपाकेन वज्रसारं भवत्यलं १६ तदेतद्वाग्वैरस्यं ध्यानं मञ्जु रितादि तत् तदे
 १७ पीरस्येन वदं भवति बंधरं १७ सम्यग्ज्ञानं समुच्छूनसदैवोच्चित्तवासने ध्यानं भव
 १८ निर्वीर्यमानंदपदमागते १८ अस्ति चेद्वाग्वैरस्यं किमन्यथा न दुर्द्विया नास्ति चेद्वाग्वै
 १९ तस्यं किमन्यथा न दुर्द्विया १९ ॥

३७
 १६९ संहति ११ यवंधानोपपत्तिरपि विषयवैरस्ये सत्येव नान्यथेत्याह दृढमिति १६ तथा च भोगवैर
 १७ स्वीजमेवांजुरिता वल्लभा ने प्रह्लादस्य समाधिरित्यभेदे पितृपदे प्रभेदः फलित इत्याह तदेतदि
 १८ सात्तात्पर्यं यथा विदुर्न वदो वय विद्योत्तेदितया ज्ञानेनासने छेदितया ध्यानं सर्वदुःखोद्धा
 १९ न्तया निर्वीर्यामिति यथा प्रज्ञात्वा ह्यस्य गिति १९ सर्वमिदं भोगवैरस्ये सत्येव सिद्धानि
 २० नान्यथेति तदपहदीकर्त्तं प्रशंसति अस्ति चेत्तादिना १९

१३८

वा टी.
ति ५.
१२०

६ मयं कीर्तिदुःखः सर्वदेहव्यापिमेवेदन्त्यहं यत्सहोरेतदंगवेरसतद्वज्रविगदरेहवयववृष्ट्यारीनां वैरसं बोधमिमा
शयेनाहकिलेति तदसंवेदनस्य तत्संवेदनेनोपसंहरस्य तदव्याविचेतकमतीविरसापरिजर्जरवभवेति पोरणान्
यः ७ ८ आशयस्य दृष्टान्तप्रकाशतिथयेति ९ कथं कथं विजर्जरवभवेत्येतत्प्रपंचयति संपन्नेत्यादिसादृष्टं च द
शभिः तत्र मनुष्याणां नाशो कलिकल्मषमपि निमित्तमिमांशयेन तत्प्रपंचयन्नाह दुष्कृतेत्यादि १० हो
स्थितेः सज्जोराय पल्लवैः ११ पांसुवत्प्रमदोहोरेर्धुलिभिश्च प्रसरोभास्कोयस्यो जीतोष्णादिद्वेदिभिः
तन्निगमेषा यमूर्त्तिरत एव महादुःखमिदं निमित्तमिमांशयेन आकुला १२ १३ जलदोलभा दशकितेस्य

५= तन्मल्ललताशालिसमुद्रवतस्तत्ता समक्षे वा ह्यमांगे तमावाच शनैः शनैः १ किल तस्य विरा
शत्करूपस्याग्रे कदेशता साविभक्तिमहीतेन तदसंवेदना दयात् २ विचेतना सा विरसा वभवप
रिजर्जर मार्गशीर्षांतवत्तीवजरा विदुषां गतां ३ यथा स्यात्कमसंविचेतरेणाली विरसा भवेत् त
था विरिच्य संविजेर्दुर्गो वैधुर्यमागता ४ संपन्ना संहतानेकमहोत्पातभरावृता दुष्कृतां गारानि
देव्यतरकोन्मत्तमानवा ५ दुर्भिताकोदोऽस्मिन् देव्यद्वारिद्र्यदुर्भगा दुःशीला ये सवनिता निर्म
यादनरावृता ६ पांसुप्रमदोहोरेर्धुलिभ्युसरस्यका द्वेदिमूर्त्तिमहादुःखिन्याधिता वि
ला ७ अग्निगृहजलादृश्युदप्रोक्षन्तमेरुला अदृष्टावग्रहान्मृकपृच्छितपामरा ८ अशक्ति
महोत्पातपत्त ९ तपत्रना पिशुआत्रियमन्यार्थगुणिनाशरुदज्जना १० अशक्तिस्थलीमथसं
जाता गायकूपका वर्णसंकरनारीणां मासकजनभूमिषा अदृष्टला विलजनाशिवशूलचतुष्पथा

लीमथोपत्रकचनजलाशयावितनात्सर्वतः संजाताः आगधकूपकायस्यो वर्णसंकरनारीणां मथेगा
पिशागस्यादिविचारविनेव विवाहा यामताः जनाः भूमिषा अयस्यो ११ अघतः तद्रेद्रोदना निशुले
निशुय रादिना उपजीव्येयात् याविधा अशिवलजनायस्मिन् शिवः शुक्लतरे वशूलमुपजीव्येयेषु
तदुक्ति नचतृषया नियमांशे शोभगः सपत्न्येकं शूलमुपजीव्येयां सान्था विधावितनायस्यो पात्र
शि १२ अशूलमुपजीव्येयेयात् याविधानरे शरागजानेयस्यामिति सप्रययवाराया अथवा अदृष्ट
नि १३ ताः अदृष्टः ससवर्णा अमेचितवृत्ति क्रमः शिवाः अंगालाः केशाः प्रसिद्धा एव पात्र
१४ अदृष्टः अशूलरागपचयसनकंदनहेतवो येवामितियथा योगयोग्येषां प्राग्वत १५

१२०

1686

त्मकारणलक्षणार्थसहितप्रणवमात्रप्रविलयक्रमेणस्त्ववासनातत्त्वज्ञानवैतरोतरसूक्ष्मभावेऽप्यर्थ
 विपर्ययसिद्धिश्चमपि समाधिना सर्वगानेन चिद्व्यामरूपः सन्नतत्त्वमपश्यं ननु ईयसीति परोक्षे लिटः
 कसुरपश्यमिति अपरोक्षोक्तिश्च विरुध्यते तेन परोक्षः वसिष्ठस्य समाधिरभात्यादशामालंब्यापरोक्षे समाधा
 रूढदशामालंब्यापरोक्षमिदं भयोपपत्तेः न चैवेतत्कालता बोधकभावलक्षणसममीविरोधः सामी
 प्यातिशयेनापि भावस्य भावोत्तरलक्षकमदर्शनात्कालतोपचारेणापि तदुपपत्तेरिति च तस्य विधेः सं
 कल्पने शनैः शनैः तत्तत्तद्वारभ्य यथा यथा वा हि रसी भवति नावन्नयैव सा द्विद्वीपपयाद्विधेरुक्त्याः तत्तत्त
 त्मादिममृद्वनशक्तानां साम्ये वजलादीनामपि प्राप्तिरसंगतुमारब्धातिपरेणान्वयः ५

का. सी.
३. पा.
११.

असुक्रियोत्साहः काततिस्त्रादक्रियासिति मूलैक्यदृष्टां कर्मभूतिषा असंवेपथ्यं तस्य नाशो
वेपथ्यं कर्मधीनं सारणाच्छेदप्रसंगः ॥ अस्वेवं कित्ततस्त्वत्तत्राह आकल्पानमिति ॥ अस्मि
न आभोगे जगत्संस्थाने विलोचयमागते सति स्त्रीलायाः तयकारिणा मया किञ्चित्तं कृतं भवति न

क्रियास्त्वथोपपांतात्सु मूलैकोत्समपैषति असंसारप्रसंगो यतस्तस्य नाशो भविष्यति ॥
आकल्पानं त्रिभुवनं यदिदं कल्पितं मया नाशमेव तत्कालेन तापे हि मकलो यथा ॥
किमेवमस्मिन्नाभोगे विलोचयमागते कृतं मयेदं भवति स्त्रीला तयकारिणा ॥
ततोदमपि एवमिन्द्रमुचं दार्कतारके वपुः प्रणतिमायाय स्थितिमेवामितयदे ॥

विचिरितयथे ॥ अतः स्त्रीला तया दहमपि स्त्रीलार्थस्य वपुः प्रणमं उपसंहारं आयाय संपाद्य
पुनः संशोभते यतस्मिन् एतापदे स्थितिं यथा मिश्राण्यामि संभावनाधिकेपि भविष्यति तदेव ॥

1688

四

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १ ॥

1689

आनंदः यथापानेन संतोषः १० लोकमदीपुजनाकीर्णमिति विव ॥ लोकचर्चा
 वृत्तेषु हृषोदशनादैः समाजोत्सवादि कोतक ११ भोगेणानंदोत्साहविषयापद
 लाचरणे अस्मिन्मयचित्तं शक्तिदितेन १२ कथं तदिदं चेतनं शक्तिदितेन १३

अथ एजापरायासमवर्द्धनकालतः विवेकानंदवैराग्यविभवप्रमाणाः १०
 नाभ्यनंददसौभोगसंगशुद्धमिव दुर्म नचारमनकातासमलो लोकमदीपिव ११
 नरेमे लोकचर्चासुखास्वार्थकचनानृते नजायतेरतिस्वहृषोस्थलरक्षात्रिनी १२
 नविशश्यामचेतोसुभोगयोगानुरजने सुक्ताफलमसंश्लिष्टमक्ताफलरमले १३
 सकभोगादिकलनेविश्रान्तिमवपातं चेतःकेवलमस्यासीदोलायामिव योजितं १४
 प्राह्लादीनां स्थितिं विस्मदेवः लीयेरमंदिरात विवेकसर्वगतयाधियापरमकांतया १५
 अथपातालमार्गाविस्मयदादिताशतः एजादेवगर्हंतस्य प्रह्लादस्य समायजे १६ विज्ञा
 याभागतंदेवे एजायादियुगोत्तया दैत्यैः पुंश्रीकालमादरात्पर्यै पूजयत १७ एजागद
 दगतंदेवप्रत्यक्षावस्थितं हौ प्रह्लादापरिणीतो - मिरातस्वचपुष्टया १८

तमिषनैकतरभागविश्रान्तमंतगदालंबीत्यर्थः १४ परमकांतयाशुद्धसत्तात्त्विकयाधियाज्ञानया
 ताविवेदविदितवान् १५ आह्लादितामक्ताह्लादकतां पतसौवानंदस्याप्यतिभूतानिमात्रासपजी
 वेतीति प्रज्ञेः सर्वानंदकर्मसाएजादेवगर्हंतस्य प्रह्लादस्य अश्रुतः समाययो १६ हिगुणेनोपकारो
 नोपचारेण १७ दीप्तया १७ प्रह्लादहोपचितया १८

वा.ली.
३.
२६

इति उक्त प्रकाराभिधेयैर्वदुलामिः स्तुतिवर्णनप्रवृत्तिः पूजितः श्रियानिषमः आलेगितः अमरे
पोषणतथाविधोऽपि जलदोषमप्युपशमयति प्रह्लादप्रत्युवाच २७ तस्मिन्ना-प्रकाशोऽप-प्र
काशोऽयमिषासर्गः ३३ हरेर्वेदादिह प्राणप्रह्लादः सविचारः निरुपानात्मवर्गसमपपण-
स्त्रिसदहं हरेन कलत्रममहाभक्तवत्तद्वद्विना १ सर्वेषां लोकानां प्राणिनां प्रातरे स्थितः स

वसिष्ठ उवाच इति गुणवदुलामिः श्रुतिवर्णनप्रवृत्तिः पूजितः श्रियानिषमः आलेगितः अमरे
जलदोषमप्युपशमयति प्रह्लादप्रत्युवाच २७ तस्मिन्ना-प्रकाशोऽप-प्र
काशोऽयमिषासर्गः ३३ श्रीमद्भगवानुवाच वरगुणानि धेयं तत्कुलचरम
हाममो हृदात्माभिमतं मयोक्तव्यं तयोऽप्युवाच सर्वसंकल्पफलद
सर्वलोकांशस्थितं यदुदात्तमं वेत्ति तदेवादिशोभे विभो २ श्रीमद्भगवानुवाच सर्वसं
भ्रमसंशान्तेषां मायफलाय च अस्य विष्णोर्निर्णयं तो विचारोऽस्तु तवानच ३ वसिष्ठ उवाच
इत्युक्त्वा इति प्रवृत्तिर्विस्तरेण विधीयते कृतचरैरनिर्हृतसंज्ञास्तोयधेयैव ४ विष्णो
वेन हि ते देवैः सजयाकुसुमांजलिं पाश्यान् दानवास्यन् कामागिरत्नपरिष्कृतं ५ ॥

तत्सर्वकार्पाण्यनिवारकमिति यावत् आदिश आत्मापयेति चित्तोत्पत्त्यापचनं २ एनं प्राणिनेदिह
स्वविचारोत्पन्नमात्मतत्त्वात्तत्कारविश्रान्तिमन्तरेणानात्तिकारणानि चित्तोत्पत्त्यापचनं ३ वरगुणानि
रेदिशति सर्वेति सर्वसंभ्रमसंशान्तिरात्यंतिकानर्थनिवृत्तिः परमं फलं निरतिशयानंद ४ ५

क

वा. बी.
३
४०

दृष्टोदयोदशमेवत्तपिचुलीनंतउभयाधीनविद्विकमिति यावत् तद्विनाशिनोऽनित्ययोः के
वलेदृष्टोदयोमोगतननेलीणमपलीण १४ अथवज्जउयाअप्रकाशया नासयाअ कोदियण
कालेनामयामयापोणामादनिधताकारः १५ शास्त्रादिविषयाणामनात्मत्ववचने वचनादाना
दीनामपिसमानंयत्सर्वत्रिप्रदीनांन्यायसाम्यादनात्मत्वपल दणतेनाहकारमनोबुद्धिचितत्रिप्रया

दृष्टोदशमेवत्तपिचुलीनंतउभयाधीनविद्विकमिति यावत् तद्विनाशिनोः केवलेदृष्टोदयोमोगतननेलीणमपलीण १४
नासयाअयमजउयाअविण्णोप्रीकल्पितः पेलवोनियताकतोमोयोनारमचेतनः १५
निर्ममोःमननःशातोगतपचेद्विधप्रमः अहचेतनरवाहकलाकलनवर्जितः १६
चेतवृत्तिनचित्तात्रमहमेवोवभासकः सवायाभंतखा पीनिष्ठत्वामलसन्मयः १७
अनेनचेतनेनेमेसर्वेष्वपवादयः सूर्योताअवभासतेदीपनोत्तमते १८ आइरा
नोस्सतंसत्यनेतजदवित्तंमया निर्विकल्पविदाभासपषआत्मास्मिद्वैमः १९

५४

अणनात्मवेतनिरासेशुदचिन्मात्रमेवात्मापरिशिष्टताशयेनाहनिर्मममिति १६ चेतनपदेनचेत
नावतोजउंशणापिग्रहणंमाभूदिति ततोपिशायायाहचेतेति सन्मयःसन्मात्रः १७ संयंतप
दार्थपरिशुद्धेविचार्यतत्सद्येनेवतत्सदार्थमपिपणोयावथापरितमक्रमतेअनेनचित्त
न्यनिरपेतताउत्तमतेजसाचेतनेनदीपेन १८ निर्विकल्पाविपरीदविकल्पसून्य एवमव
आभासःप्रकाशपषआत्मासीतिअनात्मेश्वरनिवासः १९

५४

५४

रसतयाजीवसारतयाजलतयाचक्रणेजीर्णरूपः ४८ अभिज्ञानेनक्रीडनकनिर्माणकृतं न ४९
अप्यतेकारणभावेनकाप्यतेकार्येणवसताप्रवलयेतमोपपन्नमन्त्रित्वेनान्तिमयास्त ५० नप
रित्यक्तनज्जगज्जीवन्मक्तवचसोहृदोपनदिचन ५० ५१ इत्यंजीव्यमभ्युपवि ५१ नप ५२

तत्र भवान्माहसमेष्टि ५२ दृष्टं दर्शनादंष्ट्या वरं जगमं वा विभूतिमस्तीमहर्जितं वा न स्या सर्व
 स्तोत्रं न निमित्तं विद्यात्मकतनं ग्रहमेव किं संकल्पादहमित जीवरूपेण तेनाह सर्वं संकल्पादि
 तमिति अतएव परं ५३ ॥ ॥

अग्निभूताग्रं गायकणपेक्षयोपपद्यते १० ॥ सर्वपदार्थानाम् निर्दिष्टसत्तापेक्षदधीनैवेत्याह ११ ॥
सतोपपादने प्रत्येकदृष्टान्तः सति सत्तयोर्भेदोक्तवार्थः १२ ॥ जायमानं चेतसां नित्यावत् सर्वसाग्रसम्भ
वपदार्थस्योत्पन्नमभिविन्नोदेहेन्द्रियमनोबुद्ध्यादयस्त्वासावात्मानाग्रसम्भविन्नानां ज्ञानभावात्तानां भूमिः परविश्रं
तिस्थानं यथासुकरः सर्ववस्तुनि विचित्रिस्थानि रूपादन्त १३ ॥ पदार्थानां स्वभाववैचित्र्यापपेते
दधीनसिद्धिकानीत्याह तेषां नः कस्मिन् विदुतं द्रवं १४ ॥ साततेन ज्ञात्वा साहाय्यं चोक्तमि

अनेनैताः सूर्यादी हविचित्रैन्द्रियवृत्तयः ज्ञेयसातः प्रकाशेन यथाप्रिकणं दृष्टं १० ॥ आ
नेनैताः सूर्यादी हविचित्रैन्द्रियपेक्षयः सर्वगेन नित्यं चेतयथासममवेचिकाः ११ ॥ अने
नैतत्पदार्थानां वस्तुनं प्रतिपाद्यते शुक्लदिग्गणवत्तं सर्वप्रदीपेतेव वाससां १२ ॥ असावेव
दिभूतानां सर्वेषां मेव जायतां सर्वान् भविता भूमिगतामसुकरवस्थितः १३ ॥ तेषां कस्या
विकल्पस्य चिरूपस्य प्रसादतः उल्लेखः शिशिभृशुद्ये च नोदि विदुतं पयः १४ ॥ साततेना
नभःतानां सर्वेषां च जगत्स्थितौ एतत्कारणमाद्यतंतं कारणं नास्ति विद्यते १५ ॥ साततेना
नभःतानां पदार्थानां मनेतत्तत् पदार्थान्मदेतत्तत् प्रतापेनेव तत्तत् १६ ॥ अनाकारा
कारणस्य सर्वकारणकारणत एतस्मादिदमनं जगच्छेत्संदिग्धादिव १७ ॥

रयेरापरादि क्रमेण प्रत्यक्षतयादिना अनभूतानां सर्वेषां पदार्थानां जगत्स्थितिरसमादिष्टा १८ ॥
यत्तत्पदार्थकारणतनोतीति तत्तत्सहोपासर्वकार्यवापक १५ ॥ तत्तत्सिद्धं विद्यदादिपदार्थं
न ग्रीष्मादेतापेन नभःस्योदेस्तत्तत् १६ ॥ परमार्थतः अनाकारकारणतायाकारयुक्त्यादिविद्य
कारणभूतस्य सर्वेषां ब्रह्मादिकारणानां कारणदेतस्मात्प्रत्यक्षपदार्थः १७ ॥

मनिनासमंसदाः सभास्थमवतनसहितोदपायोपुनस्यौ ॥ अलिलोचनारतिमभावाद्या
 हकालेशलाचलेसुखोदयकालः करिणामुह्यानयोगरत्नशयेनसंथादावितिचिंथादि
 रत्नपूर्णान्नतः सादृश्यादरुतांभोः ॥ १॥ संध्यासमयसचसूचनीसमीकेतिचावन ॥ २॥ पतद्रुहतेधदि
 मामुक्रुदनामहामैर्नानामणिविद्योतैः शक्रचापीकृतमंथमाकाशेचसज्जतेवाययासा ॥ ३॥

यत्रसमया
 यमा ३३ मने
 निरंवि
 लिताता

इत्युक्तामनिरुजस्योसमंदशरयः प्रभः समस्तसंयुतदित्युदयादिनरादिव ॥ तयोः ॥ १॥ एतोः सर्वसमो
 त्यातमकेपत मंदवातपतमृष्टानलिनीवालिलोचना ॥ २॥ उत्सोसावनेमोस्यमृगमेरुसंसदिता करिसेन
 वसंधादावालोचकरपुष्परा ॥ ३॥ परस्यतंगसंचहृत्पूर्णतंगदमंडली वृत्तपूर्णरुतांभोदसंध्यासमयसचसू
 पतद्रुतंसविश्रान्तभंगोपहितचंद्रमा मुक्रुदोहामविद्योतशक्रचापीकृतंवर ॥ ४॥ कांतालतादस्तदलन
 कामसंजयी वनलेखिवचिल्लव्यवराणामंडला ॥ ५॥ कचक्रकभारक्रीकृता ॥ ६॥ पततोवा वातवाह
 तपुष्पवमंशगतमालिका ॥ ७॥ कर्पूरकणनीहारचितामलवामिहा पुरहितरसालेचप्रसृताशेषमिका
 लोलमौलिमणिप्रान्तपारलंबकोटरा संथेवापुल्ललीलाज्ञाकायसंसारकारिणी ॥ ८॥ रत्नांशुसलिलाप
 रमत्वपयनिरंतरा पद्मिनीवालिवल्लतान्प्रभावसासा ॥ ९॥ राम

हस्तलतापुदलेपुपलवेषचारुचामालक्षणाः मंजरीपस्यांतथाविधावनलेखिते ॥ १॥ कंचतीभिः करक
 क्रीकृतन्योन्यामाकर्षणततानि विस्तृतान्तराणिघण्टा ॥ २॥ कर्पूरकणलतागोस्तनहृदै पुनीहारैर्दिगक
 मावैः रचिताः अमलाशुभ्रावारिरयया अतस्वतीहाराकाशपुष्पादिभिर्वाताशेषधूमिकाशरहितरसालेवस्थित

[illegible]

संततसमभोतस्थो भूभरक्षतसमाकुला भूतसंततिमभांताहृष्टिर्नवमिवेदित ॥ १ ॥ अथाप्यनृपंभूषा
 निधयुर्देवमंरितान् पाकवापीकृतभक्तैरुपयैरिववीचया ॥ २ ॥ समंभोमंभेणयैववासहस्रमममिपं य
 त्तामजगत्साल्मयारमवित्तानकोविदाः ॥ ३ ॥ नामदेवारयश्चात्येविश्यामित्रारयस्तथा वसिष्ठंपुरतः हत्वा
 तस्थुरावर्जनोंभवाः ॥ ४ ॥ राजादशमयस्तत्रपूजयित्वा मनिव्रजे तद्विस्त्रो जगामाद्यस्वकार्यार्थमरिंदमः
 वनेतलाप्यदाजमर्वांसयोमनिवासिनः नगरंनगरायैवप्रातरणमनायते ॥ ५ ॥ मदीपतिवसिष्ठाया
 प्राणान्तरार्थितः प्रभुः वसिष्ठसमनिनिशांविश्यामित्रोत्पदस्यत ॥ ६ ॥ वसिष्ठः सहविप्रैः पादिवैमनि
 स्तथा उपासमानो रामायैः सर्वैर्दशरथात्मजैः ॥ ७ ॥ जगामस्वाश्रमंश्रीमान्सर्वलोकनमस्कृतः अनयाम
 स्सरोचेनप्रस्यलोकमिवाज्ञतः ॥ ८ ॥ तस्मात्प्रदेशादामादीनप्रनर्दशरथात्मजान् सर्वे सृजयामास
 दोषानेनतानसौ ॥ ९ ॥ नभश्चुरान्धराणिचरतथश्चुराविसृज्यसंस्तुतपुणामोचसंस्तुतान् मयाचक्रमेव
 हंसारसत्त्ववांश्चकारानंहितजननवासरक्रियाः ॥ १० ॥ मोतोपायेष्टपमामप्रकरणे ॥ ११ ॥

नानुगतोचराश्रयतितियावत् यथाक्रमेतिह्यस्यारं प्रविष्टिनिषेधः द्विजन
क्रियंचकारेत्यर्थः ४। इति श्रीवासिष्ठनाम्न्यप्रकाशमप्रकरणप्रथमः सर्गः ।

तापचमज्ज
यम सोम

ननु सभां नि सिद्धे नैव केन चिदुपायेन न सिद्धि कित्वा दिवा दशोक्तं ननु ह्यभूमभूतेन भूमो भूति ज्ञानेन न
 तेन सिद्धेन अस्मद्भाति सिद्धोपायेन परभाति सिद्धः खनिवारणो अस्मन्मनोरथ कल्पितवद्भूयो ननु विस्त
 तमस्येन परकीयस्य प्रशोलादेः क्वचन न प्रसग इत्यर ५८ भांति सिद्धस्यासत्तादपि न पारमार्थिक परः
 खनिवारणो सामर्थ्य मित्याह असतेति क्रियते इति पूर्वोक्ति न स्यात्तदीयतत्त्वज्ञानाभिप्रायपरमार्थस्यैव

भूमभूतेन कर्मश्रेयसावधारमवस्तना न कस्यात्परवेत्तादिः क्वचन न नीयते ५० अस्मन्मात्रावधार
 श्रेयस्येत्यामात्रविनाशित क्रियते शशयुगे एतत्कथं व्याचक्षते न ख ५८ अहं भावादिता काशजा
 प्राप्तिशायतः क्षणात् क्षणान्तं मलमिव मनमाद्यति देहता ५९ चित्तादनुभवसतामसस्यैव
 वदेहि तो अविनश्येव चिद्वक्तिः सने सारणो यथा ६० यो मय सत्यमस्तत्तात्सत्यं चानुभवाद्यथा
 नीलतत्तद्दशो सिद्धार्गो नाम न सम्ययः ६१ यथा यन्मत्तनभमोर्ध्व्यास्येदनभस्ततोः भेदो ना
 स्ति स्यात्तावदाणोरेकरूपयोः ६२

ननु देयस्यैव भूमदः खनिवारणोपायेनानाश्रुतिभावः ५९ तन्नमूर्तमनोभांतिमात्रेजगच्चेत्कथं मूर्तदेहा
 दिभावेयान्ति तज्जह अहं भावादिता देहाद्याकागदभावात् जलजाशान्तिप्रायतः पायाणानां करकाभावमि
 व ५९ कल्पितचित्तः स्वमरणतत्त्वजइ देहभावेपि वास्तवचिद्रूपमस्तमेवेति तेन नाम च भवतीत्यादचि
 त्ति ६० प्राप्तिभासिकतत्त्वभावः प्रतिभासापीनसत्ताकतादनिवचनीय इत्याह यो मनीति ६१ अतएव जग
 त्तयोः कादेदो नास्तीत्यादयथेति ६२ ॥

॥ ५५ ॥ सिकार्यस्य प्रायश्चित्तप्रतिभासातिरिक्तस्य सादिकं अग्रसिद्धिमित्याहनेति ॥ अतएवतया
 ॥ ५६ ॥ भनिनेशोनयक इत्याह अविद्यमानेति ॥ देहाद्यदिष्टस्याद्यर्थस्य सागदानेसातो यद्वा
 प्रतिभासमात्रादसंज्ञाते अयमतीभ्याशयेनाहनेति प्रतिभातः प्रतिभासमात्रात् ॥ एवं
 दारयिसप्रतिभासकचेनया प्रज्ञाहेनेकायोर्देनादयोरसंभवादनेनेदं क्रियतइत्यस्यवहारस्य

नेहसंज्ञायनेकिंचिज्जगदादिननयति स्वमेन्द्रागतमेव केवलाप्रतिभासते ॥ अविद्यमानेष्ट
 एवाद्येप्रतिभामानूरूपिणि सर्गेकउवमंभयागादानेष्टिद्वरे ॥ नदेहः प्रतिभातोस्तिष्ट
 एवादिकरणानितः केवलं ब्रह्मविन्मात्रमेवायुन्येव संस्थिते ॥ ब्रह्मादेः कारणत्वं च हैतव्या
 संभवात्तत्रात मानेनेदं क्रियतइत्यप्यथ्यातिभवात् ॥ अहेतरकसंभातिचिनि कल्पक्रिया
 मणाः ज्ञानेनैव यथास्वभेदतिजन्मादिसत्त्वा ॥ स्वमेव एषोत्तरोलाः स्वमेव दृढभित्तयः
 स्वमेव लोकाः सन्दः स्वमेव संवेदनेचितेः ॥ चमभित्तो जगच्चित्रं चिदं गमयमासते नोदेतिना
 समायातिनस्यतिनतायति ॥

कारणावमयासत अर्थपरमाप्यवसेवयाति तत्रवसंभवादित्यर्थः ॥ एवं ब्रह्मणि कल्पमहा
 कल्पादयस्त्वव विधागणासनिहेतुका निष्कमवसहेतुसकमवत्यतिभासइत्या अहेतरिति
 मतिजन्मादयः ॥ आः दीर्घा लोकादिताः ॥ तथैव पूर्वचिदाकाशपवेतिफलिनमित्यादत्तमेवति
 यतचितेः सात्त्विकेव ॥ संवेदनेनायत्रेयः ॥ नास्मिन् नस्मायति ॥

ननु नाडीवैधर्म्यं प्राणसंचारो येन मरणं हेतुरिति वाद न विनाशे वेति वातं प्राणो हेतुः न विनाशे च यद्यप्यव
 मखनासिकाभ्यां न निर्याति स यव शूलिगस्योक्तमण्यत इत्युच्यते ॥ ११ ॥ ननु प्राणो प्राक्तनविदुः
 नियतिरेव हेतुरिति वाद आगत्य इति एवं संविदिता प्राक्तनसंकल्पावती तच्चोदिता तादृशानि र्यातयेति
 यः नियतेनाशे जगद्यवस्थाभज्येत तत्र हं संविदिता प्राक्तनसंकल्पावती तच्चोदिता तादृशानि र्यातयेति
 एकालेन न पतिमन्तैः कालेन सहेतुतन्निवृत्तेति भावः ॥ १२ ॥ आनियुक्तजीवसंविद्यरूपपयालोचनो
 हं जन्ममरणाय निवृत्तिरेवेत्याशयेनाह संविदिति अच्यतिरेकं न च्यतिरेको विज्ञेयस्तदभावरत्न ॥ १३ ॥

न विनाशे च वातौ न निर्याति पवनो यदा शरीरात् प्राग्विदुः ॥ १४ ॥ ननु तस्मिन् च तेन ॥ १५ ॥ आगत्यो मया नाशः
 कालेनैतावतेति या एवं संविदिता संविद्यति तच्चोदिता मति ॥ १६ ॥ इदं नमये हेतुं भावयित्वा दिव्यं
 जा संविदी जकलातां न कदाचन गच्छति ॥ १७ ॥ संविद्ये वेदं नमामस्तु भावो अतिरेकवान् तस्मात्तु भा
 वसंविदेनाये मरणं जन्मनी ॥ १८ ॥ क्वचिदावृत्तिमत्सौ ध्वं चिन्नेयं जगत्पया क्वचित् सौम्यं चिन्नेयं
 भेदं चेत्तन तथा ॥ १९ ॥ यथा सनायाः पर्वणि दीक्षायाः मया मयातः तथा चेतनसत्ताया जन्मानि मरणानि च
 न जायते न म्रियते चेत्ततः पुरुषः क्वचित् समसंभ्रमवद्भूतमेतत्प्रति केवलं ॥ २० ॥ पुरुषो जन्मानां त्रैलोक्यं

जीवसंविद्यवाहं वर्णयति क्वचिद्विदित्यश्चानयां न संकचिदः इति मत्तकालेष्ववत क्वचित्तसौम्यं
 तथा इदं चेतनमपि क्वचित् सौम्यं क्वचित् जीवधर्मणा देवादि कल्पमिति मर्थः ॥ २१ ॥ इदं दिव्यं तादृशं
 ययः इदं सर्वमपि एकदृशा परमार्थदृशा तादृशं न जायत इति न जायते अविपश्चिदितादिश्रुतेति मर्थः ॥ २२ ॥
 अमरस्य धर्मजातस्य पुत्रा पुपुषादयति पुरुष इत्यादिना चेतनयातिरिक्त एव पुरुष इति पलेयं यत्किं देहः पुरुषो
 भवेत्तत्तत्प्राणपदैर्दियाति किं वामनः उत्तुष्टिः इतादं कल्पचित्ते उत्तततयि पालदेवत इत्यादि सर्वेषु विपले
 पुत्रैः पुरुषकार्यप्रकाशयो न सर्वं वावदपानि वाह्यपि शेषा चेतनामात्रमेव पुरुष इति पलः स्थित इत्यर्थः ॥ २३ ॥

वा. टी.
३.
१५६

चेतनस्य तन्मात्राणां तन्मिथ्यातिथिः स्यात्किं न भवति चेदिति शङ्का येन ह को धेति अत्राद्यान्ततयुक्तनानाविधेयनारिहसा
रेवेन न संभवेत्तद्विषयानि शेषः एवं किं तन्मात्राणां विनाश उत देहांतरप्राप्तिः शङ्केति नृशंभो न स एव न शः किं स्वतः
तपःतः नाद्यः स्यात्तन्मिथ्याविरोधाभावात् अस्यां परतस्तदप्रसङ्गे विचार्यः द्वितीयेत्यादि विचरति १६ अनिष्टप्र
सङ्गेन नपि चेतनस्य तन्मात्राणां विनाश इति शङ्का दिति प्रतिदेहे चेतनस्य देहांतराभावादेको देवः सर्वभूतेष्वहम् इत्यादिप्र
त्यक्षे कस्यिच्छततस्मिन्नेतन्मिथ्यातिथिदधीनसत्तासूक्तिकं समुद्रियसिचिन्तनामपि स्यात्तवेति तद्वत् कावेण
हः नामाविष्कृतिमिथ्यः तस्मिन्नेतन्मिथ्यातिथिदधीनसत्तासूक्तिकं समुद्रियसिचिन्तनामपि स्यात्तवेति तद्वत् कावेण

को यथा कस्मत्तन्मिथ्यातिथिदधीनसत्तासूक्तिकं समुद्रियसिचिन्तनामपि स्यात्तवेति तद्वत् कावेण
कस्मिन्नेव तन्मिथ्यातिथिदधीनसत्तासूक्तिकं समुद्रियसिचिन्तनामपि स्यात्तवेति तद्वत् कावेण
वजीवमरणानामपि परिक्लृप्ते १७ एवं तन्मिथ्यातिथिदधीनसत्तासूक्तिकं समुद्रियसिचिन्तनामपि स्यात्तवेति तद्वत् कावेण
ति केवलं १८ अतः तन्मिथ्यातिथिदधीनसत्तासूक्तिकं समुद्रियसिचिन्तनामपि स्यात्तवेति तद्वत् कावेण
मुदितं जगत्सर्वं भवमयतो भवस्यैविलोकात्मकं अत्यमरुदितवासनो हि जो देवः नृपतिः १९ अतो
समवस्तु २० मोक्षोपायेष्वपि प्रकरणो लोकोपायः २१ अतो
वाच यथैव जन्मम्रियते जायते च यथा पुनः तन्मिथ्यातिथिदधीनसत्तासूक्तिकं समुद्रियसिचिन्तनामपि स्यात्तवेति तद्वत् कावेण

तथैव २२ केतदिप्रतीयमाने जीवनमरणेन वाहकासनेति जीवो जीवनं २३ अथारितमुपसंहरा वल्लोको म
भिमानेन हृदये ज्ञाताश्रयः करणात्मानपत्येवेत्यर्थः २४ भवमयतो भवस्यैविलोकात्मकं अत्यमरुदितवासनो हि जो देवः नृपतिः २५ अतो
वैकश्रवणाद्यभासनेऽन्त्यादि तन्मात्राणां परमार्थतया प्रसिद्धिमेवेति २६ अतो
सिद्धतात्पर्यप्रकाशोऽप्यतिप्रकरणोचतः पञ्चाशत्तमः सर्गः २७ १६ जीवस्यैविलोकात्मकं अत्यमरुदितवासनो हि जो देवः नृपतिः २८ अतो
तथेष्टास्य तन्मात्राणां स्थितिः कथितमेव पुनर्विलोकात्मकं यथेष्टतः तन्मिथ्यातिथिदधीनसत्तासूक्तिकं समुद्रियसिचिन्तनामपि स्यात्तवेति तद्वत् कावेण

1707

देवमात्रा X

वि०=३

प्राणवातानां विमंस्थितिं च लनस्वभावविहं संस्थितिं प्रशंतिमिति शान्तं सोऽप्येव कुर्या
मतीव एतेषां भूतेषु समस्त्या यतामेवानुचिन इति न प्रेत्य मं
शाम्पतीमा दृष्टमिति प्रविनाशी च प्रनदियति यमेति प्रविनिभात
हकेवलमिति ४ वाते प्राणो रवा यो अनिलतं प्रहृतिमृदावापतां
उपाधिविलये जीवोपि सदवापनाभिः परमात्मभावेति हृतात्मा हचेतनमिति धाव

श्रीदेववाच नाशो प्रवादेति थोरे दवात विमंस्थितिः १ वातः प्राणोति हि तदा प्रा म्द
शुद्धीदचेतनं नित्यं नो हे प्रित च शाप्यति स्थावरो जगमेवोस्मि ये देवो पवतो हे
रोथायदासां रः प्रशाम्यति मनुश्च चाते देहस्य सौजनामकः ४ तस्मिन् दे
लतागते चेतनं वासनायुक्तं ह्योत्तमते चतिष्ठति ५ जीवश्च चाते तस्य नामा
वासे च शयोगो गानके तथा ६ ततो सोपेत शदेन प्रोचते यवहा गिभिः
सामिल्य च विहित ७

मनसि संपद्यते मनः प्राणो प्राणस्तेजः परस्मादेवतायामिति ५ न मुयदित्वात्मतत्वेन
दसौ न वाचस्तत्राद जीव रति पुनर्जन्म जीव वासना चतस्रः पाथिकता दणोः स सम
इति नाम उच्यते नत वस्तुतो जीवो नाम ब्रह्मण्यो स्तोत्यर्थः पुन एव तस्य वासना वशा
हृथा मोन वास्तवंगमना घलीया शयेन मंडपा काश यं स्मारयति तत्रैवा स्मरति
सोऽकथ वासना स्थितिस्तत्रादचेतनमिति यथा ह्मन्त १७ प्योरे लनि एवामोदः अनिलस्ततदात्मसं
गाथा सा रामो दमिथः स्थिती गतस्तददित्यर्थः ७

६५

तणादिनिर्द्वन्द्वान्दृष्टा ॥ ७ ॥ द्वितीयस्यातिगाहक्येति शिवाजरासिचिपिलान्तरां नासंमुखं ॥ ८ ॥ द्वेडपुत्र
दृष्टाः ॥ ९ ॥ प्रथमस्यातिगाहक्येति शिवाजरासिचिपिलान्तरां नासंमुखं ॥ १० ॥ द्वेडपुत्र
भवति ॥ ११ ॥ प्रथमस्यातिगाहक्येति शिवाजरासिचिपिलान्तरां नासंमुखं ॥ १२ ॥ द्वेडपुत्र
मयकिंचिदस्य प्राणपंचांगं चित्तं तन्महत्वात्तदनुपपन्नं फलं यत्तदनुपपन्नं फलं यत्तदनुपपन्नं फलं
हयेति शिवाजरासिचिपिलान्तरां नासंमुखं ॥ १३ ॥ द्वेडपुत्र

प्रथमस्यातिगाहक्येति शिवाजरासिचिपिलान्तरां नासंमुखं ॥ १४ ॥ द्वेडपुत्र
उः शानिभरके पुनः प्रथमस्यातिगाहक्येति शिवाजरासिचिपिलान्तरां नासंमुखं ॥ १५ ॥ द्वेडपुत्र
शिवाजरासिचिपिलान्तरां नासंमुखं ॥ १६ ॥ द्वेडपुत्र
संसारमेव ॥ १७ ॥ द्वेडपुत्र
संसारमेव ॥ १८ ॥ द्वेडपुत्र
संसारमेव ॥ १९ ॥ द्वेडपुत्र
संसारमेव ॥ २० ॥ द्वेडपुत्र
संसारमेव ॥ २१ ॥ द्वेडपुत्र
संसारमेव ॥ २२ ॥ द्वेडपुत्र
संसारमेव ॥ २३ ॥ द्वेडपुत्र
संसारमेव ॥ २४ ॥ द्वेडपुत्र
संसारमेव ॥ २५ ॥ द्वेडपुत्र
संसारमेव ॥ २६ ॥ द्वेडपुत्र
संसारमेव ॥ २७ ॥ द्वेडपुत्र
संसारमेव ॥ २८ ॥ द्वेडपुत्र
संसारमेव ॥ २९ ॥ द्वेडपुत्र
संसारमेव ॥ ३० ॥ द्वेडपुत्र

वैधर्म्येति शिवाजरासिचिपिलान्तरां नासंमुखं ॥ ३१ ॥ द्वेडपुत्र
वैधर्म्येति शिवाजरासिचिपिलान्तरां नासंमुखं ॥ ३२ ॥ द्वेडपुत्र
वैधर्म्येति शिवाजरासिचिपिलान्तरां नासंमुखं ॥ ३३ ॥ द्वेडपुत्र
वैधर्म्येति शिवाजरासिचिपिलान्तरां नासंमुखं ॥ ३४ ॥ द्वेडपुत्र
वैधर्म्येति शिवाजरासिचिपिलान्तरां नासंमुखं ॥ ३५ ॥ द्वेडपुत्र
वैधर्म्येति शिवाजरासिचिपिलान्तरां नासंमुखं ॥ ३६ ॥ द्वेडपुत्र
वैधर्म्येति शिवाजरासिचिपिलान्तरां नासंमुखं ॥ ३७ ॥ द्वेडपुत्र
वैधर्म्येति शिवाजरासिचिपिलान्तरां नासंमुखं ॥ ३८ ॥ द्वेडपुत्र
वैधर्म्येति शिवाजरासिचिपिलान्तरां नासंमुखं ॥ ३९ ॥ द्वेडपुत्र
वैधर्म्येति शिवाजरासिचिपिलान्तरां नासंमुखं ॥ ४० ॥ द्वेडपुत्र

पूर्वकर्मानुसारमेव पंचयति भवति भवः सात्वतो भावो रसाधु हृतं शान्तिं लोहयोक्तो भवः ३६ इन्द्रां चंद्रवदुपपन्न
 याचमथमिमां चलेकांतच ४० तं शुद्धतैरोर्ध्वरेदिकपिंडैः ४१ ४२ इति रक्तप्रकाशं जलवंतदीभावं पालितं तं
 विविधोक्तो रसः स्वादु चोद्यविचिः दत्तवर्को वादुलकात्तु होदगदित्वात्तु रसो ह तैयो ४३ ननु स्वतः नतः
 चेष्टाति संभकारयमथापेक्रमः तत्परा चैतौ यो ध्यायको मातु चं जगदध्यापेक्रमः नित्यं नगरी शुचिः
 लाष्टकृति आदिसर्गोऽति ४४ नैव सा रसात्ता जगदध्यापेः किं तत्तुतः परमार्थं च न सैव सतः सायाथायैव
 एविवर्तते अनाद्यतस्यैतयेतायस्य मानेन भ्रमः किं तत्तुतः सापप्रतिमाहः ३७ रसास्य सर्वे सा सर्वततात्मा वा

सगर्भो जायते लोके पूर्वकर्मानुसारतः भवो भवतु भवो भवो वासको लालिता कृतिः ३६ ततो नुमवती दाम्यो
 वने मरुतो न्मां ततो जगत्पद्मसुखे हि माशनिमिरचाने ४० ततो पियाधिमसां पुनर्भूमां लंनो पुनः स्वतः
 सायां तं पिंडैर्दहपिग्रहं ४१ याम्येयानि पुनर्लोकं पुनरेवं प्रमक्रमे मयोभूयो न भवति न तयो न तयो दय ४२
 इत्यजवंतदीभावमामो लमिति मासां भूयो भूयो न भवति यो म्येव यो मरुपरा ४३ लीलो वाच आदिस
 तैयथादेवि भूमपप्रवर्तते तथा कथमेभयः प्रसादादो यद्वदये ४४ देव्युवाच परमार्थं नैवैलाप
 रमार्थं च नं दुमाः परमार्थं च नैष्टी परमार्थं च नं नमः ४५ सर्वकल्मसं यतो यथादेति विदुषाः प
 रमा कृपाशुहात्मा तत्र तत्र भवेत्तथा ४६ सर्गादौ स्वमश्रु हृषमायेनारि प्रजापतिः यथासु तं प्र विनम
 चायापि स्थिता स्थितिः ४७ प्रथमोसौ प्रतिरोदः पदाध्यानादि विवकं प्रति विविधमेतत्सायतयसां भूमिस्थि

भासेनोऽस्य हृषा प्रचुर्ते चोद्यकाधितत्ता जगति सत्यता प्रतिभासति न कश्चिदोषः इत्यभिप्रेतं तैरी न तयरा यथा
 पप्रपसादा रत्नमह परमार्थं च नैति आदिना ४५ उदेति विवर्तते तथा भवति प्रमदशा तत्तुतया ४६ इत्यारम्भ
 यत्तुतया कल्पयितुं प्रहृषमायेन जीवसमसात्मा आदि प्रजापति मृताहृषां कल्पयितुं साया भूयदिलोच मना
 विवर्तते न कश्चनितो वैवकाधिता दशस्थितिः कल्पयितुं साया स्थितिः प्रवस्था स्थिता ४७ सां कल्पित जगतायाः
 जगत्तामिनेति पदेति न तानि विवतत्तत्तामिष्यो वेत्ताह प्रथममिति प्रमोसो कल्पिक प्रकचनरूप परिणंदे

विचरिः ४८

ननयादिचिरेकरममेवसर्वतदिकयेतत्रैवतदिकहृदजासहपनाममेदानभवः सर्वेयामित्याद्यंततदांतराप्रत्यक्षः
दिश्रविद्याथस्तुदिकृतकल्पनामसौरेवेतिरदं प्रथमं स्यादयेपुदं शयति वृत्ताभाभितिरपलानोयेलादं नित्यः
मेदनामहपाणिनेकां वृत्तादीनां वृत्तादिभिर्विविदिताविकल्पितानि नवकानां प्रथमं स्यादिति तदर्थः ५२ इति उपलब्धिः
मेवसंश्रुतगदविदिति विदः प्राप्यसंविदः ३ पाधिकृतमेदाहृदवचनतस्याः स्यावगदिवृत्ताः तथा स्यावगदिवृत्ताः
दिव्यवस्थितरूपेणैवस्थितताचोरेयोः नोऽप्यभिधानस्य सास्यानस्य अभिधानस्य च प्रथाः विषयभूताः सन्तः अपर
मेवृत्ताः पंचतारतादिशब्दसंकेतैः स्थिताः पंचजगमेवपुं हृदसदशयति हृमिकीरेतियाः स्वसंविदस्त्वमेववृत्तादी
नियमिथार्थानि शब्दां भूतानि नतदन्तर्गतानि सन्ति ६० चित्तवत्तामात्रासकल्पनस्योक्ताय स्यात्तदप्यपरवद्वृत्तातमा

वृत्ताणामपलानां वानामांतस्यः स्वसंविदः वृत्तादिर्विदितं नवतानि तेषामिति स्थितिः ५२ विद्येत स्याव
गदिवृत्ताणां स्यात्तथास्थितेः अस्याभियमसास्यानार्थाः संकेतैरपरे स्थिताः ५६ कृमिचरीरपतनां नाया
मांतः संविदः तमेवतेषां वृत्तादीनां अभिधानानि सन्ति ६० यद्येतादिविदितं नतं गृह्यतां धिन्नं स्थितं
नकिंचिदपि जानाति नित्यं सवेदनादौ ६१ स्वसंज्ञावृत्तवृत्तीनां स्यात्तासां जगताः पामां यदा वै ससंके
तपयथाः ६२ यथास्थितः सस्यानां वदित्वा तां च वेदते यमज्ञाद्वमेकानामिथोतमस्युक्तया ६३ सर्व
संज्ञातं चित्तं विद्यामायनवेतनं स मासोचोपनवापुः स्यादपि स्थितं ५५ वेतितं यत्तस्योपि यत्तत्रासत

रूपयेति उत गच्छितीरस्थानं तज्जनसमूहः ६४ यथाचंद्रांतस्तथा सर्वे स्यावगदिवृत्ताः स्वसंज्ञावृत्ताः यन्वे
लीना पयादत्तत्राभ्युचिरस्थान्ति तज्जानेतीत्यर्थः अंतःस्वसंज्ञावृत्तवृत्तीनां स्यात्तासां जगताः पामां यदा वै ससंके
रमिति ६२ अतएव सविदहृपे वृत्तासां सतज्जगतां वाचाकाशदिक्कल्पनस्युपपन्नमित्येतदपि दृष्टानेन हेतुयति यथोक्त
६३ यथाचंद्रांतस्तथा प्रलयकाले मायांतलीने स्यात्तासां स्यात्तासां जगताः पामां यदा वै ससंके
भूतेन चिदोपासनादौ यथा प्रचेतितं तज्जगतां यथा स्थितमित्यर्थः तदेव प्रपचयति चेत्तदप्युक्त्यादिना चोपन
मोदने ६४ सविरो मेतस्योपि चिदंतज्जगतां स्यात्तासां स्यात्तासां जगताः पामां यदा वै ससंके
मवचस्त्वोपि स्यात्तासां स्यात्तासां जगताः पामां यदा वै ससंके ६५

वा सी
३
१६

अतएवस्यावर्तनं गमयेव स्तुतश्चित्तस्य साम्येपि वा युक्तं चोपना चोपमाभ्यां विशेषरूपाद चित्तं निति जंगमेभवं
तिष्ठानो न भवन्ति ६६ अस्मिन्नपि नित्यमेवास्तनाधितो वदेतमेत्याह एवमिति संगोद्यो आदि संगोपवसुक्ति यन्ते
न प्रक्रियते न चासंविदिशं चावः विरणाभवस्यु गित्त प्रयापिते येव संस्थिताः ६७ प्रसन्नवक्तृ एष प्रसंगात्तंत तावा
वोधनमपमहस्यति यथैति ६८ प्राय इति चित्तकं प्रसंगतो मूनः सं प्रसंगात्ता पिहितस्य प्राय भूतस्य पमसाह ह
तं पमकोशं विविचः याति गच्छति ६९ एते पश्यान्वेव प्राची प्राशुगच्छावो गमिष्यावः ७० समस्य वासनाममेषा

चित्तं तत्परमार्थेन स्यात्तु जंगमे स्थितं चोपना न्यनिलोरेव भवन्ति न भवन्ति च ६६ एवं प्राप्तिमये विष्टे परा
थाः सो विदं प्रावः संगोदिषु यथे वासना न ये वा यापि संस्थिताः ६७ यथा विष्टे परा था न स्तुमानस्य चित्त
भित्ते असत्यमेव सत्या भित्तं तत्क चित्तं तव ६८ अयमसंगतः प्रायः पश्यता विहरथः मालाशवसाप
मस्य पत्यु स्ते याति हृत्त ६९ लोदेन वाच केन मापेता देविया तोष पावमं उषं एतमेवाशु पश्यता वा
गच्छाव उतमे ७० देवु वाच मानस्य वासना तस्य मार्गमाश्रित्य गच्छति ७१ एते पश्यता लोकहरे यमोति
चिन्मयः ७२ मार्गो तो वमने नैव यावस्ते ये न समं पास्यो रेता विच्छिन्ने दिमो दाहं तेषां ७३ अचिन्मिह
उवाच इति विहितकं यागतस्त मायां परमहृषि प्रहोषं यथमानो न्यति चक्षुता मनस्य हरे विगति
तचित्तं न ज्ञे विहरथो भूत ७४ इति श्रीवाल्मीकि विष्णो महायामायते देवहोत्रे वसिष्ठ ब्रह्महरीने वा

लकां देसं सारमणा वस्या चर्तनं पंचपंचाशत्तमः सर्गः ७५

रीराहं वासना अन्वयात्तस्यास्यो गारिति भावः ७१ सोदाहरे स्वरस्तेन वयं यन् संवधे तवे ७२ न्यति वरसाद
या लोलायाः उदारे विष्टे मनसि पशुमहशि परमार्थे हृत्पे सतत्वे निति विहितया कथयः ७३ अस्मात्ताम
सर्वसंतापे सति विबो धलताणो भानो ह्ये प्रहृते शक्तिर्ये सति विहृषीता सुनिद्रा तापान् हन्ति
न चित्तं न ज्ञः प्रतिसंथानश्च नः मराणा यस्मिन् नो भूदित्यर्थः ७४ इति श्रीवसिष्ठो नाम प्रकशो न्य

लोपंचपंचाशत्तमः सर्गः ७५
१६३

1714

इदं तत्र पञ्च जीवस्य नामनायमेव गतिः तयोऽन्यथाऽप्येवैव प्राप्तिश्च पतिः सर्वेषु कस्योपमूर्द्धितेव दत्तं तत्र प्राप्तिः
पवपोषः देहेऽवशिष्टो यस्यास्य तत्राविशोऽवधुव ॥ इदं यथा धनितं धनं यस्यास्य तत्राविशोऽवधुव ॥ इदं यथा धनितं धनं यस्यास्य तत्राविशोऽवधुव ॥
२ मरुतिमरणमूर्च्छालक्षणं यथा कृपे निपतिता रवमिमं यथा शोभनं यथा ॥ तदेतत्तस्य सादृश्विति उपलब्धं
समन्तीणां प्रतिमादिरेव ४ तत्र देहो न शुल्ले नैव प्रदेहो नोक्तः सामर्थ्याश्रितेन तत्राजिदेहं प्राणे न दोषं स्यात्तयमु

श्रीवशिष्ट उवाच एतस्मिन्तरेण जापरिहृतादितारकः बभूवैक तत्र प्राणपोषः शुद्धसिन्धुः २ जी
णिपतिमवर्णाभंतीणां पादुमुखच्छविः इदं यथा धनितं मूर्च्छायसासहजं विह्वलितः २ मरुतिमरणमूर्च्छाय
हूपे निपतिताशयः अंतर्विलीननिःशेषनेचां दीर्घ इति मान ३ चित्रमस्य रवाकारमजहृषो विचेत
नः निस्पंदसर्वावयवः समुन्तीणां शोपनि ४ बद्धनात्र किमक्तेन तत्र देहो न तं जहो प्राणः विपतिपुंश्च
संपत्तीनां तस्मिन्नाः ५ ते तं देहं शोभनं दीर्घादिवाह्येन मेऽगते जीवंप्राणमयो संविद्धं याले मूर्च्छितं वानिले ६
सा जीव संविद्धं गते वा तेन मिलिता मती विहरं गतमा मेवासना न विधायिनी ७ तामेवान्नममागधस्त्री
हयं जीव संविद्धं भ्रमरी युगलं वातलगां थकलामिव ८ ततो मूर्द्धनं मात्रेण प्राप्ते मरणमूर्च्छने श्री
होवुवुये संविद्धं थले विववायुना ९ अपणत्पुहृषान् यस्यान्नीयमानं च तेऽस्यः वयुं प्रप्रयत्ने
न शरीरं ज्ञातमात्मनः १० मार्गं कर्मफलोच्चा समतिहरतरे स्थितं वैवस्वत प्राप्तिमंतमिः ॥ ॥

श

हृत् ५ तत्रेवालेन भोगतं ते जीवं देहं प्रातः प्राणमयो ज्ञातं तत्राप संस्थितं संवित् अतिले स्थितं गंधले शोभ
त्संगं यमिव ५६ वातेन प्रातिवारिकं प्राणोत्त ७ ८ संवित् जीव संवित् वासनामय देहं तस्य मूर्द्धनं देहं ६
वपुर्वासना देहं शरीरस्थले देहं यो धरेदिकेन वयुं प्रदानेन ज्ञातमिव पणान् ७ अतिहरतरे प्रवृत्तस्य रागेद
क्षितमार्गं स्थितं कर्मफलाच्छासपतिप्रकटयतीति कर्मफलोच्चा संवैवस्वत प्राप्तिमंतमिः ॥ ॥
समगमायनमः रामायनमः श्रीरामायनमः

भेद
वद

इति ३५ असतोपमं शुभकल्पेन तन्मयमेव ३५ ब्रह्मण्यता
नानावसर्गतादृशेनैरुपपादयति योजनमिमादिना ३६ वेदनसमकालमेव तज्जोचयिता च येन तदृशय
गतः सोऽहपञ्चादीति ३७ इत्यस्य पञ्चावविकाराश्च पञ्चदृष्टो तादृश्यादयति भावविकाराणामाभाः

इष्टानदृश्यतोऽयानि चितिर्नोऽयानि चेत्यतो चेत्याभावादजगत्तिकः किंचेतयने कथं ३५ इष्टदृश्यद
याभावाच्चाशमेव स सुप्तचतुः पारसुकाशकोशममयतोऽपममायाता ३५ तथैव ब्रह्मचिद्वये
यवनस्येदनेयया यत्राचिद्वेदनेयया यत्राचिद्वेदनेयया यत्राचिद्वेदनेयया यत्राचिद्वेदनेयया ३६ चित्तं दोषमरुतो यत्र सर्ग इति
सूतः नात्र चित्तं दनेयया यत्राचिद्वेदनेयया यत्राचिद्वेदनेयया यत्राचिद्वेदनेयया यत्राचिद्वेदनेयया ३७ योजनमेतयेयावेति स्वरूपं पल्लवदिकं तथा
पञ्चाचिदंतण्यं स्वरूपं वेति सर्गता ३८ पञ्चादिवेदनादी ज्ञेयया पञ्चादिति इति पञ्चाचिद्वेदनेयया ३९ सर्गतास्य स सर्वं योजानि दृष्टो तास्तदृश्याप
नानायाः ४० निर्विकारपरब्रह्ममये सर्वे निदं जगत् निर्विकारमनाद्यंतमेवेति दिनि रा मये ४१
निर्विकारमात्रात्मानिना संकल्पनात्तयो हेतुहेतुविकारोयं संकल्पनगरं यथा ४२ शुभ्यताका
शयोर्भेदादृशो वगतस्तथा भेद निरात्मकं विदितादृशो ब्रह्मसर्गयोः ४३ महाचिद्रूपिणी शो
नायासता ४४ पञ्चा सुतास्य महेतुं च मानवा स्मिन् बोधतः ४५

कमिक इति भाषाः योजनदिह यथा तस्याश्चित्तपव विकारतान्मयाः ४५ ४६ ४७ ४८ पञ्चाद्वेदसि
हा सैव यवोयनं मानवोऽस्मिन् मानवोऽस्मिन् मानवोऽस्मिन् मानवोऽस्मिन् ४५ ४६ ४७ ४८

४५

may

तादृशः स्वकलोपलतस्य लिङ्गात्तादृशेति ४० परमांशपदविधिदिनाकारकायस्य सप्तधा विधौ नास्तीति
कोनिष्काशः अतएव च न मेव किं तं एव मोक्षं तं यं वा आकाशं वा एतद्विधः साधुदिष्टं गन्तामो गोयस्य तथा
विधश्चतीति सर्वत्र शेषः ४१ विधिरितो वासः ४२ पौष्टिकं धर्मकं च कंदिष्टं लयम् ४३ आपन्नः पतितः यो
जितः प्रवेशितः स्वतः खं वक्तुं कामोपि वा कलं मात्तुं भवतः उच्यते न शाखायाः अक्षरणि यस्य सः आशये

यदा च रं कंदं न वै रूपं दृष्टिर्वा जं गच्छते वो विवेकात्तादा भवति दीनधीः ४० परमांशमनालो
कोदिवापुदितताकाः साधुदिष्टं गन्तामो गोयस्य सप्तधा विधौ नास्तीति ४१ मर्मयथा विकृतिः प्रथमदृष्टि
मंजुलः आकाशो भूतवत्संघो वसुधा भूतलोकाः ४२ पौष्टिकं धर्मकं च कंदिष्टं लयम् ४३ आपन्नः पतितः यो
इवाकाशे च न निद्रोन्माकाशयः ४४ अंधकूपश्चापन्नः पितृर्लोकियोजितः स्वयं न दी भवद्वा विनि
कृतश्चाशये ४५ पतती वनमो माणा रणा वने वापितः रथे नृपराहुर्यो हिमवद्गलनोन्मावः ४५ या
कुर्वन्निव संसारं बाधयानस्य शान्तिव भूमितत्पणेनेव वातयंत्रश्चास्थितः ४६ भूमितो वा भूमिश्च
हो रसनयेव वा भूमिनिव जलावर्ते शास्त्रयंत्रश्चापितः ४७ प्रोद्यमानस्य मिव वदन्त्यं नृममारुते
आहूय वागिहो रानि पतन्निव वापिते ४८ अनेन गगने भूमे च क्व वने पतन्निव अथिहो विपर्यास
दशामनमवतस्थितः ४९ पतन्निवातवर्तं प्रोत्पतन्निव चोभतः सूक्ताशकणेनोद्गतपूर्णं सर्वेन्द्रियत्र
णः ५०

हृदये विनिकृतः छिन्नश्च ४४ तद्वान्मावर्ते यतीति तद्वान्मावर्ते वा ज्ञातत्रापितश्च हिमंतपारशिलातद्वद्गलने
विलीनता यामन्मावः ४५ संसारशब्देन ततः खलत्पतेतया कुर्वन्स्वात्मानमदाहृत्यायेमाः प्रत्यापयन्निव तेषां
लो नशिला प्रतेपयंत्रेण ४६ धूमधमियंत्रे रसनया रक्षा कृष्टा कृष्टा ४७ वदति पर्जन्यमारुते आहूय वागिहो
णमह अर्णवे निपातन्निव च ४८ उच्यते विपर्यासदशां अनभवन् अथिहो वातवर्तं पतन्निवोत्पतिके पमा ४९ सू
कारो निष्कासधनिः ५०

वा.सी.
उ.
१५८

तस्य मूर्द्धोपक्रमं चत्वारोपपरममाह क्रमादिति तस्य मूर्द्धोः पूर्वोः अर्धे च विदः यथा मलतां मालिन्ये ॥ तानवच्छ
शतो ५१ ५१ आभो हं ईषन् मूर्द्धोपचनः आभो नारादतेन नरादस्य नानिविषयं यतोत्यर्थः यदा प्राणा नपमोदतेन
वाचल्यितं शक्रो नितरा मोहं गाह मूर्द्धो ५४ मोहः स्वरूपाणि चयः संवेदकानि विषयकमनाः प्रमाद्यमथाप्रथ
तिभासांसेः पाषाणानां पाषाणवज्रजाला आदिसंगत आरभ्य इति पदं नियतं सर्वं स्थितमिदं ५५ शिरः पाणि पाद
गुह्यनाभि हृदि यान्यसंगानि तदा नपि ५६ संवेदसंवेदनिदानि यावत्किं यो शक्ति प्रधानेने यथा पंचवत्यमाणा रूपं संक
ल्पलक्षणं कर्मसंविदितं यद्यस्मिन् समये वा लोको चने हृदये वा एतावता कालेन मोहो हं शं दुःखं मे मर भिन्नस्य जी

क्रमाद्व्यामलतां यो नितरा मूर्द्धो च विदः यथा संगत निरवो मं यो लोकतयादिशः ५१ एवापानं नानाति स्मृति ५१
५१ स्नानवसागता यथा पश्चात्संयोजनेन एव हि हिंसा के मनः कल्पनसामर्थ्ये सज्जतस्य विमोहतः यो विवेके
५२ ननेनासौ मरामोदे निमज्जति ५३ यदेव मोहमारुते नारादते एव न सदा नारादते यदा प्राणा नोदमायात्
५४ लंतदा ५४ अतो न प्रसूतो याते मोह संवेदनमर्थमेः जंतुपापातामो नित्यं स्थितमिदं संगातः ५५ लोलाचार
५६ यथा विमोहं मूर्द्धोतं प्रमयाधिसंचेतनं किमर्थं मयमायाति देहो यथा गवानपि ५६ श्रीदेवुवाच एवं सवि
विदितं कर्मसंगादो संवेदं विदः यद्यस्मिन् समये दुःखं कालेने तावत्तदं ५७ एतामेव संविषयगुल्म
वतस्त्वमावजं वेति चित्तविजं भो शं नायदत्रास्तिका ५८ यथा यथा वशाच्चाशः स्वसंकोचविक्रम
नैः तदहंति मारुतो देहे तदो ज्जति निजां स्थितिं ५९ प्रविष्टान विनिर्घातिगताः संप्रविशंति नो यदा वाता वि

५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९

वस्य स्यादिति पोणान्वयः ५७ तत्संस्कल्पचित्तरिकल्पिततद्गुल्मवतस्त्वभावजमेव चित्तविजं भो शं दुःखं मे
यमेव जीवभावेनोपायो संविषयवेति मुक्तेः इत्यर्थः ५८ एषं समाधाय प्रसूतमेवाह यदेत्यादिना नाशः प्रतमपिता
दिरस्य रितता यथा संचलनतदशास्त्रसंकोचविक्रमने भूतान्नपानरसं वैषम्यात् तद्गुणमिति तदा मारुतः स
मानवायुनिजां भूतान्नपानादि समो करणस्थितिं ज्ञात्वा जति ५९ यदा नाडी शोषप्रविष्टा वाताः विनिर्घाति
निर्गताश्च तत्प्रविशंति तदा नाडी व्यापारोपरमे विनाडिता च सुरादेरस्य दातस्त्विति शं तमे वेत्तेन्द्रियके ज्ञाने मिमर्थः

वा.शे.
नि.३.
१८८

सिद्धविद्याधरगंधर्वयज्ञगत्तसादिकल्यानाचैचिआणिमनुष्यबुद्ध्यासंभावयित्तमयाशब्दानीत्याशयेना
हृत्कारोति तादृशानामनुभवभोगेविरुद्धाः अतस्तस्यसाध्याः अतिशयितदशाः अतिदशाः भूतानां
सौख्यचैचिअपरिणतिभेदायास्तानि २६ सोलितसर्गाणि अलयसुखुतिशायानि सर्गादेवकेनेवना
येनहिरण्यगर्भादिनाआवृत्ताम्यथिहितानि प्रजेशाः प्रजापतयस्तदंशादेवादिगणास्तेषांविचित्राच
प्रेस्तदंति २७ तदेवप्रपंचयतिनयेत्यादिनाउडुंवरकृमिसहशसमारभेदेवादिभिः प्राणिचंति २८ कचि

तादृशानुभवभोगविरुद्धातिदशानित तथानित्यांधकाराणिसूर्योदिरहितानिच २९ तथामी
लितसर्गाणियकनाथावृत्तानिच विलक्षणप्रजेशांशविचित्राचारवेतिच २७ तथानिर्वेदशा
स्त्राणिनिःशास्त्राणितथैवच कृमिक्रमसमारभदेवादिप्राणिचंतिच २८ जात्यातवारंपर्याण
संकेताचारवेतिच तथानित्यप्रकाशानिज्वलितानिप्रिमयानिच २९ तथानिज्वलकपूर्णनिय
वनैकमयानिच सत्त्वानिपरमाकाशेवदंतिचतथानिप्रो ३० जायमानानिपुष्पंतिपरिपुष्ण
निचाभितः तिर्यगाद्यंतिचानानिपूर्णसर्वमयान्यपि ३१ देवमात्रैकसर्गानिनरमात्रमयानि
च दैत्यहृदमयान्येवकृमिनिर्विवराणिच ३२ अंतरंतस्तदंतशुक्लकोशेषणकंपतिजाता
निजायमानानिकदलोदलोदपीदवत् ३३ परस्परमहृष्टानिजानुभूतानिवैमिश्रः सैनिकसम
जालानिजानानोवमहापि ३४ विविधान्यनंतानिस्वच्छाकाशात्मकान्यले अन्योन्यमन्य

हृती निनमिथोन्यस्थितौनिच ३५
कलिकगारभाहेदशास्त्रोच्छेदेजाह्मणादिजात्यापारपयमात्रासंकेतितत्राहणायाचारवेति २९ का
निचितरमाकाशेसत्त्वानिनिश्चलानिकानिचिह्नदंतिचलंतिच ३० पुष्पतिवर्द्धमानानिपूर्णसर्वभोग्य
मयानि ३१ ३२ अणुकंपरमाणुमपिप्रतिअंतरंतस्तदंतशुक्लकोशेषिजातानीत्याद्यन्यः ३३ सैनिक
कानासप्रजालानीवपरस्परमहृष्टानि ३४ तथोविविधानीत्यादियोज्य अन्यहृतीनिभिन्नार्थक्रियाणि मियोः
नस्थितौनिनसमस्थितिकानिचेत्यर्थः ३५ ॥

१८८

नत्र तदवस्थापने चिदाकाशे १० मिथः शून्यो महद्व्यापानि शून्याह ताकाशमात्ररूपाणि अतएव परस्परमद्व्या
नि १५ नत्र दृष्टान्तमाह स्वप्नेति तुल्यकालं स्वप्नानां जनानां स्वप्नरूपाणीव एकादृशमद्वारेभाणपरदृशाश्च न
मद्व्यानि अतएव शून्यान् शून्यानि च १६ २. महाभिचीन्यनेकचित्तजालानि त्वानि निभितीनि च २१ नत्र स्वप्नव
दृष्टमद्विषुवद्वाशं चरणतत्परेत्यादिनियमोपि नास्ति यस्यावद्विषये वा समाविर्भूताने प्रतितावत्सर्ग एव क

अहं वै लोका वंदानि संसारणो जाता नि च तत्र त्रयोदश लक्षणानि पश्याम्य गणिता न्यपि १० परस्पर
मरणानिमित्तः एवान्यमलानि च नानाचारविचाराणि शून्यान्नेव परस्परं ११ स्वप्नरूपाणि सप्तानां
तत्त्वकालेन तन्नामिव महारंभानि सृष्टानि शून्यानि च परस्परं १२ जायमानानि च पश्यन्ति वर्द्धमा
नानि भूरिणः वर्तमानान्मतीतानि भविष्यन्ति च सर्वशः १३ अनेकचित्तजालानि महाभितीनि त्वा
नि च मनसो यो ग्रज्यानि कृतानि विविधैर्जनैः १४ निराकरा रूपाणि तथैकावरणानि च पंचा
वरणा यक्तानि षडेकावरणानि च १५ दशावरणा चित्राणि षोडशावरणानि च चतुर्विंशत्यावृती
नि षट्त्रिंशत्यावृत्तानि च १६ शून्यानि भूतपूर्वाणि पंचभूतमयानपि एक एष्यादिभूतानि
च त्रः पृथ्यादिकानि च १७ त्रिः पृथ्यादीनि चान्यानि हिः पृथ्यादीन्यथापि च तथा सप्तम
दाभूतान्येकजातिमयानि च १८

ल्यनादिनाशयेनाहनिशवरणोत्पादिना २२ पंचीकृतानां पंचश्रुपंचीकृतानां पंचेति दशावरणचित्राणि
 नः सहतन्मात्राण्यहकारो महतत्प्रकृतिश्चेति सात्यकल्पनया षोडशावरणानि तेषामेव तत्तग
 एनया चतुर्विंशत्याह नौनिशैव कल्पनया षड्विंशतत्तलक्षणैः त्वेराकाशकल्पे रावरणोत्पन्नानि
 च २३ एकैकानिष्टयिद्यादीन् च भूतानि येषु २४ एवं एष्यादिद्वित्रिचतुर्भूतयत्नानि च कालदिशाः

सा वयवत्वेन भूतत्वं कल्पयन् सप्तमं कथयति २५

वा.रो.
नि.३.
१६०

भूते प्राणिमात्रे प्रयत्नेनापि प्रेत्यमाणं मनिष्यमाणं ८ शब्देच्छरणसमर्थं यदा न पश्यामि तदा इदं वक्ष्यमाणं ९ अहं
प्रथमं मया धिया गेन चिदाकाशं च भूतान् दृष्ट्वा स्थाया कृताकाशेनैकतां गतः सन्न कार्यभूताकाशगुणं प्रादंत
दर्थोऽप्युत्तमिन्नाकाशकोशो विद्यमाना न्नात्माकरोमि अत्र भविष्यामीति याचत १० तदेव सोपायमाददेहा
काशमिच्छादिना सोम्याय व्याकृतकाशेन चार्जं लविं दुर्बुजा जलसामान्येनैव ११ ऐन्द्रियानिन्द्रिय
संबन्धिनो वाच्यार्थसंस्पर्शो निर्गोधेन यत्ना श्रान्तगन्तः करणचतुष्टयविषयान्मेतवादीनपिमननादि

1723

अनेन मिदमाशु संपुरो मे निर्मलं नमः इह भूते प्रयत्नेन प्रेत्यमाणं न दृश्यते २ यदेति चिंतयित्वा हं
भूयो भूयो विलोकयन् शब्देच्छरणसमर्थं यदा न पश्यामि तदा चिंतितवानिदं ९ आकाशं च भूतादमाकाशे
नैकतां गतः आकाशगुणं शब्दाद्योक्तरोमाकाशकोशके १० देहाकाशमिदं प्राणिधानेन
दृष्ट्वा स्थितं चिदाकाशं च पुन्यो म्नाया म्येव चारिवा बुना ११ चिंतयित्वा हं यत्नं देहे पमा
सनास्थितः आसं समाधिसाधातुं पुनरासीलितै लणाः १२ तत्कावाच्यार्थसंस्पर्शो निर्गोधेन यत्ना श्रान्तगन्तः
पि चिन्ताकाशो हं मम संविन्मदमयात्मकः १३ कस्मात्तदपि संस्पर्शं बुद्धितत्तयदगतः संपन्नो हं
चिदाकाशजगज्जालैकदर्पणः १४ ततस्तेन सभावेन भूतया मे कतामहम् संप्रयातो बुने
वां बुसोरभं सौरभेण वा १५ संपन्नो यमहाकाशं व्यापनं तोयसर्वगः अनाकारोऽप्यनाधारः स
वीर्याधारतां गतः १६ ॥

निरोधेन यत्ना १३ बुद्धितत्तयदगतः सन्न तदपि संस्पर्शं चिदाकाशे वास्तव रूपे स्थितः सन्नाथस्तजगज्जाल
लप्रतिचिंतानामेकदर्पणः संपन्नः १४ अत्र बुना जलसामान्येन अत्रुमसुशदिजलमिव १५ तस्मिन् भूताका
शे तत्कार्यं सर्वजगदवलोकनाय चिदाकाशाभेदकलानमाह संपन्न इति तथा चासंगादयत्नादमा
धारोऽप्यहं सर्वाधारतायोग्य भूताकाशाभेदात् सर्वाधारतां गतः १६

१७

समाधिविरमेसुदधनिश्रवणमीर्यते तन्मृत्वा नैषणधानेः नंतकोरिजगत्तथा एवंसर्गद्वयेनप्रासंगिकेप्रश्रविष
 येउपवर्णिनेपुनराख्यायिकाशेषंश्रोतुकामो गमः एजुति अनेतरमिति वर्धशतेनध्यानात्तुबुद्धम्यतवप्राग्वर्णि
 नेश्रोगनासहिताहेकारपिशाचप्रसगनेतरकिंजमितिप्रश्नः १ निस्त्रनंशब्दे मृदुवाकानितानिस्पष्टान्यत्तराणि
 पदानिचयत्र तत्तुतः यतोऽयनिसनः वाच्यानुगः पदार्थप्रतिपादनसमर्थोवाक्यार्थबोधनसमर्थश्चन २ स्त्री
 कदप्रभवप्रयत्नसभावविशेषादिवमृदुमधुरेनिनादिअनुरणानशीलच सल्यागुत्वादतारतादनिद्रादिप्र
 दूरप्रवमितिवाचत् ३ इदिदिरोभ्रमरस्तदीयैरुनेधनिसदाकारंनजीवीणातद्वत्तत्परजनैरक्तिप्रदेनवा

1724

स्त्र-

श्रीरामउवाच अनेतरंनभःकोशकुटीकोदरतोमुनेः तवध्यानात्तुबुद्धम्यतववर्धशतेनकिम् २
 श्रीवसिष्ठः ततोध्यानात्तुबुद्धोदभ्यतवास्तत्रनिसनं मृदुवाक्यपदद्वयेनचवाच्यानुगोयतः २
 स्त्रीसभावादिवमृदुमधुरवानेनादिवा सल्यागतादनिद्रादिमयातदाकासूदिने ३ इदिदिरुता
 कारंतेजीरणितरजेन नरोदनचपदनं विसकोशमसमस्त्रने ४ तदाकर्णायतत्रेदमंदचितित
 वानय शब्दिकानोत्तणात्तुप्रतिशोदशसविस्मयः ५ वोमोयेसिदसंचारमार्गपुन्यायनेन
 २ भागोयोजनलक्षणासमतिक्रमसंस्थितः ६ तदिदेहविवधस्यस्यात्तुतःशब्दस्यसंभवः
 शादिकंनचपश्यामियत्नेनापिविलोकयन् ७

लरोदनप्रायेनापिप्रौढपदनप्रायेविसकोशेप्रसिद्धममरसनसमस्त्रने ४ शादिकस्यशब्दकर्त्तर
 नीक्षणादनेषणादृशदिशःपशान् शब्ददर्शकरोतीतिटक् ५ कुतःसविस्मयः किंचाचिंतितवा
 नमित्तदाहवोमृश्यादिना सिद्धानामपिसंचारयोगैर्मार्गः शून्यानियोजनलक्षणातानिसमतिक्र
 म्यअनेतरंनदूर्ध्वंअयंचोमोभागःसंस्थितइत्यतयः ६ ततादृशोदहर्कातस्थानेइहविवधस्यस्त्रीवा
 क्यसदृशस्यशादिकंशब्दकर्त्तर ७

वा. टी.
नि. ३.
११६

सर्गेषु तत्कृतेषु भवन्मत्तशामेषु तथामन्त्रियत्तलिते तदाह ब्रह्मेति ॥ अथार्कयो र्ये औस्पयेतयोरिव ॥ सर्जनात्मर्गः वृ
हणा दुह्येति सजिहं हि क्रिययोः परस्परं भेदाभावादाधारयथावत्तद्वचनान्न क्रियापिसरूपास्ततिरिच्यत इति सर्गत्र
द्यादिशब्दाः प्रवृत्तिनिमित्तधर्मरूपसार्थपरिवर्जिताः सन्तः ऊदा रादिना विदार्यकाष्टे येदारुणो रवाः प्रमिद्धास्त इत अर्थपरि
वर्जिताः सन्तः लक्षणाया अत्यंतमवाच्ये रष्टिः प्रतीतिर्येषां लक्षणाविधाभोतीत्यर्थः अथवा दीर्यत इति दारुतदेव विदार्यमि
ति पर्याय प्रायोयोरवोपाद्यो तद्वद्विचार्यपरिवर्जिताः भोतीत्यर्थः २. मास्तु परमा र्थेतेषामर्थभेदः तत्र है तैकाद्येभवात्
व्यवहारतु प्रत्येकं सर्गीः नावेत्यर्थभेदसत्यादिचार्याः किं न एतत्तत्राह है तमिति यत्र व्यवहारो है तमेकोचास्ति तत्रा
पिसर्ग ब्रह्मादिशब्दार्थाः मनागपि न मांति ते हि है नात्मकस्य दृष्ट्वा र्थो यत्र है नात्मकस्य वा शब्दो जस्य तस्य कथं भोत क

सर्गेषु नाण्डरूपस्ति न ब्रह्मात्मैव यः सदा ब्रह्मसर्गास्तथेतेषां वाचिभेदो न वस्तुनि ॥ सर्गा एव परं ब्रह्म परं ब्र
ह्मैव सर्गता मनागप्यस्ति न है तमत्रा अर्को स्पयोरिव ॥ इमे सर्गा इह ब्रह्म तेना ता वाच्यहृयः विदार्य दारु
व चक्षो र्थपरिवर्जिताः २. है तमेकोच यत्रास्ति न मनागपि तत्र ते सर्ग ब्रह्मादिशब्दार्थाः कथं कस्येव भो
तके २. शांतमेकमनाद्यतमिदमनुमनामयं व्यवहारवतोप्यंगतस्य मौने शिलाचने २. निर्वाणमेवम
विलेन भव एव हृष्येते वाहमदि निचयाश्च स्वरा स्वराश्च ताह रजगत्समवलो कयया हर्गंगस्त्रेय जंतुम
न सिच्यवहारजालं २. महागमायणे निर्वाणा प्र. सर्ग ब्रह्म तत्रातिपादनेना माष्टयं चाशाः सर्गीः ॥ ॥

किं स्वभावाभोत न ह्यहैते भानाद्रास्पवैलक्षणं सुवचमिति भावः अत्यंता वाच्य दृष्टितामेव प्रकटयति है तमिति
२२ वल्लितं यत्र वस्तुनि है तमेकोच मनागपि ना स्ति तत्रेव त्वयः २. अतएव तत्र विदो व्यवहारकाले पितत
येवास्मै इत्यादशो तमिति २. वर्णितं पाषाणाख्यायि क्त्वा तात्पर्यं सुपसंहरति निर्वाणमिति हे अंगगमतेज
गताह कसमवलो कय अथ जागगनेतरं जंतुमनसि स्त्रेहृष्याहृष्यावहारजालं ईषस्पर्यमाणमप्यात्म
मात्रशेषमित्यर्थः २३ इति श्री वा. शे. नि. ३. ज राहं यष्टयं चाशान्तमः ५८

१६६

यदि कृत्वा दि सर्वभावाभावावच्छिन्नचित्सर्वजगदध्यासमाख्यायिकाभिप्रेतस्तर्हि शुद्धे चिदाकाशे सर्वज
गदध्यास इत्येव पक्षः कुतो न परिगृह्यते येनाध्यस्तजगदध्यास इत्येव परिशिष्यत इत्यप्यस्मिन् कुलस्यादितिरा
मः शुद्धेति कृत्वा दिविति न तर्हि तेषु शुद्धे चिदाकाशे ८ सममेव पक्षो भवत्यतः यामेविवक्षितः शुद्धे चि
दाकाशेः सहस्रानपरिचेतं प्रकाशितं तत्र पायतया उपचितं पिप्रत्येकं सर्वजगदध्यासो दर्शित इत्याशये नोत्तरमा
ह एतदिति सविदाकाशात्मक एव ९ एवं ह्यप्यमात्रेण च ब्रह्ममात्रेणैव तत्तिरेव फलिते सादृशादवेवति

श्रीरामः ३. कृत्वा दौ संति सर्गेऽप्यति चेत् कथं ते मुने तत्वे विभांति सर्गेऽप्यति किं न प्रदर्शयते ८ श्रीवसि
ष्ठः ३. एतन्नेवर्णितं राम मुखमेवमथारिले यो यमालक्ष्यते सर्गः सत्त्वं एव स्वमास्थितं ९ आदावेव हि
नोत्पन्नमप्यपि न च विद्यते हृष्यं यच्चावभातीदत्त इह ब्रह्मणि स्थितं १० नास्ति भरणमात्रापि सर्गेऽपि
विवरणया न च कुचन विद्यते सर्गे ब्रह्म एव मेवते ११ न तेजो एतत्पस्ति सर्गेऽपि विद्यमानयः न च कु
चन विद्यते सर्गे ब्रह्म एव मेवतत् १२ न सामाह्य भूततास्ति सर्गेऽपि विद्यमानया न च कुचन विद्यते सर्गे
ब्रह्म एव मेवतत् १३ एव नाणमात्रमप्यस्ति सर्गेऽपि विद्यमानयत् न च कुचन सर्गे स्ते संति ब्रह्म एव मेवतत्
१४ शैलानां नाणरप्यस्ति समर्गे यो न निर्धनः न च कुचन सर्गे स्ते सर्गे ब्रह्म एव मेवतत् १५ ब्रह्मणा
नाणरप्यस्ति सर्गेऽपि विद्यमानयः न च कुचन सर्गे स्ते संति ब्रह्म एव मेवतत् १६

परमार्थदृष्टिरित्यर्थः १. आरोपदृष्टौ तत्प्रतिभूतपरमाणुसर्वमात्रेण दृष्टेण कथमपवाददृष्टौ तत्तद्वैपरीत्यमित्याशयेना
ह नास्तीत्यादिना निर्विवराणादभरिताया न तादृशी अणुमात्रापि भूनास्ति सर्वापि सर्गे भरिते चेत्सर्गः एवमग्रेपियोत्प
११ तत्तेजः १२ तत्सः १३ भूतानां प्रक्रमेण तां तागायो माहू ते जसोरंता लेन चापामणरप्यस्तीत्यादिशोको व्यस्यः १४
महाभूतते निपंचानां समुदितरूपव्यपदेशः १५ १६ ब्रह्मणो हिरण्यगर्भस्य सत्त्वमूतोपाधेः १७

वा.टी.
नि.३.
१६५

1725

सर्वत्र सर्वसर्गश्रीः सदैवास्ति नचेति च दृष्टिभेदेन पाषाणाख्यायिका र्योत्र वर्णने प्रासंगिके जीवन्मुक्तादेकप्रस्थावा
धकत्वे समर्थिते प्रकांतस्य सर्वत्र सर्वथा सर्वमिषाद्यर्थस्य पाषाणाख्यायिका समर्थने यत्प्रतिपादयति तदेव प्रष्टुं भूमि
कोरचयति अदो इति १ सर्वत्र सर्वत्र सर्वथा सत सर्वत्र सर्वत्र सर्वदा च सत् इति यत्प्रतिपादयति तत् अन्वयितो विमर्शमानस
मं अविषममेकरसमेव पर्यचयति सर्वधर्मधर्मिणां देशतः कालतो वस्तुतश्च सर्वभावे व्याप्यति व्याचर्त कताय सिद्धे
रिति भावः २ तत्र एषां प्रदर्शयति अयमिति इदं पाषाणाख्यानं किं केन शेषेन सायं मभिप्रेत्यो अने व्याचर्त कथमर्थ

श्रीरामः ३ अदो न विनोदाग विमुक्ता विपुला चला भवता भगवन्भूतैर्भूवो दृष्टिरुदाहता १ सर्वथा सर्व
दा सर्वत्र सर्वत्र सर्वदा सदित्येव स्थितं सत्यं समं समन्वयितः २ अयमस्ति मयं वदामं शयसं निवार
य किमिदं भगवन्नाम पाषाणाख्यानमुच्यते ३ श्रीवसिष्ठः ४ सर्वत्र सर्वदा सर्वमस्तीति प्रतिपादने
पाषाणाख्यानं दृष्टो मया यंत वक्तव्यं ५ नीरर्थे कथनागस्य पाषाणाख्यायिकोदरे सति सर्गसह
स्राणिकथयेति प्रदर्शयते ५ भूताकाशे महत्त्वस्मिन् नृणां न्यतमवज्जति सति सर्गसहस्राणिकथ
येति प्रदर्शयते ६ अतस्त्वां ऊरादीनां प्राणिवायं बुते जसो सति सर्गसहस्राणिकथयेति प्रदर्शयते

ततोरेव साधारणधर्मेण सादृश्यप्रसिद्धेरिति भावः ३ अयं वत्समागप्रकारः ४ न पाषाणाख्यानं सर्वधर्म
संकरं वाचकं पाषाणाख्यायिकारम्यते किं त पाषाणादराधा साधिसाने वसुणि असंकीर्णतयैव सर्वज
गदधासंभवसंभावनायेत्याह नीरर्थेति कोदरे आतरे चिदाकाशे कथया प्रस्तुताख्यायिकेयारतिप्रयम
र्थः प्रदर्शयते ५ अथ वा भावोदरचितो वयं न्यात्तकाकाशरूपाभावाधिसानचित्यपासंकीर्णतया सर्वजग
दायेयः संभवतीत्याशयेनाह भूताकाशेति ६ अयं न्यायः सर्वत्र योजनीय इत्याशयेनाह अंतरिति ७

१६५

ननु सभावपदेभाव इति जेतपदेन भवनमुच्यते तच्च करणव्यापाररूपभावनाफलभावनिष्ठभावनाचभवितर्भ
 वनाचकुलोभावकव्यापारः करणादिकारकनिर्वर्त्य इति भावभावकादि विपुलभूमौ नामेकरसेकयं संभवस्त
 त्राहभावाति नकल्पितं नानारसत्वे वास्तवैकरणविरोधीति भावः २५ स्थिते निश्चयेन स्थिरीभूते २५ तथैव
 जानेवाहभावावाधतेन तद्ज्ञानमिति कल्पितमिमाह अहंभाव इति पिशाचोवाच कल्पितपिशाच इव २६ एतेन
 तत्प्रश्नः समाहित इति दर्शयति मयानिति २७ दाहः अथास्मादहनक्रिया २८ समाधौत्यागे च वहारकाले रागे

भावभावकभावादिभूमौ नाभावने भूषां सर्वे चित्रभयवास्तुमात्रनात्मनि संस्थिते २५ एवं स्थिते उक्तः
 सर्गः उक्तो विद्याकृत्तना जज्ञांते च न सर्वकाहं कारादयः स्थिताः २५ अहंभावस्य संशान्तिरेषासौ
 कथिता तव अहंभावः परिज्ञातः पिशाच इव शाप्यति २६ मया ते च अहंभावः परिज्ञातो यदा विवर्तः
 तदा मे विद्यमानोपि निष्फलः शार्दभवत् २७ चित्राग्निदाहो विज्ञातो यथा राक्षसोपि निष्फलः तथा अहंभाव
 सर्गादिज्ञाने निष्फलता मियात् २८ इति मे हेतुते स्थागे रागे च समतायदा तदा चोम्न इवाचोम्नः स
 र्गं सर्गं च मे स्थितिः २९ अहंभावस्य नैवाहं नाहंभावो ममेति च तेन विदित्वा काशमेवेदमिति निर्दि
 ने ३० यथा मम तथामेषामपि बोधवतामिह अशितमिव चित्राग्नेर्नास्म्यं बोधविभ्रमः ३१ नाहम
 स्मिन्वायोस्मि सर्वनास्तीति निश्चये प्रकृतवावहारस्तथा शिलामो नमयो भव ३२ आकाशकोपाविश
 दाहति रेवतिष्ठ निर्देशवच्चिरमप्यहं सर्वभावः अथादितश्च किल चित्राग्नेरमेव सर्वं नोदृश्यम
 स्मिन्निव मेवमशेषमित्यं ३३ महाराजायणे निर्णिगो विदितवेद्याहंकारविचारः सर्गः ५० ॥

च अचोम्नः मेवाहं वरातपवाद्यादिना निरवकाशी कृतस्य स्थितिः समेति शेषः २९ संबंधागमात्रेणाप्यहं
 जानवाधते किंपुनर्वाधिते ताशयेनाह अहंभावस्येति निरगं वने निर्वने ३० अस्मिन्नये सर्वविहदनुभवसंवा
 द इत्याह यथेति अयं अहंभावादिः ३१ तमप्यहमिवानः सर्ववाधेनाहितीयो भवेत्याह मिति प्रकृतवावहार
 रतीति प्रकृतवावहारः ३२ निर्देशानिरवकाशः शिला च न लहत् अहं सर्गकाले आदितः सर्गकाले सा
 र्वविभक्ति कस्तसिः ३३ इति श्रीवासिष्ठनामिनी उक्त राहं समपंचाशत्तमः सर्गः ५०

जह

वा.सी.
नि.३.
१८४

1727

११ १२ १३ यदि नोत्पन्न एव सर्गस्तर्हि कस्यथा भासते तं सहृष्टान्माह संकल्पेनेत्यादिना १४ सर्गादिकाले ये यमनर्ग
लासर्गस्थितिरनुभूयते सा पिशाकाशेषान्यरूपोवदादिरेव बोध्यः १५ तर्हि किं भूयमेव सर्गात्प्राप्तमयते नेता
ह समुत्ति समः सर्गाकारवैषम्यरहित ईश्वर एव तथा प्रयत इत्यर्थः १६ अविहृतस्यैव विकारजगदात्मना स्मृ
रणोसमेस्तामेव रणं त इत्याह स्वप्नेति १७ १८ तथा च सर्गात्प्राग्यादृशमात्म तत्वेतादृशमेव सर्गकाले पीतसह

मनः घट्टेदियातीते मनः घट्टेदियात्मनः साकारस्य निराकारं कथं भवति कारणं ११ बीजाकारणतः का
र्यमंजुरः किल जायते नवीजमपि युजास्ति तत्र स्यादंजुरः कुतः १२ कारणो न विना कार्येन च नामोपपद्य
ते कदा कश्चिदेकेन हृष्टो लब्धस्युद्योः दुमः १३ संकल्पेनावरेयदृष्टपते विदपादिकं समकल्पस्त
याभूतान तत्रास्ति पदार्थता १४ एवं ये च विदाकाशे सर्गादौ वस्तुभूयते अयं रूप इवाकाशे सर्गस्थिति
नर्गला १५ सम एव विदाकाशः कचत्वात्मनि तत्रया स्वभाव एव सर्गात्प्राप्तमयति ता चैतन्यमीश्वरः १६
स्वप्नसर्गो वृष्टांतः प्रत्यहं यो नुभूयते स्वयं संवेदने स्वप्ने स्फुरत्यादिपुणरुक्तिः १७ चित्तभावे यथा मे
शास्त्रे सर्ग इवेदयः अमर्गे सर्गवद्भाति तथा पूर्वमहो वरे १८ अवेद्यवेदनं शुद्धमेकभात्मजमवय
सर्गादौ यदनाद्यं तं स्थितः सर्गः स एव नः १९ नेह सर्गोस्ति नैवायं पृथगादिगणगोलकः सर्वं शांत
मनालंबं ब्रह्मैव ब्रह्मणि स्थितं २० सर्वं शांतं जगत्सत इह यथा कचंति यादृशं रूपमत्यजदेवाहं
तथा भवति तादृशं २१ यथा स्वप्न पुरं जंतोश्चिन्मात्रं प्रविजं भितं तथैव सर्गः सर्गादौ शुद्धचिन्मा
त्रं जं भितं २२ स्वच्छे चित्तरमाकाशे चिदाकाशो यथा स्थितः स्वभाव एव सर्गो सावितिते नैव भावि
तः २३ ॥

अवेद्यवेदनमिति १९ २० २१ २२ तथा च स्वच्छेयाकाशे प्रतीतवर्णवैचित्र्यमिव ब्रह्मणे ब्रह्म स्वात्मभूतेन वैचि
त्र्येणास्तेनैव स्फुरतीति तत्स्वभाव एव सर्ग इति फलितमित्याह स्वच्छे इति २३ ॥

१८४

नप्रारब्धशेषभोगमात्रप्रयोजनद्वयपट्टप्रयदेहधारणनिमित्ताहंकाराभासप्रतीतिमात्रेणाज्ञवद्भानिर्नोदं
 प्रसक्तिरिति दर्शयितुमज्ञाहंकारात्तज्ज्ञाहंकारेनिर्दोषताविशेषप्रदर्शनेनोत्तरमाहवसिष्ठः अर्थावविने
 त्पादिना देहस्थितिर्नोपपद्यते यस्मादर्थस्य निराधारसंस्थानेति न ज्ञातृत्वाद्याख्ये २३ अज्ञानलक्षणं नशि
 शुनावालेन कल्पितः तेनाज्ञानवशेनैव संस्थितः ४ अस्तेवैकित्तस्तज्ज्ञाहंकाराभासप्रतीतिमात्रेणाज्ञवद्भानिर्नोदं

श्रीवसिष्ठः ३ अर्थावविना देहस्थितिस्तद्भाजयोरिह आयेयस्य निराधारसंस्थेदोपपद्यते २ अयं
 तत्रविशेषस्तस्यैव विधातृत्वसः अस्तेन येनाहंभावपिशाचः शान्तिमेति ३ अर्थावविना चो
 यमज्ञानशिष्यनाम्ना अविद्यमान एतत्तः कल्पितस्तेन संस्थितः ४ अज्ञानमपि नास्तेव प्रेक्षि
 ते यन्न लभ्यते विचारिणा दीप्तता स्वरूपेन मस्यो यथा ५ यथा यथा विलोक्यते तथा तथा विलो
 यते इहा जनापि शाचिका तथा विचारिता सती ६ किल सत्यामविद्यायाम्भुतो देति शाश्वती बुद्धि
 मोहात्सि का यही निर्देहवयथा निशि ७ सति सर्गे तविद्यायाः संभवेना न्यतः क्वचित् सति
 द्वितीये शशिनि द्वितीये विद्यते शशः ८ सर्गस्तयमज्ञानताद ज्ञातो न विद्यते न ज्ञातः कारणा
 भावात् पूर्वमेव त्वहं तवत् ९ परमाकाशकोशा तरादि सर्गे निरासये एखादेरूपलंभस्य भवेति
 भिवकारणे १० ॥

धिते तदधीनस्थितिकोहंकारोऽपि धाधितयवेत्याशयः ५ तथा च विदुषामनुभवोक्तं पंचकमेणा ज्ञानक्षयो
 कर्षः प्रसिद्ध इत्याह यथा यथेति ६ अत एव विद्यायागभावकालनियता अज्ञता प्रसिद्धे तादृक् किलेति अज्ञा
 ता कार्या विद्याया ७ एवकारणा विद्यापि कार्या विद्या दयकालमात्रावधारणात् तदुपाधिकजीवविदेष्टता
 च तदधीनेत्याह सतीति संभवः अनुभवाधीना सिद्धिः ८ अस्तु तथा कित्तस्तज्ज्ञाहंकाराभासप्रतीतिमात्रेणाज्ञवद्भानिर्नोदं
 नुपपादयति परमाकाशेति मनः षष्ठेदिया प्राद्य तात्तदात्मनः मनः षष्ठेदियसिद्धिं विना उलेखयोगादनु
 लिखितस्य कर्तृमशक्तेरिति भावः एवमाकारस्य वदः साकारेणैव कुलालस्य शिवादिनाकरणसूचिते

२
 तन्मिमांस्यते

बा.टी.
नि. ३.
१६३

पुनः शान्तवर्षोत्तरं समाधेयं तन्निमित्तमाह चिरमिति तत्तद्विरेण वर्षशान्ते चित्ते आशावत्पवनवच्च यदा
वित्तमं तदा बोधवीजं च तन्निमित्तं कर्मद्वयत्वेनैककालविकासनः हतं शान्ते मध्यमभागे यत्तथा
विधे आसीति परेणान्यः नासायवनव्यक्तिवदिति पाठे प्राणाभिवाक्तिवदित्यर्थः ३१ ३२ मधोचैत्रमासे ४.
एकधियः एकाग्रचित्तमना कुरुत्याः भवति ४। तदन्तरे ते किमभूत्तदाह विकासमिति वृत्ताणां मदस्य
पल्लवादिपुष्टिहेतुर्ह्यन्यनिमित्तभूतो तर्गतो भूः पुष्करूपेण च ४२ ततः किमासीत्तदाह मामिति अयं प्राणैः यच्च हति
वाक्यभिरिद्विधैश्च स्मरितं तद्वशादेव उपागतं आविर्भूतो जीवसंविदं शोयस्य तथा विधेदेहं सद्यः अभ्यागतं तन्मामभि

शुद्धं यदन्तर्धने चेत्तः पुष्पनित्तल्लणान् चिरेण आशापवनव्यक्तिवदितं तं यदाः ३२ तदा वर्षस्य
तेनात्र बोधवीजं ततो ऊरु आसीन्नेह द्यत्वेनैककालमेकविकासनः ३३ संप्रवृद्धो भवन्मेयजीवः
संवृद्धवेदनः शिशिरदीपागात्रस्य मधा विवरसु स्तरोः ४. तद्भुते तत्र वर्णाणां निमेषमिव मगते व
ह्यापिका लगनयो भवन्नेकधिया मना क ४१ विकासमागतो वाद्यगतो बुद्धोदियक्रमः वासनः
पुष्करूपेण मदस्येवरसा मम ४२ मां प्राणपुरितस्य पागतस्य विदशमभ्यागततदमिति प्रसृतः
पिशाचः इच्छागनाविवलितो यजुतोपि सद्यो न्ना मसन्नमनवायुरिवो ग्रहत्त ४३ महारा
मायणे निर्वीणप्र. आकाशमंदिरवसिष्ठसमाधानवर्णनं नाम ५१ श्री राम उवाच ताम
पुदितनिर्वीणमहंकारपिशाचकः बाधते किमिति ब्रूहि मुने संदेहशान्तये १

लक्ष्मणलक्षणाया अंगनया पिशाचा विवर्लितः परित्यक्तः अहमिति प्रसिद्धोऽहंकारपिशाचः
ऊतोप्यतर्कितात्पदेशात्पसृतः प्राप्तः यथा उग्रशाल्मल्यादि वृक्षो न्नामानां तरुणां सन्नमनो वाक्यं
इत्यवनः प्रसरति तद्वदित्यर्थः ४३ इति श्री वासिष्ठतामर्य नि. णो उक्ते राहं षट्पचाशतमः सर्गः ५६ तात्ताहं
कारयोऽविशेषः प्रतीयन्त्ये ज्ञानवाधितदृश्यस्य चिन्मात्रं समर्प्यते मम हमिति प्रसृतः पिशाच इत्युक्ता
प्रो न्ना मसन्नमनवायुरिति दृष्टान्तोक्त्या च सिद्धस्याहंकारपिशाचकृतवाधावगमाद्ज्ञानफलानित्यंतं

संभावयन्त्यमः एतन्निमित्तमापीति उदितं निर्वीणलक्षणं स
यस्य तथा विधेयं तामपि १

६

उद्धताउन्मादगो इहतायोगिनोयत्र २५ आसन्नैर्देवपुरैरुडीनानिसगंधर्वीण्येव देवपुराणियत्र २६ मेडलैर्मेवा
दिचक्रचालैर्मंडितं २७ अर्वाः पूर्वदृष्टयविचित्राकाराः भूतोवाः पिशाचसंचायस्मिन् नागरेर्मगरसमूहेरा
वलिते अनेषो चरादिग्रहाणोरथउद्धुर २८ आदित्यसन्निधेर्दीर्घैरनोमसुः प्राणिनांयत्रलज्जनेर्भूतप्रेतादि

कचिद्भूमत्पुर्वप्रारब्धसमरेकचित् कचिद्वज्रलधरेकचिदुद्धतयोगिनि २५ कचिदेतपु
रोडीनसगंधर्वपुरैकचित् कचिद्भूमत्पुर्वप्रारब्धसमरेकचित् २६ कचित्तेवखगंसंयुष्टैक
चिद्भूमत्पुर्वप्रारब्धसमरेकचित् कचिदुद्धतयोगिनि २७ कचिदुद्धतयोगिनि २८ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि २९ कचिदुद्धतयोगिनि ३० कचिदुद्धतयोगिनि ३१ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ३२ कचिदुद्धतयोगिनि ३३ कचिदुद्धतयोगिनि ३४ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ३५ कचिदुद्धतयोगिनि ३६ कचिदुद्धतयोगिनि ३७ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ३८ कचिदुद्धतयोगिनि ३९ कचिदुद्धतयोगिनि ४० कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ४१ कचिदुद्धतयोगिनि ४२ कचिदुद्धतयोगिनि ४३ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ४४ कचिदुद्धतयोगिनि ४५ कचिदुद्धतयोगिनि ४६ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ४७ कचिदुद्धतयोगिनि ४८ कचिदुद्धतयोगिनि ४९ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ५० कचिदुद्धतयोगिनि ५१ कचिदुद्धतयोगिनि ५२ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ५३ कचिदुद्धतयोगिनि ५४ कचिदुद्धतयोगिनि ५५ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ५६ कचिदुद्धतयोगिनि ५७ कचिदुद्धतयोगिनि ५८ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ५९ कचिदुद्धतयोगिनि ६० कचिदुद्धतयोगिनि ६१ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ६२ कचिदुद्धतयोगिनि ६३ कचिदुद्धतयोगिनि ६४ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ६५ कचिदुद्धतयोगिनि ६६ कचिदुद्धतयोगिनि ६७ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ६८ कचिदुद्धतयोगिनि ६९ कचिदुद्धतयोगिनि ७० कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ७१ कचिदुद्धतयोगिनि ७२ कचिदुद्धतयोगिनि ७३ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ७४ कचिदुद्धतयोगिनि ७५ कचिदुद्धतयोगिनि ७६ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ७७ कचिदुद्धतयोगिनि ७८ कचिदुद्धतयोगिनि ७९ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ८० कचिदुद्धतयोगिनि ८१ कचिदुद्धतयोगिनि ८२ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ८३ कचिदुद्धतयोगिनि ८४ कचिदुद्धतयोगिनि ८५ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ८६ कचिदुद्धतयोगिनि ८७ कचिदुद्धतयोगिनि ८८ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ८९ कचिदुद्धतयोगिनि ९० कचिदुद्धतयोगिनि ९१ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ९२ कचिदुद्धतयोगिनि ९३ कचिदुद्धतयोगिनि ९४ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ९५ कचिदुद्धतयोगिनि ९६ कचिदुद्धतयोगिनि ९७ कचिदुद्धतयोगिनि
कचित् कचिदुद्धतयोगिनि ९८ कचिदुद्धतयोगिनि ९९ कचिदुद्धतयोगिनि १०० कचिदुद्धतयोगिनि

भिरसखीभस्म ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

वा.नि.
टी.उ.
१६२

अंतर्गच्छोणी प्रवेशाः किं तादि जने वलिता वेष्टिताः विषयादिभिर्हृषितत्वादिषमयापव ॥ विविधारंभसंस्त
येरिसुभयान्वयि ॥ अदीणां यंबु राशीनां च तदानीं शृंगारिच ॥ गरिगुहास्तर्हि सेव्यं तत्राहगायतीति
मिहसपीदिगर्भवाहृदनकोदराः ॥ संस्तुतर्हि महासंगसिद्धिणा पश्येत्सुरसुरतिप्रसिद्धाः स्वतीरे समाधि
देतवस्तत्राहमौनीति दर्पभयचाकूला नामीनां च स्पृशेः कीडास्त्रा नायभिधानैः कं पनशीलेनाले
लानं बुजानियास्तथाविधाः सरसः वार्यावर्तैर्विराविताः सस्यः समाधिभंगहेतुतामसविरसापवयताह

नानाविधानगोंशणा मंतरावलिता जनेः देशा विषमयापवनिः शोषा विषयादिभिः ॥ १५ जनैर्जलच
रेव्या प्राः सागरानीरकुचयः विविधारंभसंस्तुये नगराणीव नागरेः ॥ तदायद्वा बुगशीनां लोक
पालपुराणि च भूताकुलानि शृंगारिणा पालकुहुराणि च ॥ गायं निलभांकारे नृत्यं तिलतिका
करैः पुष्पैर्हंसेन गोंशणा गुहागहनकोदराः ॥ मौनी मीनमुनिस्पर्शकं पिनालचलाकुजाः स
रसो विरसापववार्थावर्तैर्विराविताः ॥ १६ पवनस्पर्शसंस्तुयद्वा गणेशपताकिनी रटयनिलभाका
रे निर्जगो र्व्यसंयता ॥ तस्माद्यकाशमाश्रये कस्मिंश्चिद्गुरोणाके अत्र तिष्ठाम्यवष्टभयोग्य
तामनिदिता ॥ कस्मिंश्चिदेककोशो ब्रह्मा कल्पनया कुतो वज्रोदरहृदं तस्यामेतस्मिंश्चिद्व्यवसने
२२ इति संविद्यताह माकाशमसिनिर्मलं यावत्तदपि पश्यामि सकलविततातरे २३ क्वचिद्म
सिद्गणं क्वचिद्भजं देवदे क्वचिद्विद्याधराधारं यत्तोति प्रलयं क्वचित् २४ ॥

तदा मौनान्नतन्निवारणसमर्थः ॥ अस्तु तर्हि निर्जगो र्वीजे विश्रान्तिहेतुस्तत्राहपवनेति असेयता अनियता
अनिवारितविलेपेति यावत् ॥ परिपोषादाकाशपवसर्वविलेपहेतुवर्जनाच्चुराणि मियाशयेनाहतस्मादि
ति २५ वज्रोदरहृदमिति पूर्वोक्तगोभयक्रियाविशेषणं ॥ विततांतरे विलेपहेतुसहस्रव्याप्तगर्भं २६
विलेपेहेतुबाहुल्यमेव विशेषणंः सर्वतः प्रपंचयति क्वचिदितादिना २७ ॥

१६२

सर्वस्य चिन्मात्रात्समेप्रसिद्धेति तदुक्तं तेन जाग्रदपि तो साधयति पदार्थज्ञानमिति १ रसानोमाधर्मा वै विज्ञातो यंग
रादीनो चायनेस्थाने भ्रातिरोगमे पने च विविधकयोपि जंभितताच्चित्रे विसरणवर्णयितं प्रकृतं प्रकृतं च ४ ५ ६
अमगलये संस्थितो हे इदं वक्ष्यमाणं चिन्तितवानस्मि ७ केन चिदप्युपायेन प्रकारेण च क्वचिद्देशकाले च ८ न सं
ख्यदेते तावदेव किंतु इतः खदापीत्यादौ हे गमिति ९ अल्पा रिगां रिगं क्वचित् इत्यर्थः १० तस्मादिदोपो हे
गस्यावश्यं देयता तद्वा नायत्यर्थः आत्मानं सदेहं आत्मना स्वेनेवातेनायकपाथेः संगोप्य गृहयित्वा संरक्ष्य च ११

पदार्थज्ञाने शौलादियथास्वने पुगदिव चिदे वैकुण्ठे यो मतया जाग्रदपि तदार्थभूः १ पाषाणाख्यानमत्रेदं
अतारामरसायने सर्वमयेव यदुच्यते चित्रं प्रकृतमवच ४ अदे विदितवे यत्ता कदाचित्पुणिमानसः स
कमिच्छुरिमं लोकं वाचसां वनभूमं ५ ध्याने कृतानतामेत्य शनैर्विज्ञातये चिरे न्यता जवजवीभाव
पकांताथीशमेव जन् ६ इदं चिन्तितवानस्मि कस्मिंश्चिदमगलये संस्थितो विविधाः पशुभ्यं गृहजागती
गतीः ७ विस्मावलिं लोकस्थितिगपातसुंदरी नजातसुखदामन्येकसचित्तेन चित्कचित् ८
उद्देगजनयंते स्त्री वसवे गवे दत्तः ९ मादृशहृशो इष्टा रिष्टा निष्ट फलप्रदाः १० किमिदं दृश्यते किं वापे
तानकोदमेव वा सर्वं शांतमजयोमचिन्मात्रात्मनि रिगं ११ तस्मात्समस्तसिद्धे इदेव देवादिर्ग
मं सुप्रदेशमितोगता संगोप्यात्मानम्यात्मना १२ अदृश सर्वभूतानां निर्विकल्पसमाधिगः समस्तं
पदशांते आसे विगतवेदनं १३ तस्मात्तो न प्रदेशः स्यादत्यंतं शून्यतागतः यत्रेता नानभूयते पंच वा
ह्यार्थवेदनाः १४ शाब्दकाननवार्थवद्भूतौ याभिसमाकुलाः दोषयंत्यथ सत्त्व्यास्तस्मान्मगिरयो
रयः १५

विगतह्यार्थवेदनं यथास्यातथा १६ ननु गिरिशिखरप्रस्थदोषादयः सागरकुलितरादयः पातालकु
हरादयश्च बहव्यकातदेशाः प्रसिद्धास्तु कृतानायास्यं ते समाधायं तत्राह शब्देत्यादिना विक्षेपदेतथा
दप्रचुरैः कानने वीरिभिः शब्दे मेघैः सिद्ध्याच्चादिभूतौ घे आधितः समाकुला गिरयः सयंतव्याः संतोऽ
ज्ञानपितो भयंति तस्मान्मे मशरय इव प्रति कुला इत्यर्थः १७

वा.ही.
नि.उ.
१६२

अभीक्ष्णिकचतुर्निकचकचल्लहावः काचकचम १८ १९ प्रतिभासमात्रेणोच्चनेवाप्यननुनमेवेत्यसत् २० २१ २२
हेरामचिह्नोमः आविलजगद्वर्णसुक्तरीत्याअनाविलरूपेणाततेनिर्वाणमेव अनेन क्वचिदपिप्रसूतेनकिंत
सर्वत्रप्रसूतमेव अत्रेष्टुन्यातमिव अत्रुधोद्वतमिवचउदेजगतननानाकिंततदेवेत्यर्थः २३ इतिश्रीवासिष्ठनाम
धर्मकाशेनिर्णोउत्तराहैयचयचाशक्तमःसर्गः ५५ चिदेवसर्वेसर्वत्रसर्वचिदितिनिश्चितेः दृष्टीकाशयपाषाणा

चित्काचकाचकचोयज्जगन्नाम्नातइच्छते अत्रह्येपरमाकाशेबंधमोक्षदृशाःकृतः १८ चित्रमःसंदमा
जन्मसंकल्पात्मतयाजगत् सद्वृत्तमयमेवेदेनएष्यादिमयेकचित् १९ नेहदेशोनकालोस्तिनइवेन
क्रियानरुम सदिवारिलसुखेनेवाप्यनुच्छनमप्यसत् २० भातिकेवलमेवेत्यपरमार्थसुनत्तनम
यन्नशून्यनवाश्रयमपिह्यगगनादपि २१ साकारमप्यनाकारमसदेवातिभास्वर अनिशुद्धेकचिन्मा
त्रकारसप्रपरेयथा २२ निर्वाणामेवमिदमाततमित्ययनसिद्धोमन्नाविलमनाविलरूपमेव
नानेवतत्क्वचिदपिप्रसूतननानाशून्यतमंवरइवावुनियोद्वत २३ महाशमायणनिर्णोउत्तराहैयचयचा
धर्मयत्तुवर्णननामःसर्गः ५५ श्रीवासिष्ठः सर्वत्रसर्वथासर्वसर्वदाकोमिचिन्मये साधुसंभवतिस
ह्यशून्यतत्त्वाविले १ यत्रचित्तत्रसर्गश्रीरवास्मिन्निवास्मिचित् चिन्मयताम्यदार्थानांसर्वेषा
नास्मचित्कचित् २ रामचंद्रायनमः ॥

एवाधिकोपवर्णिते चिन्मयेयोमित्रह्याकाशेतत्सतयासर्वत्रसर्वदासाधुसंजुचद्वर्तितयासंभवति
तच्चसर्वेसर्वत्रसुखमेवस्वमालिन्यलेशेनापित्रसन्नद्वयतियथावैशून्यतश्रविलेतस्मिन्नैल्यात्मना
भासमानमपिनखेदुषयतोत्यच्छेत्तदित्यर्थः १ उक्तार्थेउपपत्तिमाहयवेति अथोमिष्टपिचादौ २

वारी. नि.

३.

१६.

अतएवानुत्पन्नवस्तुतरसमावर्शनेनज्ञावस्थितिरिति विहीत्याहयदेति ५ कथं तर्हि तेनेदं जगत्कृतमिति
श्रुत्यादिप्रकार उपपन्नस्तथाहचिन्मभूति यद्यस्मात्तेनचिदात्मनानेमितेनेदमथास्तेजगत्कचलितेनेह
तन्नातद्वैवजगदाकारणतेनैवकृतमितिप्रवादइतिशेषः ६ सचायंस्मद्रूपरथरायात्रययोगान्यथः
सृजतेइतिश्रुतौतत्प्रवृत्ताप्रवादवदित्याहसमेति यथावाचकाचकद्रुपितनेत्रयनमसिकेशोइका

यदासर्वमनुत्पन्नं नास्तेवापिचदृश्यते तदाब्रह्मेवविहीदेसमंशान्तमसत्समे ५ चिन्मभूति
त्रभसेवपयसीवपयोः चित्तात्कचलितयत्नेनतदेवेदंजगत्कृतं ६ समेतदेवजगदित्यरे
तिविमलायथा काचकसेवकचलितयेत्यसादिसर्गात् ७ चित्काचकस्यकचनेयथा
समेजगद्वैव तथैवजाग्रदभिधंतत्त्वमात्रमिदंस्थितं ८ आदिसर्गहचिन्मसोजाग्र
दित्यभिप्रायते अथरात्रोचितेःसमःस्मद्रूपमिधुते ९ एवंप्रवृत्तासरितोरूढायपि
यथास्थिता तसंगलेखारुषीनोपदार्थरचनातथा १०

२

दिकचलितयाइत्यंविचित्रंसादिरूपंसर्गात्मभावितेचिदाकाशकचतीत्यर्थः तजस्यात्त्वमात्रेचिदाकाश
मात्रे ८ कस्तर्हितयासतिजाग्रत्समयेभेदस्तमाहआदीति आदोमहत्तेहिराण्यगर्भात्मके अथरात्रोप्र
वृत्तेसस्रव्यशंतःकरणमात्रपरिमाणरूपेयश्चित्तेःसमः १ आदिसर्गसंकल्पएवामहाप्रलयंसर्व
पदार्थसमावयवस्यापिकानियतिसुदनुसारेणैवापियथास्थितेपदार्थरचनारूढायथाएवंप्रवृ

तंसंस्थितं तं गेरेखादृष्टीतं प्रमत्ता रूढे मन्त्रयः २

१६.

वर्णिते सर्वजगत्स्थित्यभावमात्रं संशयोपरिशान्नुपसंहरति संविदिति हेतुमज्जगत आत्मनि परमार्थस्य
भावेऽवस्थितं सतत्त्वमिति निश्चयेन संविन्नमप्यव शून्यतापन्नं सति सिद्धं नमप्यव किं न स्यात्तत्राह नम
रति अनर्कं सूर्यरहितं तद्वत्समयोदयरहितं च आत्मनि सरूपमात्रेऽवस्थितं च नम इति क प्रसिद्धं न
हिनमः सच्चित्सभावमर्कादिशून्यं वा प्रसिद्धं अपितु जडं शून्यं किंच सर्वदृश्यानां यत्तत् सच्चित्सभावैरु
पेतदन विदुते न भाना तदेगभूतमेवाविल प्रसिद्धं न शून्यं न भो योनतत्मात्रं स्यात् अतस्तेन सच्चि
दात्मनैवानन्यं तस्मात्तमपि निरस्तं सकलदृश्यादिदेवरमात्रं सत् आसति ऐतत्पथः ३३ इति

संविन्नभोतनुजगत्स्थित्यनर्कमात्मन्यवस्थितं सतत्त्वमयोदयं क तत्तंगभूतमविलेतदनन्य
देवदृश्यानि रस्तकलनोत्तरांशानमास ३३ इति श्रीमहाभामायणेति सोऽयं दैतैके प्रतिपादनं
सर्गः ५५ श्रीवसिष्ठः भावाभावग्रहात्सर्गस्थलसूक्ष्मवराचराः आदावेव हि नोत्पन्नाः सर्गा
दोकाराणां विना १ नत्सर्गो हि चिदात्तः कारणं भवितुं क्वचित् स्वात्माशक्तः समूर्तानो वीजं मुर्वी
रुहामिव २ सभावमेव सततं भावयन् भावनात्मकं आत्मन्येव हि चिदात्तं सर्वानुभववान्स्थि
तः ३ आसादयतीत्येभावे चिदात्तगनात्मकः लब्धः सर्गाप्रलापेन दीवः लब्धतया यथा

श्रीचा. शे नि. गो. ३३. चतुःपञ्चाशः सर्गः ५५ अन्यभावनयान्तांसां पश्यंती च जगत्स्थिता सभावना
दनयेति परमार्थमयं जगत् एव जगत् आत्मेति केवद्याभेदे अनुत्पत्तिरेव फलिते ताहभावेति १
उत्पत्तिवारेन वश्यं वीजं वाचेतनुदं च यित्यसकृदुक्ते स्मारयति न तिति २ अतएव तत्तत्त्वित्सर्वजग
च्चित्सभावमेव भावयंस्तदावेनैव स्थितस्तद्वत्सभावमेवेति सर्गानुभववानिति पादेतु अतश्चिदा
त्तमात्मन्येव सर्गसभावभावयस्तयानुभववान्स्थित इति व्याख्येयं ३ अतएवात्मात्मना सभावभाव
नानुरूपः सर्गालब्ध इत्याह आसादयतीति यथा मदिरादित्त्वानया आत्मनैव लीवः सात्मलब्धस्तद्व
त ५

वासी.
ति३.
१५५

ननुब्रह्मेवतत्रजगत्किं गर्भं बीजमस्तत्राहयति। अत्रास्मिन्व्यापिपरमात्मनयोगेपिनास्ति आका
रकल्पनादुरापास्तैरर्थः २१ अतएवकारणसंभवः प्रागुक्तस्मादकारणस्येति इतिअनयापीत्या २२
यदित्युक्तः पञ्चाविततः पुनस्तः अतोऽस्मिन्व्यापिपरमात्मनयोगेपिनास्ति आका
रकल्पनादुरापास्तैरर्थः २३ यदित्युक्तः पञ्चाविततः पुनस्तः अतोऽस्मिन्व्यापिपरमात्मनयोगेपिनास्ति आका

यत्तत्रपरंपरांशोतंकातत्राकारकल्पना पश्चात्तयोगेपिनात्रकेवात्रबीजता २४ कारणस्येति
बीजस्यसत्तासौककारिणः असंभवाजगत्सत्ताकथंकेनकुतः कका २५ जगदास्तपरस्याणा
रंतरित्यपिनोचितं साधयेकताकमेरुतास्तद्वत्कल्पना २६ सतिबीजेप्रवर्ततेकार्यकार
णरूपयः निराकारस्यकिंबीजं कजन्मजनकक्रमः २७ अतोयत्परमतंतदेवेदेजगत्स्थि
तं नेहप्रययतेकिंचित्तत्त्वकिंचिद्विद्वत्तपति २८ चिराकाशश्चिदकाशेद्विद्वत्तजगद्भ
मे अशुद्धवदिवानुद्देश्युद्देश्युद्देश्यप्रपश्यति २९ एवमेवाभासतेतत्परुषंस्पर्शानिले सर्गश
ब्दाकलनानेहकाश्चनसेतितः ३० यथाशून्यात्माकाशेद्रवतेचयथाजले अत्यन्तात्मम
यीशुद्वासर्गतेयेतथात्मनि ३१ भारूपमिदमांशोतंजगद्भूतवनरुतं अनादिनियनेसत्येता
देतिनचशाम्यति ३२ देशादेशेतराप्रामोदणान्मायेविशेषः यत्तजगदितीवेदेव्यामात्म
निअवस्थिते ३३ यथास्पर्शानिलेतायेद्रवतेव्यामिश्रयता तथाजगदिदंभातमनन्याक्षेप
मात्मानि ३४

वातादृशब्रह्मैवपर्यवसितेनाहसतीनिहाभा ३५ प्रययतेअविर्भूयस्रूपंप्रत्यापयति ३६
किंतर्हिततराहचिराकाशइति ३७ ३८ आत्ममयीसविवर्तरूपासात्मता ३९ अविर्तंतर्हि कीदृकतराह
भारूपमिति ४० नदप्रसिद्धिरुवद्देशवास्तिनिस्सारइति ४१ अन्येनशरेणाक्षेपः सवेधसच्छून्यमसं

माहयधितिययत ३२

सर्वजगतादृशानि विषयचैतन्याभिन्नेवेत्याहयदिति इत्येकदिते च कार्यरूपे नोदेति नोदिते च कारणरूपे
नोदेति नोभिन्ने सार्धं ताकः ११ अन्तर्भिन्ने किं तत्तत्राहयदिति यदपुत्रस्य वंशापत्तेः स्वमे सत्पुत्र
शनसंभम एवेत्यर्थः १४ १५ सभावेदृष्टिदेव सरूपे न हत शानि जंभते कस्तुर्हि सरूपमजहाद्राजते
तत्राहवेशादिति शाखा चंद्रेदेशयादेव परमार्थविवर्तवदितुभय रूपकचनेन तत्र प्रसिद्धमित्यर्थः
१७ असत्यप्यर्थो यो र्थरूपेण कचनेत्यर्थे पिदृष्टांतावाहोपपत्तेति १८ बोधपवाधरूपेण कच

यदुदेत्फरिते यच्च यच्च नोदेति नोदितं देशादेशांतराशौ विरोधमपान्नभेदितं ११ अतः किलास
सर्गस्य कारणं शशप्रेगवत् प्रयत्नेनापि चान्विष्टं न किंचिदुपलभ्यते १२ यदकारणकं भा
तितदभाते भस्मान्मकं भस्मसासत्पुत्रस्य सत्यता कथमुच्यते १५ कारणानविना कार्यकि
लकिं नाम विद्यते यदपुत्रस्य सत्पुत्रदर्शने संभमो न सत् १५ यस्तकारणको भाति सत्
भावो विजंभते सर्वरूपेण सकल्पगोचरं नगरादिवत् १६ देशादेशांतराशौ तत्ताम्यं विरो
वपुः सरूपमजहते वराजते र्थविवर्तवत् १७ बोधपवकचत्पर्यरूपेण सत्त्वादयः दृष्टा
नोत्रानुभूजोतः सप्रसंकल्पपर्यवतः १८ श्रीराम उ विद्यते वटवी जातं यथा भाविमहादुमः
परमाणोतथा सर्गो ब्रह्मन्कस्मान्न विद्यते १९ श्रीवसिष्ठ उ यत्रास्ति बीजं तत्र साक्षात्कृतं तत्
पिणी जन्मते कारणैः सा च विनता सहकारिभिः २० समस्तभूतप्रलये बीजसाकारिकं भवे
त सहकार्यं किं तत्स जायते यदृशा ज्ञातं २१

नीति किमर्थं कल्पते वटवी जातः सूक्ष्मावृत्तश्च बोधो नर्जरात्मकः प्रपंचो लक्ष्मणस्तत्रैव क
नोवानकल्पत इति रामः शकते विद्यते चित्सात्कारं संभवति सहकारिणो बालभ्यं तदिति विषमोदृष्टा
तत्पुत्ररेव सिद्धाहयत्रेत्यादिना २१ आकारोणास्तीत्याकारिकं बीजं भवेत् एवं सहकार्य
पितृस्य बीजस्य किं भवेत् २१

नि १८ लाकारे हि बीजं तन्निराकारो वटः प्राक्क शभूत् स च भूजलादि सहकारि स य वधामे कुमादिक दे लाविरभूत्
न च सर्वजगन्प्रलये किं २२

रत्ना

वा.सी.
नि.३.
१५८

तदेवदृष्टादिक्रियाकारकेषु न तद्भावविषयैराप्रयोजयति इत्येति दृष्टव्यस्य स्वभावाच्चिदुष्टो दृष्टा विस्मात्र स्वभावे स्वात्मनि
स्थितः सन्न दृष्टेवैव कर्तृत्वात्पर्यः ४ अनया दृष्ट्या सर्वजगदे विद्यमानं मां दृष्टं प्राक्प्रमितिदृष्टयिनेति ५ भावाभा
वविभागस्याप्यप्यमाजं नादिधितिनिषेधयोरेकं ६ अस्या जीवभागेन विभागो सत्येकमेव चिदंशप्राधान्येन
चिद्व्यतिरोधाय दृष्ट्यता चैव गच्छति यथा स्वमेव्यावहारिकजीवात्त्य निभासिकजीवस्य विभागे स्वापति
रोहितो व्यावहारिकजीवः स्वाप्तजीव दृष्ट्यपुनरिभावं गच्छति तद्दित्यर्थः ६ प्रथमनिष्पपंचयद्वय
तदेवातो जीवात्मना विभागादित्यं जगद्भावेन स्थिते ७ ततस्मादिदं सर्वात्मकं जगद्वपे प्रथमे यादृशं

दृष्टादृष्टेव दृष्ट्यस्य स्वभावात्स्वस्थानि स्थितः कर्तृकर्तृवैव कर्तृत्वाभावतः कारणादृते ४ न ज्ञत्वेन
च कर्तृत्वेन ज्ञत्वेन न भोक्तृता न श्रूयता न चार्थतन्मिदवापिन भोक्तृता ५ शिलाजटारवत्सत्येव
नमेकमजं तत सर्वं शांतमनाद्यतमेकं विधिनिषेधयोः ६ मरणा जीवितं सत्यमसत्यं चण
भासुं सर्वमेकमजं यो मवी चिजालेजले यथा ७ विभाग एव दृष्ट्यतद्वपे तच्चैव गच्छ
ति एतच्च कल्पनं स्वमपुनरिद्युत्तु श्रूयते ८ एवमद्वयपराकाशे स्वमपतनवज्जगत भा
ति प्रथममेवेदं ब्रह्मैवेत्यमतः स्थितं ९ तदिदं तादृशं विदिसर्वं सर्वात्मकं चयत देशादेशा
तरणातो विदो मध्यमनैकित १० चिद्व्याप्तः शांतशांतस्य मध्यमेवैव सा स्थितं जगत्तथै
व सलिलमेवोष्मादितया यथा ॥ ॥

निष्पपंचेतादृशमेव सदेति विदि तादृशं निष्पपंचमनाद्यतं चितोरूपमप्रसिद्धमिति तनवाचं
प्राक्प्रमितिदृष्टयिनेति ५ भावाभावविभागस्याप्यप्यमाजं नादिधितिनिषेधयोरेकं ६ अस्या जीवभागेन विभागो सत्येकमेव चिदंशप्राधान्येन
चिद्व्यतिरोधाय दृष्ट्यता चैव गच्छति यथा स्वमेव्यावहारिकजीवात्त्य निभासिकजीवस्य विभागे स्वापति
रोहितो व्यावहारिकजीवः स्वाप्तजीव दृष्ट्यपुनरिभावं गच्छति तद्दित्यर्थः ६ प्रथमनिष्पपंचयद्वय
तदेवातो जीवात्मना विभागादित्यं जगद्भावेन स्थिते ७ ततस्मादिदं सर्वात्मकं जगद्वपे प्रथमे यादृशं
दृष्टादृष्टेव दृष्ट्यस्य स्वभावात्स्वस्थानि स्थितः कर्तृकर्तृवैव कर्तृत्वाभावतः कारणादृते ४ न ज्ञत्वेन
च कर्तृत्वेन ज्ञत्वेन न भोक्तृता न श्रूयता न चार्थतन्मिदवापिन भोक्तृता ५ शिलाजटारवत्सत्येव
नमेकमजं तत सर्वं शांतमनाद्यतमेकं विधिनिषेधयोः ६ मरणा जीवितं सत्यमसत्यं चण
भासुं सर्वमेकमजं यो मवी चिजालेजले यथा ७ विभाग एव दृष्ट्यतद्वपे तच्चैव गच्छ
ति एतच्च कल्पनं स्वमपुनरिद्युत्तु श्रूयते ८ एवमद्वयपराकाशे स्वमपतनवज्जगत भा
ति प्रथममेवेदं ब्रह्मैवेत्यमतः स्थितं ९ तदिदं तादृशं विदिसर्वं सर्वात्मकं चयत देशादेशा
तरणातो विदो मध्यमनैकित १० चिद्व्याप्तः शांतशांतस्य मध्यमेवैव सा स्थितं जगत्तथै
व सलिलमेवोष्मादितया यथा ॥ ॥

१५८

निक्रि जेवसे वाव निष्ठनरपते ३

भोत्पानस्य जगन्जीवभावे भोत्पपगमे वास्तवब्रह्मभावे च पूर्णमदः पूर्णमिदमित्यादि श्रुतिः प्राग्दर्शिते वेत्त
नवदति पूर्णोदिति २. वर्णितरीत्या सर्वश्रुतैर्भुक्तं सत् सत् सदेकतया सदाश्रुतात्मैति परिदसुत
मवोथरूपे ब्रह्म परिशिष्टं तदेव निर्वाणमिति भावप्रत्ययार्थतन्मितिर्थः २२ इति श्री वा. ता. प्र. नि.
लोउतरादेवि पंचाशः सर्गः ५३ सर्ववस्तुसमावस्ये सभावेन क्रियाभिदे अविकारमतो द्वैतं सत्त्वा
त्रिमिति वर्णिते चटपटादीनां न चटत पटत्वाद्यनुल्लिख्य सरूपं मेदोवानिरूपयितुं शक्यं चट चट
तयोरपि परस्परं न निरवच्छिन्नप्रतियोगिताकोभेदो निरूपयितुं शक्यो विनिष्टश्च कुरणे निर्विक
ल्पतया समाभासयोर्भावमवित्रो विभागस्य विकल्पमात्रतात्सर्ववस्तुनाभावमात्रत्वे चट चट

पूर्णतुर्गो विसरति पूर्णो पूर्णो विराजते पूर्णमेकोदितं पूर्णो पूर्णमेव वावस्थितं २. शान्तं समं स
मुदयास्तमये विहीनमाकारमुक्तमजमव्ययमच्छमेकं सर्वं सदा सत् सदेकतया श्रुतात्मैति
वाणमाद्यमिदमुत्तमवोथरूपं २२ इति श्री महाराजमायोगे नि. लो निर्वाणवर्णनं सर्गः ५३
श्रीवसिष्ठ उवाच जगन्नामनभः सच्छेदं सद्ब्रह्मनभसि स्थितं नमानभसि भाती देजगच्छवार्थ
इत्यनेन १ तमहे जगदित्यादि शब्दार्थो ब्रह्म ब्रह्मणि शान्तं समं समाभासं स्थितमस्थितमेव स
त् २ समद्रगिरिमेवोवी विस्फोटमयमप्यजे काष्ठमोनवदेवेदे जगद्ब्रह्मावतिष्ठते ३

तमित्यादि शब्दार्थनिष्कर्षो ब्रह्म ब्रह्मणि स्थितमित्येव पर्यावस्यतीति प्रसाधितस्य भावप्रत्ययानुप्र
यार्थनिष्कर्षस्य फलमिहोपपादयितुमारभते जगन्नामेत्यादिना चटत पटत्वादिभावेभ्यो निष्कृष्य
माणं जगन्नामशब्दस्य निर्भेदकलंकमेव प्रसिद्धं तत्र चट चटत पटत्वादिभावः प्रागुक्तरीत्या ब्रह्मैव स्थिते
तथा चैवं दर्शने चटः पट इत्यादि भावेन नभसि भातिसपव नभसि भातिसपवनभसि भातिसपवनं जगच्छब्दस्य चट
पटादिशब्दस्य चार्थस्तच्चाज्जन्तारिविकारस्य मेवेति न काये कपणभावः कस्यचिन्किंचित्यतीत्यर्थः २
अमुमेवार्थे पुनः स्पष्टमाह तमहमिति भावमवित्रोः एव कृत्य दर्शने अत्यन्ते कपदर्शनेपि वासोत्यादिना स

नमः ७४

मसमाभासमेव एवमस्थितमेव तया सत् २ एवं समद्रगिरिमेवोवी विस्फोटमयमप्यजे काष्ठमोनवदेवेदे जगद्ब्रह्मावतिष्ठते ३
अमुमेवार्थे पुनः स्पष्टमाह तमहमिति भावमवित्रोः एव कृत्य दर्शने अत्यन्ते कपदर्शनेपि वासोत्यादिना स

34

तृणागुल्फाङ्कुरादीनां सत्ता सामान्यमानते यदुद्भवोद्भवं रूपं तस्य पदस्य तत् १३ तस्मिन्
देजगद्वयं यदिदं दृश्यते स्फुटं सकारणमिवाकारकगुलमिव भेदयत् १४ तत्सर्वका
रणाभावाच्च जातेन च विद्यते नाकारयुक्तं न जगत्तच्चैव तेन कथं युक्तं १५ यदकारणक
तस्य सत्ता न होष्यते स्वयं नित्यानुभूते येन को जायते न वशतिमान् १६ न च शून्यमना
द्यंते जगतः कारणं भवेत् अद्यामूर्ते समूर्तस्य दृश्यस्याब्रह्मरूपिणाः १७ तस्मान्न जग
द्वयं यदभाते तदेव तत् स्वयमेव तदा भाति चिदाकाशमिति स्थितं १८ जगच्चिद्ब्रह्मभा

वाचतेत्याभावोभमादिव सर्वमेकमजंशातमदैतकमनामय ११ ॥
 तद्यसजो जगतः शून्यमेवकारणतत्राह नचेति शून्यस्य कारणतेतस्य देशादिपरिच्छेदाभावा
 त्सर्वे सर्वत्र सदा स्यादित्याशयेन विशिनष्टि अनाद्येतेमिति अतएव न ब्रह्मापिकारणं अस्मृतेस्य
 सृजाकारपरिणामायोगाच्चेत्याह ब्रह्मेति तथा च अतिस्तदेतद्ब्रह्मा पूर्वमनपरमनंतरमवाद्य
 मयमात्मा ब्रह्मसर्वानुभूरिति १० तस्मादीदृशे ब्रह्माणियज्जगद्व्यभातेतद्ब्रह्मेव तथाभातमि
 ति ब्रह्मेव सर्ववस्तुनाभावस्तत्लाघर्य इत्यपसंहरतितस्मादिति ११ एवं जगतश्चिद्ब्रह्माभा

वा द्वापातयतीतस्मयाभावो चरपराद्याकाशोभमादि
वैलिसिद्धेष्टवर्तव्यसुवेमेकमेव ॥

सर्वनाशेपरिशिष्यमाणातात्पर्यसर्ववस्तुनाभावः भूयानोर्भावेद्यमिति सत्तार्थभावशब्दयुक्ततेरित्याश
येनाहब्रमेति शब्दार्थनामरूपे अरुदितिरोभावमापन्ने श सत्तात्रप्रलयेनपरिशिष्टेसच्चद्वार्थरूढिप्र
सिद्धिमापन्नेतिवा ननुतदपिसकारलोलीयान्तेनासदस्तत्राहसर्गस्येति तत्रसदात्मनिसर्गस्यत
न्मनःकारणाकिंचिदपिनापपद्यते मलमाकाशीनांतदधीनसिद्धिकत्वादितिभावः ७ यतःश्रायंत
परवर्जितेअतस्तत्सदेवविद्यतइतिसत्तार्थकभावशब्दार्थइतिभावः ८ तद्यदाशान्तमलंतदाअ

ब्रह्मविस्वीश्रायतेमहाप्रलयनामनि शब्दार्थरूढिमापन्नेयकुट्टमवशिष्यते ६ सर्गस्य
कारणान्तन्नकिंचिदुपपद्यते मलमाकाशीनादिमायाभावाभेदिके ७ केवलेशान्त
मत्तच्छ्रायंतपरिवर्जिते तद्विद्यतेयत्रकिलत्वमपिस्थूलमप्यवत ८ नचनास्ती
तितद्वक्तुंयुक्तेशान्तमलंतदा ९ निमेषेयोजनशान्तेप्राप्तायामात्मसेविदि मध्येतस्या
स्त्रयद्रूपेणतस्यपदस्यतत् १० सबाह्याभ्यंतरेशान्तेवासनाविषयभूमे सर्वचिंता
विहीनस्यप्रबुद्धस्याहंरात्रतः ११ शान्तेनिःसृतदुःखस्यपुरुषस्येवतिष्ठतः यदस्यदि
मनोरूपेणतस्यपदस्यतत् १२

स्तीतिवाच्यवृत्त्यावक्तुंनयुज्यतेतदाहिभवितास्यान्वभावइतिभावः ५ तादृशनिर्विषयचित्सभा
वस्यान्वताप्रसिद्धिमनुभवदर्शनेनवारयतिनिमेषेइति शाखाचंद्रदर्शनकालेतिमेषमात्रेणाशा
खाहंदेशेयोजनशान्तेचात्तुषट्तिश्राप्राप्तायाप्रमात्सविदिशाखाचंद्रयार्मथेतस्याःनिर्विषयैरू
पेप्र सिद्धमितिशागसकृदर्शितमेवेत्यर्थः १० अहंरात्रिपर्यंतगाढनिद्रायामनसोतिद्राकालेषु
पनीतेसतिततःसमाधारुहानायोगिनातद्रूपमनुभवसिद्धमित्याहसबाह्येतिश्रुभा ११ १२

उक्तं त्रिदश
तद्वा - न के
वास्तीमित्तं
कुं ५

वा.टी.
नि.उ.
१५६

[illegible]

विभातिभासगरंभेनविभातिचकिंचन आकाशकालयवनादिपदार्थजातमस्यांगमंगरहित
 स्यात्तदप्यनेगे सर्वात्मकं सकलभावविकारशून्यमप्येतदाद्भुतजरंपरमार्थतत् ॥ ४१ ॥ महाका
 मायणो निब्रह्मास्वरूपवर्तमानसर्गः ॥ श्रीगमउवाच यथाचेतेचेतनतायथाकालेचका
 लता यथाचक्षोप्रतापोन्मियथाचजडताजडे १ यथावायोचवायुप्रभाभूतादावभूतता य
 थाप्यदात्मनिस्पंदोयथासूर्तेचसूर्तेता २ यथाभिन्नेचभिन्नतेयथानतेद्यनेतता यथाह
 प्रेचरुश्यतेयथासर्गेचसर्गता ३ एतदुमेणहैब्रह्मन्तदमेवदत्तांवर आदितःप्रतिपाद्येव
 बोधंतेह्यल्लोधिः ४ श्रीवसिष्ठ उवाच तदनंतंमहाकाशंमहाविह्वनमुच्यते अवेद्यचिदप्य

विषये चेन्नतास्त्विति विषयभावः वैषयिकाधारे ल्पुटितत्वे तने तियावत् १ अभूतं वर्तमानं आ
दिपदाद् विषयश्च तत्र अभूतता २ भिन्नवस्तु कृतपरिच्छेदादिमति अनतेन च न्ये ३ एतत्पदं रूपं स
र्ववस्तुना असाधारणभावबोधकोणयक्रमेण मेवद क्रमेण सुते गणय सुहादयति आदिन इति ४
तत्पद चित्यादि वस्तुना भावश्चिदात्मैव तस्यैव साध्यस्य न्योन्यतादात्म्याध्यासेन द्वावता विभावना
दिसत्तरमाभिप्रेत्य तस्येति तस्य सद्पतां दर्शयितुं गारभं ते तदनंतमित्यादिना यत्तया एतेन दिदमित्ये
यः

नहि किं रूपकवद्देनापि जगत्सत् नेत्याह हेमपिंशदिति नानावृत्त्युक्तदितियावत् ५० यद्यप्यन्तर्गतमनो न भिद्य
 नेतयापि सत्तत्तादित्यत एवेत्याह सर्वदेवेति अगदरूपकमिवान्तर्गतमित्यर्थः ५१ देशादिशब्दानामर्थः
 प्रवृत्तिनिमित्तैर्जीतिगुणाक्रियादिभिः रिक्तं ५२ ५२ तथैव भेदादिनाडुर्निरूप्यसंभावमन्तर्गतं ब्रह्मणि
 स्थितमित्याह तथेति तत्त्वज्ञानेन ज्ञाने ब्रह्मणि शान्तात्मने वस्थितं ५३ अनित्यता अनुत्कीर्णता सरस

हेमपिंशदयथा भोरजालं नानोपलक्ष्यते तथानलभ्यते भिन्नपरमार्थश्च नानुगत ५० सर्व
 देवहिभिन्नात्मा सांगभूतोपलभ्यते सजगद्देतमेवेदेहेमेवागदरूपकं ५१ रिक्तं देशा
 दिशब्दार्थदेशकालक्रियात्मकं यथा स्थितमिदं तत्र सर्वमस्ति न वास्ति च ५२ यथा म्या
 दिसमेतो ये चित्रे चित्रकूटीहते भोरवृन्दे मृदः पिडे तथेदं ब्रह्मणि स्थितं ५३ तथेतदत्र नो
 भिन्नेनाभिन्नेनास्ति चास्ति च नित्यं तत्त्वयमेवास्ते शान्ते शान्ते मिदं तथा ५४ अनित्यता
 तैव भातीये त्रिजगत्कालभजिका सरसस्ये वदृशते मिता ब्रह्मणि दारुणि ५५ नित्यता
 तादृशता याति संभस्याः शालभजिकाः अस्मिन् ततो भवतां सारंगाः सृष्टिदृष्टयः ५६ स
 रस्यतिरसे भाते चिदुना सत्तदृष्टयः अविभागे विभागस्याग्रतो भेदाभिभावे ५७ अविभा
 ति विभातीव चिदुने सृष्टिदृष्टयः परमाणोपरमाणो वत्तसंसारमदलं ५८ राम

साक्षिणः शिल्पिनोदृष्टतं शतेव ब्रह्मणि दारुणीति स्वरूपकं ५९ तत्रयोविशेषस्तमाह अस्मिन्निति
 अतोभ्ये अवि कार्यविवर्तं रूपास्तारंगाः ५९ तमेवाह सरसीति साहचर्येन अनिरसेनिरतिशयानंदजल
 ती चित्तरसि चित्ते वा सत्तदृष्टि प्राया सृष्टि प्राया सृष्टिदृष्टयो विभाजक यर्मशून्येपि विभागस्याः अ
 तोभेपि त्वभिभा अविभातापव विभातीवेत्यपि विशेष इत्यर्थः ५७ तत्राविभातीत्येतद्विशदयति परमा

५८
५९
६०

वा.सी.
(नि.३.)
५५

नद्यदात्मविदो विदुः रितागमं च तपोदाहरति किमपीति च तर्क्यादेः पराम् ११ मया चित्तैर्याः अतएव साधनं भव
माश्रित्य सुदुः प्रतिषिद्धा इति सर्वत्र अतिप्रतिषेधतया स्थिताः ये र्यास्त एव मया प्रतिषिद्धाः १२ तदिमदे
वसोपमं दमग्रयासीदित्यादिसत्कार्यवादश्च तौ नो कोभिः प्रायस्तमादयथास्थितमिति वदन् सभावस्थि
तिरेवाविकल्पिता जगज्जोषिते तेषां शयस्तमाश्रितिभावः १३ अतएव नेह नानेनादि प्रतीतो सदेव सो
म्येनादि प्रतीतो चाविरोधेनैकमेवोभयथापि व्यपदिश्यत इत्याशयेनाह एवमिति १४ अत्र कीर्तिशि

किमप्येव तदस्य बुद्धते बोधपारगैः शान्तसंसारविमर्शैः परोक्षमिदं प्रागतेः १५ प्रतिषिद्धामप्ये
नेतयेर्याः सर्वत्र ते स्थिताः अस्मद्बुद्ध्या परिहृत्याः सोम्या भो धे रि बो मयः १६ यथा स्थिते स्थिताः
सर्वभावास्तत्र यथा तथा अत्र कीर्तिमहास्त्रमभिविधाः आलम्भजिकाः १७ एव तत्र स्थिताः स
र्वभावा एव च नास्थिताः असर्वात्मैव सर्वात्मन देव न तदेव च यदेतत्सर्वात्मसर्वार्थप
रिवर्जिते यथा तत्र च पश्येति तत्रैकपरिणामिनः १८ सर्वसर्वात्मकं चैव सर्वार्थरहितं पदं
सर्वार्थपरिपूर्णं च तदाद्यं परिदृश्यते १९ तत्रैतावन्महाबुद्धे सर्वार्थोपशमात्मकं न स पश्यता
न मुक्तं संशयोऽत्र निदर्शने २० यः प्रबुद्धो निराभासं परमाभासमागतः स्वच्छातः करणः
शान्तस्तं सभावस्य पश्यति २१ अयं तमद्भित्यादिविकालगजगद्भ्रमः तत्रास्ति हेमपिंडो
तरिव रूपकजालक २२

लायां उत्रिकाभेदा नामिव योगिनां तत्रेच्छया अस्मिन्नास्तीत्युभयथापि दर्शनं प्रसिद्धमित्याह पद
मिति २३ एतावत्प्राग्वर्णितसमाधिका लपर्यंतं संशयोऽसंशयस्ताना नृत्यतौ निदर्शनं लिंगे
छिद्यंते सर्वसंशया इति प्रतीतिश्च ते निश्चिते तत्ते संशयाननुभावाच्चेति भावः २४ २५ निराभासं सर्वह
याभासनिर्मितं पराभासं चरमसत्ताकारं २६ हेमपिंडोऽतः रूपकारणारूपसुशृणाजाल

१७५५
२
कंससूक्तकलनशासि
२५५

नानासभावमेकैवस्त्विति वदन् सर्वदर्शनसिद्धेनाति लेशनाद्वैतैकः स्यादित्याशयेनाह सर्वेति वस्तेकोकार्यभेदः सर्व
दर्शनसिद्धेतेनास्ति परमार्थमयेवस्त्विति वस्तुसभावेपि भेदेनानात्वेनास्ति अतः सर्वदर्शनविरुद्धादिना सहवि
वादेन किमिति १० परिशेषादेकसभावात्तेन चित्तसभावापत्तौ व्यस्येकस्य परिशेषः सिद्ध इत्याह इदमिति
सर्वकल्पनानामनुभूतिप्रमाणासारत्वात्तत्सभावापत्तायायोगेन परिशेषाज्ज्ञातसभावस्यैवहानादिति भा

सर्वदर्शनसिद्धेतेनास्ति भेदेन वस्तुनि परमार्थमयेतेन विवादेन किमत्र नः १० इदं ज्ञातमनायतेत
द्रूपतादिचारतः बोधाभेदोपपत्तामात्रमनुभूतिप्रमाणातः ११ यथैतन्नानुभूतेस्य यथैतदनुभूयते
यथैतन्निद्रिमाप्नोति तदिदं कथ्यते क्रमात् १२ महाकल्पात्तन्त्रे सर्वस्मिन् नृशमरले आसहारे
वपर्यंत समनोबुद्धि कर्मणि १३ बोधस्य विशमेषाते कालेपि कलितं कृतं योवावपित्यपगते
तेजस्य त्वंतमस्थिते १४ तमस्यपि गते ध्वंसं वा द्यौस्तु चिरं ते अलमंतमनुशोभे सर्वशार्थसं
चये १५ शिष्यते ज्ञातबोधात्सदच्छब्दाथ वज्जिते अनादिनिधने सोम्योक्तिमप्यमलमव्ययं
१६ अवाच्यमतमिवाकृतमतीदृशमनामकं सर्वभूतात्मकं शून्यं सदसच्च परंपरं १७ तन्न वायुर्न
चाकाशं न बुद्ध्यादि न शून्यकं न किंचिदपि सत्त्वात्मा किमप्यन्यत्परममः १८ तद्विज्ञातत्वरस्ये
न तत्सत्तेनानुभूयते अन्यैः केवलमास्मान्तेरागमेरेव वर्ण्यते १९ न कालेन मनोनात्मान
सत्त्वासन्नदेशादिक न मध्यमेतयोर्नातं न बोधो नाप्यबोधितं २०

वः ११ तद्रूपपादनं प्रतिज्ञानीते यथैतदिति १२ अतएव हि सर्वभेदप्रलयेऽप्यविपरित्युक्तोऽनुभवा
त्तेनावशिष्यत इत्याह महाकल्पात्तत्वादिपंचभिः १३ १४ १५ १६ १७ परिशिष्टे वाद्यादिसंरूपमेव किं न
स्यात्तत्राह तदिति १८ इदानीमपि तद्द्वन्द्वमवसिद्धमित्याह तद्विदेति १९ तत्र कालः सभावातिरिक्त
घटकाभूतातिरिक्तः पुरुषश्चित्तिर्योमत्याद्यागममर्थज्ञादर्शयति न काल इति २०

अस्माद्वक्तव्येनोः पश्चात्सर्वव्यासवास्तुविज्ञानं आशास्त्रविद्वान्परिहृत्वात्मातिरिक्तेषु पुत्रविवध
नादिषु प्रणयेन रागास्तद्व्याप्यद्विष्टाः कामवर्गमादिश्यात् प्रथमं कुरुविद्यातार्यमापन्नतः निवारये
त् ॥ अहिंसाप्रधानतान्त्रिभिर्यमनियमासनप्राणायामश्चरोपासनादिसक्रियालक्षणैः कुतः

1747

पश्चात्स्थिताशाविहगान्तरं प्रणयपद्विष्टाः अस्मादपन्नतः कामवर्गमादिश्यात् निवारयेत् ॥ स्रु
भिः सक्रियाकुतैर्विवेकाकातपैरपि अचिन्त्यालोकादेरस्मान्मार्जितव्यं रजस्तमः ॥ संपदः
प्रमदाश्चैव तन्माभोगभंगपुराः पतन्प्रानयकासिन्दुहृताभसमीरिताः ॥ यैर्योदार्थ
दयामत्रैर्जपस्नाननपोदमेः विनिवारयितव्यास्तः प्रणयार्थं त्रिफूलिना ॥ इति सं
क्षितादस्माद्यानवीजाव्यवर्तते आभिजात्योत्ततः श्रीमान्विवेकाद्योत्तवांकुरः ॥ तेन सा
चित्तभूर्भाति सप्रकाशविकासिनी भवत्यालोकरस्याचल्ययाभिनवेदुता ॥ तस्मादेकु
रतः पञ्चभौविकसतः सय एकशास्त्राभिगमने द्वितीयसाधुसंगमः ॥ सौभमेव निवभाति स्थ
येनामममन्त्रति संतोषजविवलितं वैराग्यसंरजितं ॥ वैराग्यसंप्रसादाशास्त्रार्थप्रावृषन्ति
तः सत्येनैव सकालेन परामेति समन्वति ॥ शास्त्रार्थसाधुसंपर्कवैराग्यसपीवरः राग
देषकपितोभैर्न मतागपिकंपते ॥

मार्जनीफलैः अस्मादेकुरलेत्राद्रजःमार्जितं एवमचिन्त्यब्रह्मालोकादेर्विवेकातपैः तपः अज्ञान
निमिरमपि मार्जितं ॥ तस्मिन् अंकुरे ॥ प्रणवमात्राभिर्विराडादिभिः स्थूलसूक्ष्मप्रपंचप्रविला
पेन तद्देहेनेति यावत् ॥ आभिजात्येन पुष्टिर्देयानि शयेनोत्ततः ॥ ॥ सौभकादेर्योर्दृष्टम्
लतासमन्वतिमुद्धाय ॥ १० ॥

वा.श्री.
नि. 3.
१३.

विज्ञानेष्टवणावर्तननेज्ञानं दृष्टावत्प्रमाणः विज्ञानदेशाणाः प्रज्ञानविलोकीयपरि विज्ञानप्रदेशागताश्च
२२ सुदृतास्मात्ततस्सुदृतीभावस्तदेकसम्यक् सतातकात्मनास्थितिः धीरतातत्राप्यकं यता समता
सर्ववैषम्यनिवृत्तिः २३ गुणाः शोभादयः यशोपार्जिता यतः सन्यासिनः २४ भाविज्ञानमूलाज्ञानो

अथतस्मात्प्रजायते विज्ञानालं कृताकृतैः लतासु विलासिन्नुद्भावितातदेशाणाः २२ सुदृतास
मतासताधीरतानिर्विकल्पता समताप्रज्ञानतामैवोक्तकृणाकीर्तिगर्भिता २३ लताभिर्मृगापुत्राभिः
सधाननतरुर्जितः यशःपुष्पाभिरेताभिर्पारिजाताद्यतेयतैः २४ इत्यसौ ज्ञानविटपीलतापल
वपुष्पवान् भविष्यज्ञानफलदोदिनानुदिनमुत्तमः २५ यशःऊरुसुमगुह्याद्योपतापलव
लासवान् वैराग्यपरसविस्तारीप्रज्ञामैजरीताकृतिः २६ सर्वाः शोभनलयस्याशाः प्रावृषीवपयो
धरः सर्गातयशमयतिसूर्यतायमिवोदयः २७ प्रतनोतिशमह्याद्याह्यामिवचनुगमः
निरोधमास्फारयतिशमोनिनरवावृद्धे २८ निवभात्यात्मनापीदुक्ताचलइवस्थितफल
स्पर्चयसूर्येचटिकांमंगलादितां २९ विवेककल्पवृक्षेत्तवर्द्धमानेदिनेदिने छायावितान
वलितेपुंसोहृदयकानने ३० प्रवर्ततेशीतलतातलतापापहारिणी अभुलसन्मतिलता
तषाशेदरसंदरी ३१

छेदतमोव्रह्मसाक्षात्कारः सप्तमभूमिकाविश्रान्तिपर्यंतः २५ २६ सर्गातयंसोसारिकतापे २७ निरो
धेचितस्थैर्ये २८ पीदंमूलवधे फलस्यकैवल्यत्वात्सचटिकाचटयित्रीमंगलादितांशाभ्यादिक
ल्याणमह्यश्रियेरचयति २९ ३० तलस्यमूलमूर्धेदयस्यप्रसिद्धानाध्यात्मिकादितापानपहरति
तच्छीला ३२

१३०

एकपदाहेनोगतः १२ ननुतलजाहचरमिति १३ १८ मोचैवपुनवेति १६ २० रहागनोपुवागरहेगच्छने नेभ्यातरः
 सर्वमेवदारचेधुभिःसंगताः २१ भवतामज्ञानमपिसंगमोभविष्यतिवसुनोमज्ञानोवसुलोकेदेवलोके २२ हेमा
 योशिरामसभासंघोधने २३ २४ एतावदेवांसमंजसमसंबहुमिति नो पावतयतःइदंमदप्यसंबहुनर

1749

नेतनःसदनेपातास्तेषामाश्रमवासिनः सर्वेएवगताःपञ्चादेकएवासिनोगतः १६ अहेकेवलमेको
 नेपानैकगतमानसः वागीश्वरीकदेवसानलेतिस्मामिश्रैलवन १७ अचतलेवहन्मिननसेवसन्म
 नि इदं सर्वेवनेकिंनजनेःपर्वतवासिनिः १८ इदंकदेवमस्यानेजनताःसुजपले वागीश्वरीगरमिति
 मोचैवैकसमाधिगे १९ मुद्येनेदेशमायातौभवतौहीर्षतापसौ एतत्तत्कथितोर्वधानहंसमयाविले २०
 नस्मादस्यायहेसाधुगच्छनेरहमागतो नचनेभ्यातरःसर्वेसंगतादारचेधुभिः २१ एतामभवतांभयसदने
 सेभवष्यति महात्मनोवसुलोकेवसुनामिवसंगमः २२ इत्यन्तेनेनसमयासःपरमनापसः सदेहादि
 दमाश्रयेमार्यसुहर्तायामाहे २३ एकैवसमहीपास्त्रिभगवन्परिपेकिलाल्पकालेभवेत्यसौसम
 हीपेस्वराःकथं २४ कदेवनापसःसमंजसमेतावदेवनोयावज्जयते इदमदसंबहुनरं सप्रयतांम
 म २५ एतेषोभ्यातरस्तत्रापसादेहमेतये समहीपेस्वराःसर्वेभविष्येतिगहे २६ अक्षौसेनेमहीपीदे
 येनेयेनेसमस्रस समहीपेस्वराभूषाभविष्यतीहमेष्टा २७ अक्षौसेनेवांलाशानोभावाहकमनि
 दिते दिगंतगाणानियतनाराहकमिवोत्थले २८ तद्वाप्यहकमेनेपुयानेसासेचिरं बभवदःखितेस्त्री

संयच्छिद्येतेहिः

मज्ञेनसमंजसंमयो इहाद्रियतेनमोमतः प्रयतामित्यर्थः २५ श्लोकद्वयंरविवक्षयापूर्वोक्तानुवादः २६
 २७ दिगंतगाणां प्राच्यादीनां नाराहकमिवेत्येतोति की उपमा २८ पयस्माहेतोः पर्वयोगः ग्रहिरिवजः सहः २९

वा.टी.नि.उ.

४३३

वा.टी.

1750

तेषां पत्नी नो प्रत्यये पुनः पुनः स्मरतो मनिनाः विनाः सज्जो दारुणो न पञ्चकुः किन्नामपस्तदा दशन चोदयसामिति ३
११ निदायेन प्रीयेता १२ दत्तपुष्पा नौरी पादपौः समर्पितपुष्पांजलिभिरेदिका सवासिः १३ आनेदेन मेघराभा रुदस्वरा मेघा
पानामयेयेवा १४ ममरु रत्नरहितोस्त १५ आरुषेः चादिसर्गकारभप्रवृत्तायाः नियतेवरात्तायाः दार्हातभेक्तमशकात्ता

३ः विनाप्रत्यये तेषां च कुलादारुणो नवः शतचोदयसो तासो नष्टाभनेन पार्थवी मृदुशो वाचसाता सो वाचो
नः प्रमदिरे देवी सपथोचसरे प्रमेकं सपथी मरी ३१ देववाच भवेयं मघचात्यं गस्तो वालिकेवरः वि
रक्षिणसितपसानिदायेनेवमेजरी ३२ इत्याकर्षणवचो देवा दत्तपुष्पा विरेदिकं सवासनानुसारेता ऊर्वा
गोवेमरी स्तवं ३३ आमेदमेघरोवाच वचने मृदुभाषिणी आकाशसेस्थिता देवी मरी वाभमालिको ३४
चिरं दिको वाच देवि देवापि देवेन यथा ने प्रेमशोभना भर्त्री ममतया प्रेमसभर्ता स्तुता मरु ३५ देवुवाच आ
रुषेर्नियते दार्हादमरत्नेन लभ्यते तपोदानैरनो न्येत्वं चरयस्युते ३६ चिरं को वाच मलभ्यमेन
नेमेदेवितन्महर्त्तं हान गत मृतसमाविनियोतनी चोवा स मपि क्षणात् ३७ देवपानम्भमे भर्तृयदा
सादात्ममेदिरे तदेतदस्ति नियतो दीयतामं विके मम ३८ देवुवाच एवमस्ताने त्वेच पत्नी लोकोत्तरा
स्थिते भविष्यति प्रिया भार्या देहोने नाउसेषायः ३९ इत्युक्ता विरगमासौ गोपीगीगनोदो मेघमालाश्च
निरिवनिरवयु समयता ४० देवो गतायां भर्तारस्तासो कालेन केनचित् तेव ऊवाः समाजग्मुः सर्वे प्राण
महावराः ४१ मघायमपि संपात भार्या यानिक दंपतिः भादृणो चोथवानां भवत्वे गोम संगमः ४२

तान् ३६ तगादपिशदा चिरदपि ३७ ३८ मार्तीयास्तथाः समीचीनचरयचना ऊशालनोवधा देवी स्वयमेव च
गंतरेदयानित्वे चेति लोकोत्तरे समही पापि पत्नी ३९ निरवयं निदीवेन गदायससयना कऊव्यः दिग्भ्यः
४१ ४२ राम ॥

४३३

वा.टी.सि.
८५

यः पुरुषः युगमनुमता जगतो जडभावं विहाय विदेकरसतोऽस्मै समर्थं श्रुतिमावत १५ तस्य ह शाकस्य चिह्नं स्तनः कश्चिदपि दो
षो विरोधो नास्ति यतो जगद्विरुद्धं रूपं विद्यात्मनिकं चिदपि नास्ति मलं समकृपावन्नोक्तं नोपदिष्टमस्याभिस्तावदेव शाकवो
विश्रान्तिर्नैति न प्रामो १६ योऽवशमुपदेष्टव्य इत्यर्थः २० परंतु यद्वै युगमनुमतेः पतनप्रयुक्तं सर्वत्र तस्य उपदेशेन न शोभते
कृतः यत एवोऽहं युगमनुमानयति उपस्थापयति सैजीवयतीति वा दृष्टानां अनित्यैः विविधापेक्षैश्च हलं तातामिति दा

यो युगमनुमता कस्य ज्ञानं यस्य धीमताः सोऽतो पायगिरौ पादं प्रयातस्य विवेकतः १५ न ह स्तनस्य चिह्नं दोषो नास्ति
विद्यात्मनिसत्त्वे यावन्नोक्तं न विश्रान्तिर्नावदेमेव शाकवः २० यद्वै युगमनुमतेः पतनप्रयुक्तं सर्वत्र तस्य उपदेशेन न शोभते दृष्टानया
भोगदृशा भावपन्नेन मनसि २१ परं ह सिद्धिं प्रयातस्य भोगेच्छा नास्ति मयते सर्वत्र स्थितिर्निश्चितः कालैर्नामास्य
युगते २२ आदौ शमदमप्राये गुणैः शिष्यं विशोधयेत् पश्चात्स वैमिदं ह्यस्य ह स्तनमिति बोधयेत् २३ युग
साहं प्रवृद्धस्य सर्वत्र स्थित्यो वदेत् महानुरक्तजालेषु सत्तेन विनिर्वाहितः २४ प्रवृद्धवृद्धेः प्रतीका भोगेच्छा
सति शिष्यः नास्ति विद्यामलमिति युक्तं वक्तुं महात्मनः २५ अपरीक्ष्य च यः शिष्यं प्रशास्यति विमूढधीः
स एव नरकं याति यावदाभतसंज्ञवं २६ इति संक्षिप्तं भगवान्ज्ञानज्ञाननिमित्तापत्तः तमुवाच मुनिः प्रह्लोव
सिंहो भूमिभास्करः २७ श्रीवसिष्ठ उवाच कलंककलनाजस्य रापस्तिना स्तीति वा न घ सिद्धौ न कालेवक्तु
यं स्वयं ज्ञास्यति शाकव २८

ए तया विधया भोगदृशा सदैवाद्या दृष्टान्तेव भावपन्नेन मनसि तत्तवो धादृशतीति यावत् २१ कस्य तर्हि नादृशोपदेशो
युगते तमाह परमिति सिद्धौ नः परिनिष्ठितोपदेशः २२ कथं तद्वै युगमनुमते उपदेशस्तज्ज्ञाह आदाविति २३ २४ २५ युगते ज
एवानधिकार्युपदेशो प्रवर्तते तस्य शिष्यप्रतारकस्य युक्तो नरकपात इत्याशयेनाह अपरीक्ष्येति एवकारो भिन्नक
मः स्यात्तेवेति २६ २७ स्वयमेव ज्ञास्यति यदि न ज्ञास्यति तर्हि सिद्धौ न कालेवक्तुं यं नाधुनेत्यर्थः २८

परलोकात्परमात्मनः एवं शक्तिवादेन समाधीयमानो पिरामो वदो शैव शक्तिमिव जले दहन शक्तिमिव विरुद्धो चितिना यश
 तिम्रह शेषे हृत्पता शक्तिं निरोधनिमता शक्तिं च त्रस्य सभा वपुन शोकते भगवन्निपादिना च चनयक्ति चो कार्यो वगतिः यतिग
 हनाउः संपादा विरोध सत्तादिमर्थः विरोधाने च दर्शयति क किलेति वचन रचना नाम सृष्टिः शारंभो रूप सृष्टिः सृष्टे नैव
 भवितव्यं न त विरुद्धे ते मर्थः भवति लोके इति शेषः अथ शब्दो यदो मर्थं तनर्हि निष्कलक सपरमेश्वर स्या जगद्वापति

लोकात्परमात्मनः पापानि न सिंघितादिशामलं तन्मया पच सततं तरे गार्व सगारे श्रीराम उः भगवं स्त वाति गहने
 ये वचनयक्ति नैव स्वयं वाक्यं मवगच्छामि क किलाती न मनः पश्येद्विद्यति वसत तं क भं गरे पे तजा पस्य
 श्रीरिति वचन रचना यदि चापमारंभो वस्य ग्रापति तल्लदने न तल्लद शैवैव भवितव्यं पोय स्या जगत्पते सततं
 शपव भवति पचादीपा होपः पुरुषात् पुरुष स्यात् ससः यतो निर्विकाराद्यदा गते निर्विकारे गोवानेन भवितव्यं
 शपे तद्यति विरुद्धं चिदात्मन स्त त्रिषलं क सपरमेश्वर स्येयं कलं क पति विरुद्धा कर्मा भगवान्मुसर्वि रुवाच
 १३ अस्मै वेदं स्थितं राम लम स्त्री हनानय तरे गोय गौ रंभः सिंधो सु न्ति नोरजः १४ द्वितीया कल्पने वेद न रय ह
 हविष्यते अस्ममा जगते वहा वोष्य मा जगते पथा १५ श्रीराम उः निरुद्धः तं जगत्निर्द्धे तं जगत्तः स्वमयं जगत् मस
 शार्थमिदं अमनवे मिव च न तव १६ श्रीवाल्मीकिरुः इत्युक्ते तत्र रामेणा चित्तं यामास चेत्तं सावमिशो मुनिशार्ई लोरा च
 वसोपदेशने १७ परं विष्णु शमाया ताना सता च दिपं मतिः किंचिन्मि सतां प्राप्ता सते चेद वस्ति १८ ॥ ॥

स्वयोक्ता रयं कलं कः लवः कलं कः पति विरुद्धा कर्मा भगवान्मुसर्वि रुवाच
 ति १४ १५ अत ह सा देवो यतो रामः सर्वथा माने दे कर सस्य भावे तदिरुद्धः तजग रूपता अस्मतो ज्वं चे वेति एते निरुद्धः
 त्वमिति १६ एवं निरुद्धं री कृत सवसि सस्य राम प्रवो यनो पाप चित्तो वास्मि किं दर्शयति इत्युक्ते इत्यदिना १७ १८ ॥

१८ ॥

755

तथाचायमपि शब्दः अत्र कर्तृत्वपि स्वभूतने शब्दावनगतोपि स्वभूतवा सनावासिते चेत्तसि स्वभूत
नरः स्वमनुभवति अपरस्त्वं कर्तृत्वपि स्वभूतने परममुपशममुपगतवति मनमिच्छायासनसुखमनुभवति
एवमनयोः शब्दासनं स्वभूतयोरेकः स्वभूतनस्याकर्तृत्वपि कर्तृत्वसंपन्नो द्वितीयस्तु स्वभूतनस्याकर्तृत्वपि
कर्तृत्वसंपन्नश्चित्तवशा तस्माद्यच्चित्तं तन्मयो भवति पुरुष इति सिद्धोक्तः तेन तत्कर्तृत्वानि सामसक्तं भवतु चेत्तः
नहि किंचिदस्यात्मनो व्यतिरिक्तं यत्संस्पर्शं भाव्यते यत्किंचिदिदं जगद्भूतं सर्वं यद्विज्ञानादाभासमवैरिपवं
चास्यञ्जने यस्य प्रसोक्तमात्मा सखरः खानां गम्यते इति निश्चये जाते नात्मव्यतिरिक्ताया साधये यदस्यो विद्येत
ति निश्चये जाते कर्तृत्वो भोक्ता सर्वं पदार्थं व्यतिरिक्तो वात्ता गुह्यसहस्रभागो ह भिति निश्चये जाते यत्किंचिदिदं तत्सर्वं महमेवे
ति वा निश्चये जाते सर्वं सत्त्वावभासकः सर्वं गच्छिष्यामेव ह भिति निश्चये जाते नाहं सखरः खानां गम्यते इति विगतं
रतया चित्तवृत्तिं लीलये वतिष्ठते यवहा रेण तन्नास संकटे वसुदितैव केवलं ज्योत्स्नेव भुवनभावमलं करोति येन चि
मिदं ते तज्ज्ज्वलन् कर्तृत्वसंपन्नो मनसो लेपकत्वात् नासौ पादपादपादिविलेपस्य यत्र कृतस्यापि कर्मणाः फलमनुभवति

देहातिरिक्तवालायमात्रात्मनिश्चयः सर्वहंभावनिश्चयोवातद्विशोधनफलं भूतः सर्वगात्रनिश्चयस्तद्वाग
प्रागुक्तेनाहंस्वदः स्वानां गम्य इति निश्चये जाते विगतेष्वनिष्ठप्राप्तिपरिहारचिन्ता न्वरतयाचितवन्ति
रात्मनो वलीलयाप्रारब्धभोगार्थलीलाप्रकाशयन्तीत्यवहारेऽतिष्ठते प्रकाशनस्यैवाख्ययोश्चेति तदु. अतस्त
वत्तस्य संकटेष्वपि नरः एव मोक्तुं प्रयत्नानन्दपदैत्याहृततत्तस्येति तत्र हेतुमाह नैत्यादिना ॥

अस्तु वासनैव कर्त्तृता भोक्तृता च तत्पापिकथं ज्ञातयोर्विशेषसिद्धिस्तत्राह तस्मादिति तदेव शेषमस्तु यथादयति तत्ता
 नतर्त्तृतीति एवं तस्य भोक्तृत्वमप्यसदित्येतत्तु यथादयति संज्ञातमपीति मग्नमनाः भोगास्तु चित्तोऽस्तु यथादयति तत्ता
 रोति वित्ताने विचार्यति किं रिक्तं प्राप्तिशेषः सर्वो विषयः चादृतिभेदस्य भयस्य शान्तं सदा सने वा भूतस्य तत्तु पदितो ज्ञेयी
 वपवास्ति ते उन्नीचे पातविदातन्मनः वर्षनिजलदे प्रादुषिमग्नस्मानल मिचरु शममागतं सत चंज्ञाने हिमकरा

तस्मादज्ञाने तानां उपां ऊर्वातां च कर्त्तृता नतत्तातनत्ता नाम वासनत्ता तानततो हि शिथिली भूतवास
 नः ऊर्वातपि फलेनानुसंदधाति मग्नचस्य दनमात्रं केवलं करोत्यस्तु बुद्धिः संप्राप्तमपि फलमात्रे वेदं स
 र्वमेवं कर्मफलमन भवत्ता ऊर्वातपि करोति मग्नमनाः मनोयत्करोति तत्ता भवति यत्तु करोति तत्ता भव
 ति यतो मन एव कर्त्तृनदेहः विज्ञादेवाये सारमग्नमग्नितमय एव चित्तवस्थितरति वित्तानं विषयस्त
 र्वमपरांतमभहासने वेति सयवास्तीति आत्मा विदो हितन्मनः परमवशममागतं मग्नस्मानल मिचरु वर्ष
 नि जलदे हिमकरा रवचंज्ञाने पविली नंतर्पदशामुपातेश्चि ते ज्ञाने दं विदो नंतर्पदशामुपातेश्चि ते ज्ञाने दं विदो नंतर्पदशामुपातेश्चि ते
 नासन्नचैतेषां मथं ज्ञानिमलो विदुः २ न वासनामये सदा सने गज इव यत्तु लेन जतिनन्तः सखिसनो भो
 गभूमिमेव यत्तु निन सतत्त

इव विली नंतर्पदशामुपातेश्चि ते ज्ञाने दं विदो नंतर्पदशामुपातेश्चि ते ज्ञाने दं विदो नंतर्पदशामुपातेश्चि ते ज्ञाने दं विदो नंतर्पदशामुपातेश्चि ते
 मिनिनानंदं विषयसु प्रानेन नापि स्वरूपानंदस्य मचलेशिलादिव जशवस्य म एतेषां उक्तानामानंदनिगानं
 दचराचरसदसतां म संधवस्या रूपं च न किंतु परि शेषाद्मात्ममुखे करस्मिन्मर्थः ज्ञातयोर्विशेषानरमण्या
 हतवासनेत्यादिना नतसतत्तं परमायं तत्त ॥

वा. टी. स्थि.
८२

संसेगात्मानभिज्ञसामनः संगेन कर्तृता तस्या कर्तृत्वमोहमात्रवेधोत्तीमदीयते ननु तत्र विदामपिलौ किके
शास्त्रीये प्रचकर्म कर्तृत्वे दृष्टानेन चावश्यं इहानिह भोक्तृत्वे प्रापयिष्यतीत्यज्ञातको विशेषस्तत्राह एवं स्थि
तेरतिसखरः स्वादि पखरः स्वभोगकले प्रकर्मयोगादि सुसमाध्यासपरिणाम भिका भेदेष्टवान्ज्ञानोत्त
विदोत्तम दृष्टमानेन ननु नानास्वोत्तम ननु स्वात्मानोत्तममेव विशेषतः तत्र भवत्युपपादयित्वा कर्तृत्वरूपे

एवं स्थिते तत्र तदज्ञानोत्तमेन कर्तृत्वे दृष्टानेन स्वादि प्रयोगादि सुसमाध्यासपरिणाम भिका भेदेष्टवान्ज्ञानोत्त
नाम किमच्यते यो संतरस्यत्यामनोवृत्तेर्निष्पद्यते देयता प्रत्येकासनाभिधानस्तत्कर्तृत्वशब्देनोच्य
ते चेष्टावशात्तदकफल भोक्तृत्वे वासनानुरूपेण सन्दते प्ररुषः संशयः प्रकलमनुभवति फलभोक्तृत्वे
नाम कर्तृत्वादिति सिद्धान्तः तथा च ऊर्वतो ऊर्वतो वापि स्वर्गे पि नरके पि वा यादृग्वासनमेतत्स्यान्मने
स्तदनुभूयते १ ॥

विरशति यत्र तदादिना योहीति शारीरक्रियानकर्तृता मबुद्धिपूर्वचेष्टायां करोमीति प्रत्यपादशीनार किंतु मानसी
पूर्वपूर्वकर्तृता वासनारागान्मक मनोवृत्तेरुद्भूता कार्यमिदमिति निष्पद्यते कर्तृत्वे प्रापयिष्यतीत्यज्ञातको विशेषस्तत्राह एवं स्थि
भोक्तृत्वमपि तदधीन चेष्टावशात्तदज्ञानानुरूपकलात्तादृगोचरोद्भूत वासनैवेष्टावशादिति यतो वासनानुरूपे
सन्दते प्ररुषः उक्तेर्धर्मोक्तस्य तद्वदिति स्वर्गे नरके पि वा तदनुभूयते इति मेवं यः १

1757

८२

वा.दी.स्थि.
८

1759

यथा मगाधजलोदरे जलायाजप्रदेशाभावाजलसंदोषासंदलयेत्यर्थः ३ तदित्येवमगत्याः ४ सपवसात्मा मयवत मय
 र्गामानोपि पूर्णमानः ५ विज्ञानमित्यारः मयः अचिदिव ५ उक्तार्थे स्थिरचिते जातोऽनिर्वचनीयसभावतो दर्शयति नचे
 नि सतैव न ह्येवधारणसंज्ञं चैव वा ध्यात्वा च सतैव चैव मिताशयेनाह तस्यातस्य त्वयेति ६ ननु ब्रह्मणो जगद्विचलः
 श्रूयते न प्रत्यक्षितः ७ कस्यैव ब्रह्मेति दर्शयति येनेति येन रूपेण संयोगेण संश्लेषेण चैव नान्येनैव विज्ञानानि
 किमत्र परिशिष्टान्तः ८ इति काठकम् ९ तत्र प्रमाणं प्रमाणानामभिधानादिति भावः १० सुभासुभाः सप्रयः परि
 ननु प्रतीचानां न ह्यस्य कवाक्यमेव मिताशोकानानेव त्वयि विद्यातानां प्रेक्षया शयेनाह नानेकसा

सतो संदोषितसंदोषागाधजलोदरे नयेवेवमसत्सच्चिदेवपरिहृणते ३ यो मयेव निराकारे मिदाद्यात्सदि
 तोयथा लसते न ह्येवमाश्रितने सृष्टि रस्यः ४ यथा मदेव सदात्मा सोमवति मासते तथैव चित्वा चिदात्तः
 सपवासवस्थितः ५ नचेदं स दसने दंतस्य तस्य तया चितः नातिरिक्तातिरिक्ता चकददिप्रहेमता ६ येन श
 रं सं रूपेण ये जानासिराचव सोयमात्मा परं ब्रह्म सर्वमायुर्गोस्थितः ७ नां कत्वा दनीतान सर्वगादमलात्मनः
 द्वितीया कलना नास्तिका चित्तेतराकाचि ८ रामभावनादयस्य भावाभावाः सुभासुभाः सप्रयः परिकल्प
 नेनात्मनो वायवात्मनि १० यस्मादात्मनो यानि रिकेवल नि सिद्धे सति तत्रैका प्रवर्तते यत्र स्वात्मनो यानि रि
 केन किंचिदपि संभवति तत्रात्मा किमिव वाक् क्ति मनस्य रन्यावत किमप्येत ११

दनीतादिति ८ यतोऽयस्य वलनो भावाः सदावाः सप्रयश्च भावनाहासनावशादेव परिकल्पनेनाश्रमाधिकदशा
 मनात्मभनमायायामेव मया वातनरशा मनात्ममात्रादात्मनो ९ मया वात्मनीति यमये पत्तानरमुक्तं तद्युक्तिपयो
 ननाभ्यांगये रूपणदयति स्मादिना पदा मनात्मरूपस्य सिरात्मरूप १० योवास्ते इति पत्तसदा मनात्मना सृष्टिर्ना
 स्तोवेति फलितं रक्ताष्टिकादिसृष्टिः सोकामयत ब्रह्मो प्रजापेयेनादिश्रुतेः नचात्मन मनात्मनीका सिद्धत्वात् न
 चात्मनो मत्प्रसिद्धमस्ति यदि किंचिन्नात्मा संप्रवर्तन नचाप्रवर्तमानः कश्चित्संप्रवर्तमानः किमप्येतथाव

मा
२०
नच किंचिदपि संभवति तत्रात्मा किमिव वाक् क्ति मनस्य रन्यावत किमप्येत ११

समयाः तेने प्रचुरी भूनाथानादिकलशायः २० २८ संवत्सरपुगादिकालात्मना चतस्राः सर्गादिसर्गदानुश्रावकतसाह
नजहातीति २२ नियम्यादिरूपेणापितस्या जगन्मयीदास्यवस्थापकतमाह नियतिरिति स्थेयं चातयेकारित्तमेव धरादासु
दाहमदृशयानि निष्ठतीति धराधर्मिणी सर्वजनाधारसभा २० चतुर्दशलोकवासिता चतुर्दशविधानि भूजानि प्रा
प्तिनः २१ भूतानां धारापरे पराजन्मसमराणां प्रवाहपरंपरा २२ उक्तमेवार्थं प्रयोजयन्मपसेहति प्रापतीति ३ द्योऽर्कोदि
लसणातदेतर्गतप्राप्ति लसणा च यो चात्मा इराकी जनता विहित भावने पर्याप्ततया प्राक्तन संकल्पवासना रागादि

प्राहृदसमयमीहेने नीलाजलदराशयः शरदंचानुधावंतिसमयाः फलप्राशयः २३ हेमंते हि महादिन्यो भवंति क
रुभोदश नवें सुपलनामं बुशिशिरे शीतलानिलाः २८ नजहातिस्वमयीदं कालो पुगनपीमिमा नरं गिता नरगो
द्यलीलपाषाणि सुषयः २९ नियतिः स्थितिमायानि स्थेयं कारिणी निष्ठया प्रलयपीराधराधर्मिणी २० चतु
र्दशविधानीह भूजानि भवनांतरे नानाचारविहाराणि नानादिरचना निच २१ पुनः पुनर्विलीयंते च पुनः पुनः धा
रापरे पराया निविना वारी च बुद्धाः २२ प्रायानियातिपरिनिष्ठितली लया निष्कार्णनपार्जयति धावनिजन्मना
सौः उन्मत्तवद्विहित भावजगदिह रागपाकतो न विवशा जनता वराकी २३ चिदादित्यस्वरूपवर्तानं नाम सर्गः
२४ श्रीवसिष्ठ उवाच इत्ये स्थिरतया काराः संसाराचलयोभितः सभावा इत्युक्तः सर्गः पुनरायोनियांति च १ सतः स
र्वमिदं जानमन्यो न्येहेन तोगते मन्यो न्यमभिनशतस्वनपं विलीयते २०

चतुर्थ

धरा
जयंते x

पावत माहिते हाउ २० १ सरूपविचारवाती नभित्वान्मुग्धा उन्मत्तवत इह लोके जन्मभिरायाति परेलोके पातिप
रितश्च स्यावरादिजगदयस्त्रिस्तिली लया भोगको न केन न शयितानपेहिका मुष्मिकभोगोपायधनधर्मदिल्ल
गात्स्वार्थानपार्जयति जन्मनाशोद्यवतिसेसारे इत्यभमतीत्यर्थः २३ इति श्रीवागोपद्विंशः सर्गः आत्मनोनात्म
भावोयमविद्याकायैभिः बोधादकामानैषम्यात्सरूपावस्थितिस्ततः चित्सरूपस्थितिरेव जगत्स्थितिश्चित्तएव ज
गदूपेणावस्थानादिति वक्तुं प्रागुक्तमनुवदति इत्यमिति १ मन्यो न्येहेन तोगतमिदं जगत्सतः स्वाधिष्ठानचैव न्यादेव जानैस्व

ति

सर्व

千 年 萬 古 一 心

176

गोहप्रतिवेधेति कलनयापरिरामकतया २२ पूर्वशृणादिभावापन्नाविर्मेधाद्यात्मनाविवर्तनरूपतया
हृषषेष्टिति मृदेतर्गतसभावापन्नाचितस्याराशानरूपचयेननम्रलक्ष्मणो २३ मलस्यरसभावापन्नाचफल
भावेपांति तपवरमापलवपालिप्रविष्टारेखासिराः भवापन्नादिसन्निवेशेवर्जंति २४ शक्रबायासनेनैरुवा
पेनसमामिति शेषः नवनां वत्तस्यनननांसेपादयन्ननगराहति २५ तस्याः अतरूपेणापिकार्या नशाहकत्वे
प्रपंचयतिवसेतमिनादिना दैवस्यतेजसोदाहविभजनयत्नापशाक्रमः २६

क्षेत्रं

विद्विचर्तौ पिपरमा जेतुमनिचिदेवेत्याशयेन हृष्टो नावाहनेन भुञ्जैरिति १६ स्वतः सुसुखाण्यवियथासुखं विभ्रमेः
परिस्फुरणमेव सर्वं नृणां नानाशामिनिदृशं यित्तत्तदपयोगिनी देहूपे ग्राह्यतदिति स्वभावेन चिन्ताया
वहारतः सर्वगेन परमाद्यतः प्रकाशे ननाहं नानामीति व्यवहारादप्रकाशेनैव मयेपि १७ सकलनामवि
द्यायां स्वप्रतिबिम्बस्त्वित्याद्याभोगात्स्वविमवेष्टान् मनेतत्तदमपरिस्फुरस्वरूपमज्ञानेवाप्रतिसेधानेन मन्त्रपदं जीव
ताम हृदमस्ति रदं जालीति भावाभावौ रदं यास्यमिदं गान्धिमिनीष्टानिष्टयोर्ग्रहोत्पत्तौ च तेषां पदे स्थाने देहात्मभावे १८

वा.टी.सि.
७६

1763

असमानैव न गच्छति नैव युक्तं प्राप्तिर्नोपपन्नं न गच्छति नैव युक्तं असमानैव न गच्छति नैव युक्तं
 तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं
 वेदविधिस्तर्हि सर्वत्रात्मा कुतः न लक्ष्यते न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं
 ने प्रतिभा प्रतिविंबुत्तं न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं
 अतः तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं
 प्रगेति संवोधनेन गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं

प्रीतिवसिष्ठः यद्येवमेषो न भिद्यता भाविनः यद्येवमेषो न भिद्यता भाविनः यद्येवमेषो न भिद्यता भाविनः
 सौत्पदाकाशो नोपलक्ष्यते न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं
 तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं
 ५ तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं
 वाचिदविनाशान्मातृत्वेनादिकृताभिधा ३ आकाशशब्दभागाच्छब्देन निष्कलरूपिणी सकला कलसे सारस रूपेका
 न्यादर्शनी ८ तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं
 यीष्वादानानातेयेचिदरावे चिन्मात्रातिरेकेणान्यानेव प्रकाशते १०

केचिदेवेषिर्गर्भः ६ तस्याः प्रतिविंबुत्तान्दर्शनकामसंकल्पनामरूपभास्यचनवास्त्वयीमाह सर्वेति किं कृतान्
 हिंतीवाद्यभिधानदाहृतदिति आदिपदाभासग्रहः ७ चिन्मात्राच्छब्दपर्यालोचने आकाशोपि शान्तगतास्तु लो
 १ तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं तत्कामोवसिष्ठसूत्रं न गच्छति नैव युक्तं
 लेतिविद्वदनुभवाभिनयः अमलेतिपादेमायामलरहितरार्थः ८ अतएव नत्रभोतिहृत्वाभावविकारास्त्यति
 रेकेणानसंतीत्याहतरंगेतिशब्दो ९ १०

सुदिताप्रसन्नफलानुवादिनीचित्तवृत्तिसुखलक्षणविनाकाशमंत्ररी ६३ सर्वसंपदोविनयानंदलवान्मोक्षभावेनप्रकाशयती
 तिसर्वसंपत्तिकाशःआत्मानलक्षणो न फलेन सस्यफलपक्षेन सर्वसौख्योचलादीनां भाविसंपदः प्रकाशयतीति तेनेति योज्ये
 सुविचितासमकपरिशोधिना केदारभेदेर्विभक्तच ६४ परमालोकैनात्मप्रकाशो न सर्वचंद्रज्योतिषाच तस्य तेषां नला
 विविधता पश्यन्नाकाशविश्रामोयस्मिन्नित्यर्थः शरत्तत्त्वैस्सह ६५ परिच्छेदापरासाक्षित्वा रिते विवेकजलोपचयात्स्फुरिते ह
 न्मनस्तत्त्वतां सरु निर्गतं रजोभासो हृद्यो बुजकोशो यत्र शरत्तत्त्वैस्सह ६६ नीरजस्य कायेनोद्यद्दहति ६७ अपगतः आक्षेपः

भगमाभाविमत्तासुदिताकाशमंत्ररी शीतलीकृतदिक्काशशरद्व्योमोद्यद्वेदिका ६८ सर्वसंपत्तिकाशो न परमानंद
 दायिना भगोसफलनामेति सुविचिता विवेकभूः ६९ सर्ववदननाभोगोपरमालोकसदृशं मच्छाच्छरीतल
 क्कायेजायते भवनांतरं ६५ विस्तरितं स समतां स्फुरितं सुदिकाहति उपैति ह तस्य स्वच्छं नीरजो बुजकोशकं
 ६६ हृत्पक्षकोशात्मलिनः स्वाहंकारमधुब्रता मधुन दंशनायैव चंचलः कापिगच्छति ६७ भवत्पगतालेपः सर्वगः
 सर्वनायकः निर्वासनः शान्तमनाः स देह नगरे स्वरः ६८ विचारतासमधिगतात्मदीपको मनस्य लेपरिगलि
 तेव धोरथीः विलोकयन्त्यभवनी रसागतो र्गतत्तरो विलसति देहपक्षे ६९ स्थितो उपशमयती नेनामपेचं शिः ३५
 गः श्रीराम उः पद्येदं स्थिते दिग्भ्यो विष्णोर्वाती ते विद्यात्मनि तस्मै कथय हे ब्रह्म सुनन्तो य विबुधव्ये १ ॥

संकोचो यस्य मूर्तेरुत्पत्तेश्च ६९ एवं वासनाक्षयफलामिप्रपंचाने रेवजीवन्मुक्तिस्थितिं दर्शयति विचारतोति मव
 ममसदोषान्धीरायस्य सतेपाविधः सनत्पेषु मत्पुभवेषु नमसच पारलौकिकीः पेहलौकिकी मनीरसाः
 गतीर्विलोकयन् विचारतासमधिगतात्मदीपको भक्ता जीवन्मुक्तो गतज्वरः सन् देहपक्षने स शरीर नगरे विलस
 तिविराजते इत्यर्थः ६९ इति श्रीवा. स्थि. गोपेच शिः सर्गाः ३५ स्वतस्थितास सैकैव चित्तसर्वस्थितो चाते विस्मिता सर्वभा
 वानो स्थितिर्न स्य गिरपि इदानीं मूलप्रकरणाधेन गस्थितिस्वरूपे जितासः श्रीरामः च्छानिययेति ईशोपाख्यानप्रकारे १

सुभसेनानेसमाप्यभासजयधर्मोपवपसलतागारिभिः आसीदृष्टिर्वज्रप्रसृष्टिं रागैरंजकइववर्गो ४२ वैधत्तापेत्तोमोतोविदि
 सुच्यता ४३ ननुकायादिवेधःसमः किंनसादिनिचेनमनोविकारमात्रतामानोरधिकशमादादिवदिताशयेनाहमुहसेनि आद्यचन
 धिक्कार्यधिकारिशरीराभिमानान्कायात्मनाततः सकात्सुदृगाभिमानाच्छास्त्रात्मनावैराग्यात्मनाचनतयात्मवाधाहोपात्मनाच
 मुहसामनसपव अभिजातोपलस्यस्फटिकलोचविष्कृतिर्विधप्रतिभासएवजगत्संसारमर्थः ४४ हैतदृशिनसगाप्यवधप्रान्तिं
 मान्दृशिनसगाप्यसद्योमोक्षप्रान्तिचकरनलामलकवहिविचिद्वीयति पदार्थैर्नैः ४५ लोकद्वयेन ४६ तन्मपत्तेइष्टमृष्टि
 प्रचुरते ४७ इष्टमृष्टेरसन्मपत्तेकृतल्लोकाह आद्येनपोरिति विनाशित्वात् एवमसदित्यज्ञातेमनोयेनतस्यहस्तसंस्थिताकर

मनोनिर्मलतांयातेसुभसेतानवाशिभिः आसीदृष्टिमुपादत्तेरागैरंजकपदोपधा ४२ सर्वमेवममात्मेनिसत्यभावनया
 मानय हेयादेववलेतीतोवेधमोक्षोविमुच्यता ४३ मुहसामनसःकायशास्त्रवैराग्यवृद्धिभिः अभिजातोपलस्येव
 जगतसौवर्चिद्यतिः ४४ पदार्थैर्नैकतामोक्षमनसोर्नैकतानता असतीमान्दृष्टिर्नोविद्वितागविनाशिनी ४५ सचा
 द्याभ्यंतरेनान्कासर्वोइष्टमृष्टोयदा मनलिङ्गमित्तलीनेमंशमेतत्पदेतदा ४६ इष्टमृष्टिःसुहृद्येवसासवश्चनस
 मपी तन्मपत्तेचमनस्यरूपविधिनेतरत् ४७ आद्येनपोर्विनाशित्वात्तन्मपत्तेनदसन्मपत्ते मज्जानमनसस्तेन
 उःविनाहस्तसंस्थिता ४८ आत्मेवेदंजगदिहिविनाभावेनइष्टमृष्टा इष्टमृष्टीरन्यथाप्यभोगमोक्षप्रदायिनी ४९
 तत्तममपत्तेमोक्षरतिनादानादातत्तममेवतरेगोपमित्येकताकिलतत्ता ५० इष्टमृष्ट्यायात्तसदितिहेयोपादे
 मुरुपिपत्त तदभावेनतज्ज्ञानादानेनमवशिष्यते ५१

प्राप्तेवनइष्टमृष्टोपान्तो ५२ तदभावेनवोयेनविनाइष्टमृष्टीः ५३ तदा अन्यथाताइष्टमृष्टोयसनेत भोगप्रहणाम
 नभोगवइष्टमृष्टीसना ५४ प्रयुक्तःखवीजताभावात्तत्तपरोनमोक्षोपयोगाद्यपुरुषार्थपवभोगरतिद्योतनार्थ
 ५५ लोकवदेवशास्त्रैःज्ञानाज्ञतेयोपोनापूर्वइत्याहजलमिति ५६ नानाताकृतोहेयःएकताचकृततापादेयानाहइःख
 मितिहेयोपादेयकपिपत्तनानातेतत्तमसत्त मविद्यमानमितिहेतोर्नैजममरगाद्यापातिअनुसरति अनोहेयेतदभा
 वेनज्ञानाततज्ञानादानेनमपरिच्छिन्नात्मरूपमवशिष्यते अतस्तज्ज्ञपादेयमित्यर्थः ५१ ॥

32

जायते

असंमथसंशितं दुर्जनितं बीजं प्रविष्टिषा कल्कसिक्तं च कइजायते २१ सुभवा सनया चेतोमहत्ता जा
यते महत्तं भवती इमं नो राजं इदं नालमभाङ्गः २२ लइवासनया चेतः लइतामपि येन वा पिशाचविभ्रमात्स
प्रेपिशाचानि शिपयन्ति २३ सरसि स्नाने नैर्मले कालघोषानि नश्यन्ति तथैव सुकारकालघोषे प्रसादो घानि न
स्थिति २४ मनसि स्नाने कालघोषे न इष्टं जायते फलं तथैव सुकारे नैर्मले न इष्टं जायते फलं २५ न न सदा रो न गतिं
लीलो घानि शमन्तमः उद्योगवान् विरतं सरसा स्नानि चोदुपः २६ नेह वै ध्यानमोक्षोस्ति नाचं धोस्ति न वं धना
मिष्यो न्यि तैव माये यमि इजाल लनायथा २७ गंधर्वनगरा काशमृगारसा इवोत्थिता हि चेंद्रविभ्रमाभासा
हेतैकत्वविवर्जिता २८ सर्वे वज्रसमन्तै यमि तोषा परमायंता यदि स्युरतिनिःसारा सै सारो यमसन्मयः २९ नाने तो
हं वराको हमिति उर्निष्ठो दितः मने नो स्मीश्वरो स्मीति निश्चयेन विलीयते ३० सर्वो ह्यस्मिन्निवृत्ते एवो ह मि
ति भावना एतत्तद्वेधने लोके स्वविकल्पापकल्पिते ३१ वं धमो लइशाहीना हि तैकत्वविवर्जिता सर्वे वज्रसमं
यमि तोषा परमायंता ३२ त्रैलोक्याग्राममरागमस्तके सर्वे ह ३३ अमनस्समिदापचैत्र्यपशानि नान्यथा ३४

लीलाः दारिद्र्याद्यप्युतोपि उदागंशो निसर्माधानादिवित्तप्रसादनगतिं २४ अथ चार्त्तवोधवाधिनत्वाद्देवनोयस्य ब्रह्मस्य
पिकालव्यप्रसक्तिरित्यांशयेनाहनेहेति २५ माया मेव विश्विनष्टि गंधर्वेति हैतैकत्वविवर्तिनेत्युक्तवानपि कालहिं परमाद्यता
नामाहमसर्वेवेति २६ अहंमनेतः अपरिक्लिन्नो न मृत एव चराकः सद्गुरुः २७ एष एतद्देहमात्रः २८ ४० नैर्मल्यातिश
येन प्राप्तं सन्निहितं मरणोत्पत्त्याशोयस्य तद्याविधं मृत एवा म न स्त्वमापन्ते मन इह मस्मिन् अधिकारि शरीर एव ब्रह्म

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

प्रयोगोकारानिस्तज्ज्ञानमनोमात्रमिति जगद्व्यंशानिरेवहानिरितिभावः १६ तर्हि न स पुरुष किं स रूपं यदवशोकेयंतदा
हविकल्पेति आत्माप्रतिषेधाननिमित्तनामाविकल्पवासनाएवमस्य रूपमित्यर्थः २० यत्त्वेवेदिये मनस्तेन वधो जीवः कल्प
माहचेमेति मनसिचेत्तस्य विषयस्यो नृपाता वासनात्मना प्रवेशेन कलितेपरिक्लिप्ते चित्तावेति ह्यतीति सस्तदा
वस्तिष्ठतावाप्येनकर्तारिणः स्थितिरिति धाशब्दव्यवहारयोग्यतायुस्मिन्लक्ष्ये विषयमनाविकल्पवासनाकल्पवैयर्थ्ये
नदेवजीवइत्युच्यते इत्यर्थः २१ यतश्चेत्प्रपन्नितेनैव चित्ताभासाद्दृष्टा संज्ञा आत्मा धाभिमानो यस्य तस्याविषये यदतत्तेसरू
पविस्मरणमागतं यजीवरूपे तदेव विकल्पसहस्रैर्नैव यमानतयासारभूतस्यैवत्वभावनायदागच्छद्य मधिकमिति

मनोमात्रं जगच्चक्रं मनः पर्वतमेतलं मनोव्योममनो देवो मनो मित्रं मनो रिपुः २२ विकल्पवासनायासाच्चित्तं
स्यात्मविस्मृतिः मनश्च चेतनेष्वेवात्मनाभवभातिनी २० चेत्यनुपातकलितचित्तावेति ह्यतीति ह्यतीति ह्यतीति ह्यतीति
वाचित्तत्वे जीवउच्यते २२ चेत्यनुपातकलितचित्तावेति ह्यतीति ह्यतीति ह्यतीति ह्यतीति ह्यतीति ह्यतीति ह्यतीति ह्यतीति
सारं प्रकृतं शरीरं न शोणितं जडं सर्वं शरीरादिदेहीत्ववदलेपकः २३ शरीरेकताशः कृते मास्मान् दुःखेरादिकान्
निर्मितेकदलीसंभेनास्यत्यस्यैवाहते २४ मनोजीवो नरे विहितदेवाकारमागतं आत्मनात्मानमाहते सवि
कल्पात्मकलिते २५ सविकल्पान्तरस्तत्प्रसाधैरवयवमलं जौलमात्मनिवेधापकोशकारकमिष्यथा २६
इमे देहधर्मस्य क्तादेशकालांतरे पुनः शरीरत्वमया दत्ते पलवत्वमिवाकुरः २७ पादवासनमेतत्तस्यात्मनस्त
इकप्रजापते जाते सपिनि यच्चित्तं तेन त्वमेति निमित्तं इति २८

सारं भवति तदधर्मो यो यो रगामनस्तथाभेदेन कल्पतरुमर्थः २२ एवं जीवत इपाधी प्रदर्शयति विविक्तं शुद्धात्म
स्वरूपं दर्शयति नेतृत्वं नैव सारिप्रकृतं जीवस्य भावो वस्तुनो न भवतीत्यर्थः २३ कर्तृत्वमेव स्रष्टव्यति शरीरेति क
ते किने पलवात्मनवप्रसूतितकसंघातान् २४ २४ विकल्पान्विकल्पवासनाः प्रसाधैरुद्भाष्य नरो जीवः २६ नदेस
त्मकत्वाभावे पुक्तिमाह इमेति शरीरत्वे देहोत्तरभावे शरीरस्य वासनामयत्वे पुक्तिमाह पादइति चित्तं यजाने सत्त्वं
पिनि सत्तेन देवभूतानि ह्यतीत्यन्यः २८

५४

श्री. ३६

1769

समंगो गुर्वारिसमात्मः १२ १३ कोतकं विचि विषयदो नोत्ते १४ कामो बीजावस्थापेना प्रहसन्मत्वावस्थाईहा प्रहस्यव
 येतिभेदान्नपोनरुत्तमं यं चिभिरां गैर्वर्जितेभवतीति सर्वज्ञानकथने १५ एवेभलं मनः किं करोति तसह संदेहेति कयात्मा
 कीदृशो वाकैः साधनैर्वा लभः कर्मभिर्ज्ञानेन वा कीदृशं वा ताने साधनानि च तस्य कानि सुज्ञाना यदि भिरन्यथान्यथानिरूप
 तादिगादिव विषयं एव प्रवृत्तास्तता ३ पुत्रा यस्तथा विधेयैः शाखाया येन नाम नोरपारं भैः सहितं न स्यात्ततया
 पेदागः पेतरं स्पृशत रचनं सहितं आत्मानं स्वमनः स्वरूपं नाशयित्वा तस्यैव प्रयोगः प्रयोगात्मा तस्यैव धिने अर्थे जीवन्मु
 क्तलतागोपरमे पुत्रार्थे साधनार्थः १६ मनः केन क्रमेण सात्मानं नाशयति तमाह आत्मेति प्रथमे आत्मनः स्वस्य
 पीवरतापुष्टिस्तदेतन्न रिमिश्रं साध्यादिविकल्पानुक्तिकथं एव विकल्पोपलब्धत्वादनरवविग्रहेष्वपि प्रभु

फलिते शीतलच्छाये समंगसं कलडुमे स्ववत्तानेदसरसे समुपि सरलडुमे १२ यतो भवति निहं हेनि प्रमेति
 रूपद्वे प्रशान्तचापलानर्थ शोकमोहभयाभये १३ लीलाशास्त्रार्थसंदेहे विगता शोकौतकं निरस्तकल्पना
 जालं मोहसक्तमलेपकं १४ निरीहेति रूपाकोशं निरपेक्षे निराधिकं संशान्त शोकनीहारममक्तं यं चिर्वर्जि
 ते १५ संदेहो यस्य तेसां सत्त्वादारपेनरं नाशयित्वा स्वमात्मानं साधयत्यर्थं मेधुरं १६ आत्मपीवरताहेतु
 विकल्पाप्यपमुक्तं संस्पृष्टपभुतामे पुनहातिरगावतन्ते १७ मनसो भुदयो नाशो मनो नाशो महो
 दयः तमनो नाशमभ्यो निमनोः तस्य विवर्द्धते २८

तां समर्थतां संस्पृष्टविचिंत्येनार्थः ततः तन्नेदेहाकारं स्वीयेकलितरूपेण च तजहाति यावदेव देहाहेभावेन वासि
 ते मनोदेहाकारं भवति नावदेव देहावच्छलप्रतिफलविषये प्रशगहेवादिप्रभवैर्विकल्पसहसैर्वर्द्धते तस्मिन् लीलोलीयत
 रतिभावः १७ ननु स्वनाशस्याभुदयत्वाभावात्प्रशान्तनर्थरूपत्वात्तत्र मनः कथं प्रवर्तते नीलशरमनसरति मयेभावः नहि मनः
 स्वाने योगाभुदयमिच्छति किं तात्पर्यं तत्तात् आत्मभनस्य च मनोभावो नर्चस्वनाशस्तु सर्वा नर्च प्रहारा रूपत्वा निरति
 शयानेदस्वरूपपरिशेषाचाभुदयपवेति प्रयोगात्तस्य स्वरूपलाभासहोदयने निर्विवादमेवेत्याशयेनाह मनो नाश इति त
 हिंदेहाहेकारणागमात्रेकार्यं किं ब्रह्मात्मतात्तानेन नत्राह तमन इति तस्य ब्रह्मात्मैक्यस्य अतस्येति यत्तान रूपे मलेन

किं न मनोभयः प्रयोगस्त्वेति तत्रः १८

मनोनिग्रहोपायेषु भोगेच्छाभोगोपायश्च साहचर्यमिति ३३ नस्मिन्मन्त्रविषये प्रहोषदोषादीनां ही भन्त उपपद्यमाना येन ह किं
 ममेरिति ४ नञाविचार्य सहसा विषयमागच्छः तदवविचार्य गुरुशब्दोक्तकर्मणा मागत्वा पातकदुःखोपदकै मदास
 त्वदस्याह विषमा इति विषयमागन् भोगात्मागाः विषमाः विना विचारमिति शेषः पुनः पुनर्विचार्य सहना भासा उपरिष्ठा
 नक्रमेण भोगवासनाः परिष्कृत्य तेन मानास्तु परिष्कारेण वाच्यं अर्थः ५ भोगप्रतापसती उकारा निल्लज्जाहोषा निति
 होषानगागाहीन प्रसवनि पुनः पुनर्विषयमागच्छोक्तोपादयति कीर्णाति कंदक दुमवीज नियमो ६ मूलोपायमनिरस प्रवासना
 जाला मत्त एवाह रागहे वाच्यं एव प्रसरं चोक्तं न हर्षि भासती साधनेः सममेतीत्यर्थः ७ शुभा मतिः प्रसती मुविद्यमा

श्रुपनो ज्ञान सर्वस्व मन्त्रा चैवावधार्यतां भोगेच्छा मातृको वेधस्तन्मागो मोक्ष उच्यते ३ किमनैः शास्त्रसंदर्भैः किं
 यममिदमेव त पद्यस्या हि हत सर्वे दृष्टानां विषय इति ४ विषमा विषयमागच्छः प्रविचार्य पुनः पुनः उपरिष्ठात्
 रिमन्य मेव मानाः सत्तावहाः ५ होषान् प्रसवनि स्ता मन्त्रा सना वलिता मतिः कीर्णा कंदक वीजाभः कंदक प्रसरेव
 या ६ मूलप्रवासना जाला मतिः प्रसरवर्जिता अहृष्टरागहे वाचा शममेति शनैः परं ७ शुभा शुभा मत्त स मत्तने स
 मत्तान्मदा फलदाने कुरात्काले प्रहृष्टी जवती वभः ८ शुभा भावात् स मन्त्रा मत्तने मनसि स्थिते शनैः शनैः
 प्रशान्ते च मिथ्या ज्ञान यनां बुद्धे ९ बुद्धिं याते च सौ जने पते सुकृद्दोषे विवेके प्रहृष्टे पुणो न भसी चार्कने जति १०
 यता वं न विहृदा यो मन्त्रा या विवकी चके स्थिता वं नः कृता र्था यो मन्त्रा विवनि शाकरे ११

नाम्ना निर्दुःखे देवा लपा विधाना मन्त्रा न शो नि संयादिस दृष्टा युक्तान् शुभाने च ज्ञान समाधि विमो निल्लज्जा कोत्त
 फलदाने कुरात्काले पद्य १२ दिमोष्ट वीजवती भरि मयेः १ दयाहा सिण्णत्त मादि शुभा भावा मन्त्रा मधि पर्ये नानि मनो विमो
 नि साधनानि क्रमेणाह भुंक्ते तादिना सर्वे वा भावल्लता स मन्त्रा नानो मनो भवनि निर्दुःख मिमन्त्रा नपः १३ उपेवेद १४ यतो रं दिपति
 प्रहृष्टे की चके वेतो कं री इजी मत्त वराह शंख मन्त्रा हि युक्त मन्त्रेण ज्ञानि युक्ता फला निप्रथिना निल्लो के ते पां तु युक्त
 इवमेव भूति मन्त्रा मन्त्रा करे प्रवेगा नाम पिर त्र शास्त्रे परिगणितत्वात् येन हं दिमन सि स्थितो यात्मा सौ च ता भेन कृता र्था

श्रुती x

यो ११

वा. हो. स्थि.

७५

कः किं भवयति निविपरीतैवेधः केन धारयति वेधः भावनेति तस्मात्कारनिवेधः ३ वासनाचितमिति शब्दोपपि राहोः शिद्वतिव
हे कल्पिक भेदकलनात्तन्मात्रानौ ११ विमुक्तं जीवन्मुक्तं विदेहकैवल्ये चित्तस्याभावात् मिथ्यापत्तोच्चा लवेनाल्लव ३३ देहा
त्मानवत्तानंदेहात्मज्ञानवायकं आत्मवभवेद्यस्य कनेच्छनपि सचनेति न्यायादामयालकददेहात्मभावनयाय
धानेपांचेतः परिणामेन ब्रह्मात्मभावयाभीमभासदृश्यायस्तवाचलोस्तिमर्थः ३४ स्वात्तार्थसादरप्रहरासिद्धये
पितप्रसादलुप्तं शयनः सहातिशयाननेवार्थस्विरयन्प्रदिशति दामेत्तादिना ३५ इति उक्तप्रकारेण भीम

आत्मेवेत्तजगत्सर्वं वाच्यं यवयत्तकथा भावनाजामनास्तेष्वनंदे तत्सम्यगीहापो ३ वासनाचित्तनामानौ
शब्दाचर्यसमन्वितौ सम्यावलोकनाद्यविलीनौ तत्परं पदे ३१ वासनावलिते चित्तमिदं स्थितिमुपागते
नदेवतद्विनिर्मुक्तं विमुक्तमिति कथ्यते ३२ ज्ञानाद्यदृष्टाकारैस्तेन स्थितिमुपागते नदेवामुशमनेयेमिथा
यत्तद्वोमितः ३३ दामयालकदाकारैस्तेन परिणामेपथी भीमभासदृश्यायोरासवास्तवस्तव ३४ दाम
यालकदृश्यायोमानेभवतरासव एतदामपराशोक्तं पित्राकमलनेनमे ३५ भवनेयन्मयापेक्तं शिष्याया
मंतधीमने दामयालकदृश्यायस्तस्मान्मानेस्तरासव ३६ भीमभासदृश्यायोनिजमस्तुतवानश्च अविस्तस
त्वः त्वसंकटेयं भवपदवी भवतापनोपयाना आवहरणावतोविभूतिपातौ सततमसक्तनयैव नश्यतीति ३७
इत्यार्षोचिते महाराजायतो वासिष्ठे ब्रह्मदर्शने मोक्षोपायेषु स्थिति- प्रकरणौ दामयालकदोषारखानेसमासे
३४ श्रीवसिष्ठः जयंतिते महाराजासाधवो ये विनिर्जिते यविद्यामेदुरोह्यासैस्समनो विषयोन्मते १
संसारस्यासृजः त्वस्य सर्वोपइव हायिनः उपापपवपवास्तिमनसः स्वस्य निग्रहः २

भासदृश्यायेन वाच्यं वहरणाचनस्तव सर्वं वाच्यं वहरविषये सक्तनयैव विभूतेस्त्वोपपरिपाकलक्षणास्यैष्वयं स्प
यातोप्राप्तौ सत्यां अविस्तसत्त्वः त्वसंकटाभवे पुनरपरे परासत्तापनाय विविधतापभोगापोपयाना भवपदवीमूलो
क्तेन नश्यति नामयेमर्थः ३७ इति श्रीवा-स्थि-चतुर्विंशः सर्गः ३४ इह चित्तशमोपायो भोगेच्छायागउचाने स
संगमविवेकात्मवोथरूढसमाधिपुक् तत्र मनो निग्रह एव मुख्योपायः मनोतदर्थो रमाशयेन नमेव प्रयत्ने प्रशंसति हाभा ३५

1771

७५

सराणां मनीषिणी सेना २० भुजंगैर्विदेवैर्बलाजयभोगावाभिहतोभीनामिमया अष्टविशेषतो नावकोभती २१ लीरोदस्य
 ऊहरेभ्यो नहीयेतावतपावच्छंवरसायुः सपलावत नमस्तुतारस्य निवासो वधस्तदर्थं २२ कल्पोत्पत्तयकास्तेपिसमुद्गीन
 ऊलाचलेपुहे २३ शशाङ्गमनरनिपावत वैसावीपुत्रीयतः येयेहनाम्न ऊपरेण देव्यास्तैलोक्यनायेन जनार्दनैत तेनेग
 ताविसुपुनरेहकोपोपिदेवसावरेणालम्पशतिरास्त्रादिमर्थः २४ शमैविदेहकैवल्यं २५ तेषामपिशोचरवत्सकौदेशो
 नरगतिप्रतिषेधति तेहीनि वासनादिगति कारणां तदेव सकः सहकर्मसौतिलिंगं नोयत्र निषक्तमस्येति श्रुतेः निर्वासन

किं नी

साधरानो देवेंती रोसां वशापिनं जगाम शरणां शौलेवानार्ते वादमालिका २० हरिराप्तासयामास नोभीतो देव
 वाहिनी २१ जंगमाभिच नामेकारमतीमिव नायकः २२ गृध्रलीरोद ऊहरेतावत्सास्रवाहिनी उवासपावद्रगवो
 स्तनिरासायं मुद्ययौ २३ वभवदरुणां पुहे शौरिचंदयोस्तवः मकालसूचकल्यां तैसमुद्गीन ऊलाचले २४ शशाङ्ग
 समरेतस्मिन्नेयः स वलवाहनः नावायणह नोयानः शंखरो वैसावीपुत्रीय २५ भीमभासरहास्तेतनमिन्नविष
 ममेगरे विसुनेवशमैनीताः पवनेनैवदीपिकाः २५ तेहिनिर्वासनाप्यवदाशोतिमुपागताः नमदैषोगति
 तांतादीपानामिवशाम्पतां तस्माद्वासनवाचहे सक्तं निर्वासनं मनः रामनिर्वासनीभावमाहस्वविवेकतः
 २० सम्मालोकनान्मयाहासनाप्रविलीयते वासनाविलेयेचेतसाममायानिदीपवत् २८ नमस्तोकि
 विदेवेहसद्भावोभावयत्तलनास्तेवभावनातस्मादिनैसम्पगीता २९

वस्तानेवोगमभेः पदेवगर्भेनैतातेत्यर्थः २६ उक्तोक्तयोः प्रकृतयोः नपन्कपसंदरतिनस्मादिति ग्राह्यसमानय
 वशोमपादयेनिपादेत्तम तदाहरगोकउपायस्तमाहसम्पगिति सतायधाम नाधोगोचरसम्पगालोकनाइत
 ननसात्ताकारवाचुरविचारप्रणिधानजनितसात्ताकारादिन्यर्थः चेतोमनः शमैनाशो २८ सम्मालोकनप्रकार
 भिरानीदृशयतिनसत्तमिति मलेपरीः सद्भावः परमार्थसत्ता शिदात्मायदिहृदयेभावयतिनत्किंचिदपिनसत्तेन
 स्मात्तस्यदृश्यभावनादर्शनमपि दृश्यविशेषिताकाराणां स्तेवशनिपत्तत्प्रकाशचिन्मात्रपरिशेषदर्शनमेवसम्पगीतमामि

५५

तानप्राप्त्याप्तानसर्वविशेषकानपरिकरोमीमनयः ५ ६ वरप्राप्तिविद्यावलवशीकृताविद्यालक्षणायामपय ७ एकवि
 तानेनसर्वविशानामसर्वज्ञाः वेद्यान्मनस्येवसादेवकीनरागादिविशेषणाः ८ ९ भवनमर्थभवनं हेतितदितरूपमान
 पक्षेस्वार्थगर्भोचक्रादिः १० ११ वेद्योभेदचक्रादिवचनद्वयमिष्टोभिविद्यागद्वयचक्रद्वयमाह मसदिति शरीरेवि
 बुधाम्भसतनपेहकमनपुसकेनैकवद्यासांमनरसानितेकशेषैकवद्यावः १२ १३ १४ हतामन्येयैस्त्वयाविधेरपिहे

इहानेसंज्ञायांनानायावयोदितान तानप्राप्त्याप्तानसर्वविशेषकानपरिकरोमीमनयः ५ नतस्तत्परितानानि
 प्याभावनेत्येताः नाहं प्रप्राप्त्येतिविशेषेतिचतान्तराव ६ इतिसेविचिदेतेइसाइशान्यनवाप्रिया माय
 योत्पादयामासबुद्धानीचचारिणिः ७ सर्वज्ञावेद्यवेत्तागोवीनरागागतेनसः यथाप्रभेककर्तारोभावितामानुउ
 नमाः ८ भीमोभासाइदरतिभामभिःपरितोछिताः जगत्तयाविद्यायेवंपरणतःपुत्रनाशपाः ९ तैदेसाभवनंप्रा
 यकादयामासरेवरे गर्जनोहेतितदितःप्राप्त्येषययोधरा १० मयुधेनसमंदेवैरपिवर्धगगानवह्नविशे
 कवशतोमपुनीरेकसंकदाचन ११ नेषांयवज्जदेमंनममेदमितिवायना तावत्कोपमहंवेतिविचारया
 तसत्ताम १२ मयुचक्ररीरविबुधाःकोसावहमितिस्थितिः विचारदित्यमेतेषांमोदगुर्नभयादयः १३ मस
 च्छरीरंनालीदंविचुदेवात्मनिस्थिता ग्रहंनान्नचान्मोक्षिनिष्ठितेवासरायपुः १४ नतस्तेनिरहंकारेन
 तमरगानिर्भयः प्राप्तायेकारिभिर्धोरेवर्तमानानुसारिभिः १५ मसकचुद्धिभिर्निर्गहतामौरणहंरभिः
 वासनाजालनिसंकेःकनकार्यस्कर्मभिः १६ प्रभोःकार्यमिदंकार्यमितिसेगरनमयैः चीनरागोगतदेवैःसर्व
 दासमदृष्टिभिः १७ सादेवीदानवैःसेनाभीमभासइहादिभिः हताभक्तइतास्तुष्टास्त्वान्प्रीतिभोक्तभिः
 १८ भीमभासइहसमाजानागोवागावाहिनी परिज्झाववेगेनगोवेवह्निमवचुता १९

रत्नाभिमानाभावादहेरभिः १६ नहितेषांऊतसंगरेप्रवृत्तिलुत्राहप्रभोरिति प्रभोःशंवरस्याइशाइदंकार्येनसा
 हतादित्यर्थः मयवासेवकीभतेःसदसहाप्रभोःकार्यमवश्यंकार्यमितिनिश्चयितिरितिहेतोः संगरनमयैर्नतफ
 लाभिलाषयेत्यर्थः १७ भक्तानवेनवशीकृत्यसेवादिनोपभुक्तेत्यर्थः १८ १९ ॥

प्रतिपन्नविद्याः प्रतिविद्याः विषयसंस्तुतिरित्याचर ६८ प्रतिवेधनिरासात्तु गोननमिव भवतेति शेषः मनसः श्रेयकारे श्रेयकार
 वदप्रहाराण्यघातानि मित्रे हेकारे लीलो सत्यन्यत्ति प्रतिवेधकं प्रवर्तने येन श्रेयः प्रातिविद्यातस्या तन किं चिदिदमर्थः ६९
 पौरुषेणापैर्येण प्रवृत्तादिप्रयत्नास्य द्येयास्या जगत्प्राप्त्या एवे प्राप्तिस्तु रोजपकारो मुद्रात्मने विदेनी ता प्रापय्य क्रमे
 ण सममभिमिकास्थितिं प्राणमहानपरि किन्नात्मा सवै सगुरं पदे विदेहकै वल्ये उपैति प्राप्नोतीत्यर्थः ७१ इति श्रीवासिष्ठ
 नाम धर्मप्रकाशे स्थितो वयस्त्रिंशः सर्गः भीमभास इहैः कृतैर्देवैरभाषितो हरिः शंकरो ज्ञानात्रने च मुक्ता विवासानाः ता

मेशो माहे कृतैर्जतो भोगा रोगा महामते न स हने सत्तस्य यथा प्रतिविद्यारसाः १८ भोगे सुखदमानेषु प्रेमः श्रेयः
 प्रोगते लीलो धकारे किं नाम मजसो न्यस्यवर्तते ६९ माहे कागन संधानवर्जना देवराक्षव पौरुषेणाप्रयत्नाच्च लीपे
 ने भवसागरः ७० नाहे नते नम किं चिदपीति मत्ता सर्वे च मे स कलमपाहमेव चेति लज्जा स्य दमनसि से विदमेव मी
 मां नो वा स्थितिं परमुपैति पदं महात्मा ७१ समव्यालु कदोषात्वा नैः हेकार विचारः सर्ग १२ श्रीवसिष्ठ उ
 च्यते प्रसावद्यामिदमादिप्रमतेष्वयं यद्वज्रं शंवर सो वगरे नग सन्निभे १ तथा गगनविभृष्टे समस्तैश्च
 स्तसंस्थितौ विनष्टे शंवरानी के शरदी वाद्य मेहले २ देव निर्जित सैम्यो सौ नीला कतिपयाः समाः पुनर्देव
 वधो यत्कृत्स्नितया मासदानवः ३ दामादयस्तुरविता ये मन्मा मां तयाः सौख्यात्तौ र्वा विना युद्धे मिथैव जुर
 हे कृतिः ४ न ४

न विवेकपौरभा विषयसंस्तुतिरित्याचर म विनिर्वासनत्वे जुरभासेन विहृत्य ते तपोर्दाहो ततस्य ह न देवा म्ना भस्पाई शते
 आत्मशेषो भवतीति प्रकृतदिशान देवैरपि पुनर्वधः कर्तेशक्यत इत्यर्थे भीमभास इहैः कृतैर्देवैरभाषितो हरिः शंकरो
 मपक्रमते मत्रेत्पुहिना मत्रभावा दहे कृतिं त्यक्ते तादिवर्णिनेर्षे नगसन्निभे संपदामेकसदशे १ तथा व
 र्णिनप्रकारेणागगनादिभृष्टेष्वयः पतिने सति धस्तसंस्थितौ भिन्नमर्षादे २ मादौ दानवः शंवरः ३ चिंता
 प्रकारमेवाह दामादय इत्यादिना ४

वा.सि.स्थि.
२३

1775

कनतर्हि न स्यात्तेन मंचनेन दाहशिवेति शिष्टेऽर्थोक्तो यो मुमुक्षुः कारयेत्तदा न दोषा न मत्ता प्रयुक्तयागदी न च यति सर्वतश्चिन्तनीति दोषव
 ७: सन् मस्मिन् सर्वभावादेकारेणिलोकप्रसिद्धेदात्मभावादेकारवत्तरनिरूपयतीति निरूपणाः इटी भूतः सन् भगवान्निस्सर्गाभर्षस्वरोवा
 स्वमेव भावनयासंपन्नो देहादेकारमुक्तो यतीत्यर्थः ५७ अथमेव प्रकारो मेवोक्तमनिरूपयतीति निरूपणाः इटी भूतः सन् भगवान्निस्सर्गाभर्षस्वरोवा
 रश्चलौविकौ निरुदतमेव भावादेकारो प्रथममेवोक्तमनिरूपयतीति निरूपणाः इटी भूतः सन् भगवान्निस्सर्गाभर्षस्वरोवा
 तमिराद्यः ५८ उक्तमेव भावादेकारो प्रथममेवोक्तमनिरूपयतीति निरूपणाः इटी भूतः सन् भगवान्निस्सर्गाभर्षस्वरोवा

शिवादेकारवान्तेन भगवान्निस्सर्गाभर्षस्वरोवा लोकादेकारवदोषवत्परस्मिन्निरूपणाः ५७ न देहोस्मीति निर्णीयवर्जने महतो म
 ने प्रथमेदावदेकारवोक्तो लौकिको ५८ प्रथमेदावदेकारवोक्तो लौकिको ५८ प्रथमेदावदेकारवोक्तो लौकिको ५८ प्रथमेदावदेकारवोक्तो लौकिको
 कीदृशः तदायिनी ५९ अथवा इह देहकालादामया लकटाः किल नो वशं समनुप्राप्तं कथं सपित्वेदा ६० श्रीराम उ. त
 तीयां लौकिकीमेतां तस्माच्चिदादेहकालात् किं भावः पुरुषो ब्रह्म प्रपन्नो यत्तन्मोहिने ६१ श्रीवसिष्ठ उ. पश्चात्तावत्पारि
 त्त्याज्यात्तत्तेनाजः तदायिनी यथायथा प्रमोहितो नरमेति न जाना ६२ अदेकारदृशा चेते सर्वोक्ते भावयन्मदिति
 ह्युपैति परमं तत्पुरुषो न च ६३ अथानेग्रयि संतान्यसर्वोदेहकालात् किं निर्जितः संतिष्ठते तच्छास्त्रैः पदमेवाधि
 रोहति ६४ सर्वदा सर्वपत्नेन लौकिकी इह देहकालात् किं निर्जितः परमानंदवोपायवर्जनीयानयाधिया ६५ शरीरास्याम
 यापुण्ड्रदेहकालवर्जने अतएव परमं प्रपन्नदेवपरंपदे ६६ भवादेहकालात् किं निर्जितः स्यात्तामेतां हि लौकिकीं नि
 सुवहरन्वापिन नरः प्रपन्नमथः ६७

राम उ. तीये प्रपन्नमथा रतीयादेकारानि सन्निपलप्रपन्नमथा पर्ववसनमथा वसनमथा पुण्ड्रस्थितिप्रकारभेदस्य च्छतिर
 तीयमिति केभावाः स्थितिप्रकारा यस्य स किं भावः ६१ यथायथा सर्वोदेहावेन मुमुक्षुः भावेन प्रपन्नमथा वसनमथा पुण्ड्रस्थितिप्रकारभेदस्य च्छतिर
 भूमिकाभेदे प्रपन्नमथा वसनमथा पुण्ड्रस्थितिप्रकारभेदस्य च्छतिर ६२ न देवप्रपन्नमथा वसनमथा पुण्ड्रस्थितिप्रकारभेदस्य च्छतिर
 कारेणादिना सर्वोदेहावेन ६३ ६४ शतकृतोपि पञ्चान्यमिति न्यायात् न देहस्य भावनायागगुणानकीर्णं सदा
 चरकतंदरीयति सर्वदेहादिना ६५ शरीरास्यामपः प्रपन्नमथा वसनमथा पुण्ड्रस्थितिप्रकारभेदस्य च्छतिर ६६ भावने भावो विचारस्त

न ६

शू

या

७
८
९

नदनकेदेमनयमाह ग्रहभावरुनि मत्तयात्मनोत्तानकद्वारमेतरेणानुकेयसभावनो ३० ज्ञानमात्रोच्छेयनादिनि
निःसागश्रुतेरग्राहकरापातेनिकरवावकाका नामापातद्वयमननेनापिचिह्नं देतिविशीर्षेनेइतिकरवातविस्ते
राः विचार्यः विमश्रुत्वाकः स्वः विमोहनसद्योयस्यतयाविषयकशास्त्रसीपलादिवतनरेगासोवमारमायाः पंत
यस्यद्वयापातभंगराः फलावृत्तयः ३६ वस्तुनस्त्वहेभाववर्जितपचात्मायात्मनः परिरोधायामहेभावतयास्यमेवमे
सारवकेवरनेभमगापि ३७ विमोहनसद्योयस्यतयाविषयकशास्त्रसीपलादिवतनरेगासोवमारमायाः पंत
यस्यद्वयापातभंगराः फलावृत्तयः ३६ वस्तुनस्त्वहेभाववर्जितपचात्मायात्मनः परिरोधायामहेभावतयास्यमेवमे

ग्रहभावोक्तो नमस्तस्मात्तानात्मनो ममेदमिति विस्तीर्णोत्तानकद्वारमेतरेणानुकेयसभावनो ३० ज्ञानमात्रोच्छेयनादिनि
भोग्योपासनादयः विचार्यः स्वः विमोहनसद्योयस्यतयाविषयकशास्त्रसीपलादिवतनरेगासोवमारमायाः पंत
वहनमात्मनः परिरोधायामहेभावतयास्यमेवमे ३७ विमोहनसद्योयस्यतयाविषयकशास्त्रसीपलादिवतनरेगासोवमारमायाः पंत
काः ४० ग्रहकारपिशाचैर्नगरहोमोयोनायमः नशास्त्रागिनसंज्ञास्यतस्मात्तयास्यमेवमे ४१ श्रीरामउ. केनापा
येनभगवच्चहेकारो नवर्हने ननेकययमेवमन्त्रोसारभयशोभये ४२ श्रीविष्णु. चिन्मात्रद्वयं ताका रे
मलेस्वात्मनिस्थिने इतिभावानुसंधानादहेकारो नवर्हने ४३ विमोहनसद्योयस्यतयाविषयकशास्त्रसीपलादिवतनरेगासोवमारमायाः पंत
संतरानुसंधानादहेकारो नवर्हने ४४ नाहमात्मनि कोपस्यद्वयमिदं विमोहनसद्योयस्यतयाविषयकशास्त्रसीपलादिवतनरेगासोवमारमायाः पंत
रः प्रवर्हने ४५ ग्रहेहिजगदित्येतरेपादेयदृशोः तने समतायो प्रसन्नायो नाहेभावः प्रवर्हने ४६ ग्रहेचिजगदि
येतरेपादेयदृशोः तये समतायो प्रसन्नायो नाहेभावः प्रवर्हने ४७

भावस्थानिहतेः सिद्धये प्रभवति शेषः ४१ तं उपाये ४२ इति उक्त प्रकारस्य भावस्थानस्य भावस्थानुसंधानात्तयास्य
रगात्मात्मनिचिन्मात्रद्वयं ताका रे निर्मलेस्थिने सति ग्रहेकारो नवर्हने ४३ तैत्तिरीययोगोऽयमहेवाभ्योक्तिं चिन्मात्र
नमिमेतमेवमनुसंधानात् ४४ यस्यपुंसः आत्मनि नाहे ग्रहेकारो नास्ति दृशमिदं नोत्तानकद्वारमेतरेणानुकेयसभावनो ३० ज्ञानमात्रोच्छेयनादिनि
नरमिति चिह्नं गदिनि हेपादेयवत्तारनिमित्तयोर्हशोः तये सति समतायो प्रसन्नायो नाहेभावः प्रवर्हने ४६ ग्रहेचिजगदि
चित्दर्शनेनादृशमिति विप्रदीपयते न जापी हेदेये शत्रुभूतमिदमादेये मित्रभूतमिति दृशोः तये समतायो प्रसन्नायो नाहेभावः प्रवर्हने ४७

३
४
५
६
७

नस्मान्नह मरुमर्चयति २४ नन्वहमर्चोः हेकारस्य कथं परिज्ञातो विपरमात्मा चरेत्सि तत्राह मरुमर्चयति यावन्मन्त्रो न परि
 ज्ञातस्मावदेवा हेकारस्यः परिज्ञातेन नन्वहमर्चः २५ यदि परिज्ञातो वा यो न तर्हि किं शिष्यते तदाह मरुमर्चमेवेति नन्विव
 भविष्यते परिशिष्याते विचारतः को यमर्हं पदार्थः सादिति प्रमाणापूर्वक विचारमज्ञानात् २६ अपिशाचे पिशाचयोः
 ममलपिशाचो ह बुद्धीनां बाधने आध्यात्मिकस्यानां ईदृशानां प्रवृत्तबुद्धीनां हि मूलोत्पत्तिशोना ये पिशाच इत्यपि
 हेपि विचारणां संप्रपञ्चवभवति नन्वाध्यात्मिकमर्चः २७ यथात्वात्मानो मोहो बोधो नो रीधीतद्वयो दाना मभिमानो धित्तिरोधी

मरुमर्चो परिज्ञातः परमार्थो वरे मलम् परिज्ञातो ह मर्चस्त परमात्मा चरेत् भवेत् २४ महंभावः परिज्ञातो नाहं भा
 वो भवत्यस्य एकतामं बुने वा बुधाति चिन्मसात्मना २५ मरुमादिजगदृष्टं किल नास्ते वचस्ततः मरुमर्चमेव न
 नस्माच्छिष्याने हे विचारतः २६ बाधने चामलपिशाचमपिशाचे पिशाचयोः शिष्यतो नावदाध्यात्मिकः करणानां विवा
 रणा २७ विज्ञोत्पायावदेवांतरहेकारयनाहना विकाशयति ने तावत्परमाधीकमहती प्रमाजिते ह मिति
 सिनदे साधे संप्रविना नरकसर्गमोत्तारिस्त्रायाः कल्पने वका २८ यदि जगदहं भावो वा रिहः २९ परिज्ञ
 भते तावद्विकाशमायानि रसाज्जटनमंजरी ३० आकस्य चेतनो निजमर्चो नानुदं स्थितियानि न प्रकाशः क
 दाचन ३१ मसन्नयमहेकारः संप्रविष्ठापकल्पितः उः एवायेकन ह वा यथा संप्रविष्ठापकल्पित ३२ मर्चैव कल्पि
 तो मोहमहेभावः प्रपच्छति मनेन संसारकरं दामादि धिचर्मनौ ३३ मर्चो ह मिति कल्पान्मोहो दमतरतमः
 घनयं भते संसारे न भते न भक्ति ज्ञानि ३४ यत्किं विदिदमप्यातिमातुः स्वमलं भवेत् तदहंकारचक्रस्य प्रविकारो वि
 जंभते ३५ मर्चैकारो ज्ञानि त्वाहृदये नावरोपितः मरुमर्चास्वच्छे दंतस्य संसृतिनाशने ३६

माशयेनाह विज्ञोत्पाये नन्वहमभिमानायाये भयरागममुत्ताहे त कहे पशगगोचरनरकसर्गमोत्तारस्याप्येतीत्या
 ह प्रमाजिते इति ३० ३१ ३२ मोहभ्रमे इर्मनो मभिमानहविलोतः करयो ३३ लुप्राणये देहो दमिति भ्रमः सर्वान
 धनिमित्तमित्याह मयामिति ३४ प्रविकारः मायाः परिणामस्तदये तापरिणा मां तराया म ३५ येन महेकार
 लतागो इहं तां करु हृदये न विचारपरि हनमनसैव हलेन कष्टः कर्षणो नमूलशोधिलपादितः सन मवरोपितः
 उत्वापतिरस्तः तस्यार्थो दान्मदेवे संसृतिनाशने ज्ञानसमो मरुमर्चास्वच्छे फलतीति शेषः ३६ ॥

स्मिते
 नो अम
 व ५

म)

विंविचमत्करुनेनागदावमिवकल्पयतिनदेवजगदितिनयेवाववृथातइत्यर्थः २१ नन्वियंजगदववोपचित्स
विकल्पात्रत्यविचिर्विकलोतिजगद्वैदमपलपितं प्रवृत्तस्यतेप्रकृतचिन्मपिभेदप्रसक्तइत्याशंक्याहत्रैलो
कोतित्रैलोकोपावात्प्रपाननभवः सर्वोपिब्रह्मचिदादित्यस्यांशुमंडलेकिंरासम् इववस्तुतो नभियतइ
त्यर्थः सस्यांशुमंडलस्यांशुमनश्चकोवाभेदविकल्पानामिष्ट्यातेसत्रैलोकभूषोत्तमवोपिनिर्विकल्पा
कएवकथातामित्यर्थः २२ अस्याःसविकल्पायाश्चिद्वृत्तेश्चिदाभासस्यउन्मेषोत्तमजगदनुभूतेरुदयः नि
मिषो स्तनवइत्यर्थःक्रमप्राचल्यात्पादबुक्रमेरापोत्तममवास्यानिर्विकल्परूपायाश्चिद्वृत्तेश्चरमसात्ता
त्कारस्यउन्मेषोत्तमजगद्वृत्तानुभूतेरस्तमयः निमेषश्चाविर्भावस्तदयइतिपादक्रमेणौवयोत्तम २३

तत्रादौ भोगसंगदृष्टीनां विनाशाय तत्तद्विषयदोषदृष्टयोन्नेष्या इत्याह नाशयेति तत्र साकामाद्यापद्मनाथेति वि
षयोपसरेणानगहानीत्याय इत्यर्थिन्याः इत्याः भोगदृष्टेर्नाशाय प्रथमतः हिरोधि विषयदोषदृष्टयोदृष्ट्याः सन्ने
ष्याः त्रिशकलनावशकत्वघोतनाथः ननु तदनेषयो विषयत्यागपर्यवसानात्सद्योऽः त्वस्यादिनिचेन शह
जः त्वादिति वैरागाभासादिः त्वादिते निरावायं भूमानेदसत्त्वे चित्किं सत्त्वापत्तेनावाप्यतपत्वेत्यर्थः किंचित् इति
केदेतकाकुर्वीथः ॥ ननु सर्वविषयत्यागः स्वमयं गीतमवैराग्येणारागादि विषयप्रशमोचयेत्तपायः साद्यदिपा
पं ब्रह्मसंशममेव प्रकृत्यर्थः स्यात् ननु तद्यथा शमस्यापि सान्त्विकचित्तमिति भेदः स्यात् कुर्यात्तमस्यादितीये ब्रह्मराणभावा
त् तत्त्वेकरसंशमनिरिक्तसदृशतया परमपुरुषार्थवदकत्वाभावाच्च त्वाशं कामहर्गीकारेणायदिहरनशमस्याव

नाशायापकृतार्थिन्नाः दृष्ट्वा दृष्ट्वा हि दृष्ट्वाः उः स्वादृते निरावाये तत्त्वे किंचिदवाप्यते ११ अशमः परमं प्रत्यक्ष
मप्यपरमं यदे यद्यप्येव तथाप्यने प्रशमं विद्विशोकरे १२ अभिमानं परित्रयशमकाश्रितशम्यने विचार्य प्र
त्ययार्थं लेक्यार्थं न जनसेवने १३ नतपोसि नतीर्था निनशास्त्रासीजयेति न संसारसागरोमारे सज्जना सेवने वि
ना १४ लोभमोहरुषां यस्तत्तत्तानादि न भवेत् यथा शस्त्रं विहरति स्वकर्म स्वसंज्ञकः १५ अथात्मविदुषो
संगानससाधोः प्रवर्तते अतन्ताभावप्रवासा यथा दृष्ट्वा दृष्ट्वा दृष्ट्वा १६

प्रकृतं दर्शयति प्रशमयति सत्त्वं प्रशमयति दातृत्वेन परमं ब्रह्म तथापि प्रशमोपि सन्निधानं संसारानर्थनिवृत्तिरूपः परमं
पदं परमं प्रकृतं भवत्येव शिष्टे वदं यमपि सममिति प्राप्तं तथापि परमं प्रशमं भूमानं दत्तं ब्रह्म स्वैकरोत्यभिधानं
तीति शंकरं विद्धि १२ इदानीं प्रशमोपा
यमाह प्रशमनमिति शिष्टे वदं यमपि सममिति प्राप्तं तथापि परमं प्रशमं भूमानं दत्तं ब्रह्म स्वैकरोत्यभिधानं
रिशील १३ चित्तमुद्यमं सेवितानां तपस्यादीनामपि सज्जनसेवनद्वारेण ज्ञानोपयोगो नास्ति यथाशयेनाहनेति
जयंति ज्ञानोत्तमये प्रभवन्तीति यावत् १४ इदानीं सज्जनलक्षणमाह लोभेति यस्य सेवनादिनिशेषः १५ ससज्जन
नसेवापरायणा सकदाचिदात्मविन्संगोऽप्यवश्यं भवति येन ज्ञानलाभ इत्याह अथेति १६ ॥ ॥

वा. टी. स्पि.
३०

दानवैर्वलिप्रभ निभिदीनवैः सै नि कै र धै र्ध नै च्छा सैः सं व न्न तैः ३ यद्यपि महाभारते न कृत्यते वि प्रे चि की र्थो स्मर सै न्य स हिन
सो इ स सं व र्ते न स सं क ल्प मा त्रे ण व शी कृत स दे वैः सह यज्ञ परि चार कृतं कृत मि ते च प्र सि द्धं त था पि उ रा गां त रै स रा स र स र्ग
रं भौ क चि च्छ यत ए वे ति क ल्पां त र क था नान वि शेषः ४ ५ पि स से को व ड पि स मि मि तो द कं त द पि रो द ना दि य त्त प्रा ण
ता त रः प्रा णे ई ह शो न ड र्भ मे न धा ग्य हो ने ना पु प म नु ना दी रो दः ती र स नु द स प सा शि व प्र सा दा दा त्तः प्रा प्र इ ति भा र ता
दो प्र सि द्धं ६ त्रै लो को र ह्वा न नि व ल ते न त्वा ना नि ति या व न् न था वि धा न पि वि ष्णु र ह्ना दि का न त्वा च न् न ग्र स न् न था
च भा र्ग वा स्था ने क ल व च नं ६ ७ य व ल यो भु क्त इ त्वा दि श्चे ते न च्चे ता ये न म नि ना का लो क्तः का लि तो नि र्मि त्तः इ द म पि
तै र्गो प्र सि द्धं ७ सा वि त्रा रा ज क म यो नो ये न भ र्त्त प्रा गा नु ग म न स्त मा दि प्री ता नो पा ये न य मं जि ता व शी कृत्य अ ने स र्ग व तः

सर्वोत्कर्षेण संपन्ना देवा अपि विमर्हिताः दानवैर्हीनचार्यैर्गर्भैः प्रयाकरा इव ३ मरुतश्च तेभ्यः सैवर्तेन महर्षिणा
ब्रह्मणे वा परः सर्गो भावितस्स रासरः ४ महर्षिण य पु क्ते न वि श्वा मि त्रे ण वि प्र ता भू ये भ यः य पु क्ते न डः प्रा ण त प मा र्जि ता
५ पि स से को व डः प्रा णे र सा य न च द श्र ता र्भ मे न ई शो ना क्ती रो द ड प म नु ना ६ त्रै लो का म लो क्त रा व द म्ब नि ष्य ज्ज ना दि
कान् भ क्ता नि श य द र्शे न का लः से ते न का लि तः ७ प्रा ण ये न य मं जि ता क ता व च नं स र्ग मं प लो का उ पा नी तः सा वि त्रा स
रा वा न्म तिः ८ न सो ष्म ति श यो लो के य सा स्मि न फ लं स्फु रं भ वि त्त यो वि चा र्थो नः सर्वा नि श य शा लि ना ९ ग्ना त्त ज्ञान म
शो षा गां स ख डः ख द शा दृ शां म ल का ष क रं न स्मा द्वा चं त त्रा ति शा धि ना १०

प्राणादसंवरं चरणीयेति यमवचनसंज्ञा सत्यवनः शतपुत्रो मतिवरः प्रायश्चित्तवचनेन संगमं संवंधं सावित्र्युपात्वा
नमपि भारते प्रसिद्धमेव ८ अतिशयः शास्त्री य मु भो द्यो गा नि श यः न र्हि ना ना नि ध मु भो द्यो गे उ द र्शि ते पु म्म र्शो न रु
जा ति शा धि ना भा वं त त्रा ह भ वि त्त य मि ता दि ना अ धि का रि ता म द व न्त इ क्त प्रा ण न पा फ ल ज्ञान भ वि त्त यो किं
ते त र्म न सि फ ल रा र त मं वि चा र्थ सर्वा नि शा धि फ ल ला भे न सर्वा नि श य शा लि ना भ वि त्त य मि त्त र्थः १ सर्वा
ति श य ग्ना त्त ज्ञाना दे व य त्त स द शो षा गां स ख डः ख ज न्म म र गा दि द शा भो ति दृ षी ना म्म लो च्छे द क रं न स्मा
न त्रै व मु भो द्यो गा नि श य शा लि ना भा व मि त्त र्थः १० ॥

३०

वा.रो.सि.
६६

किंपेकेपीमोक्षसंतपत्नलङ्गोपिपेकसहस्रसारेपुनःपुनःपुनर्मनोजीवितनरनमेकवजीवमशनीचिता
शोनियाचन किंयतिवकेत्यर्थः सदासीनिपाठेस्यमम अतःभोगगंधोभोगवासनाहृदयादपनीयतां न
दर्थयाग्र्यमात्रयादवालेपोनकिंकार्य हेआर्याःसर्वपरित्यज्य मोक्षप्राप्तमेवावेद्यतामित्यर्थः ५४
विषयाकारवृत्तिप्रतिफलितविदाभासानामतःकरसावच्छिन्नं चैतन्यं विवेकं कर्तव्यं पदितविदाभासानामतः
अस्यचैतन्यमेवविवेकं किं विनइपाथीअसमेविचेतनसंगतजोतःकरणीयाथसतत्वेनदवच्छिन्नविचेतनस्यत
समनियतविदाभासविभूतस्यचैतन्यस्यचभेदोमिथेवेमखेदेसत्प्रत्यगभिन्नंअस्यचैतन्यमेवपरिशिष्टातु
निविचार्यतामित्यर्थः ननु पुनरुक्त्यापानेजलगतमकरादवुद्धाहंदादयोनोक्तप्रतिविंबताप्रक्रियामिच्छन्ति

जीवमशचकिंपेकेभोगगंधोनिरसतां किमर्थमात्रयाकार्यसार्वाश्रयास्तुमवेद्यतां ५४ स्तद्विवेकिदे
विंबमनिसंगेविचार्यतां । यिचापरप्रेरणायायानमापशवोपया ५५ दोभोग्यदायिनीदीनामुभहीनवि
चारणा वनदीर्घमहानिद्रात्यज्यतां संप्रवृथतां ५६ सममास्थीयतां हृदककपेनेवपत्नले उन्धान
मंगीक्रियतां जवामरसाशानये ५७ मनर्थायार्थसंप्रतिर्भोगोयोभवोगदः आपदः संपदः सर्वाः सर्वजना
द्वेजयः ५८ लोकनेत्रानुसारेणविचारयवहारिणा शास्त्राचारानुसारेणकर्मणासत्फलायच ५९

किंतमयानयेचनिरूपयेतस्तत्रैवजनान्तेरपंतितयेरणापिकिमुपादेयानेकारुधियेति यथास्ययेज्योतिरात्माविव
सानयोभिन्नावज्रयेकोनगल्लनित्यादिसन्तज्जुनिप्रमाणासुसारिणां फलवत्प्रेरणायायानमनुचितमेवेति भा
वः ५५ एवंशास्त्रार्थविचारणाविद्यासंप्रतिजीवनधनपशुपुत्रादिसौसारिकविचारणां दर्शनांतरविचारणां
चत्ताजयितुंनिकालेकार्यपदेतत्ताहीनातच्छफलहीनागाहनमोमात्रनिवेशाद्यनदीर्घमहानिद्रात्यज्यतां ५६ ५७
पूर्वोत्तरार्द्धयोराद्यवाकार्ययोः प्रथमोविधेयोहिनीयवाकार्ययोस्तद्वैपरीमे ५८ लोकनेत्रेननसन्नेनदलसभेणानद
विरोधिनाशास्त्रचरौ अनुसरतिनयाविधेनकर्मणासत्फलायचोत्पानमंगीक्रियतामितिवावहितानुषंगः ५९

६६

मन्यइवेपुभाविजन्मपरंपरासुभेगायसात्मविनाशायभयोपिभोगेपुल्लवताकिंपुतासर्वधानपुक्तेनर्थः मन्यइवे
 मयइककादसः यथाक्रमेणसाधिवारानुरूपं यथाशास्त्रेतादृशाधिकारिकचित्तमुद्यायनकलशास्त्रानुरूप
 तत्रापियथाचारं सर्वपूर्वाचार्यप्रवर्तितसंप्रदायानुरूपेयथास्थिति तत्राप्येकैकभूमिकायांयावत्परिपाकंस्थितिम
 नतिउमेत्यर्थः ४५ संस्तवःसाधुजनमुखेपुस्तसाधुवादः गगनगामिभिःसंगपर्यंतंप्राप्यतैः ४६ एतेसंस्तवकीर्ती
 स्थशेषकादसः सामान्येनपुसकंवा ४७ गगनाभोगेगगनवत्सर्वदेशजालयापिभिर्यशः कथंसेपादयितेश

किमन्यइवभेगायभयोभोगेपुल्लवता यथाक्रमेणसाधुशास्त्रेयथाचारंयथास्थिति ४५ स्थीयतांमुच्यतामेत
 भोगजालमवास्तवे संस्तवःक्रियतांकीर्त्यागौगगनगामिभिः ४६ ज्ञेयेतत्सुतोयेतनकदाचनभागकः
 गायेतिसिद्धसंदर्भोयेयामिंडसितेयशः ४७ गीतिभिर्गगनाभोगेलेजीवेतिमृताः परे परमपौरुषेयत्रमा
 स्यायादायस्तुमम ४८ यथाशास्त्रमनुहेगमाचरन्कोनसिद्धिभाक् यथाशास्त्रंविहरतात्तराकार्यानसिद्धि
 ७ ४९ चिरकालपरित्यक्तासिद्धिःपुष्टफलामवेत वीतशोकभयायाममगर्वमपद्यतां ५० अवहारोय
 याशास्त्रंक्रियतांसाविनश्यतां जीवोजीर्णोयकपेपुभवेयंतमिवागतः ५१ भवतांभरिसंगानामथुने
 द्वियदामतः इतःप्रभृतिमाभयोग्यतामथमादयः ५२ इदंविचार्यतोशास्त्रमनुमापन्निवारणाम् र
 गोशिरशरमेगिशतनिलेनवारणो ५३

कतेतत्रपरमसिद्धोऽयमाचरन्साधनानीतिशेषः ४९ अपयंजगोशीसुतानिर्वधरहिते ५० ५१ भरिसं
 गानांभवन्तीतिः इद्वियदामतः संतंमसुमिवागतः सनभवलसुतोपुजीर्णोयकपेपुमाविनश्यतामि
 तिपूर्वजनयः ५२ इतिस्त्रीसुतोः शरमेगिशतैर्निलेनास्त्रिन्नावारणामजायतयाविधेरयोसद्यःपुस्त
 कमहाभयस्याप्यपदामपिनिवारणामजरामरनिर्गतिशयानंदाल्मप्रदशंकमिदंशास्त्रं अवश्यंवि
 चार्यतामित्यर्थः ५३

वा.सि.
ही.
६८

1785

दौर्भाग्यप्रयुक्तद्वेयेनेत्यर्थः नष्टमवउरुवाद्यसमस्यापिनोपतिष्ठतइति सर्वथा नैराश्यामिति र्थः एवं स्पष्टाया अनयेन
मुक्तावैराग्यस्य सर्वानर्थनिवर्तकत्वमाहवेतीति २७ विरक्तस्य चेतनानकत्वापि स्यात्तर्हितस्य हरे मापच्छंकाप्रत
तसर्वदेवाः सोपजीयंसाधारंवेत्ता इमिव सदातेपालयेमपीत्याहपरिस्फुरतीति ३८ न कस्यत इत्युक्तेः सन्मार्गे
३९ कस्तर्हिमात्रेणमाहसच्छास्त्रेति सच्छास्त्रेणनिषेधस्तद्वद्वेदरागानिचतदर्थेनिष्कः साध यस्तदुभयेनसेप
कंसदातन्निषेवगोनमै ४० त्वे निर्दयेतिः सोपसंसारसंसारकत्वाजुगुः शिवः परमात्मा तस्य प्रकाशदेसात्तात्कारहेत
तमोनमिभवनीयप्रकाशदे ४१ मोहसत्तासाधस्यमथकारस्य इदानींवैराग्यादिगुणानुनः प्रशंसतिश्रुवण्याइ
ति येनपुरुषमोहनवैराग्यशमद ४२ गुणोद्यंशः सत्समयगणनेनवित्यातिः उक्तगुणोपयेवामसेतोष मनलेबुद्धिः

स्वेनदौर्भाग्यद्वेयेनवभस्यापुपतिष्ठते वेतिनिगमद्वारात्मात्रैलोकामपियस्तुगो ३७ तेननेमापदस्सर्वा
स्पर्शाश्चतस्रश्च परिस्फुरन्ति यस्यातर्जितं सत्तचमत्कृतिः ३८ आत्ममेवमिवास्तिदे लोकेशाः पांयेतिने म
पापदिउरंतापांनैवगंतव्यमक्रमे ३९ राद्वयप्रक्रमेणोवेपिवन्नप्यमृतंमृतः सच्छास्त्रसाधुसंपर्कमर्क
मृगुकाशदे ४० येनयेनेननेयोनिमोहांधस्यपुनर्वशं श्रवणावधारणयोनिनोतिसर्वापदः तये ४१ म
तयेभवतिश्रेयः कृतेयेनगुणोषशः येसांगुणोषसेनोषोरागोयोषांमृतं प्राप्ति ४२ सत्यव्यसनिनोयेव
तेनराः पशन्नेदिकयायेषांभासितेजेतइत्सरः ४३ तेसांतीरसमशानांननेमर्तोस्थितोहरिः भक्तंभो
पशकोपदे x कृत्यमखिलेदृष्टादृष्टव्यदृष्टव्याः ४४

न

मृतेमृधात्मशास्त्रश्रवणाभासादिप्रतियेषांसदारागरच्छा ४२ येचसंसादाकंचस्रचतपोर्व्यसनिनः तएव
नरजन्मसार्यकीकरणात्त्राः मपरेतनरा मपिपशुवद्यर्धजन्मसात्यसावर्गपंशः येषांपशोलतगास्यचदस्य
चंद्रिकायाजेतनाप्रणिनाहृतहृदयलतगोसरः भासितेमाहाटकैरवोन्मेषैः प्रकाशिते ४३ तएवतीरसमशः
मृतएवतेषांमर्तोहरिर्विस्तुः परमात्मासुदंस्थितरत्यर्थः इदानींजगनोहितेवीपितृमालभ्योपात्रनमाः श्रुच
मिष्टः सर्वैरनादौसंसारेपुनःपुनः महानर्थपरंपराफलैरनभनेपुविषयेपुइत्यकौतुकविशेषेषुचनाएवंकिं
चिदवशिष्टमितिदर्शयनेरागशास्त्राचारनिष्ठामेवप्रशंसमानः प्रोचयतिभक्तमित्यादिना ४४ ॥

६८

१७४६
 इतरपदेभ्योमहतोपिपदान् अपरिपकज्ञानदशातः २३ निर्वासनत्वप्रयुक्तप्राक्तनोक्तपक्षपञ्चातनमशकारित्तम
 नञ्चमहदेतरेदृशयतिकेत्तादिना २४ चपेटः करतलेनप्रहारत्तेनभुजामात्रेणावाङ्मात्रेणाधिनेवप्रहरणानीतिपाव
 न् २५ पुष्पलीलयापुष्पवत् तौलेनकरेणालोलितः भारेयत्तयावधारितः मेरुर्ध्वस्तुष्टावकः ३० नसिंहस्यमंत्रिताः ३१ इदा
 नीरानसारेकारंजनेनचिदाकाशस्यदेहाकाशमिमानावतारप्रकारंदृश्यमिचिदाकाशरति ३१ स्वरूपेत्वा
 भाविकसप्रकाशतो विरूपेग्रहंकारप्रभादेहेद्विद्यादिरूपं ३२ अंतरंविदुः देहमिवयानिइदानीतनरतोपा

भमयत्परिज्ञानान्नगरस्यंशुधीरिव महतोपिपदादेवनानाज्ञानकशादयः ११ पतंतिमोहितामृदादा
 मयात्ववः दारवक्त्रभूतोपविनिधिहमेरुमेदरस्यता २८ कुराजगद्ददावेतवृणामशकरूपता क
 चपेटभुजामात्रपातिनाकैडविंदुना २९ कप्रकृमगिरीगैहेमितिअताविहंगताकुपुष्पलीलयालो
 लकरतोलितमेरुता ३० कवाग्नेरुसिंहस्यगृहेककरपोतता चिदाकाशोहमिमेवरजसारजितप्र
 भः ३१ स्वरूपमजनेवविरूपमपिबुधुते सयैववासनाभात्यासमयेवापसमया ३२ मगदस्याबुबु
 द्योवयानिजंतुरिवांतरं जरंतिनेभवाभाधिप्रवाहयियेवये ३३ शास्त्रेणासदिदेहप्रमितिनिर्वाण
 संस्थिताः नानाजः एविकाराणिशुक्लकर्मनानिये ३४ यानिअभंजलानीवस्वलाभंजाशयेतिने
 स्वानुभूतिप्रसिद्धेनमार्गेणगमगामिना ३५ नविनाशोभवत्यंगगच्छतोपिमोगतिं इदमेसादि
 शास्त्रादिनिबुद्धेर्महामते ३६

यमाहतरंतीतिः स्वप्नः ३७ याप्रत्यकप्रवणबुद्ध्या ३ शास्त्रेणामहावाक्यादिलक्षणोनकिमितिमहावाक्या
 वलंबस्त्वैरेवतन्निर्वायः कृतानस्यातजहानानेति ३४ स्वलाभंणारमार्थिकभाजस्थितिलक्षणापरमपुरुषा
 धलाभं शोपनिषद्मार्गमनुभूतिरपिसंगततिनतार्किकमित्याशयेनारस्वानुभूतीति यागमगामिनाश्रुत्य
 नसारिणा ३५ अंगेनामंत्रोकेननहिंपुरुषार्थविनाशस्तदाहेदमिति इतिबुद्धेःपुरुषस्य ३६

॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वा.सी.सि.
६३

1707

शिरोभिन्नेकध्वजसमग्रोविदीर्घशिलासंधिभागस्योदरे अस्मिन्नीडमिति शेषः १४ मालयेतस्मिन्नीडेकल
विकम्पटकः प्रथममलंभुतं शास्त्रेन तस्याविधौ निरुक्तं यद्विहितः निरर्थकश्चरयो यस्य चीचीकवीत्यवक्त
वाशितरतिपावते १५ १६ १७ विहारं तस्मिन् जनाश्रितिविहारः कीडागृहं १८ कयमलकवृद्धस्य प्रतिपुक्तिरुप
देशस्तानभवैः परीक्षारत्नमिव निश्चितौ वैधमौ दौ येन १९ तस्यामात्रस्य कीडनः कीडनः कीडासाधनभूतः

गृहस्योशनवोत्पत्तिः शिरोभिन्नेत्रयोदरे तस्यानिशमविश्रान्तवाताधृतत्वात् १४ मालयेदान
वोवालः कयविकोभवि १५ प्रथमालम्बनस्य सुखाद्यर्थरहितारवः १५ तस्मिन्नेव तदाकालेन तत्रा
जाभविष्यति श्रीपरास्करवोलाः शक्रस्तर्गवापरः १६ दानवोदामनामाश्मशकलसमग्रनि
भविष्यति वृहस्तभस्य किं इमं ध्वनिः १७ अधिष्ठाताभिधेतस्मिन्नेवातन्मृगरेतदा रत्नावलीविहारा
त्वोविहारोपि भविष्यति १८ तस्मिन्नेव मियात्तान्नवसिंहश्रुतिः कयमलकवृद्धस्य वैधमौ दौ नि
वन्त्यति १९ भविष्यति गृहेतस्य कीडनः ककरः खगः कटोनाममायासुरा नाम कनरत्नतपजः २० सन्निहो
नपासायः श्लोकैर्विरचितमिमां दामवालकदादीनां कथयिष्यति सत्कथाम् २१ सकरः ककरः फ्रन्ता
नत्कथासंस्ततात्मभः शान्तिसिन्धुमहाशान्तं परं निर्वाणामेष्यति २२ प्रथमशिवरप्रान्तवास्तव्यः कल
विककः तत्रैव कथां प्रकृतापरं निर्वाणामेष्यति २३ राजमंदिरदार्चनं वृत्तावास्तवातागतः मशकोपि प्रस
तो न प्रकृताश्रुतिमेष्यति २४ प्रथमप्रगाच्छुटकोमशको राजमंदिरान् विहाराककरप्रतिमोत्तमेष्यति ग
वव २५ एष ते कथितः सर्वोदामवालकथाक्रमः मायेवमेव संसारभूमेवाजान्तभासरा २६

ककरः शारिकाभेदः कटोनाममायासुररत्नवयः २० २१ संस्तनः शान्तैव सर्वतः सर्वदा भवतीत्यात्मभूरपरिच्छिन्ना
मायेन शान्तं वाधितं शंखरकलिनजीवरूपं रत्नमेव महाशान्तं मूलतश्शान्तं संसाररूपं यत्र तस्याविधं परं मोक्ष २२
प्रथमस्य गिरेः शिवरप्रान्तं वसतीति वास्तव्यः वसेलवात्कर्तृशिरिचेति तत्र प्रत्ययः तत्रैव श्वादमेव वर्णमा
नामिति शेषः कथां स सर्वहृतां वधदित्तत्र कथा २३ दार्चनं स्तंभपृष्ठे शान्तिमोक्षम् २४ २५ २६

६३

मत्स्यसारसज्जनासाविषुकाराजसयनि मशकादिनवृषासंज्ञानास्तेषुक्तिमाययुः सज्जवृषासतामपिमायतोः स
 नामेवजः त्रयं तो मोतः कथं भवेत्कदा भविष्यतीति यावत् १ दामद्यालकदा नो ऊर्ध्वं वैर्वायव भूतैर्यमकिंकरैः २ नि
 जांसीयोशेवरमायाकल्पितजीवभावनिवासनादयचिन्मात्रसमाभायकयो नदास्तत्तत्तुध्यामुक्ताभविष्यतीति
 मसंशयैनिः संशयंयमेनोक्तमित्यर्थः ३ तैदामादयः तथैवाशब्दः कथयते कथयतः सकाशात्तत्तत्तयेनपंचम्यर्थेचत्
 र्थी ४ ५ मालोलितः श्रीमेमहिषसकरादिभिरालोडित जाशयः पल्लवेयेषां तथा प्रियाः मतः ६ ७ ८ ९ लघुवृद्धयः प्रा

श्रीरामजः सतामणसतामेववालपत्तपिशाचवत् दामद्यालकदा नो ऊर्ध्वं त्रयं तो कथं भवेत् १ श्रीवत्सिहजः
 दामद्यालजः ऊर्ध्वं त्रयं तो कथं भवेत् २ प्राथितेनयमेनोक्तमित्यर्थः ३ यदावियोगमेवोतिचिन्मात्रं कथा
 दामादयस्तदा मुक्ताभविष्यतीत्यसंशयं ३ श्रीरामजः स्वज्ञानांमिमं ऊर्ध्वं कदा कथयत कथं प्राथितेभगवत्से
 वावर्णीयेदंयथाक्रमे ४ श्रीवत्सिहजः काशमीदेउमहापप्रसरसीतीरपल्लवे भूयो भूयो न भूयो च मत्स्ययोनिपरं
 परं ५ मालोलिनाशयालोलाः कालेनलयमागतः तत्रैवयमसदसितेभविष्यतिसारसाः ६ तत्रकल्पा
 रमालाससरोजपटलीपुत्र शैवालवरवल्लीपुत्ररंगवलनासुच ७ चलत्कुसुमदोलासुनीलातललता
 सुत सीकरौघान्मलेखासशीतलावर्तवृत्तिषु ८ सारसाः सरसंभोगान्मुक्ताभुवनभूषणा विहृत्यसुचि
 रंकालमलमामतशुद्धयः तेषुविपुक्ताभविष्यतिसक्तयेतल्लघुवृद्धयः रजःसत्तनम्रासीचभेदं प्राप्य पटच्छया
 १० काशमीरमंडलस्योत्तर्गं नृगशोभिते नाम्नाधिष्ठानमितेव श्रीमत्समभविष्यति ११ प्रद्युम्नशिवरंता
 मतसमथोभविष्यति १२ सरोजस्यकोशचक्रमितोदरे १३ तस्यमूर्द्धिगिरिर्गंदेकमिद्राजाभविष्य
 ति १४ अश्वकषमहाशालपुंगोपुंगमिवापरम् १५ ॥

श्रीवत्सिहजः

म
वि
वि
वि

नविचारवृद्धयः यद्वा १२ तत्तमोसिविवेकदृशापर्यलोचमानाः मुक्तयेभेदं विवेकं प्राप्तुवेतितदत १
 नगेवृत्तैः १३ मिश्राशोभिते १४ लघुलघनाहंस्वरोहमिति यावत् कोशचक्रं कृण्वेत् १५ तस्यगिरिः मूर्द्धि
 कश्चिद्विचित्रैः अन्येषां रागाणां राजेवराजाभविष्यति १६ अश्वकषाशंकवतिकिंद्रीकरोतीवेत्यश्वकषेमहति
 शालवृत्तस्यपुंगोमथमेशाखाये अश्वकषाः महतः शालाः प्रासादायउतथावियेतिरिष्टं मेमपरं पुंगमिवेत्यु

वा.टी.स्थि
६६

तपस्यमरुमयस्य ४१ यत्र जगद्विषये प्रबुद्धं जागरूकं वासा योपलक्षिरूपमिति यावत् अद्वितीयस्य प्रकारेण स्वामिति
प्रसन्नं वासोपलक्षिरिति तत्र तेनैव विद्योऽप्येव तथा चकतिः यत्र हि हेतुमिव तितदितरे पश्यति यत्र तस्य सर्वमात्मै
वाभक्तत्वेन कं पश्यति ४२ इदं सर्वोभयाप्यवस्थाद्वय सादृश्यकत्वनयोर्कं परमाद्यतत्वात् न चेति कथं तस्यैव गं
नयं तज्जगद्विद्योमेति ४३ यदा ह्येकं वलविद्योमेव तदा सर्गो निर्वाणायोर्भेदो नित्यत इत्याह निर्वाणायोर्भेदेति ४४ उ
क्तमुपपादयति परमाद्यं निर्वाणं सयं यज्ञानोपहितमात्मा ४५ ४६ यथा रोपदृष्टौ सर्वत्र गोचिद्योमि सर्वो रोपसंभ

सहस्रप्रतिभास्य जगद्विषयं भिधा कृता विद्योऽन्योऽयमवपुस्त्वापसेवमगो बुता ४१ यत्र प्रबुद्धं विद्योम
तत्र दृष्टाभिधा कृता यत्र सत्त्वं तैनेव तत्र मोक्षाभिधा कृता ४२ न च तत्र कचिदासत्त्वं न प्रबुद्धं कदाचन विद्यो
मकेवलं दृष्टं जगद्विषयगमना ४३ निर्वाणमेव सर्गोऽस्तीः सर्गोऽस्तीरेव निर्वाणः अन्विषोः शब्दयोरेव भेदः पश्य
ययोरिव ४४ परमाद्यो जगद्विषय इति रूपं वेति सयं सके यथा तैमिरिकं चक्षुः केशोऽङ्गुलिमिवेति ४५ न तत्केशो
उक्तं किं चित्साद्विदित्तया स्थिता नेदं दृष्टमिदं किंचिदित्येविद्योमसंस्थितं ४६ सर्वत्र सर्वमिदमस्ति य
थानभतं नो किंचन कचिद्विहास्ति न चानुभूतं शांतं सदेकमिदमाततमित्यमात्मे सयं कशोकभयभेदम
नस्तमास्त ४७ शिलोदराकारचने प्रशांतं महाचित्ते रूपमिदं स्तमच्छम नेवास्ति नास्तीति दृष्टोक्तं वि
नयचास्ति तत्साधुतदेव भाति ४८ सदसन्निराकरणं सर्गः ३१

वातसर्वत्र सर्वमस्ति उपवाददृष्टो न कचिदपि किंचिन्नास्ति इत्यमुक्तप्रकरणद्वयमपि इदं जगत् शांतं निरस्त
भेदं यत एवैकं सत् तत्तत्प्राप्तमास्ते यतस्तमपि सयं कशोक भयभेदं यथा स्थानात्प्राप्तं सास्तेत्यर्थः ४७ तदे
व पुनः स्थिरीकृतं नवीयति शिलेति स्फटिकशिलाया उदरमिव प्रत्याकारे भासमानमपि यनम तत्र प्रतिवि
ववनगिरिणाद्यादिस्वरूप इवास्ति नास्तीति दृष्टोक्तं किंचिन्नैव यच्च प्रतिभातमात्रेणास्ति तत्तच्चिति स्म
मेव तथा भातीत्यर्थः ४८ इति श्रीवा.ता.स्थि.गोपकत्रिंशः सर्गः ३१

तस्मान्मेवयं सत्मानच दामादयः क्वचित् असत्मास्तेवयं चेमेनास्ति नः खलु संभवः ३१ सत्त्वं संचेदं मं शुद्धं
बोधाकारो निर्जनं सत्त्वं सर्वगतं शान्तं मत्मानं सत्त्वं मयोदयः ३२ सर्वशान्तं च निःस्पृहं न किंचिद्विदिव संस्थितं तत्र
व्योम्नि विभाती मानि जाभासो गच्छयः ३३ यथा तैमिरिकाक्षस्य सत्त्वं ज्ञा एव दृश्यः केशोऽङ्कादिव ज्ञानि
तथेमास्तत्र दृश्यः ३४ सत्त्वात्मानं यथा वेति तथानुभवनिर्माणतः विदाकाशस्ततो मत्त्वं तदीक्षणतः ३५
न सत्त्वं मत्तिना सत्त्वं मिति न सत्त्वं ज्ञेयं यथा वेति चिद्रूपं तत्तथा देवसंशयं ३६ यथा दामादयस्तद्वदे
यमभ्युदिता वयं सत्त्वा सत्त्वाः किमत्रागतान्यपि विविकल्पना ३७ सत्त्वा न तस्य चिह्नो मन्त्रः सर्वगत्य निराकृ
तेः चिद्देवतियथा यो तस्तथा सा तत्र भाग्यत्वं ३८ यथा दामादिरूपेण संक्षिप्तं चिदास्वयं तथा सा तत्र संपन्ना
तथा कारणभूतिः ३९ यथा दामादिसंयोगसेविद्योदिता स्वयं तथा सौतत्र संपन्ना तथा कारणभूतिः ५०

[illegible]

वा. टी. स्थि.
६५

तमेतदेवानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषेति यत्नेन दानेन तपसा नष्टा केनेति ज्ञानाधिकारसिद्धयेतपउपासनादिविधानादपितदसंस्तु
तोऽज्ञानोपदेशाहं इत्यत्र ज्ञेति यत्तत्तपोविद्यादीनामननुभवे सनुभवप्रयुक्तसंस्काराभावे सति योऽज्ञानसिद्धे संसारिदेह
द्यात्मभावमेवानादिपुत्रालमनुभूतवाचकदापि सुखेसायात्मभावमित्यर्थः २४ कतर्त्यापदेशवाचिराजनेतज्ज्ञा मबुहेति
अनुदराकन्येति वदन्त्यापुनजनीसते मत्पुत्र इति विषये इत्यर्थः बुद्धसमस्य चोपचनस्तुतिः अहंकारवयमर्शिरूपेणापरा
मसं किंचिदपि नास्तीति सोऽप्यनोपदेशाहं इत्यर्थः तथा चोक्तमुपक्रमेणात्मेतमस्योक्तो तज्ज्ञा सोऽस्मिन् शास्त्रे अधिकारवानि
ति २५ अस्मीति वाच्यार्थबोधेऽप्यनुधिकारवचननिषेधाप्रसिद्धेनेति नेतीत्यपक्रववाच्यार्थबोधेपि तस्यानधिकार

ब्रह्मसर्वजगदितिवक्तुं नाशयुज्यते तपोविद्याननुभवे सतदेवानुभूतवान् २४ मबुहेति विषयेष्टेष्टासम
वाक्यविराजते बुद्धस्यास्मीतिरूपेणाकिलनास्तेव किंचन २५ अहंकारेपरं शास्त्रमिति चानुभवस्तुतिः अप
रुवः स्यानुभूते कर्तृतत्पुत्रस्य ज्ञेति २६ परस्माच्चतिरेकेणानाहमात्मनि किंचन हेमनी बोर्मिकादित्वेन मण
स्तिविशिष्टता २७ भूततावतिरेकेणामदेनात्मनि किंचन ऊर्णादिबुद्धौ हेमेवनास्तेस्तिपरमाद्यता २८
मिथ्याहेतामयोमूढः सत्यैकात्ममयः सुधीः युज्यतेन कचिन्नामस्य भावापद्रवो न योः २९ यो यन्मयस्त
स्यात्स्मिन् युज्यते पद्रवः कथं उरुषश्चटोस्मीति वाक्यमुच्यते मेव हि ३०

माह ब्रह्मेवेति २६ ननु हेमस्य मर्मिकादेरिवाहंकारस्यैव ब्रह्मण्यपद्रवो ज्ञेन कृतो न कियते तज्ज्ञापरस्मादिनि यतः आत्म
नि ग्रहं पदवाच्येपरस्माच्चतिरेकेणोर्मिकादिकमिव प्रातीकमपि तस्य किंचिन्नास्मीत्यर्थः नमपीति यतोऽह्ये
विशिष्टताभोत्पापिनास्ति यत्र विषेष्टाणापद्रवः कियते इत्यर्थः २७ तदस्यापि गदित्वा तदस्यापरमार्थोपपत्तौ
सन्नेवेति तस्यातदस्ति तानबोधयितुं शक्येता शयेनाह भूतमेति भूततावाचभौतिककार्यकरमात्रात्मता २८
उक्तमेव संक्षिप्तस्फुटमाह मिथ्यातिहाभां २९ अस्यात्मनानिष्ठयवतस्तदस्यात्मनोपदेशवैयर्थ्ये ह्येत
माह उरुषसेति ३० ॥

1791

६५

यद्यस्मदादिशरीराणां व्यावहारिकप्रमाणव्यावहारयोग्यत्वात्सर्वमन्यसेतर्हि द्वामादीनामपि तत्त्वोच्यते तत्तत्ता
 नवाप्यन्तर्ज्वत्वादाय सतमन्यसेतदपि न तन्मिति न विप्रतिषेधश्चाशयेन विशिष्टउत्तरमाह यद्येतादिना
 १५ १६ त्वज्ञावोगमशरीरभावः मज्ञावोवसिष्ठशरीरभावः १७ १८ जगत्सत्त्वानिष्पद्यवाननिर्मुक्तस्तद्विषयेने
 प्रतिपद्यामलीकत्वोक्तिर्न राजन एव कुतस्तज्ज्ञाहमभ्यासेनेति परमापेक्षतत्त्वविचाराभ्यासेन विना जगत्सत्त्वाना
 नुभूतेरपह्नवोपलापो नोदेति १९ एवं सर्वोत्पन्नः सत्कृपनाशोपि शास्त्रान्तर्भासे विना नोदेतीत्याह निष्पद्यति
 २० अतएव स नधिकारिणपुपदेशवाक्यमननप्रत्यक्षपितप्रापत्तादज्ञानामधिज्ञानोचोपशस्योममेवभवतीत्याह ३

मायामया

श्रीवसिष्ठ उवाच यथा दामादयो रामश्चिन्तामयमयानि अतस्तथा एव यथा दामाभासगतलोचुसुरवत्
 १५ तथैवेमेव यमपि सत्त्वरासुरदानत्वाः अतस्तथा एव यत्नामोयाम मायामपवत् २६ मलीकमेव त्वज्ञावो
 मज्ञवोलीकमेव च अनुभूतोऽप्यसङ्गः स त्वेसमरगोपया १७ ततोऽप्येव यथा त्वमेव नुभूतोऽप्यसत्त्वः न
 तोयमिति चेद्भूतमिर्भवेदेवमिदं जगत् १८ एषानिर्मुक्तवित्तयउक्तिरेव न राजने अभासेन विनोदेति
 नानभूतेरपह्नवः १९ निष्पद्योतः प्रकृतोयः संपन्नोभ्यासेन विना नाशमायाविलोके स्मिन्नकदाच
 न कस्यचित् २० इदं जगदसद्वत्सत्त्वमिति च वक्तव्यः जगत्सत्त्वमिवो नमो विमुक्तोऽपि हस्तमले २१
 मलीवतीव योरैककिलेतात्तत्तयोः अथ प्रकाशयोर्वैधेस्माच्छायातयोरिव २२ यत्नेनापनु
 भूतोर्धः सत्येकर्तमपह्नवः सतो न च नशको निशवमाक्रमसो यथा २३ ॥

इमिति २१ यद्यज्ञा नोपदिष्टो तस्मात्तत्त्वेषाभिरेव तोपि त्वदहरेतर्हि ज्ञोऽज्ञोपि स्यात्तथा चानर्तकयोरैक्यस्या
 दिताशंकाहतीवोमोक्तः मलीवो विमदस्तयोरैक्यकस्यात् संययतीत्येवं प्रकाशः सूर्यदिः २२ ३तो
 यत्तानोपदेशश्चाह धित्वेनेति मनोमहतापियत्नेन बोधमानोपि मन्तर्वहिष्मनोबुद्ध्यादिभेदेन रूपरसादिभे
 देन चानुभूतोऽज्ञापोयोर्धस्तस्य सत्ये अधिष्ठाने सपह्नवेनेति नेतीति वायं कर्तृनशक्तो नित्यया शवं कृतापेक्षा
 क्रमां सपद्याभमगो कर्तृनशक्तो नित्येन नवाप्यन्तापह्नवे विना अधिष्ठानेन सर्वोदुं शक्यमिति वार्थस्तदुपदेशः स्या

२३

वा.टी.स्थि.
६४

1793

केनोपायेनतन्मार्जनं तमाह न किंचिदेवेति हरेण नरे सर्वत्रेदेत सौ च दर्शनादहेत्यायोगाद्वत्तरूपेग्रहेकारादिसर्वसत्ति
 रापभिमानथर्मकृताद्यदनेनाहेत्यायोगाद्वत्तरूपेग्रहेकारादिसर्वसत्ति
 धित्वेत्यर्थः ७ अहंकारसानर्थहेतुतासुता अर्थविद्यातकतामाह अहंकारेति रसायनमग्रमानेदेकरसे अमृतमये
 शीतेतापत्रयमृता ८ रसायनमग्रमानेदेकरसे अमृतमये
 वाललवेपुलालसाः अमृतमयेपुलालसाः १ अमृतमयेपुलालसाः अमृतमयेपुलालसाः

अहंकारमतीराममार्जयाने अहंकारमतीराममार्जयाने अहंकारमतीराममार्जयाने
 मंडले रसायनमयेशीतमइ एतन्मुपागते ८ अहंकारमतीराममार्जयाने
 मायामाहात्म्यदानवाः ९ काश्मीरेषु महापद्मसरसीवनपत्तले अथमत्स्याः स्थिताममशैवाललवल्मालसाः
 १ श्रीरामः नासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतः तेयसंतः कथं सतो संपन्ना इति मेवद ११ श्रीवसिष्ठ उ०
 एवमेतन् सत्त्वाहोनासत्संभवति कुचित कदाचित्किंचिदप्येवमह इति वातन् १२ किमसत्संस्थिते इति
 किंतस्य हाथसंस्थिते सम्पत्तिः दर्शनेनैव करिष्योतव बोधने १३ श्रीमद्गो० संतपयिष्यताः सतो ब्रह्मन्
 यमिमैकिल दामादयस्त्वमंतोपिवत्सितः स्थिता इति १४

रामस्तदनुपपत्तिशंकतेनास्तरति साभिप्रेतं विशेषं वक्तुं प्रथमं रामोक्तिमभ्युपगम्य वासिष्ठः परिहारमारभते एवमे
 नदिति सत्यं कदाचिदपि नासत्संभवति किंतु ननु सत्त्वमेव सदा विभावेन ब्रह्मसंयते भवो नास्ति ह निरोभावेन न
 न संयते स एव विनाश इत्यर्थः १२ अस्त्वेवं तथाप्यनात्मवत्सु सत्त्वविभाग एव दुर्भिरूप इति विवक्ष्य रामेण चकृति
 किमिति १३ ननु मया दादीनां सत्त्वं प्रपत्तादिप्रमारासिद्धं दामादीनां मायामात्रत्वादसत्त्वं त्वयैवोक्तं तथा च कथं
 तेषां पुनस्तत्त्वं विप्रतिषिद्धं वदसि को वा तवाभिप्राय इत्यर्थः १४ ॥

६४

नेवभुःदधुरिचर्चः १४ मन्त्राःभवेतिरोवः १५ जरजंवालंजोर्णोयंकलेषुजर्जराःश्रुयदेशः १६ उक्तंमेवानुवदनिवि
चित्रेति १७ उपसंहरतिभवजंलधीति वासनातेतभिर्नैत्राःप्रेरिताःसंतःदेहकूपैस्तरंगैस्तरामिवचिरंऊहाः नानाप्र
देशांप्रापिताःनेम्यापिचूनंतंमपरिकेसकलेउपशमंनोपपाताःदारुणमहत्संमहानघोरुपनमिनिघावत् परिक
लयमनेनैवदृष्टानेनसर्वत्रपशोमघः १८ इतिश्रीवाभानस्येप्रकाशोविंशतमःसर्गः अथचुतिरनघीतिरहम्मा

सकरलेडिमर्जंमेघतेपर्वतेषुच मगधेषयकीटतेवभुसेवकबुद्धयः १९ मनुभयेतरामन्योचित्रोयोनि
परंपरां मधुमत्साःस्थितारामकाशमीरारण्यपल्लवे १५ दवाप्रिकृष्टितालाप्यंककलांनुपाधिनःन
मियेतेवजीवेनिजरजेवालजर्जराः १६ विचित्रोयानिसंरंभमनुभयपुनःपुनः भूताभूतापुननैसास्तरं
गातलधाविव १७ भवजलधिगतास्तेवासनानेत नन्वास्तरामिवचिरमहादेहकूपैस्तरंगैः उपशममु
पपातारामनाघानेतंपरिकलयमहत्संदारुणंवासनायाः १८ दाम्यालकटोत्तरविचवर्णनसर्गः २० श्री
वसिष्ठः मन्त्रःप्रवोधायनववचिराममहामते दाम्यालकटोत्तरावोमानेस्तिनितलीनया १ मविवे
कानुसंधानाच्चितमापदमीदृशी मनेनभवदुःखायपरिरहानिलीनया २ ककिलामरविधेसिंशं
वरानोकनायना कनापतमजंवालजालजर्जरमीनता ३ कथैयममरानीकविहावताकरंमहत
ककिरातमहीपाललंङ्किकररूपता ४ कनामनिरेहंकारचिन्मलोत्तरीरता कमिघ्यावास
नावेशादहंकारकल ५ प्राखाप्रतानगहनासंसारविषमंजरी महेकाराकरादेवसमुदे
निद्रायमानता ६ ॥

नादिहोच्यते तपः २० मादिभावानांसत्तनिराकिपा पूर्वोक्तंसारयन्महत्कथांतत्रयोजयतिमनः
नि १ मविवेकानुसंधानविदेकानुसंधानाभावात् ईदृशीमभिमानलंकारांमपदे २ प्राक्तननिर
भिमानेतायाःपश्चात्तनाभिमानस्यचफलतोमहंदेतंरंदशीयनिकविलेप्तादिना ३ ४ स्वरूपनो
पंतरमाहकनामेति ५ मंजरीपदेनतत्प्रधानावलीगृह्यते ६

११ सप्तमराचलकुंजैषिणादिसप्तम्यंतपदानोसर्वेषोपनितास्तेसगरायसप्तम्यंतवधः १४ उद्येनीप्रवृत्तहासक
 मथारैषेषुवडावः २५ तेषां देवासागराणां वागौरुकि नैपुदेशेषु उद्याणांसिहव्याचरत्सोपलासपरिश्रमभजास २६
 २७ सप्तमसप्तमैर्गंगायाः समुद्रप्रवेशादेकोप्यंभोधिः प्रदेशभेदेनानेतिनानांभोधिषुतरंगगायासोतासहीपांतरेषु
 मत्स्यवेधनायप्रसारितेषुजालेषु जंघुलेशदेशभेदाः २८ २९ पत्तिनानेवविशिनष्टिविस्मयदिनोगाइत्यादिनासुक्ता
 रक्तभरच्छदायैः निष्क्रान्ताः नितरांविहितप्रादाः ३० वलैर्मोयाभिरिषुभिज्यतिः नः कंकदाः चारणाहेतयश्चपेषां

नदौसप्तमैर्नपतहिदुतेत्वादितस्ततः कलांतपवनोद्भूतंनाराजालविवाभिनः ३२ सप्तमराचलकुंजैषुशि
 खराणांशित्वासच नदेषुचारिदाशीनांयद्योदयदलेषुच ३४ सागरावर्तगर्तेषुमधेसुचत्सरित्सुच जंग
 लेषुदिगंतेषुजलत्सविपिनेषुच ३५ तद्वागोपकि नदेषुच नगरेषुच मृदवीषुप्रपलासमरुभूमिद्वयाग्नि
 पु ३६ लोकालोकाचलातेषुद्वेषुच गोप्रविडकाशमीरपाशीकपुरेषुच ३७ नानांभोधितरंगान्तल
 वससच हीपांतरेषुजालेषुजंघुलेशलतासच ३८ सर्वतःपर्वताकांशःपत्तिनास्तेसगरायः विस्मोदितागचरणा
 विभिन्नकरवाहवः ३९ शाखालयांजंघ्रीकासुक्तरक्तभरच्छदाः यस्तशोत्तरमृद्वीनोनिष्क्रान्ताः कृपितैस्तताः
 ३० स्वायुधावलमायेषुचिन्नकंकटहेतयः दूरायानविपदेषुचपतन्नानाप्रथाशुकाः ३१ कंदलेविशिरस्त्रा
 गाचटन्कारोयभीतयः शिलाशानशिल्मशोनादेहभागविलेखिनः ३२ शास्मलीषुद्वेष्टापातेकटकंकटकसेकसः
 सशिलाफलकास्फलशालः ३३ शिरीषोमस्तकाः ३४ सर्वेष्वसकलायथशस्तुपातमात्रमनंतरमेव दित्वाशाम
 गमनसरेष्टाः ३५ सवोवुदः ३६ प्रथमोव ३७ इतिश्रीहोमव्यालकटोपाख्यानमसुरपरिश्रमोनामसर्गः ३८

इरमापातेनपलायनं ३८ इतिश्रीहोमव्यालकटोपाख्यानमसुरपरिश्रमोनामसर्गः ३९
 नोचटन्कारैरुग्रार्थंतेपर्वतैः ३९ पत्तिनाप्रेक्षित्वाशानैः पर्वताप्रशितासुप्रोताः अनपवदेहभागैर्विलेखिनः लेखमानाः
 ४० शास्मलीषुद्वेष्टकवाहदापातेकटदिः कटकैस्तंकटैः खेषो ४१ उपसेहरनिसर्वपदैर्निरन्यसर्वपदासरेष्टाः
 सकलानामायुधैर्नाशस्ताराचपोतमात्राकृद्धारभाज्यमनंतरमेवदित्वाशामदर्शनमगमनपथावदानोनिः
 योवर्षनौपयसिजलेषां सवोनाशंगच्छंतिनदुदितयैः ४२ इतिश्रीवा-स्थितोपकोनत्रिंशत्सर्गः ४३

पर्वतैः

1406

गद्य ३४
२४४

वा.टी.स्थि.
६२

1797

नतोभवमस्मादिनिभवः विहितनिविहप्रवृत्तिस्तदासनयागुत्ताः देहोमेसदैवारोगदृढभोगतमोस्तिन्यादिमोहवा
सनया ६ मृगधेवहनहेकारैरितिपादेमृगधेवकृपयानांगताः १० मृगधेवहनहेकारैरितिपादेनवस्तुतः मृगधे
रपिदामादिभिर्मन्त्रमुपकल्पितमितिस्वोच्यः १० ममेतिरक्षायाएवविवरतामायादमस्तकशति ११ १२ सुरादिपादा
मादीनांयाप्राकप्रोक्ताप्रहारप्रवृत्तिसामान्यसत्त्वान्ननवत्त्वान्माजिनेवलिपिः काप्रोत्तममभवत् १३ सुराः अमराः

भववासनयागुत्तामोहवासन नतः मृगधेवहनहेकारैर्मन्त्रमुपक
ल्पितमृगधेवहनहेकारैर्मन्त्रमुपक
वत्त्वान्ननवत्त्वान्माजिनेवलिपिः काप्रोत्तममभवत् १३ सुराः अमराः
पांथेयेमेतर्हिमाययो १२ मृगधेवहनहेकारैर्मन्त्रमुपक
कथं सुराजगत्तस्मिन्भवामश्निचिंतया विवशादीनतोजगत्तः पचाइवनिर्भसः १४ तेवांयोपान्नपातेनस्वा
हं कृत्स्नमन्तरतिः चभूचभावभावस्याभीष्टताभवभाजिनी १५ मृगधेवहनहेकारैर्मन्त्रमुपक
ममेभवनमेरवेवनेहरिगाकाइव १६ मरिद्यामोमरिद्यामश्निचिंतयाहताशयाः मेदेमदेदिलभेसुः ऊपितैराव
गोरगो १७ शरीरेकार्थिनोतेषांभीतानाम्मरणादपि मृत्युसत्त्वतया मृद्विहृतमेवपदैः पदैः १८ मृगधेवहनहेकारैर्मन्त्रमुपक
सत्त्वान्ननवत्त्वान्माजिनेवलिपिः काप्रोत्तममभवत् १३ सुराः अमराः
तत्त्वित्तनसंघातास्तस्कुः सामान्यसद्दहाः २० ब्रह्मनाउकिमुत्तेनमरणादीनचेतसः देवादेवेषुवत्त्वान्न
इवत्त्वमराजिरात् २१ नेउइवत्त्वभीतेषुसर्वतोदानवादिषु दामयान्मुकराण्युविद्यानेषुसराण्ये २२

कथंभवामः शनिचिंतयास्तेषांभावनेभावस्तस्कु मृगधेवभवभावभाजयनिपापयनितक्कीला १५ सापेतत्वेजीवने
इतिशेषः ममेभैरुहायचनेमेरवेऊपिते १६ ऊपितः ऐरावताऐरावतोयत्र १७ परैश्शत्रुभिः १८ सामान्य
नरेसद्दहारवसामान्यसद्दहाः २० ब्रह्मनाउकिमुत्तेनमरणादीनचेतसः देवादेवेषुवत्त्वान्न
इवत्त्वमराजिरात् २१ नेउइवत्त्वभीतेषुसर्वतोदानवादिषु दामयान्मुकराण्युविद्यानेषुसराण्ये २२

६२

प्रासदेहभिमानानोदामादीनां सरैर्मये विवादेवर्णने पञ्चागलायनयराजयो एवशायाः प्राग्वर्तिनप्रकाराः आक
 लाः यथाप्रायाभ्यारंभायेषां तैरसहस्रिभिरसुरैस्समस्तानुरागः सारखः १ ससंगरोदेवैः कदाचित्तमायया विवादेन वागुह
 मात्रेसाहानाकपायैः संधिना कदाचिदिष्टे पाकदाचिमस्ययनेन प्रकृतनपास्थित्वास्यजनगोपायनेन २ कदाचित्क
 पैरणेन कृपया वच्छरणागति योचदिनासंगरोविधुतः नजायः संप्रामस्त्रिशद्वर्षाणि विधुतः द्वितीयस्तुपेचकंवर्षाणि
 ग्रहोमासानदशदिवसान्विधुतः तृतीः सप्तसप्तपंचचेनिहादशदिवसान्विधुतः नावत्काते दयोरपि तेन योर्हत्ता

श्रीवसिष्ठः पंचशायाकृतारंभैरसुरैरसहस्रिभिः सहसाहतसंरक्षैरभ्युस्य समस्तानुरागः १ मायया विवादेन
 संधिना विग्रहेणाव पत्न्यायनेन यैर्येताकृतनूगोपायनेन च २ कार्यणिना स्वपुत्रेन स्वांतर्दीने श्वभरिशः यतस्त
 संगरोदेवैस्त्रिंशद्वर्षाणि पंचकं ३ वर्षाणि दिवसान्मासान्दशाष्टौ सप्तपंच वषाणि पेरुर्हत्ताग्निहेमकाशनि
 भभतो ४ एताः कालकालेन दृढाभ्यासादहंकृतैः दामादयो हसित्वा स्याज्जरुर्गस्तुचैनसः ५ नैकयातिश
 याद्यहर्दृष्टां विवर्द्धयेत् अभ्यासतिशयान्नदत्तसाहंकारतागताः ६ यदहूरनरं वस्तुनादर्शं प्रतिविबति
 पदा धिवासनान्नदत्तनभ्यासान्नजायते ७ यदाहमादयो जाता महेकारांमवासानाः तदामेजीविन
 मेधरनिदेन्यमुपागताः ८

लोपा

तां सृष्टीनां देवीनां एकैषा पनामशनीनां भभतो पर्वतानां च वर्षाणि वृष्टयः पेरु रिचयः ३४३
 स्तुचैनसोवासनय निदेन ४ अभिमानाभ्याससाहंकारदायहेतुतां हसंते नदश्यति नैकदादिनि ६
 उत्पन्नापि वासना विरमन्त्येतागेन नशनीत्याशयेनाहयदिति दुरगते हरपरिचक्रेन प्रतिविबति प्रति
 विवभावाद्यैः अनभ्यासान्न अभ्यासपरित्यागान्न ७ महेकारपदान्मेति वासनायेषां ते महेकारामवा
 सनाः जीविते जीवने मेसात नदयेमेधः यनेसादिताशयादेन्यमुपागताः ८

वा. टी. स्थि.
६१

पुनस्तत्कीदृशमासीत्तदाह भोतैरिति आत्मप्रमातोः स सदृशायामैव नैहैतिभिर्हतेः मतपवभ्रशं भोतैः भ्रमणोचरयादिः ३
 पुगहोचवानैरातिभिः कृजद्विरिवमदभैस्तारैः आपतितसिंहरवैः कंदद्विरिवस्थितैरदिकृदेः भरितदिकृदमासीत् २६
 वातावकीर्णावन विवदंतंरतः भोतैश्चारादिभिर्भरितमासीदित्यनुवर्तते २७ पुनस्तत्कीदृशमासीत्तदाह मृद्वीदिसमेतोः
 पलाः प्रसृतपर्वताः सदाहारादिभिः सतपवगमनं गमः मनुष्यादीनां संचारस्तन्निधेयकत्वात्तदसमैः पूर्वात्तानां उवा
 रहस्तिवत्तानां हस्तिवत्तानां चोदंतेः शवैर्भरितदिकृदमासीत् किंच तद्विभेदशरीरैर्मिरीद्वैतानविभ्रष्टेवपुरम्
 राजलारीवोद्यमासीत् २८ तदाभवनाभोगस्य ब्रह्मांडस्योदरग्राहनेनैवैकमेवैतिभिः सरितातरितातन

भोतैर्भ्रशं भरितदिकृदमदिकृदेरात्मप्रमातायनहेतिहतेरादिः कृजद्विरातिभिर्विद्योपुगहोचवानैः कंदद्वि
 रापतितसिंहरवैरदभैः २६ मायानदीजलधियोथयनाग्निदाहैवैतैः सगराशवैरचलेः शिलोद्यैः भोतैश्चारा
 सिशिनशक्तिगदासुषास्त्वेवावावकीर्णावनपरावदंतंरतः २७ मृद्वीद्वपत्तपरितो मगमात्तमोक्तज्वारहस्ति
 वलदारुणादेहकैरीक मासीत्तद्वदशरीरमिरीद्वैतानविभ्रष्टेवपुरम् राजलारीवोद्यं २८ यनयंयमसरि
 नांतरितातनजलानितभयराथयच रुधिरकृदस्तिवर्तिनीवाभुवनभोगगुहातदाकलाभत २९ यनंतद
 वसतविकारकारिणीत्योदयोन्मत्तसखडः खशंसिनी रणाक्रियासरसरद्यैकैकदातदाभवत्तत्तसदृशी
 हंसंरतैः ३ मोक्षोपायेदामद्यालकटपुनर्मुहवर्तीनंसर्गः ३८

जैः तालिताभयरास्तदथराः सृष्टीयानां तदयश्चयस्योतयाविधा रुधिरकृदपवसतिरासरो येषोरत्तः पिशाचा
 दीनोत्तववर्तनशीलावासतोमाकुलाभत २९ यनंतदशरंशदिदेवानांप्रसन्नभयादिविकारिणी यनंतयावि
 विधपरिकेदश्रूयावाहिशिआत्मचेतनप्रसन्नतद्विकारकारिणी च तयोन्मत्तानो इदयोन्मत्तानोचयुक्तमानसख
 डः खशंसिनी यस्तरासामशास्त्रीयचित्तहनीनोसराणां शास्त्रीयतहनीनोप्रसिद्धानां चासरसराणांचहनेमृदुपरस्पर
 समागमस्तेनसंकटाउत्तराराणाक्रियासंसर्गविद्यादिसंसारस्य सदृशीमभवत् ३ इति श्रीवासिष्ठनामव्यंकरप्रकाशे स्थि. गोम

वा. स्थि. सर्गः २८ ॥
६१

मन्मोन्मससस्मभमेयुहोत्साहमलिपंतः मन्मज्जतो देवा सुराः मंगदलने म्माकुलाः चयः हैति पुक्ता हस्ता ये वां नया विधाः से
 नः नागैः शृगां पेशयता हि स्थिग जानां सुतर्जयाः ससहस्रस्यु नानापीठ सदृशस्यु नानाये वैरिचुपीठकरैः गुरुतरसेभा
 रसेभनागैः कौण्डिण्यो विलारितशोभाः नभस्वभमुरितर्षः २१ म्माकाशस्य काशानां दिशां च समाहारः म्माकाशका
 हंतत्रशलभैः शोण्यातिकरकपतेगविशेषभनेः म्माकाशस्य फलपुष्पापरायणनवशेषानकस्य सदृशस्य शलभैः शिनिवा म
 भागास्यैद्यानां भरेः म्मनिशपैरिव म्मभमरेरिति पादेपि म्मपांभमरे म्मेधेरित्येवा २२ म्माभास्करं भास्करं यथैतेस्यु गितान्या
 कादिनानिदिक्कदानिशोतजालानिचयत्रनया विधं म्मासीत् २३ समगारितैः प्रहृतैः रदतांभनामास्फोटेनास्फ

देवा सुरास्मभमेयुहोत्साहमलिपंतः मन्मज्जतो देवा सुराः मंगदलने म्माकुलाः चयः हैति पुक्ता हस्ता ये वां नया विधाः से
 भस्वभमुरितर्षः २१ क्विचैरिशारः करभजोरुभरे भमदिरकाशकाशालभैरिशिवैस्तानीम म्मासीत् जगज्जट्टरम
 भुभरैरिवो गैराभास्करस्य गितदिक्कदशैलजालम् २२ रदइडास्फोटकटिक्कटिस्समीरितैर्हेनिकलासितौद्यैः प
 रसराद्यातरेतैः पनडिज्ञेगामशीर्णादलशोधरित्री २३ मन्मोन्म मायुं भशिलाचलहलचवैर्मेरुप्रमाणा कटिनांग
 निघर्षेणोष्म म्मासीत् सांचटचटास्फुटदंत रित्ते कल्पयान्तमिव भोममरोग्रनादेः २४ मन्मानिलस्रजजलाकिंद
 लहयं दीर्घसरासरोद्यम ब्रह्मांडमाखंडितऊज्यकोणामकालकल्पान्तकुरालमोसीत् २५ ॥

लनेन कटिप्रदेशेषु स्रज्जिः समन्तरसरास्फालहमैरनराचपतदिर्हेनिकलाभियंचक्षेयगपादिकौशलैरसि
 तानां सिमानां धि लापर्वना मोधैः इडकादसः धरित्रीप्राणासतीहलशः खैरशो जगाम खंडिता भूदित्य
 यैः २३ मेरुप्रमाणा कटिनामंगानां देहानां निघर्षयोः पदस्य रसेद्युहवैश्च जनिनैर्भूतः भरोनिशयो
 ये वां नया ये रुग्रनादेः रित्ते कल्पयान्तमिव भोममरोग्रनादेः २४ मन्मानिलस्रजजलाकिंद
 ऊर्ध्वं यत्र तथा धि दलहयं यत्र दीर्घमाया विरः वैः प्रहृष्टाः सरासरोद्यायत्र म्माखंडिता विदारिता प्रान्तऊज्य
 कोणा यत्र तथा विधं ब्रह्मांडं म्मकालप्रवृत्तकल्पान्त इव कुराले भीषणामासीत् २५

उद्गीर्णः कुंतशरशक्तिगदासिचकैः हेतुयैवनिगीर्णस्वरैर्दानवैश्चमुक्ताः शैलायस्यो कावेराकेदनेनोलसतांककचानां
 देतापचनखाग्रमात्तापसास्तथाविधापरजीव्याहेत्वाजीवान्निता मायसानोचयोविकारायुथमयानां हि स्वत्यान्तिनां
 सहिरपततनिष्पापानेमर्थः ॥ इदानीं सर्पस्वनिर्मितरुषिविषमायासर्पसमहेवर्गायनिउज्जालेनि उरुतात्तालावेभस
 थाविधानोलोचनविषज्वलनानां मातपोयेनयेदिशादाहसैर्दर्शितायुगांतेपुत्रपुत्रिण्युदितहादशदिनेशानांसेनायया
 तथाविधाविषधराणामावलिउज्जीयमानैपरितोदीचैः उज्जयेणमहर्दिर्महीधेमप्रनयातेनाखिनातलोमग्राखिवत्

उद्गीर्णः कुंतशरशक्तिगदासिचकहेतुयैवनिगीर्णस्वरदानवमुक्तशैला कावेरलसकुंकचदंतनखा
 ग्रमात्ताजीवान्नितास्यपतदायससिंहसृष्टिः ॥ उज्जाललोचनविषज्वलनानांघादिगदाहृदशित
 युगांतदिनेशसेना उज्जीयमानपरिदीप्तमहासहीधमग्राखिवदिवधरावलिहल्लास ॥ उज्जादवज्ज
 मकरोत्करकर्कशांतः लज्जाखिवीचिवलयेवलिचलेद्वैः आसीजगत्सकलमेवसंकटांगमाहतिभिर्वि
 विधहेतिनदीप्रवाहैः ॥ शैलास्तुपास्तुगरुशचलचालिनोचनागमहासरगणागणमेतदित्त्यासी
 त्तांगजलधिभिः तणामग्रिपरैः पूर्णोत्तरोदिनकरैः तणामंधकारैः ॥ १४

उल्लासमभुभु ॥ १२ ॥ इदमेवमहाशस्त्रमाययासमइवेहनंवर्यायनिउज्जादेतिवलितोवेसितोऽचसेंद्रोमेरु
 यैस्तथाविधैरेकैर्नदीप्रवहः उज्जादसवज्जादिरत्नैर्मकरोत्करैश्चकर्कशांतः लज्जाखिवीचिवलयेस्सक
 लमेवजगत्तणामैः पूर्यतेनैस्संकटांगपीडितसर्वावमासीन ॥ १३ ॥ मरुतोसगणामसराणांचपुद्ग
 णभनमंतरितोपिलास्तुमीयासेचनगरुडैर्वलाङ्गनायप्रतिभैरचलेष्वचालिताः पलायिताः प्राग्रर्षितरुषि
 विषनागायसाज्ञेयाविधंसत्तांगजलधिभिः पूर्णमासीतत्तांग मग्रिपरैः पूर्णमासीतत्तांगदिनकरैः पू
 र्णमासीत्तांगंधकारैः पूर्णमासीदितिप्रागक्तसैवानुवादः ॥ १४ ॥

य

वा. टी.
स्थि.
५६

नदेववर्णयतिमायेति मायाकृतान्मायुधानोऽयमहो हनिनेषां घनः प्रवाहो यस्याः सतपवत्तिष्ठानशी ब्रह्मनिजयावेति हि
प्राचरा पाषाणोः पूर्वतैर्महीरुहलसैस्तेषां पिप्रधानैर्होस्तुल्यबाहुसरचघनयोषवतीनदीशकनिर्जगामेनार्थः ना
मेव नदीपुनर्वर्णयतिमथेति संभूमिर्नैरिववलिनेवेष्टिते समरमंदिरं मेवादिद्येननयाविधेनाशनिप्रवृत्तायुध
वर्षप्रपुकेननिकनानवप्रतोदमेनगेगोपमामेवादिगिरिपुष्टप्रवहकैगासहशीत्यर्थः ८ संप्रति स रासराणां परस्पर
यमोहनायविचित्रमायानिर्माणा लीकारैश्च ननुपशमं पुनः पुनस्तत्सहसमायोनयोद्धवोपशमंचाहस्यप्यादीति पृथ्वी
महीतनयीमादिदेवाजलनेत्रे चोकाशमयी चमायाययेवेष्टयित्री भूमती वपतती चनिरुताही चतिवनिमज्जं त्यदि

मायाकृतान्मायुधमहीबुधनः प्राचरातिशयवहाप्रतिदिशो किल निर्जगाम पाषाणां पूर्वतमहीरुहलससुसुह
खोचुसरयनयोषवतीनदीशक १ मथ्यप्रवाहं तुल्यकस्तुल्यशैलपासासिद्धं नैशरतोमरमुद्ररोद्या गंगो
पमां बुवलितामरमंदिरासर्वीसदित्वशनिवर्धनिकर्षसोन ८ पृथ्वादिदारुणाशरीरमयी प्रहाराहनराशि
शरीरकेव मायोपशाम्यतिसरासरसिद्धसन्नामायाकृतिः पुनरुदेतिनचैवसैव ९ शैलोपमायुधवि
वहितभयरागिरक्तोचुसरपरिपूर्णमहात्मावनि देवासुरेन्द्रशैलविरुद्धजंतलालीचनानिकज्ज
भावदनानिचाने १०

नेवदसंनेवापुनेवोर्जीयंनेमहागतांकाशस्वनियनंतिजनाति दारुणातिरुतः पिप्पावादिशरीरातिनिपतं
तीवथावेतीवप्योतीवखादंतीवेत्येवंरूपादारुणाशरीरमयीप्रहारागोदुनेप्रहाराचवद्रशोयसोनयावि
धान्यागरुनानिपरैर्हैस्तारागिराशीभूतानिचद्रनमापन्नानिशरीरकाणिपतियोयशरीरागियासांसातयाविधे
वान्माएवंविधापिप्रपुक्तामायासुरैरसुरैस्सिद्धेप्रप्रतीकारैस्सन्नाविनाशितासती उपशाम्यति पुनस्तत्सहस्येवमायाकृ
तिरुदेतिसाकिं सैवपूर्वोत्तमैवमायाकृतिरुतनैवचसाकिंतमेवेतिनतनो दुर्जेत्यर्थः ९ देवलतागोपुचशैलेपविरु
हानिर्जंतपंकितलतातालीवनानियेपुनयाविधानिचकज्जभादिशो वदनानिमुखायासन् १०

हस्तानां व५

1803

रदन
गहा

५६

प्रबोधयतद्यवसारपदेपुमागरुक्मकुरुत २६ केचनकेचिदपितस या मृशोनाशयाश्वेनचपेलवाः ४ यथाजला
 शयोतश्चलचलानाममंनचपलानांविचित्रलहरीगांभरोनिशयोनलात्मनैवास्मिन्वास्ववासनोतरिदंसमविषमे
 स्थिरनोप्रवाहनिधनोसमुपननेसमुपगतंस्थितमित्यर्थः ४१ इतिश्रीवासिष्ठनाम्यप्रकाशेस्थितोसमविशःसर्गः २०
 विष्णोर्नानोपनर्पुहंविस्तरेणाचर्चापते देवानांदानचोचदिरमावासनोदयान् संवुनस्तरेगकःचेलपरसान्निधात्समु

ननावयुक्तिपुहेनतान्यबोधयतमराः पावदध्यासवशानोभविमकसुताः २६ ततोवशभविमोतिभवतोवद
 वासनाः तस्याशोनाशयालोकेनचकेचनपेलवाः ४० समविषममिदंजगत्समं ससुपनतंस्थिरनोस्ववास
 नानाः चलचललहरीभरोपयाध्यावतइहसैवचिकित्सतांप्रयाता ४१ पितामहवाकंनमसर्गः श्रीवसिष्ठ
 ५ इत्युक्ताभगवान्देवांस्तत्रैवांनर्हिमाययो चेत्तावन्निनदेशयंकृतैचोबुनरेगकः १ सुरास्याकर्णितहा
 कांजगुस्वाभिमनोदिशो कमलामोदमादायवनमालामिवानिलाः २ दिनानि कनिचित्सेपुकांनेषु
 स्थिरकोतिषु दिरेफारवपयेषुविशश्रमुः ३ कंचित्कालेसमासाद्यतामोदयकरंमुभं चकुडंभुभिनिर्द्यौ
 वंप्रसयाभरवोपमं ४ मयदेतेर्महायोमित्रैः पातालनरैःस्थितैः कालसेपकरंयोरंपुनर्पुहमवर्तत
 ५ ववुरसिषारशक्तिमरुयोचामसलगटापरश्चप्रचक्रशखाः मशानिगिरिशिलाइनाशस्ततामहिग
 रुडादिमुखानिचापुथानि ६

इतरंगरनिगमने लाभिमा स्वाभिप्रेतांततदिकणलायिहितदिशं स्वाभिमतामितेनहनमा लाया अपि वि
 शेषांविशमविश्रानाः २५ शिवाइडभिरवेकृतासन्नस्यदेमैष्टर्धमागतेपुनस्तमहायोपुनरिते ५ आसर्गसमा
 सेपुहमेववर्गाव अवुरिताकिना शस्वाशंखाकाशमापुपविशेषाः परशासाहारिनाद्युपशयाशोत्वशकाःधा
 गिरीतांशिलागिरीसरिताः गिरिशयाःशिलाःगिरयशिलाश्चनिवाहसोताः मरिगरुडादिमुखान्यापुथानि
 चमहायोमित्रवुःजगुः ६

वसिष्ठ
५८

1805

हियस्माद्गुणिनिर्मितसंतपीनताद्योगुणोभवति कंचोपचयमेतानपीनत्वसिद्धिः उपचयश्च द्वितीयावस
वसिद्धत्वे सतो ह्यसहस्रनासत इत्यर्थः २८ द्वादशः पञ्चायेनोपायेन मपेदेहादिरेवप्रसिद्धोऽहं इदं जपपराजय
एताजीवनादित्परतिभाचयिष्येति सतेन पातनपापं कुर्वित्यर्थः २९ ३० यो विपरिवर्तते तेन स वासनामितिः
स्वायेत्यर्थः ३१ ३२ न द्युपेन कमेवालयोनीतं कामिनः चित्तोपलक्षितजीवखगस्य ३३ ३४ नृत्वातेननेच ३५

विद्यते वा नोपयत उपायसंतपीनता गतो गुणिनिहिद्वित्वे सतो दृष्टेहिनासतः २८ सपेहो हम्ममेदेवे
तेवमेतः स वासने मपेदेव नृत्वाकभावपेतिनपाक २९ यायाजनस्य विपदोभावाभावदशाश्च
याः तस्याकरं जवेत्यास्मिं जयः क इकोमत्याः ३० वासनातेन वदो यो लोको विपरिवर्तते सा प्रवृ
हानिः स्वायसत्वायो के दमागता ३१ धीरोपनिबद्धैः पित्रुत्तमो विमहीनिपि तस्य यावदुत्तेजत
सिंहः श्रेष्ठलपायथा ३२ देहादपसंस्थस्य हृदया लपगामिनः तस्याचित्तखगस्येयं वागरोपरि
कल्पिता ३३ दीनो वासनया लोकः कर्तेनैनापकृष्यते रजेव दालेन खगो विवशो भ्रमश्च स
न ३४ मलमायुधभारेण सगरभ्रमतो न च वासनाया विपर्यासं युत्वा यत्नाद्रियोः कुरु ३५ मते
रत्नभिनेयैर्ये रिपो रमनायक नशस्त्राणि न चास्त्राणि न शस्त्राणि जयेति च ३६ दामवाले
कटास्तेने पुहाभ्यामवशेन च ग्रहंकारमयी मतास्ते पुहीपातिवासना ३७ यदा ते सप्तपुरुषाश्च
वरेण विनिर्मिताः वासनामाश्रयिष्यन्ति तदा पासंति जेयन्ते ३८

वासनायाः शंखरसंकल्पाहितनिरभिमानवासनायाः विपर्यासं वैपरीत्यं अभिमानोपचयमिति यावत्
रिपोहीमादेः ३५ शत्रोरतः मत्तभिनेयैर्ये सतीति शेषः शास्त्राणि शोशानमादीनि नीतिशास्त्राणि ३६ म
हंकारमयी वासनांते एते संकल्पाद्गृहीयन्ति ३७ तत्तत्तेभ्यस्तेषु कोपकर्वोयेन ते वासनां गृहीयु
स्तत्राहमत्यजेति ३८ ॥

५८

महामिच्छाकाशप्रथमोक्तः करणहृत्तिरहंकारचमत्कारः १५ तदाहृत्तागृहीताः क्रमेणोपवितावासनापेषां १६ अवासनाशयो
 वरसंकल्पेनप्रतिबंधादनाविर्भूतवासनानन्तरं तत्तावासनाः ज्ञानेविनाशान्तेतिकवासनोच्छेदासंभवात् निर्वासनानोक्त्या
 नृपपतेऽप्येतिवोच्ये १७ १८ भिन्नवासनाः नष्टवासनाः १९ २० सर्वदुर्वीसनानांमध्ये आत्मनोदेहादिनादात्मोपरि किं
 नताभांतिवासनैवमहामौल्यकार्येण जन्ममरणादिवीजतामहाननर्थक्यमदृश्यमात्रेणादिना २१ अवशीकृतो

बुद्धाभासवशादेवात्मकतासामिवाशये अहंकारचमत्कारः प्रतिविंदमपेक्षति १५ गृहीतवासनास्तेतेदा
 मद्यालकदासुराः सुजेयावोभविष्यंतिलग्नजालाः खगाश्च १६ अथतवासनास्तेतेसखजः खविर्वर्जिताः
 धैर्यसारीनचिनिप्रेतोदेवाइर्जयतांगताः वासनातेनवहाये आशायाशचशाकृताः वशनापोतितेना
 केरजुवहाः खगाश्च १८ येभिन्नवासनाधीरास्सर्वत्रासकबुद्धयः नरुष्यन्तिनकुण्यन्तिर्जयास्तेमहा
 धियः १९ यस्मांतवीसनारज्यापेयिचैथरशरीरिताः महानपिसवालेनापिजीयते २० अयंमोहमेहे
 तदिच्छाकल्पितकलनः आपदां पात्रतामेति यथासमिचसागरः २१ इयन्मात्रपरिद्विन्नोयेनात्माभयभा
 धितः समस्तोपिसर्वत्रपरोक्षपानांगतः २२ अनेतस्मात्प्रयेयस्येनेयताप्रकल्पिता आत्मनस्तस्यतेना
 तास्वात्मनेवावशीकृतः २३ आत्मनोव्यतिरिक्तंयत्किंचिदस्तिजात्रुये यत्रोपीदंयभाचनचडाभवतवा
 सना २४ आस्थाः २५ मर्त्येणोदुःखानामाकरंविदुः अनास्थाःमात्रमभितःतात्त्वानामाकरंविदुः २५
 दामयालकेरायावोपेक्षामिवसेस्थितौ तावन्ननामजेयावोमशकोनामिवानलाः २६ अंतर्वा
 सनयाजंतदीनतामनमौला जितोभवत्तन्मयातमशकोपमशचलः २७ ॥

विवशीकृतः संसृता नर्थः २८ जीकृतश्चिन्तयावत् २९ यद्यदिआत्मनोव्यतिरिक्तंकिंचिदस्तिनर्हितउत्तया
 देयभावेनउपायः ३० योयतयः ३१ अनाभवत्तनामनतदस्तीत्यर्थः २४ तदाचासहस्रनास्यानाजेत्याशयेना
 हस्यास्यामात्रपुत्र २५ उक्तं प्रकृतं योजयति २६ देहाद्यहंभावगारिणा अंतर्वासनयादेहादिनाशेनात्मनाश
 संभावनयादीनतां कतरतो अन्यथातादृशवासनाभावेतमशकोपमशचलः मेरुरिवाप्रकणोभवीत्यर्थः २७

वा.टी.सि.
५७

देवाः पराजितास्तेभ्यः प्रपन्नैर्भ्योऽयं यथाऽहं देवैः त्वयि पापं वासनो पचयं चिरात् देवाः सरशरीरेषु जातेषु गर्तेषु चोत्तु
मसकप्रवाहेषु चरन्ति तिपरेणान्वय १ चेष्टितदेवैर्देवैः यथासातयाकृतः त्वेष्टितदेवादेव रूपो मत्तारवोयेन २ ग्राहकसि
कर्मणां तथापि ह्येष्टां चूर्तिनाः शालं रासयायेन ३ ४ मयसेतुनिमयसन्नेतुनि ५ मंत्रहिंता निहृतिरोहिता नि लसन्ना
दंभाजमानाधितेऽधुनियन्तृस्तिता ६ जनातिनिविजानिततादिनालानियमिस्तयावियेवनेऽङ्गीनानुत्तमली

श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ स्मिन्महात्मने योरे समदुःखं भवे देवाः सरशरीरेषु गर्तेषु चोत्तु १ वहन्सकप्रवाहेषु
मंगापरेषु चोत्तु वरात् २ देवैः यथासातयाकृतः त्वेष्टितदेवादेव रूपो मत्तारवोयेन ३ ग्राहकसि
दिनसंरेभसंगरदुःखमिह ४ रावनेहीमदवेपलायनपरायणे प्रहृष्टे दानवानीके मथाङ्गवभास्क
रे ५ पतितो गव्ययातीनि स्ववडुधिरातिच पयोसीवाचसेतुनि देवसेनाभिषु दुःखः ५ दामवा लकटा
स्तानि चिरमंतर्हितानि च अनुजगुर्लसन्नादमिधनान्नीवपावकाः ६ मन्त्रिस्तानपि यत्नेन नालभन्तासरा
सरान् यननालवनोऽङ्गीनासिंहारिणाकानिव ७ मन्त्रजैः समयेषु यमवा लकटास्तदा जग्मुः पानाल ८
कोशस्ये प्रभे प्रभृदिताशयाः ८ मयदेवा विदेवस्तस्ते तयामाप्तास्यवैययुः जयोपायाय विजिता वस्याण
ममितो जसे ९ तेषामा विरभः स्मारककाननश्रियो सायेरतीकतो ह्नाम लीनामिव चंद्रमाः १० प्रणाम
ने सरास्नस्मा मयये शं चरेदिते समकप्रकययासासदीमवा लकटक्रमे ११ तदाकर्णाविलंबस्यावि
चार्यसविचारवित् उवाचे देवराजीकमाप्तासनकरं वचः १२ श्रीउवाच ॥ शतवर्षसहस्रांते शं चरेणाहरेकरात्
मर्त्यमममरे शस्यतत्काले संप्रतोत्सं १५ दामवा लकटानेतानराते मरुतमाः यो धयेतः पलायधुमप्यायुदे

२
४
६
८
१०
१२
१४
१६

नान् उत्सुपलीनान् १ निर्वासनत्वात्स्वतएव प्रभृदिताशताजयलाभनिमित्तकत्वेनोपचर्यते २ ज
पोपायाय जयोपायप्रश्नाय ६ रक्तैः रुधिरैः रक्ताशोणाभाननश्रीर्येषां तेषां १० शं चरसेहिते रक्तास
स्यात्सकंदामवा लकटक्रमे ११ १२ तत्कालमिति कालाध्वनोरिति द्वितीया १३ १४

नगदिगन्तवर्तने कर्तव्यं नृपतिर्पूर्वोत्तरादीन् विभक्त्यपि रुचिरेणोति शेषः शरच्चान्तसवननेन रूपणा यविशि न
 द्वितीयमानैरित्यादि मर्कटशिरप्रतिविम्बपल्लवैर्हीयमानैः स्वसवेगवातेनार्तैश्चलैः कंकादिपद्मागरुतएव
 पुष्पाणि येषां तैः लसन्ति फलानि लोहभागा एव श्लेषात्फलानि येषां तैः ५१ तालेभ्यो पुतालैरुच्छ्रितैः ५२ कं
 वेयशतवाद्भिः पातिताः मंभोदाः विमानानि सरासारकाश्च यत्र पट्टिशां नैः प्रोताः सतताः पर्वता यत्र ५३ यद्यस्य
 यत्रैव लोकास्तथापि भूलोकस्य कश्चिद्विशेष इति न भवति संभवा लोका समकं तु ५४ एवं प्रागुक्तप्रकारैः शरच्चान्त

ऊल्लेककिंशुकचने कर्तव्यं इति वरैरतः पर्वतप्रतिमासंख्य शवस्यो महार्गावे ५१ समग्रतरुशाखायलेव
 वलो लमहाशवं दीपमानैस्सवातातैः पद्मप्रपौलसतुलैः ५२ तालैः तालैः शरच्चान्तवने वीतनभस्माल
 पर्वतप्रतिमासंख्य कवेयशतवाद्भिः ५३ नृपतिः पातितांभोदविमानसरतारकं शरशक्तिगदाप्राप्त
 पट्टिशां प्रोतपर्वतं ५४ लोकसमकविभक्त्युक्तं शरच्चान्तवित्तोत्तरं मन्त्रादन्तरसन्मन्त्रकल्याभिरुदङ्गभि
 ५५ एवं प्रागुक्तशतान्नाटपातालतलवारणां विनायककराक्षसदीर्घदानवपर्वतं ५६ एकदिक्कुरति
 पदसिद्धसाधनरुद्राणां पलायमानगंधर्वकिन्नरामरक्षणां ५७ ववुरशुनिधानखंडितां मादलिन
 शिलाशकलाः रुद्रकामिभ्यः प्रलयसमयसूचकास्तथास्ताराणां सरनरुच्यैरद्यस्मरस्ममीराः ५८

शमद्यालकटसंघामचरानैः सर्गः २६

नैरुन्नादाः प्रतिगर्जन्तः पादकान्तलवारणादिगजा यत्र ५९ दिग्भेदकराणां सूर्येन्द्रादीनामेकस्यां दिशि देवा
 भिलुने एकदिक्कुराः भिरुपतिशत्रिघ्नं दाम्भसिद्धसाधनरुद्राणां यत्र ५७ इदानीं भौतानिकं ऊल्लेकापवने वर्गायति
 ववुरिति मशस्त्रिनेषां नैवैः शान्तप्रियातनैः खंडितप्राणां गाः दलिनशिलाशकलाश्च सराणां प्रलयसमयसूच
 चकाः सरनरुच्यैरद्याणां कल्पवृक्षसंवेधिभमरकोकिलादिध्वनीनां यस्मिन् भक्तकालिरोपायकारितियावत् स
 मीराकंजामारुताः ववुः ५८ इति श्रीवासिष्ठनाम प्रकाशे स्थिते पट्टिशाः सर्गः २६

यथाहेतवसत्तात्मासातं सर्वं भवेत्सम स्वमेव लभे संसारे मिथः सिद्धे प्रमेदणी २४ संसारे विपुले
स्वमेव यथासममहेतव तया तस्यैव सत्त्वं सर्वं स्वमेव स्थितिः क्रमः २५ श्रीराम उवाच स्वमदृष्टिनिनि
देतदृष्टस्वमपत्तनं सदृष्टान्तयेवास्ते समेति भगवन्मतिः २६ श्रीर्वासीस उवाच एवमेव तत्तयेवास्ते
समत्वात् स्वमपत्तनं स्वमदृष्टिनिनिदेष्टा काशविशदाकृतिः २७ एतदास्ते मिदं तावद्युज्जाग्रदि
तिमन्यसे विहितस्वममेवांतर्दशीकलायस्यकं २८ एवं सर्वमिदं भाति न समं समचोत्थनं रजयन्मप
मिथैव स्वमस्तीत्यलोपमं २९ सर्वत्र विद्यते सर्वं देहस्यातर्बहिस्तथा यत्तवेति यथा संविन्नतया
स्वैव पश्यति ३० यत्कोशे विद्यते द्रव्यं तद्रूपालभ्यते न या तथास्ति सर्वं चिद्योमिचेत्यनेन तनेन वै ३१
अनेन तस्माच्चेदं देवी तसि विहरथं कृता बोधा मृता सेकै विवेकां कुरु संरां ३२ राम राम जपः

हृत्पतयस्त्वामिति अथवायदिसुमार्थाः सत्याः नर्दिगोरेणनवनेरन्नितिरामस्यपांका मालत्वाद् वसिष्ठतदि
तिस्वप्रसन्नजायदसरेणकालाद्यनवहत्याययलीकतमन्यसेतद्वियजायदिति मन्यसेतदपि श्रुतः स्वाप्रदेश
कालाद्यपरकमिति तल्पमिति द्वयोः स्वमतेवेत्यर्थः २१ एवमधिष्ठानसतयासत्यतोपि सर्वदेशकालाद्यपरक
त्वात् न स्वतस्तथेति मिथ्यातमभयोः सममित्यादृशमिति रजयति स्वासत्तामोहयति २४ सेविदस्तु सर्वदेश
कालादिसकतान्नसत्यते सर्वत्रमायाशक्त्या सर्वमावेन स्युराणसामर्थ्येन्यादृशमर्थेति हेतुस्तथमेव २५ कोशेय

भागोद्वेगं न जनेन विद्योतते २६ एवमुक्तं च एवमुक्ताया

1809

वा. सी.
५.
१२५

पतयागुक्तं तं लीलाधिनीलीलाधौ धर्मं स्वस्तिप्रभिविनायकं विद्विष्यन् नगानिष्पान्तकोक्तमदृष्टं ता-
दृश्यः मंडपं तस्वरो यप्रसादकं लालसाः दृष्ट्वा लीलायेति शेषः २२ श्रीमास्वस्तिनेस्तिस्तेस्तीलाधौ
विद्वान् २५ मम मनसा मात्राया लालसा न समं च लीलायाः २६ विजया कृतं शायामि प्रदिवसे न गमिष्या-
मि २७ प्रार्थनीयार्थमादयमिति कुमारो यन्मृगकमा २८ लीलाभक्तिभाषा विनैरर्थवित्तांशुह रजं कुरु

पतदेवमयागतनलीलाधिमाधौ कितं स्वस्तिनेस्तिगामिषा को दृष्ट्वा दृष्टं तदृश्यः २२ श्रीवसिष्ठवाच
इति शोके सास्वत्यागीरामधुरावर्णिता इवाच वचने श्रीमास्वस्तिनेस्तिस्तेस्तीलाधौ विद्वान् २५ ममापि दर्शनं देवि
मोक्षं भवति नार्थिनि मदा प्रलयदायास्तु कथं तव भविष्यति २७ अहं देहं मया नृजालोकां तस्मि
नोपां निजमायाविदे देवि स्वमास्वमांतां यथा २८ पपादिशायुमां मातः प्रपन्नशरणगतं भ
क्तवदेलाचरे मरुतां न विगतं २९ यं प्रदेशं मदायामितमेवायातयं मम मंजीकृमारी चैव यं वा
लेति कुरु मेदकं ३१ श्रीपुंश्चुवाच आगच्छ राजसुवितायं विलासचारुपात्तममंडलपते कु
हनि विंशकं अस्माभिरर्थिजनैकामनिगकृति हि दृष्ट्वा भवाचनकदाचिदपीति विदि ३४ मो
लोपायेत्यतिप्रकारो लीलोपाख्याने स्वप्रपुहयसमवतिरूपं नाम चेहितांशुः सर्गः ४२
श्रीमास्वस्तिवाच अस्मिन्नराजवरे राजन मते यमवता पुना प्राप्तं प्राक्तनराज्यं सर्वप्रत्यक्षमेव ते
कुमार्यमत्रिणा चैव तयाच प्राक्तनपुरे आगतं वा शवीभूतं प्राप्तं यतच्छरीरकं २ ॥

अस्माभिः निगकृतिः प्रमाख्याने कदाचिदपि न दृष्टेयं ३४ इति श्रीवासिष्ठतामर्थप्रकाशोऽत्यतिप्रकारो
हि चतारिंशः सर्गः ४२ श्रीभीष्मवरे राजनं च पुराणाक्रमरोपने वर्णिते दृष्टमानानां चेष्टाच प्रायामिनो देवीतज्जि
तामिति भावार्थमपि स्पष्टमाचक्षते चारुशेषमपि दातुमाह अस्मिन्निति सर्वं ते प्रत्यक्षमेव भविष्यतीति शो
षः १ तयाच प्राक्तनं शवीभूतं तच्छरीरकं प्राप्तं यमिति संबन्धः २ ॥ श्रीरामरामजयः

१२५

य

कालप्र०

वीरस्य वीर्यं तं प्रत्यक्षं लीलासु नृपतिराभां ॥ ८ ॥ दृष्टिचेष्टितैर्दृष्टिद्विधासैः ॥ कालेन सूर्योपगता कालेन वयस्युमो
 ग्रहो गङ्गाः ॥ भीरोभीरुं प्रत्यक्षिणापादेतिहासां यथादले विमोघं च शृंगलाघां प्रोतं च त्रैलोक्यं ॥ ९ ॥ याम्पा
 दृष्टिणात् संहर्तृनित्यो धर्मयो विप्रोषणं ॥ १० ॥ अथेष्टकं दृष्टिरेष्टमज्जाद्विः कंककुलैश्च कुलाः तालैश्च द्वाद्वि
 त्रताले हताला उल्लसतः ॥ ११ ॥ चतुर्भिः किं दृष्टैः कारुण्यं हर्षानि मितानि पश्यति ॥ १२ ॥ सर्वतोर्नरीः समन्वयमक

लसद्भुजलतालोला रक्तपद्मवपाणयः मंजरीमत्तनयनामधामोदसुगंधयः ॥ गायेतोमधुराला
 पैर्नंदोद्यानदेवताः तवागमनमाशुकाप्रवृत्ताः परिनर्तितं ॥ १३ ॥ प्रत्यनीकं भिनत्तं तः कुलार्कः करि
 नौगं सेनाग्राम्यवचनितारचितं दृष्टिचेष्टितैः ॥ १४ ॥ दृष्टितमं मम भस्मेन शिरोज्वलितकुंडलं सूर्य
 म्पनिवर्तनीतं कालेनैवाष्टमो ग्रहः ॥ १५ ॥ आपादशृंगलाघातभ्रमस्तूलोपलदयं भ्रमयोश्च उरदा
 ण्यचक्रसूक्ष्मभुजो नवात् ॥ १६ ॥ यो यो यमश्वाभातिगामादायातिदिक्कृतं सर्वतः संहर्तृनैनामैरिषा
 मोययागते ॥ १७ ॥ सद्यश्चिन्नशिखः शुभ्रमज्जसंककुलाकुलाः कवेयाः परितस्तं नितालोत्ताला रंग
 णे ॥ १८ ॥ तीर्थाणां गणगोष्ठीषु प्रवृत्ताः संकथामि यः कुरालोकांतं धीराः कथं यास्यति केवुतः ॥ १९ ॥
 निगिरत्नागताः सेनाः सर्वतो दिवसागाः समन्वयमकरसूक्ष्मग्रहो न विषमो भरः ॥ २० ॥ कटेष्टकगितां
 कीर्णधारानाचराजयः पतिताश्च संपूर्णाः शृंगसंघेष्टुष्टसूयः ॥ २१ ॥ दाकुंतेन शिरो नीतं ममेते
 च विवचतः शिरसा जीवमिति वंशे वागेने च वाशितं ॥ २२ ॥ पत्रपाणावर्षेण ये वास्मान् पोरिचति

रस्य सति सर्वतोर्नरीः समन्वयमकरसूक्ष्मग्रहो न विषमो भरः ॥ २३ ॥ शिरश्चे
 दस्य दः खता बुद्ध्या तथ विवचतश्चिन्नेनोदीतेन शिरसा स्वर्गां रोहणेत्सु वदंशनादजीवमहं न तमृतं शतिदृष्टं
 खेयदृष्टितं तत्त्वो न पत्तिगवाशितमिव जेतैः श्रुतमिति शेषः तिश्चाकृजितं वाशितं ॥ २४ ॥ यो सेनामिव तिपषा

अत्र शृंगलाघातवलितावेष्टिता क्रियतामिति हेतुः ॥
 ॥ २५ ॥

वा.सी.
३.
१०५

पूर्वभाषाप्रगेवस्तथाप्रसरः सती स्थिता प्रहेस्तं स्वभर्तारं वलीपलितनिर्मलं देवभूतं परिज्ञायागी करोती-
ति देवोक्तिः १० कुतापुधानां काननं समुद्रसिंघां कांतय आदिवं सर्वाप्येते रचितवत्प्रस्ताः सोपानपंक्तयश्च
त्येते ११ याभट्टकामिनी स्वतः कांचनैशुकांत्यनंगानि करचराणादीनि यस्तथाविधे भट्टस्यो रसिस्तार

वलीपलितनिर्मलं पूर्वभाषाप्रसरः सती आगी करोति भर्तारं परिज्ञायागो हते १० आदिवं रचिताका
तः कुंतकाननकांतयः वीराणां स्त्रीमोदुमिव सोपानपंक्तयः ११ कांतकांचनकांतो भट्टस्यो
सिकामिनी दृष्टादेव प्ररंधीयं भर्तारं न्येषणान्विता १२ हाहते सैन्यमस्माकं भट्टे हृतमधिभिः महा
प्रलयकल्लोलैः सरणैलस्य संयथा १३ पुष्पध्वजमग्रतो मूढानयता दस्तान्नगान् निजान्पादप्रहा-
गिणमैतान् दारयता यथाः १४ धमिल्लवलनाक्ये च नो कलसुयोगो भट्टो दिव्यशरीरेण शेषां प्रो
निरीक्षते १५ फलदेमा विंशसुखाया शोभनलानिलैः स्वर्गनद्यास्तरीघेनं दरायातं विनोदय १६
विविधापुष्पसंघट्टावडितो ग्रस्थिकोदयः खकवंसः कणाकारैः प्रस्तासाकाशे १७ कामिनी
वनदीवादेव दत्ताय कवागिणे चक्रवर्तिनि गच्छति गिरियोषाणपंकतो १८

सोमेयं देव प्ररंधीयं भूता भर्तारं न्येषणान्विता दृष्टत इति शेषः ११ हाहते मितिकातरस्योक्तिः १२ निजान् स्त्रीषा
न १३ धमिल्लवलनाकेशसंग्रथने १४ स्वर्गनद्यां गंगायाः विनोदयविश्रामयेत्प्रसरः सत्युक्तिः १५ कीदृशो
संख्येयपरः कणाकारैः कवंसोराण्यः १७ चक्रैरावर्तिमावर्तवति अणवोराणवस्तुस्रवणोपंकतां कल्पि
तहरानरूपः कल्पित एव पंकः १८

१०५

प्रहमार्गे प्रभुमहिर्बोः भूभृतां शिरोभिर्नमः पद्मसरः कृतमित्युत्तरेणान्वयः तदुपपत्तये शिर्विनेन हि प्राप्तां चित्ता
दिनाया प्रयानामंशः किं एष एव पद्मलता नालानि ते पुलगा यमयः दलानि विदलनमायनं पुलकं तादी
निचकंदकायेषां ॥ केतपयः पताकापराक्षपवदलालस्यावयवभूतपानिनिघेषां लघाः पिलोमलाः
प्रेषाद्वाणलक्षणधमरायैः ३ चकारा उपमानद्वयसमञ्जसायैः ३ तद्वादागच्छंतीनामलकोक्षामितयानसू

भूमिर्द्रुहमार्गे पुशिरोभिर्बोः भूभृतां प्राप्तां चित्ता नाललगा सिदलकंदकैः ॥ केतपद्मणा
लागदलैलं च पिलोमलैः वदहातचलममं नमः पद्मसरः कृतं १ मृतमांतगसेचाते गिरा विवर्णि
पीलिकाः भोरवः पीलीयंते स्त्रियः प्रवत्सो वच ॥ अष्टौ तमसो र्दधकं तमं गमयंति नः वो
तिविधा धास्त्रीणमलकोक्षामिनो निलाः ३ छत्रे प्रसीयमाने पुच्छिते पुच्छो विचरता इदमेव य
पोमर्त्या कृताशुधातपत्रता ३ भलो मरणा मूर्च्छाते निमेषाणामां वपुः स्वकर्मशिलिचितं शमः
स्वमपुं यथा ३ पुलगात्तु विचक्राणं नृपयो मक्तुष्टयः योमा योमस्य मकरसंक्र लावयवाः
स्थिताः ३५

लतेन शकुनरूपत्वान्नो रथसिद्धिं शंसितीति भावः ३ ३ वक्राः पूर्वत्रापि संवधाते तेन छत्रे पुच्छो म्नि स्थि
ते पुनैश्चरता कृतेव यशो मर्त्या इदना भविशुभ्रातपत्रता कृतेव तत्ते लादयं ललते ३ ३ ३ सुकृतं पुष्टयः
असंतोषशीलाश्च यथाः मन्त्रमकराः संक्र लावयवाश्च स्थिताः अविष्टमस्यामवयवतत्कालानि
कं ३५

वा. ली.
३.
१६

यतेनावधूतः संरोधः स्थैर्यं येषां तां गौणां १७ १८ सत्तेमेति श्रोतुं बोधने उपायांती समीपमुपसंपत्ती आस
त्रफलाच १९ कदाहूतिरिति वद्वाचात धन्यमकरणं सेवस्थोदं कृतिरित्युक्तेला ४० हेतयः खडायाधुधा

शरोत्तुतसितलत्रकलदं मे न भस्यलं भातिसंचित एते इ विंचलचैरिवावृते ५५ क्रियते गगनोद्गी
नैश्चामरैश्चामरैश्चामरैः वातावधूतसंरोधतां गतिकरयतिः १७ दृष्टांते देति दक्षितालत्रचौ
मरकेतवः आकाशसेत्रवित्तिमायशः शालिलता १८ च दद्विर्कोप्तिमत्तैपपणीतासयंश
रैः शक्तिवृष्टिरुपायांती मस्य श्रीः शालभैरिव १९ एष प्रसूतदोदं भरावद्गुह्यकृतिः कदिनाकंक
राज्जातामत्योरो योदं कृतिः ४० हेति कल्पानिललासा दंतनिर्करवारयः जनतासयकाले स्मिन्म
ग्रानागानगा ४१ सचक्रनायसतायं सुदं कर्मसादृदे दारुभिभूतगतिकं चेष्टते राथपतने ४२
करकंकदकुंधकालसं चेष्टदं कृते कालरा आप्रत्यं ताराणा वीतो ववायते ४३

मेव कल्पानिलासौलसाः दंता एव निर्करवारीणि शुभ्रत्ववदिनिः स्ततमाम्पाघेषांते नागागजानगारि
य ४४ कृतं सन्नहरक्तमहादृदे शोवभूताचक्रविकं विष्टं भातिरो भूतागतिर्यस्य तथा भूतं सचेष्टते स्पंदते ह
देति खेदे ४२ वीरहस्पादिकराः कंकरा निचकुंधकाः तं त्रीपदानिते श्रवद्गुह्यकृते वीरनशाहैः ४३ ॥

१६

वा.टी.
नि.३.
६२

अनिष्टः इत्यादिविक्रियायुक्तः ॥ भौतिकसर्गाणां कारणं भूतपंचकमिव ॥ ३५ ॥ उन्मेषो निमेषश्च समायस्य
निर्मोयस्तस्यो अचनोपनिमेषः अतएव सात्मने वावतिष्ठते ॥ ४॥ परिमाणतो महोति च तानि कालसंख्या
वैभवादिनो महोति च महोति जगति जगदोः तेषां तदन्तर्गतपदार्थानां च सर्गः अगमनमागमः
स्थितिः प्रलयश्च तत्र प्राणिनां जन्म देहपरिग्रहः बाल्यादिदशा ज्ञायादिदशा उत्कर्षा यत्कृषिदशाश्च
तस्मिन् विद्याकाश उद्येति तानि सर्वाणि अपासोः परिहितः स्वरूपस्थिता काशवयवयामरुत्तम्युदना निम
रुदेवनवस्वतरमिति बुद्ध्या शोतमासेत्यर्थः ॥ इति श्री वासिष्ठे तात्पर्यप्रकाशे नि. गो. उन्नयने पंचविंश

उद्यत्स्वपि जगत्स्य शोतमेवावतिष्ठते अनिष्टपवसुत्तरः प्रतिविंवशातेष्विव ॥ ३६ ॥ भूतानां वर्त
मानानां सर्गाणां संभविष्यतां एषो कारणकंबोजे सर्गाणां मिव कारणो ॥ ३७ ॥ अयोनिमो जग
लस्तो निर्मेषः प्रलयागमः अचनोपनिमेषो सावात्मने वावतिष्ठते ॥ ४॥ उद्यत्समूनि सबह
निमहो महोति सर्गागमप्रलयजन्मदशा जगति सर्वाणि तात्पर्यमपारस्वरूपयवप्रसं
दनानि मरुदेवयथा स्वशोते ॥ इति श्री वासिष्ठे महागमायणे निर्वाणप्रकरणे स्वरूपव
र्णने नाम पंचविंशतमः सर्गः ॥ ३५ ॥ श्री वासिष्ठे च मत्तुर्वेत्तयानर्थाश्रावती इव वारिणि
एकसभावाः सकला यथाचारितरंगकाः ॥ १ ॥

तमः सर्गः ॥ ३५ ॥ तद्वत्प्राणिनो भोगो न वंधायेति वर्णिते ॥ इहैव परमोत्तमस्तथागामुक्तिरित्यपि इह सर्वे
पदार्थाः विरुद्धनिरूप्याः अविरुद्धरूपा अभ्यासे तत्र प्रथमरूपेण गृह्यते ॥ इहैव तत्त्वादन
र्थरूपे द्वितीये तत्र उपशमनमोक्षोपयोगीति दर्शयति च मत्तुर्वेत्तीति सकलाः पदार्थाः वारिणाव
ती इव भिन्नरूपाः प्रथमे च मत्तुर्वेत्ति इहोत्पादनेन चित्तभ्रमयेति अथानंतरमनयोः गगद्वेषमरका
दिरूपाः पथवसंति यथा तरे गकाः वारिजलमात्रेण या एकसभावास्तनचमत्तुर्वेति नाप्यनर्थी इति

प्रा. ३.
६२

संविदेवसादृश्यात्तथा उपलभ्यते तस्य लभ्यमाने गानि रूपरसाद्ये कदेशायस्य १. सर्वासा मेव सूर्यचंद्रा
शुक्राणादिभासां रूपादिपदार्थं श्रीरत्नास्मिन्नेव भासति सप्तप्रलयाः शाम्यति जायते मयो येन तस्मा
देवोदेति यथा सूर्योदिते जसः स्वा लोकः प्रभा मेरुले १. इदं ब्रह्म अतोऽस्याः विदः चिद्रूपब्रह्मणः सका
पात् एताः पदार्थाश्चिदः १२ अनेगाश्चिरवयवादे गतं संजकृद्व्यात् जन्मादिभावविकारेण दिपदात्सगत
वेचिञ्चेषु च न्येन नमयं चिन्मये मेव विदि ११ १५ अथ एतत् त्रिविचले च चले पर्यते च योदयोद्वा

अस्यां भस्मोदवतेयतदिदं जगद्व्यात् संवित्सादृश्यात् लभ्यमानं भवनावर्त इति मतं १. शाम्यत्यपदा
र्थं श्रीः सर्वासा मेव भासति एतस्मादेवोदेति स्वा लोकः इव ते जसः ११ इदमेव जगत्सर्वं शुक्लत्वे तदि
नेयथा अत एताः प्रवर्तते विदुः दोरि वांशवः १२ एतस्मादे गतो ने गा जगत्त्रिभिर्दे स्थिते
विद्यभा वविकादि शातमेतन्मयेतत् १३ अस्मादेन तरोरेता स्वरूपा गगना गगो दृश्यता
त्वा प्रवर्तते जगज्जाल गल्लुकाः १४ व्योदयवती नूनमब्रह्म तरे गिणी नानातानेत
ऊसमावदय विचला चले १५ अस्मिन्मो मातृ करे गो भवनाभि नयभमेः नृत्य विरता
भं चारे नियति नर्तकी १५ जगत्कोटिमहाकल्पकल्या नेष निमेषणः विताने नाद्यते
भयोजन्यते कालकः १६

बालः

सहृदि न हती दृश्य लक्षणान्तरे गिणी नदी बहति १५ वारैः कल्पभेद रूपैर्वी सरैः नियतोत्सवया
सरैश्च १६ नयानियति नर्तका उद्गरे गमाणा विताने काल लक्षणाः स्ववालकः पुत्रो भूयो नाद्य
ते उपसहृद भूयो जन्मते सकोदशः जगतो ब्रह्मा शनो कोदया स्तेषो महाप्रलया अन्तरप्रलयाश्च
नेत्रो न्मेष निमेषणो यस्तथा विधः १० ॥

नि.
वा. ३.
५५२

इदानीं च यो वगमं विनायेकं यथा यथा स पुस्तकलेखनसंवाचवृत्तिकल्पनेन व्याख्यायनस्य च फलमाह ये वाचयिष्यं
तीति हाभां अनपेक्षितार्थः सुखस्य भावार्थो येषां रक्षितार्थं यथा यथा रक्षितार्थं यथा नपेक्षितार्थं भावयेत्पुस्तकं
लेखयिष्यंति ये वृत्तिकल्पनेन व्याख्यातपुरुषयुक्तं केवलं वाचकं वा कारयिष्यंति ते सकाशात् ते राजसूयस्य पुत्र
स्य पुत्रस्य फलेन युक्ताः सतः सुदुर्भुक्ताः स्वर्गं प्राप्स्यन्ति इदं सना निष्कामास्तज्जन्मसद्गुरुसंकास्तु अवगादि
कंप्राप्य तृतीयजन्मलाभेन मोक्षं प्राप्स्यन्ति लक्ष्मीमिवेत्युभयत्र दृष्टान्तः ११ १२ इदं शास्त्रं फलं तस्य ग्रंथस्य
तस्तज्जन्म इति मया कृतं मोक्षमार्गं संहितं पुराणं काले अचिंत्यं रूपं विरिच्यः सतां मुनीनां समा

ये वाचयिष्यंति अनपेक्षितार्थं ये लेखयिष्यंति च पुस्तकं वा ये कारयिष्यंति वाचकं वा व्याख्यातयुक्तं शुभमा
धेदं ११ ते राजसूयस्य फलेन युक्ताः सुदुर्भुक्ताः स्वर्गं प्राप्स्यन्ति मोक्षं प्राप्स्यन्ति तृतीयजन्मलाभेन
लक्ष्मीमिवेत्युभयत्र दृष्टान्तः १२ इति पुराणमोक्षमार्गं विचार्य संहितं सद्गुरुना विरिच्यः प्रयुक्तवाने तदचिंत्यं
रूपं भवेत्समाप्त्यनंतसंवाचः १४ मोक्षो भूया यथा कथा प्रवेष्टे याते समाप्तिं साधया प्रयत्नात् स
वेश्मदत्ताभिर्मत्तानपातदानविश्राः परिपूजनीयाः १५ देयते तेभ्यः तिलदत्तादिचित्ते पितृस
स्य न सशक्त्य मत्तानुरूपं कृतमेव संगपुण्यं यथा शास्त्रमुपेत्य सोतत् १६

जेष्ठा मूलार्थं स्वयं विचार्य पतहाकं सर्वान्यपुक्तवान् तिष्ठेत्तत्सत्यवाचोवाल्मीकेर्वसिष्ठस्य सच गिरः प्रसन्नान्
संभवतीति तथा च पूर्वगमायोगमं श्रुत्वा स्वस्वरत्नं न ते वागवता काये काचिदत्र भविष्यतीति सूचनां यश्चकारः
एतच्छ्रुत्वा समाप्तो गृहान्त्रयनादिदानं विप्रदिभ्यः वश्यं कर्तव्यमित्याह मोक्षेति विप्राः वाचकायाः उपलक्षणा
मेतन्निर्भूतसीने धृक्पणानामपि १५ सधनसमर्थे ते वाचिने पिता रक्षितार्थं यथा शक्त्या देया अशोक
नातस्तत्कृतमेव वश्यं सज्जत इति संगपुण्यं फलान्मना यथा शास्त्रमुपेत्य वेति मत्ता विचिंत्येत्यर्थः १६

नव्यामावसेषामपिसत्संगसेवाप्रश्लादिरेवोपायइत्याहसनामिति नयेनशिक्षणेनउत्तमयालोभात्सनिद्रादिस्मागसहिजया
 सप्रेमनिर्देहसेवयाउदारमिर्वाधोपायभूताभिः कथाभिराव्याधिकाभिःसंगतेनउपदेशेनसुधिवोधिकारिणः वेद्य
 मात्मनर्विदंतिभने प्रमत्तास्तदेकासकाप्तेनयथावसिष्टसंगादिवरात्तवद्याः ८ तृष्णातक्षणायाह
 रजायाश्चर्मरज्जाः दृढबंधैर्वद्धाशुसहृदिप्ररूढाः येदेहेन्द्रियादिनादात्मसंसर्गाध्यासरूपाग्रंथयः येनगृहपुत्रराशिवि
 मनाभिनिवेशलक्षणाः सर्वभूतेष्वेकात्म्यानुभवैकरस्यभेदाद्भागद्वेषादिहेतवोग्रंथयस्तेसर्वेहिशुस्मान्मोक्षकथाविचार
 नयथावाताः स्त्रियः सर्ववात्याक्रीमयभिनिवेशाद्रसानभिज्ञताच्चभन्तुवैरस्पृक्षाश्रुपिकालेनप्रवाताः यौगः

सतांनयेनोत्तमसेवयाचप्रश्नेनचोदारकथागतेन विदंनिवेद्यमुधिषोप्रमत्तावसिष्टसंगादिवरात्तवद्याः ८ तृष्णा
 वरजादृढबंधवद्वायेप्रेषयोत्तमसहृदिप्ररूढाः सर्वहितेमोक्षकथाविचाराद्व्याप्तवाताश्चइत्यभेदे ९
 मोक्षाभ्युपायान्महानुभावान्ताम्यति येनतत्विदावरिष्ठाः पुनःसमेष्टानिनसंसृजितेकोयःसुत
 नेनवहृदिनेन ९ बह्वश्रुतायेप्रविचार्यसम्प्रकाशोपिनाथैकथयाजनाय संतोवरिष्ठातिपुनःशि
 शुतेनतेप्रयास्यतिकिमन्यवाक्यैः ९

समोभर्तृभिरभेदेयेवरस्येयानितद्वत्सर्वभूतेषुभेदमैकरस्येयान्तीत्यर्थः ९ हेसुतपुत्रवरनुकंणभरहाजमंराधिका
 रिणामपिश्रवणाभ्यासेप्रज्ञाननिवहेणसमंघनात्समहाभावान्मोक्षाभ्युपायान्गुरुएवश्रवणेनयेतास्य
 तितेतत्विदावरिष्ठाः संतःपुनःसंसृजितेनसमेष्टानिर्येममसंतिमपरमरहस्योतिः श्रमेनवहृनाउदितेनउत्तेनका
 र्यःकिंप्रयोजनमित्यर्थः ९ इदानीवक्तव्यमपिगुरुस्वादिचार्यवसंप्रदायेतः १० सम्यक्ज्ञाताश्रमेभ्यः प्राचतामेव
 बाधकलावाभिनामोष्मामितिनियुमेसूचयन्नाहबह्वश्रुतायेप्रति श्रमेग्रंथयसंतःबह्वश्रुतायोगुरुणामग्रंथयस
 म्यक्प्रविचार्यतत्सवादकथयाग्रंथयसम्प्रकाशोपिनाथैकथयाजनाय संतोवरिष्ठातिपुनः प्रयास्यमपितेजनायसंप्रदायतोवरिष्ठातिने
 शिशुतसोत्वापुनजन्मवानप्रयास्यतिश्रवणतत्तजानफलश्राप्यतीतिर्यः श्रमेःसंप्रदायतोनाधिगतेवाक्यैःश्र

१०. प्राविर्गर्भं प्रवेष्टुं न शक्यते ॥

पवंसलियत्फलितेनदाहयवमिति समेभ्योपि समः आत्यंतिकवैषम्येऽन्यथाभोगोपस्य ११ परेवस्त्रणि २० परोचरविदः
 सारासारविवेकिनः परिणामेनैकरस्येगच्छन्ति २० परस्यवस्त्राणाः वैषम्यवकार्यमिवग्रवयवश्चवाभ्यपरमिदेजगतीवरूपं
 भाति तच्चतत्त्वतोविचारेपरमेवसंभवतिजगतिनक्रियाः यवहाराश्चतसंभवन्ति १५ मृगांबुनिपरत्वेनग्रन्थत्वेनऊपरभस्मा
 त्रत्वेनपरिज्ञातेसतिभावानां पुनस्तत्सत्ताबुद्धिकोभावयति ३ अन्यस्यग्रश्चिपपंचस्यग्रन्येभोगरसेनजानानिप्रबुद्धः
 यथादिजोवापनः सीयुः सारमद्यमाधुयेनजानातिनद्वदित्यर्थः ११ अयंनिजग्रात्मावासादृष्टेः परावृत्यचेत्योन्मावतसत्स

पवंस्त्रसमहाकाशमेवेदंक्वजत्कथा शान्तं समसमाभोगमेकमाद्यंनवर्जितं ११ यथापयसिबीचीनामुन्मज्जन
 निमज्जनैः नजलान्यत्वेमेवेदिभावानावैः परैः परे २० परावरविदः केचिदेतास्मिन्यरमेपदे श्रुद्धेपरिणामन्येनवा
 रिबिंदुरिवांभसि २० परेपदमिदंभातिपरस्येवपरात्मकं संभवन्मलेशान्तेनजगतिनतक्रियाः १५ स्वप्नस्वप्नइति
 ज्ञानेदृश्यवस्त्रनयापिच मृगांबुनिपरत्वेनकोभावयतिभावनां ३ परमार्थचमन्कारमेतस्त्वान्मभवेविना अ
 न्यस्यान्येनजानातिसीधुस्ताडमिवदिनः ११ निर्वीयनिजग्रात्मायपरिचर्यावलोकितः चेत्योन्मावतसत्सत्त्वस्य
 तिष्ठेच्छांतग्रात्मनि ३ श्रीवसिष्ठइवाच दृश्यंबीजांकुरइवास्थितवस्त्राणिकारिणो ३तिसर्गादिसद्भावः कस्मान्न
 होपपद्यते ३ श्रीरामोवाच बीजेकुरांकुरतयासंश्रितो नोपलभ्यते बीजोदरेतयासताबीजमेवहिसाभवेत् ३५ ॥

ज्यसमाधौनिर्वायचरमसाक्षान्काराकृपाविलोकितः सनशान्तेशिवेनित्यसक्तेश्चात्मनि तिष्ठेत् कश्चिद्दीरः पन्थागात्मानमे
 तदावृत्तचत्तरस्ततामिच्छन्तिश्रुतिः ११ पवंसमाहितोवसिष्ठः पुनर्बीजांकुरन्यायेनवस्त्राणिजगत्सत्यतांशक
 नेदृश्यमिति ३३ समाधतेबीजश्रुतिर्यदिशंकुरः सत्यस्तर्हिबीजोदरेमास्थितपुनर्वाहिर्वीजपुटंभित्तिनिर्गच्छतीनिष्पात
 तत्तनयतोबीजभेदेनतददरेयेकुरतयासंश्रितः शंकुरः नोपलभ्यते यातबीजोदरेसूक्ष्मभागानांसतासाबीजमेव
 भवेन्नोकरइत्यर्थः ३५ ॥ ग ॥

बा.दी.
नि. ३.
५.२

ब्रह्मणो तर्जसता तव तथा किं तजगत्तैवोपलभ्यते इति वैषम्यं प्रलयकाले तथैव स्तीति चेत्तर्हि सावस्त्वैव भवेद्यतस्तद्ब्रह्म
विकारीति नवीजो कुर्यादयस्यात्रोपपत्तिरित्यर्थः १५ अस्तु ब्रह्म अविकारे किं तत्तत्राह अविकारादिति अविकारादिकारिकार्यसंदे
ति अनाकारादाकृतिभासरोदयेतीति च न दृष्टं न अतश्च कापीत्यन्वयः १६ एवमनाकारे निरवयवे च साकारस्य सावयवस्य च स्थ
लस्यावस्थानमपि सर्वप्रमाणविरुद्धमित्याहुः अनाकृताविति १७ समुद्रकं संप्रष्ट १८ शान्तं सर्वोपरमरूपं परंब्रह्म साकारस्य
तादात्म्यनाधारवत्कं न राजते १९ एवं सति अष्टवैः स्वप्नवद्भूतैः राकारैर्वोद्यपवत्ताणिकः साकार इत्ययत इति बोद्धव्यं कल्पनाप्य
न्यपपन्नेत्याहुः बोधयेति ४० कुतो नोपपद्यत इति तत्राह अष्टवै इति यतो यस्य सर्गः स्वप्नः अष्टवै प्रागनुभूताद्यप्यवच्छेदा

ब्रह्मणो तर्जगत्तैव जगत्तैवोपलभ्यते अस्ति चेत्तद्भवेन्नित्यं सावस्त्वैवाविकारितत् १५ अविकारादनाकारा
दिकार्याकृतभासरोदयेतीति किलास्माभिर्नैव दृष्टं न च श्रुतं १६ अनाकृतात्वाकृतमवचेतस्यात्तमर्हति पर
मात्मो न चैवानरिव संमानि मे रवः १७ समुद्रकैरात्ममिव जगद्ब्रह्मणि तिष्ठति महाकारे निराकार इत्युक्तं नववोभवे
त् १८ शान्तं परंब्रह्म साकारस्याधार इति राजते नवत्वं राजते केव साकारस्याविनाशिता १९ बोधय वायमाकार इति कल्प
नयापि धीः अष्टवैः स्वप्नवद्भूतैः संसारे नोपलभ्यते ४० अष्टवै एव स्वप्नो यं यद्देसर्गो नुभूयते स्वप्नः किलार्थभूता
र्थः स्वप्नस्तद्वदृश्यते ४१ यदेव जाग्रतस्वप्न इति नात्रोपपद्यते स्वप्ने प्रदग्धः पुरुषः कथं प्रातर्विलोक्यते ४२
अशरीरस्य न स्वप्न इत्येतदपि नोचितं संभवन्ति पिशाचाद्यातेषां च स्वप्नवस्थितिः ४३ ॥ ॥

दिप्रमाणैरसंग्रह्यते स्वप्नलजाग्रदनुभूतार्थः संस्कारमात्रेण नासमानार्थः नाग्रतिसंभ्यस्तप्यार्थः स्वप्ने दृश्यते कि
लेति सर्वजनप्रसिद्धौ ४१ अत एव बोधानां जाग्रत्स्वप्नभेदाभावोक्तिरपि तेषां असंगतेत्याहुः यदेवेति स्वप्ने स्तनः श्मशान
नैनीत्याप्रदग्धः पुरुषः तस्मान्न चितः साकारत्वताणिकत्वादिकल्पनया प्रपंचस्य स्वप्नसाम्यं सर्वप्रमाणविरुद्धं सैव
तीति कूटस्थब्रह्मण्यथास्तत्वादेव बाध्यते न स्वप्नसाम्यसिद्धमिति भावः ४२ तत्र चार्वाककृतमात्रेणैव समाधत्ते अशरी
रस्येति स्थूलशरीरस्य स्वप्नो न दृष्ट इति अशरीरे प्रतीच्यवस्थात्रयस्वरूपमाराधयति न पृतेत्याक्षेपोऽर्थः ॥ ॥

॥ ५० ॥

अतः परशेषाविशेषः सुपात्तपवस्थितरूपाहृतस्मादिति साद्वैतनिगच्छति निगकारः परमात्मैव विवर्तयामिः सर्गादिना
 नाकृतमिः स्थितरुतिसिद्धांतः पतिष्ठितरूपाः ४४ प्रपंचस्य ब्रह्मात्मैकत्वं प्रयोधे स्वमवदेव वाधात्मन्तासत्ताभ्यां वक्तुमयो
 ग्यातच्छतेव परिशिष्यत इत्याह स्वप्रतिश्रुतौ प्रपंचात्मा अखिलवैधसक्तौ ब्रह्मैव यत्सौ च प्रपंचः अन्येनाज्ञानेनैव स्व
 मवत्कृत इति सिद्धांते तथा विधवस्मात्सन्पलब्धे सति ३५ प्रपंचे अखिलतनामिदिकं नैवानुभयत इति तत्त्वतैव परि
 शिष्यत इति परेणान्वयः ४५ ४६ ब्रह्मैव सति नैवानुभयते अवुद्धतादशाया मप्यर्चनीयमेव जगदित्याह स्वसेवेदनेत्यादि

तस्मात्स्वप्रवदभ्यासः संविदात्मनि संस्थितः सर्गादिना नाकृतिना परमात्मानिगच्छतिः ४४ स्वप्ने विदेव शैला
 दिरूपेणात्मनि तिष्ठति प्राग्वत्स्माखिलसक्तौ सौ अन्यस्यासौ कृतो यदि ४५ नेहा सितं न नास्ति त्वमपलब्धेन भय
 ते नैवानुभवत्त्वेन च नवानुभवत्क्रमः ४६ किमपीदमनाख्ये बुद्धे नैवानुभयते स्वसेवेदनसंवेद्ये सतासता वि
 ज्ञेयं ४७ अभावद्विषणोभावाभावाभावद्विषणः सर्वदा सर्वथा सर्वभां निभासरतांगताः ४८ हेह निब्रह्मणि
 ब्रह्मव्योमव्योमनिवर्द्धने नचोपपद्यते किंचिद्ब्रह्मव्योमि विद्महे ४९ इष्टदृष्टदृष्टगात्मा यमहं सर्गादिबिम्बमः
 शांतचिद्योमविस्तारो न कदाप्युपपद्यते ५० यथा न सन्नकुशादिसंस्कल्पनपत्तने तथैवायं जगदिति शांतमे
 कमनामयं ५१ एषां हि परमेशांतमिदं सर्वमिदं तै अतिगमनाभासमनाद्यंतमचेतितं ५२ अजन्मभागां
 शांतमनादिति धुने मरुत् अतपाधिनिगकारं सपदे बुद्धवानहं ५३ यामे विदंतः स्फुरन्ति सेवोपाधावाकांता
 यदीजेलीनमरणं शांतयात्यं करतो किल ५४ अहं ज्ञानमयैकात्मा हितैव परिवर्जित मनागपि न जानामि हे
 नैकाकलनाकला ५५ ॥

ना ४७ ४८ विद्महे हं जगदाकारेण वर्द्धने ब्रह्मव्योमि नोपपद्यते ४९ ५० यथा स्वसंस्कल्पनपत्तने न सत् तत्र च कुशा
 दिसत्तरां न सत् ५१ ५२ ५३ ममेदेवाकां सत्यमेव ना सत्यमनुभवसलकत्तादिनि सपुक्ति कमाहयेति ५४ ब्रह्मैतैकाकल

नायः कलोलेशमपि मनागपि न जानामि ५५ ॥

अहंरामस्तदवयवपादपाणादिह्याद्यवदादिचेतिप्रसिद्धं जगच्चनोनास्तेवयतःसर्वमाकाशमेव ॥ अयेचसर्वापह्वोयय
यिमममातावेधामममुखेजिह्वानास्तीतिवाक्याज्ञानैवेतिउक्तत्वारिदोषायादकत्वाद्वादिनोनाकिंकादीनावादेशुनिघटति
तत्सभायांनराजनेतयापिआत्मज्ञानेषुब्रह्मभिर्वादिभिर्बहुधातदुपन्यसेषुमध्येपरमपुरुषार्थपर्यवसितंकिंज्ञानस्यादिति
परीक्षकाणांसभायांराजनेतृरिसर्वापह्वमंतरेणात्येतिकानर्थनिवृत्त्यल्ललितनिरतिशयानंदप्रतिशसिद्यतीतिभावः
॥ यतश्चोर्थयदाशब्दःयतःकाशमौनपर्यवसितत्वात्काशमौनात्मकः सर्वापह्वःवादेनसंभवत्येवेतिनक्रियते तेनतद

अहंजगच्चनोपादपाणादिनवदादिच सर्वमाकाशमाकाशमेवोच्छेत्सूक्ष्मतिद्वेत् ॥ सर्वापह्वपवाये
मयायोदर्शितस्तव सनिघोवादिनोवादेशात्मज्ञानेषाराजने ॥ काशमौनात्मकोवादेनसर्वापह्वोयदा
क्रियतेतेनवादेशनात्मज्ञानंप्रसीदति ॥ यत्पक्षादिप्रमाणानोयदगम्यमचिह्निते स्तानुभूतिभवेन्नलवादे
सल्लभ्यतेकथं ॥ सर्वागमायसमतीतमचिह्नमल्लमाकाशमेकमजमायमनामरूपं अहंविदात्मकमह
त्पुनर्भूतिमात्रेशोताभिधानकलिनंमलशंकयाले ॥ इतिमहारा निगोबोधप्रकाशोकराणयोगोपदेशोना
मपंचनवत्युत्तरशततमःसर्गः ॥५ श्रीव पवसुक्तामहाबुद्धेराजोराजीवल्लोचनः मुरुर्नमात्रंविश्रम्यतस्तीक्ष्ण
त्वापदेपदे ॥

करणेननिर्विशेषात्मापरिचयाद्वादेशात्मज्ञानंनप्रसीदतिनोदेतीत्यर्थः ॥ कुतोनेदेजितत्रारुप्रत्यक्षेति ॥ उक्तंसार
नःसंक्षिप्पोपसंहरतिसर्वेति सर्वेयथागमाःशास्त्रेनदास्तदर्थेभ्यः समतीतेअनुभूतिमात्रप्रमाणंयत्रतथाविधंअत
एवशोताभिधानकलनेअहंविदात्मकंअस्माकाशमेवास्तिनान्यदणमात्रमपीतिनत्रमलशंकयाअलंपर्यामंप्रयो
जनेनास्तीत्यर्थः ॥ इतिश्रीवासिष्ठनाट्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणोत्तरार्द्धेपंचनवत्युत्तरशततमःसर्गः ॥५ मुरुशा
स्त्राद्युपायेनयथावत्तेरुलम्पनेदारुवैवधिकात्त्वानेतथासंक्षिप्यवर्ण्यते हेमहाबुद्धेनिभरदाजस्मारिष्टनेमेवांसंबोध

॥ २ ॥

वा. टी.
नि. ३.
५११

लीलया गुरुमुखे अवलोकितुं हलेन २ २ करिष्यामाणे पश्येत्तुं एतं संगमं पितृपूर्वोक्तं मनुवदन्ति पवमिति ४ अवाच्यं यतो वा
चो निवर्तते अथाप्यमनसा संहेति श्रुतेः शब्दप्रसूतिनिमित्तधर्मश्च न्यत्वाच्चेत्यर्थः ५ स संविद्विषयतयं अवस्थात्रयानीतं स्व
प्रकाशवस्तुतन्मात्रलभ्यं अनपवन्नाप्रदवस्तुं तर्हीतयुग्मास्तौ ध्यायन्त्यात्तर्हीमतांगतं ६ तच्चेः स इतरप्रतियोगिवा
वच्छेदादिसापेक्षत्वात्तद्वोधनासमर्थः ७ विकल्पसहस्रान्वयसंधानध्यातिपरंपरानर्थाय ८ ततस्मान्न त्वविज्ञाने गुरुणा
स्वादिकं कारणं आसिभवति अकारणं वा अत्रासिन्नेशयेनि श्रयं ब्रह्मिण्यर्थः ९ रामशंका मनुमोदमानो वसिष्ठः समापते

परमात्मनि सापेक्षो विद्वांतः परमात्मनि स निष्पन्नरद्वैतज्ञानत्रयपि हि लीलया २ श्रीरामः भगवन्नेशयो भोदशर
कालसनीश्वर इदानीं संप्रयोयं मे जानोममसिपेलवः २ पवमेतन्महाज्ञानं संसारणीवतारणं समस्तमेव वाग्जाले स
मतीत्यावतिष्ठते ४ यदिदं किल सद्ब्रह्मसंविन्मात्रनिश्चयं तदावाच्यं किल गिरं मरुतामपि मानद ५ एवं
स्थिते पुरंतेयं सर्वसंकल्पानोक्तिं स संवित्तयं तन्मात्रलभ्यं तर्हीमतांगतं ६ प्रतियोगे वावच्छेदसंख्याभेदे
विणा किल कथं शास्त्रपदेस्तत्तैः स विकल्पैरवाप्यते ७ विकल्पसारशब्दाद्यैर्ज्ञानेशसेनलभ्यते तत्किम
र्थमनर्थाय गुरुणा स्वादिकल्पितं ८ गुरुणा स्वादिविज्ञाने कारणं वास्तवकारणं तद्वनिश्चयं ब्रह्मन् ब्रह्मिण्येव दत्ता
वर श्रीवसिष्ठः पवमेतन्महावाहो न शास्त्रज्ञानकारणं नानाशब्दमयं शास्त्रमनामचपरंपरं ९ तथापि राघवश्च
हृष्येन दैततांगतं शास्त्रायुतमवोधस्य तत्समासेन मे शृणु ॥ संनिक्वचिद्वैवधिकाः कीरकाश्चिरुभंगाः ३ः
विना गतेशोपग्रीष्मो वनरदुमाः १२ ॥

पवमेतदित्यादिना अनामेति शब्दप्रसूतिनिमित्तधर्मश्च न्यत्वात्तदसंस्पृष्टत्वाच्च परंपरं पदार्थानवाकार्यश्चेत्यर्थः
१० यद्यप्येवं तथापि एतच्छास्त्रं तमवोधस्य तत्फलस्य मोक्षस्य च यथा येन प्रकारेण हेतुतांगतं तच्छृणु वक्ष्यामाणम्
काष्ठे वैवधिकाख्या न दृष्टान्तेनेत्यर्थः ॥ तदेवाह संतीत्यादिना विवधिवीवधशब्दाभयतो ब्रह्मश्रीकोक्तं यथाहोका
ष्टविशेषे वर्तते तद्वहंतीति वैवधिकाः कीरकाः श्रुदजानिभेदाः देशविशेषजावा शोषकार्षण १२ ॥ रा ॥

कथापदचरयथितान्तैवप्रावरणसंस्थानकारिणा कथासंस्थानेतिपोठेपूर्वीनभूतावस्थादिकथामात्रावस्थानेकारिणोत्प
 र्थः तत्राद्यभंगाचिर्गतेनवारिणापमाइवदीनाननाशयाः ११ दौर्गत्येनदारिद्र्याभाभितमाः १४ दिनंप्रतिदिनेदिनोतेनदिनो
 तश्चमसाधेनेनियावत् इति संस्थितानिश्चिताः १५ ११ भवचारिणाः ततदिनप्राप्तान्नभक्षणाशीलाः १३ गुमान्निगुमानिप्र
 कृतानिचरत्वादीनि १८ केचित्तमापवन्तः १९ पुष्पाणिकेतकीचंपकादीनि चिरकीरकाःचिरकीरकाःचिराभ्यासदृढीभूत।
 कीरकवृत्तयः १ केचिद्भ्राष्ट्र्यहीनाः उर्द्ध्वःसारान्वेषणाकपालबुद्धयः उर्द्ध्वरूपेवनीता १ केचिद्विनादीनिप्राप्यगतदा

दारिद्र्येनजुरेतेनकथासंस्थानकारिणा दीनाननाशयाःपश्चानिर्गतेनेववारिणा ११ दौर्गत्यपरितमास्तेजीवितार्थम
 चिंतयन् जठरस्यकथायुक्तावयंकर्मःप्रसूरा १४ इति संस्थितविधिनादिनोतेनदिनेप्राप्ति दारुभारेणजीवा
 मोविक्रीतेनेनिसंस्थिताः १५ इति संस्थिततेजसमदीर्घार्थविधिनांतरे यथेवाजीव्यतेपत्न्यासैवायदिविराजते
 ११ इतिनेप्रत्यहंगताकानननवचारिणः दारुणाणीयविक्रीयचक्रुर्देहस्थथारुण १३ यत्पयोनिवनोतेतेतस्मिन्
 तस्मिन्निर्दि गुमागुमानिरत्नानिदारुणिकनकानिच १८ तेषांभारभूतोमध्यान्केचित्कानिपयैवनात् जातन्
 पाणिरत्नानितानिसंप्राप्तवन्ति १९ केचिच्चदनदारुणिकेचिन्पुष्पाणिमानद केचिन्पुष्पानिविक्रीयजीवेतिवि
 रकीरकाः १ केचित्सर्वमनासायजुर्द्ध्वरूपेवजुर्द्ध्वः नीत्वाविक्रीयजीवेतिवनवीष्णुजीविनः ११ सार्वार्थसयताः
 सर्वेतेसंप्राप्तमहावने केचित्प्राप्यस्थिताःसर्वेकृदित्येवंगतज्जरं ११ इतियावदज्जसेतेसेवनेतन्महावने प्रदेशात्ता
 वदेकस्मात्प्राप्तमार्गिणामाणि ११ तस्माच्चितामणोःप्राप्ताःसमयाविभवाधियः पामंसखमायातास्तचनेस
 स्थिताःसख १४ सार्वार्थसयतासंतःप्राप्यसर्वार्थदंमणिं सखेतिष्ठतिनिर्द्धंहादिविदेववराइव १५ ॥ गं ॥

पद्मज्वरेयथास्थानथास्थितं ११ चिंतामणाखोमणिर्देवात्प्राप्तः ११ १४ निर्द्धंहानिरस्तशीतोष्णाक्षतषादिजुःखाः

वा. टी.
ति. ३.
५१२

आव्यानमपसंहरतिसर्वीयेति ते कीरकाः काशेयमेनैव अधिगतः प्राप्तः सन्मणिश्चिन्ता मणिर्यैस्तथा विधाः संतः तथा उक्तया स
वैरथिसारैरुत्तमधनैः परिपूर्णतया शान्तमयमोहविषादजः खेयथा स्यात्तथा चानेदमंशु रथियो भन्तारतरलाभालाभादिषु सम
तासुपेताः संताप्तिरिति ११ इति श्रीवा. शोनि. उत. पणवक्तुतरशान्तमः सर्गः १५१ सस्य देवैवधिका व्यानतात्पर्यविद्युति क्रमात् हे
तुत्वे गुरुणा स्वादे सत्सजाने च वार्पणते यथा अहं अवगच्छामि तात्पर्यतः तथा कु विवरणमिति शेषः १ ये वैवधिका मयोक्ता
स्ते सादृश्यादेनेमानवा बोधाः एवमप्येपि सर्वत्र यद्धारिद्र्यजः खेमयोक्तततेषां च ज्ञाने तत्प्रयुक्तश्च महान् आनपासिविधसेता

सर्वीये सारपरिपूर्णतया तया ते काशेयमाधिगतसन्मनयो महान्तः निष्टेति शान्तमयमोहविषादजः खेमानेदमंशु र
थियाः समतासुपेताः ११ महाग. निवैवधिकोपाख्याने चिन्तामणि लाभोनामपणवक्तुतरशान्तमः सर्गः श्रीरामः तथा।
कुरुमनिष्टेष्टयथा वैवधिककर्म असेदेहमिमं सम्यगवगच्छामि मानद १ श्रीवसिष्ठः ये ते वैवधिका राम तपते मानवाश्च
वि तेषां दारिद्र्यजः खेयतनुदाने महान्तपः १ यत्तन्महावने प्रोक्तमुरुशास्त्रादौ संप्रवर्तते ध भोगार्थं संप्रवृत्तौ पि
क्रमादितत्. यद्गुह्यतास्ते प्रासादार्थं जनाभोगार्थं नोहिते १ भोगोद्याः सिद्धिमायांतममनिष्कृपणोजनः अतपेत्ति
तकार्यार्थः प्रासादो संप्रवर्तते ध भोगार्थं संप्रवृत्तौ पि प्राप्नोत्यभ्यासतः क्रमात् जेतुश्चितितमेवाद्यपदे परवशा
पिसन् ५॥

पः दानं महान्तप इति पाठे तदन्तपः प्रयोजिका पदिका साधिका भागाशालक्षणा योचते १ भोगार्थिनः सेतस्तदुपायेषु यतारम्भ
अतात्पर्यमित्यर्थः १ समभोगोद्याः सिद्धिमायां नितिनितरं कृपाणाः कार्पाणवन् जनः मानवश्च नपेक्षितः इतरकार्या
र्थोयेन तथा विद्यः सन्तु शास्त्रादौ शास्त्रमूलके तथा ये ध यद्यप्येनो गेह्यैव शास्त्रे प्रवृत्तस्तथापि तत्त्वा संग उजिह्विकान्याये
नैने प्रथमफला स्वादेनैः प्रलाभाने सनात्पर्यविषये परमपदे नयत्येव ताह भोगार्थमिति शास्त्रतः प्रथमभोगफललाभे
नतद्विश्वासदाह्यं क्रमात् उक्तसाधनाभ्यासतो भूमिका भेदागोहण क्रमात् चित्तेन शास्त्रपरमतात्पर्यविषयग्राह्ये पदे मोक्षे

=
५
चित्र

भावः सारासारविचारान्वेषणादिः सोऽस्मिन्निभावीवैवधिकः ६ संदेहप्रयुक्तयालीलयाकौतुहलेन ७ अर्थात्तद्वर्णविषय
यस्तद्भोगार्थं ८ सत्त्ववासनान्तरेणान्याहशफलं संभावयेतोऽननास्तत्रप्रवर्तते अन्यतवाञ्जनसागोचरेनिर्विषयनिगति
शयसखेयासादयतीत्यंशेवैवधिकात्वा नदृष्टांतोपन्यासस्त्यर्थः ९ सर्वजनानामन्तर्गतः सन्मार्गप्रवृत्तौ साध्याचारदर्शन
मेवमलमिति साधुलेक्षणप्रदर्शनपूर्वकमाह परोपकारेति प्रमाणं सर्वलोकस्येति शेषः १० अस्तु प्रमाणं किं तत्तत्राह

सर्वार्थस्यतोभावीयथासंप्राप्तवान्मणिं भोगार्थशास्त्रोक्तोऽनेन यथाप्रोतिजनः पदे १ किं साध्यास्वविचारभा
मिति संदेहलीलया काश्चित्प्रवर्तते पश्चादाप्नोति पदमनमं ७ अदृष्टो न मततार्थः शास्त्रादौ संप्रवर्तते संदेहेनार्थ
भोगार्थं ननुः प्राप्नोति तत्पदे ८ अन्यथा संप्रवर्तते शास्त्रैर्वासनयाजनाः अन्यदासादयेत्याद्यंमणिं वैवधिकाश्च
९ परोपकारे विरते संभावेन प्रवर्तते यः समाधुरिति प्रोक्तः प्रमाणं तस्य चेदिते १० साध्याचारवशात्लोको भोगसं
प्राप्तिशंकया संदेहश्चापितत्तः शास्त्रादौ संप्रवर्तते ११ भोगार्थं संप्रवृत्तौ सो भोगमोक्षान्नावपि तस्मात्प्राप्नोति
सर्वधीवनास्त्रितामणियथा १२ केचिच्चंदनसहणिके चिञ्चितामणिमणिं केचित्सामान्यरत्नानि प्राप्नुवेति यथा
वनात् १३ केचित्कामे केचिदर्थं केचिद्धर्मं त्रयं तवा केचिन्मोक्षमशौचं चले मने शास्त्रमंते शास्त्रतत्तया १४
वर्गत्रयोपदेशो हि शास्त्रादिष्वस्ति राशव च सप्तप्रामिल्लवाच्यतान्नास्ति तच्छासनेष्वपि १५ ॥ सं ॥

साधिति अतत्त्वतो लोकः शास्त्रफले संदिग्धे इति संदेहः संदिहानोपि भोगसंप्राप्ति संभावनया संप्रवर्तते ११ १२ गुमा
गमानीत्याकृते सा न्ययमाह केचिदेना १३ १४ वर्गत्रयं धर्मकामार्थास्तस्योपदेशो मत्वा हृत्पेवास्ति तच्छासने
पुत्रस्तन्यरेष्वंशे शास्त्रस्यपि पदवाक्यस्य ह्यन्यावस्थाप्राप्तिर्ब्रह्मबोधः १५ ॥ ॥ ॥ ॥

का. टी.
नि. ३.
५१६

वसंतादिकालश्रीः प्रसवेन ततस्तर्जवफलपुष्पादिजनने वधन्यामानास्तत्त्वमाना आलंकारिकसमये च जनास्तत्त्वमतेरेण
इतरसमये लक्षणयोगेन यावत् ॥ मत्वा ह्युपायो धनेन समर्थो पिशास्त्रस्य लक्षणमुपायेन धनेन समर्थो मत्वेन नयधिकारि
एवमस्य वेदनमस्तो वेति नैवैष्येति नित्यारुह्यैवैष्येति सर्वान् अर्थान् दृष्टवर्गास्त्रिगुणाश्चातिरिक्तमप्युक्त्युक्त्या संगतं माणित्येण
इति गतसौंदर्या एष निगते लावण्यो विनि स्त्रीरत्नेः स्तितद्वदित्यर्थः ॥ साक्षात्तसंप्राप्यत इत्यर्थः ॥ चित्तश्रद्धादि साधनपरं
परोपचाराकारणत्वे गतानि ॥ अनिच्छत सर्वभोगेच्छा निमित्तं पवमेव प्रतिदिनं मत्तं तया प्रत्यक्षवर्णवित्तं तत्त्वद्वयस्य ॥

केवलं सर्ववाक्यार्थैर्धन्यमाना वगम्यते कालश्रीः प्रसवेनेव स्वयं स्तान् भवेन सा ॥ सर्वार्थानि गतं शास्त्रे विद्यते अस्त
वेदने सर्वगानि गतं सर्वे लावण्यमिव यो विनि ॥ न शास्त्रान्तरगोची क्वा च नानात्रयगर्चनात् पप्रसवपदाती
तो बोधः संप्राप्यते परः ॥ एतान् कारणात् नो वकारणत्वे गतान्यल परमोत्तमैकविश्रान्तो यथा गवतश्च ॥ ॥ शास्त्रा
दभ्यस्योगेन चित्तं पातं विशुद्धता अनिच्छदेवमेवाप्रपदं पप्रपनिपावने ॥ एतच्छास्त्रादविद्यायाः सात्त्विको भागः
उच्यते तामसा सात्त्विकेनास्याभागेनाया नि संक्षयं ॥ नूनमलप्रधानेन लालमच्छास्त्ररूपिणा पुरुषः शुद्धता
मेति परमो शक्तिवस्तुतः ॥ अनिच्छयोरेव यथा समसमिसमदयोः प्रागृष्टं ततो येति स्वभावशतः स्वतः ॥
स्वसन्निधानमात्रेण विदितप्रतिभासदं सदसन्मयमाभोगिप्रतिविंबं प्रवर्तते ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

प्रपनि १. उच्यते इत्कार्यं नीयते इच्छाश्रुतत्वेनोतीति निमित्तकर्मणि लदियकिणी लोपः ॥ शास्त्ररूपिणा प्रधानेन न
लेन लालयन्तवस्तुशक्तिः अविद्याच्छास्त्रादिप्रभावान्न हो ध्यानमशुद्धात्मवस्तुसामर्थ्याच्च ॥ यथा समसमेः स
र्यस्य समसहस्यवसंनिधाने प्रागृष्टमपि प्रतिविंबं स्वच्छप्रकाशस्वभावशतं स्तृतीयं संप्रवर्तते एवं समस्तशास्त्रयो
रपिमिथः संबधमात्रेण आत्मज्ञानं प्रवर्तते इति त्रयाणामन्वयः ॥ विदितं अनुभवमिदं प्रतिभासने सम्यक्स्फुरणो यस्य

तथाविधं ॥

१५ अनयोः प्रेक्षाणाद्यथाश्रयेतवैधर्मादिवोयत्तपोविवेकोजायते तथाशास्त्रकृतादिवेकादयिदेहेसर्वोपाधसंस्तुष्टादितीय
 नैयवेदनंजायते १६ शास्त्रकृतैर्विचारविकल्पैर्धीनिकृतविकल्पानांलाघनेनात्मनैर्मल्यप्राप्तावपिहृष्टान्तमाहलोहनेति
 १७ चेतनात्मनः प्रतरात्मनस्तपरीक्षाणात् तालयन्तन् १८ केनप्रमाणेनकथंपरीक्षाणात्त्राहमहावाकोति शास्त्रादेःस
 उभाष्यतद्यात्यामहाराभायणादिशास्त्राद्वचनदेष्टव्यायायात् तन्मस्यादिमहावाक्यार्थानिसिद्धंतत्तपदवाच्यार्थद्वयप
 रिशोधनलब्धरसंभूतमालब्धवाक्यार्थीपरोक्षानुभवरूपं स्वात्मज्ञानंश्रवाप्यते यथायत्रादिनिपीडनोपायनिःसारितारित्त

ममक्षशास्त्रयोरेवमिष्टः संवेधमात्रतः सर्वसंवितादाती तमात्मज्ञानं प्रवर्तते १५ अनयोः प्रेक्षाणादेहेविवेको
 जायतेयथा ततःस्तभावतः शास्त्रविवेकादेयवेदनं १६ लोष्टेनलोहं सलिले तालयन्तालकोयथा तयेन
 लोष्टयोर्हस्तनैर्मलं लभतेपरं १७ तथाशास्त्रविकल्पोयैर्विकल्पाश्चेतनादुभयः तालयन्तविचारेणपरमांया
 तिमुद्धता १८ महावाक्यार्थनिष्पेदेस्वात्मज्ञानमवाप्यते शास्त्रादिरित्तरसतः स्नादिवस्नाननूतितः १९ प्रभामि
 त्योः समासेगायथालानुभूयते श्रुतश्रुतवतोः संगदात्मज्ञानंतथाभवेत् ३ विवर्गमात्रसिद्धेयत्नमात्माय
 चतुष्टुते विपुलश्रुतचर्चासतच्छ्रुतमेवतत् ११ तच्छ्रुतंयत्किलजन्मसाक्षिः समतायया तत्ताम्ययत्र
 सौषमीस्थितिर्जायतेजायते ११ एवंहिसर्वमेतत्तद्वासादेःसंभवाप्यतेतस्मात्सर्वप्रयत्नेनशास्त्रादभ्यासमाह
 रेत् ३३ ॥

रसतः स्नाहमायुयी स्नादनेस्नानभूतितः श्रवाप्यतेतद्वदित्यर्थः २० यथानभसिप्रस्तुतोप्यालोकः प्रभामित्योः समासेगा
 दभिव्यक्तः स्फुटमनुभूयतेतथातित्यसप्रकाशरूपप्यात्मज्ञानंश्रवणतदधिकारिणोर्मलनात्स्फुटमनुभूयतेतथा नि
 र्त्यर्थः १ तत्रशास्त्रांतरश्रवणंतत्पादित्यवानोपपद्यन्तपवेत्याहविवर्गवि विपुलश्रुताचरुश्रुतास्तनविदः तेषांत
 त्वबोधोपापचर्चासतच्छ्रुतमश्रुतंमोत्यामेवयतोमिथ्याविषयफलत्वात्तच्छ्रुतदित्यर्थः ११ अतोनिर्विकल्पास्वरूपस्थि
 तिययवसितमेवश्रुतंउपादेयमित्याशयेनप्रशंसनितदिति यत्रजाग्रपिसौषमीनिर्विकल्पास्वरूपस्थितिर्जायते ३३

इदं सर्वं शास्त्रापीनमिति तदावशकमित्याह पयमिति ३३ ॥

वा. दी.
नि. ३.
५२४

हेरामतस्तकलविष्यपदाद्वल्लोकोत्तैश्चर्यसावाद्यनीनमतिशयितपावनेसर्वेश्वरमोक्षादिशिवगुरुणांगिराशा।
स्वार्थवोधनवशेनैवप्राप्यतेतच्चसत्संगमादिनेत्यर्थः ३४ इतिवा. शेनि. उत्त. समनवत्पुनरागतनमःसंगः ॥१०॥ वरिषतेतत्रप्रबुद्धानोमि
वित्तपसावास्थित हन्तमेतानिवाचनोसर्वत्रसमदर्शने निपुणवोधायवोधदाह्यहन्तानिर्वित्तपतासिद्धये किंचिद्वर्णमानरुहस्य
उपशमप्रकरणादौ कथितमेवपुनःकिमर्थसमुत्पत्तेरुपनास्थावरणायारुपनःपुनरिति १ इत्यतिस्थितिप्रकरणान्नागपुनत्रजग
त् इत्येधातिमात्रे इतिवित्तानेसत्तिसमदर्शनेप्रतिपद्याउपपन्नप्रकरणे समदर्शितेवर्णितेनदेवात्रजीवन्निवृत्तस।

शास्वार्थभावनवशेनगिरागुरुणांसत्संगमेननियमेनशमेनगम तत्प्राप्यतेसकलविष्यपदादनीतंसर्वेश्वरेपरम
मायसन्नादिशर्म ३४ महा. नि. गौशासमहात्मनामसमनवत्पुनरागतनमःसंगः ॥१०॥ वरिषः भूयानिपुणवोधायश्च
एकिंचिद्वद्वह पुनःपुनर्यत्कथितेनतद्वैद्यवतिष्ठते १ राववपथमेषात्तास्थितिप्रकरणेमया येनेदमित्यसुखतु
मितिवित्तपतेजगत १ ततो जगतिजातेनपरोपशमशालिना भवितव्यमितिप्राक्तेमयापशमयक्तिभिः १ उपशान्ति
प्रकरणेप्राक्तेरुपशमेक्रमेः परमोपशमंगत्तावस्तव्यमिहविचरं ध प्रामप्राप्तेनतत्तपया संसारहाष्टेषु विहर्तव्यहि
नःकिंचित्तिलाशोनव्यमस्तिने ॥ जन्मसंप्राप्यजगन्निवात्यपवजगतस्थिते म यथाभूतामिमां बुधावस्तव्यमि
हविचरं १ सर्वसौहार्दजननीसर्वस्याश्वासकारिणी समतामलमाश्रित्यविहर्तव्यमिहान्व ॥ १० ॥

त्वप्रतिष्ठायेपुनर्वपत्तत्प्राहुराववेन्यादिना १ १ इत्युपतत्प्रकरणेप्रतिपाद्येतिदीप्तसत्वे ध संसारहृष्टिषुयवहारेषु य
थायानप्रकारेणविहर्तव्यं १ समतावत्पमाणां तत्किंचिद्वहस्येनः शुक्लमावातेशानव्यमस्तिनउपतत्प्राहुराववेन्यादिना १ १ वात्स्योतव
यस्येवजगत्स्थितिबुद्ध्यावत्पमाणीत्यानिर्वित्तपंवस्तव्यं १ समतावत्पमाणां सर्वभूतेषुकात्पदर्शनागुणदोषदर्श
नक्षणावेषस्य शून्यतासदेहसमानसत्त्वःखदृष्टितांसर्ववेषम्यारहितवस्तुहृष्टिचञ्चलहृष्ट ॥ १० ॥ राम ॥

फलं सर्वभूतमैत्रीरूपं संपदो वासाः सौभाग्यानि सुमगभावाः कल्याणगुणा इति भेदः ८ तदेव द्विविधं फले प्रकटयति समतेर
निहाभ्यो समनयासभगा सर्वभूतहिताईहा चेष्टायेषो ९ १० सर्वज्ञः खलु हेतुप्रशमो धिनया सिद्धीतीत्याहं हेति ११ १२ साम्या
मनमयत इति पदनात्यये वर्णयन्त्याहं जना नवाहरति प्रबुद्धस्येति इयं जीवेति आत्मा यजीवेति १३ सदोषः क्रोधलोभा
दिः क्रमेण शोभ्योदार्यादिभावेन परिणाम्य गुणवदाचरति गुणायते १४ सदित्तयो मैत्री करुणोपदादयो योगशास्त्रप्रसिद्धाः

सर्वसंपत्तेः सभगं सर्वसौभावर्द्धने समतासलतायास्तु फले भवति पावने ९ समतासभगे हानो कुर्वन्तो प्रतेक
सं सर्वैवेयं जगत्सौभिन्यामैति राव ९ नतदासाद्यते राज्यान्त्रकं जाजनसंगमात् अनपायिसखसारसमता
यदवाप्यते १० हेतुप्रशमसौमोत्तं संभञ्जरनाशने सर्वज्ञः खलु तपोभोदे समतं विद्विराचव ११ मित्रीनृताखिल
विषयघाततार्थदर्शनः कुलभोजगतां मध्ये साम्यामनमयोजनः १२ प्रबुद्धस्य सवित्तैर्दोर्निष्पंदममृताधिकं
साम्यसासायजीवेति सर्वजनकादयः १३ साम्यमन्यस्य नोजे तोः सदोषोपि गुणायते ३ खलु सखायते नित्यं मर
णजीवितायते १४ साम्यसौंदर्यसभगं वनितासदितादिकाः आलिंगो निमहात्माने नित्यं व्यसनिता इव १५ स
मः सदितो नित्यं समोत्तदित्थीः सदा नकाश्चिद्विहताः सानियाः समस्य हि नद्वयः १६ सर्वकार्यसमं साधुं प्रकृत
व्यवहारिणं चिन्तामणिमिवोदारं प्रवाहं जिनराः १७ कारिणमहामसुदिते समचेतसं नदहन्त्यप्रयोसम
नापः सिंचेति मानवे १८ ययथाततथायेन क्रियते दृश्यते तथा आनंदोद्देगं सतेन कस्तो लपितं तमः

॥ १८ ॥

यस्य सतिताः कामकीत्वाद्भर्तृसमागमव्यसनवत्पदव १५ समुदितः कल्याणगुणैः सर्वसंपत्तिश्च सम्यसमभ्युदये प्राप्तः
समदयनो प्राप्तश्च ननुदिताधीः चिन्तायस्य क्रुद्धयः संपदः १६ सर्वकार्यैस्वकार्यै परकार्यै च समं प्रहृषं साधुं अपराधि
षुत्तमावेतं उदारं त्यागीनं नराः अमराश्च प्रवाहं जिनराः १७ सम्यकारिणो सदा चारं सर्वजनहितकर्तारं सिंचेति केदरः
खलुर्वेति १८ ययथा कर्तमचित्तं ततथा येन क्रियते आनंदोद्देगो हर्षा मर्षा तन्मतेन सर्वकृतं समतया येन दृश्य

वा. टी.
नि. ३.
५१५

११ कीदृशास्तत्त्वज्ञाः अर्जुनदिनानपिसर्वान् उपादेयान् परैरुपादातुमिष्टानथनमृहद्वेष्टादिभावोस्तत्त्वा उत्तमो नितो भोसे
संनोषलक्षणोच्चतिदधानाः ११ जीवयन्ति विविकोपदेशादिनाऽजीवयन्ति १३ समाशयो जनः परिहितार्थप्रकृतक्रमसं
प्रामे संवेदो कोपं धारयन्ति चेत्तदपि अमृतवदेव स्यान्नोद्देगकरं कस्यचिदित्यर्थः १४ यत्कर्म अन्तचित्तमिति निदिनज
नस्तत्परिहरनतदस्य सच्चरित्रं सर्वः सौमि १५ अशुभं प्रमादकृतमपराधमपि विरेण कृतमयत्नं वादप्यभिनेदति १६

मित्राणि चं धुरिष्वो राजानो व्यवहारिणः सम्यक्कारिणी तत्ते विस्वसंति महाधियः १. नानिष्टात्पला
येतेनेष्टादायो नित्यता प्रकृतक्रमसंप्रामास्तत्त्वज्ञाः समदर्शिनः ११ त्वत्ता सर्वानुपादेयान् रामभावनानि
दितान् समतायामडः स्वायोदधानाच्चित्तममो १२ विहसंति जगज्जाले जीवयन्ति निरामयाः पूज्येते विद्वेधेः
सर्वैः समतामदितामरिताशयाः १३ प्रकृतक्रमसंप्रामे संवेदो कोपमेव यः समाशयो धारयन्ति स्यात्सौम्या तव
जनः १४ यत्करोति यदश्रानि यदाकामनि निदिनति समदृष्टिस्तदस्येत्सौमि नित्यं जनाचलिः १५ यच्चुभं वाशु
भं यच्च यच्चिरेण यदयवा समदृष्टिस्तत्सम्यग्भिनेदति तज्जनः १६ सखडः तेषु भीमेषु संतनेषु महत्स्वपि मना
गपिनवेरस्य प्रयोति समदृष्टयः १७ शिविर्भूतः कपोतायमां समंग विकर्तने ददौ सुदिनया बुधा समदृष्टमह
ष्टितयानया १८ प्राणेभ्योऽपि प्रियतमां कोतामये विकालितां दृष्ट्वा प्यंगमहीपालो नमो हससाशयः १९
मनोरथशानप्रामे तनयं समयाधिया राक्षसाय त्रिगर्तेशो ददौ सपणहारिने २० नगप्यो दहमाभाया भवितायो
तथास्तवे समपवमहीपालो जनको भक्तो वरः २१ न्यायतः परिविक्रीते स्यात्स्वराट्समदर्शनः स्वयमेव विचकर्ता
शिशिरः पद्मदले यथा २२ ॥

सखडः तेषु भीमेषु चोरेषु संतनेषु चित्तान् नृपैरसं वित्तोद्देगं २३ इदानीं महत्स्वपि उः तेषु समदृष्टिधीरा नृदाहरति
शिवि रित्यादिना कलोपायशरणागतकपोतप्राणरक्षणाय त्मसप्रतिनिधितया अंगविकर्तने स्वमांसं ददौ च महाभार
तादौ प्रसिद्धं पवमप्रप्ये २४ अग्रे सपुरीभागे विकालिता शत्रुभिः केशिता २५ स्वपणवाग्पूते हारिते राक्षसेन जिते
३० परिविक्रीते पाण्ड्वो कीदृतिणा ते दास्यामीति प्रतिज्ञया बालाणाय विक्रीतप्राय विचकर्तुं चित्ताददौ ३२ ॥ ३२ ॥

वा.टी.
नि. ३.
५१६

सक्तानां न कृतैः कर्मभिः क्षतिः तथापि तेन वर्तते न सक्तमानीति वर्णयति सक्तैः जीवन्मुक्तेः १ सभ्यस्तस्य करणं शुभा
भावात्प्रागे प्रयोजनाभावाच्चोक्तान् ग्रहवशाच्च नैः कर्मत्यागो न कियत इत्युत्सर्ग इत्याशयेनोत्तरमाह हेयेत्पारिना २ सभ्ययतां
आवश्यान् दृष्टव्यतां ३ यद्युद्धर्णाश्च मोचितेन यथास्थितेन तत्तत्तथैव करोतीति ४ जीवद्देहस्य स्वदनावशं भावेऽसंभ्यस्तसदाचा
रस्यमेव सन्देहं न देहप्रवृत्तत्वात्तदापुनरिति अपरेण सन्देहागोचरान् यथासन्देहेन च ५ शास्त्रीयाशास्त्रीययोः क्रमे समानेपि
शास्त्रीये सक्तमेव सदाचारो दोषः येन निजं क्रमेण क्वाभ्यन्याशाचाराणां स्यादित्यर्थः अन्यत्रेति हस्तोत्तरं यथा सग्रहे निर्दोषे अन्य

नित्यं सत्तानेकनिष्पत्त्यादात्मा रामतया तथा सक्तैः कर्मपरित्यागः कस्मान्न कियते मने १ श्रीवसिष्ठः हेयोपादेयदृष्टी
हेयस्य हीनोहितस्यैव क्रियात्यागेन कोऽर्थः सा क्रिया संश्रयणो न वा २ न तदस्तीह यत्प्राज्जितस्यो हेमकरभवेत् न
वास्ति यत्तु पादेयं तत्तत्संश्रयणो गतं ३ तत्तत्तथा कर्मत्यागेऽर्थः क्रमे समानेऽर्थः तेनास्थिते यथायत्तत्तथैव करो
त्यसौ ४ यावदापुनर्ये रामनिश्चिते सन्देहेन तत्तत्तथा प्राप्तिमवयवस्य सन्देहनामपरेणार्कं ५ अन्यथा न्यत्र च त्वया
क्रियात्यागानिजं क्रमे समाने हि क्रियासन्देहोऽसक्तमेकिल ६ समयास्तुत्यावद्या सतते निर्विकारया या
था यत्क्रियते रामतददोषाय संवदा ७ इह मस्यामलबोहा बहवो बहू दृष्टयः बहू यावद्दोषेषु विहरन्ति वि
लक्षणाः ८ गतसंगतयावद्या विहरन्ति यथास्थितेः गृहस्थाभिः के विद्भीवसक्ताः स्थिता भवि ९
तत्ताराजर्षयश्चान्ये वीतरागा भवादृशाः असंसक्तपियोरजो कर्तव्यं विगतज्वराः १० ॥ ११ ॥

त्रावस्थाने प्रयोजनं नास्ति तादृदिति. १ समयासिद्धासिद्धौ स्तुत्या २ यद्यपि कर्मसंप्रवृत्तानां द्रव्यान् न ज्ञातिगावर्जना
दिषु अन्येषु यार्थनिर्णयेषु च श्रमसाधनादहो दोषय प्रसक्तिरस्ति तथापि सा ते समदर्शितता विचक्षणाता बलादेव संपरि
हरेत्प्राशयेनाहरेति बहुदृष्टयः सर्वशास्त्रलोकगुरुसदर्शिनः प्रपंचविषयमाणा बहुदृष्टयश्च समदर्शितवलाच्चोक्तमेव
पि विचक्षणाः ८ बहुयेत्युक्तिं प्रपंचयति मतसंगतयेत्यादिना यथास्थितेः यथाप्राप्तावृत्तेः ९ भवादृशा इति भाविनी हतिमा

॥ ११ ॥

११ सक्रियास्तस्यवर्णाश्रमोचितैर्कर्मनत्रयानेचतुर्थाश्रमोचिते ईहयाचेसुया १२ सर्वपरित्यागफलसंगत्यागं १३ स्वप्नेपि
नदृष्टाःलोकाःजनाःयत्रेत्यतिशयोक्तिः १४ आद्यतनेपुण्यतीर्थसुखाश्रमादौ १५ वेधुजनसमागमेरागद्वेषादिविद्वेषसह
स्त्रावर्जनातत्प्राणार्थपदस्थाने १६ संसारोच्छित्तयेसंग्रहदोषपरिहाराय १७ पूर्वीकानिप्राणायतनानिप्रपंचयतिवारणस्या

केचित्प्रकृतवेदार्थव्यवहारानुसारिणः यत्तशिष्टाशिनो नित्यमग्निहोत्रेचवर्णिताः ॥ केचित्तत्तर्षवर्णेषुथानदे
वार्चनादिको सक्रियामनुनिष्ठैः स्थिताविविधयेहया १२ केचित्सर्वपरित्यागमतः कृत्यामहाशयाः सर्वकर्मपरा
नित्यतत्तापवात्तवास्थिताः १३ स्वप्नेप्यहृल्लोकासमृग्धसमृग्धसुगासुच वनावनिपुष्पस्यासकेचिद्यानपराय
णाः १४ पुण्यवर्द्धिः सदाचष्टेपुण्योपकारिणि प्रामशालिसदाचारेकेचिदायतनोस्थिताः १५ रागद्वेषप्रहाणा
धिगतादेशसमाशयाः केचिदनात्रदेशेचपदमालंब्यसेस्थितः १६ वनादनेपुगद्गामेस्थानात्स्थानेगिरिगिरिं शु
मतः संस्थिताः केचित्संसारोच्छित्तयेबुधाः १७ वाराणस्यामहापूर्याप्रयागेचैवपावने श्रीपर्वतेसिद्धपुरेवदयीश्व
मकेतया १८ शालग्राममहापुण्येकलापग्रामकोटरे मथुरायांचपुण्ययांतथाकालंजरेगिरौ १९ महेंद्रवनग
लेषुगंधमादनसानुषु बुद्धेराचलवपेषुसहकाचलभूमिषु २० विंध्यशैलस्यकच्छेषुमलयसोदरेषुच कैला
सवनजालेषुकरचवत्कुरुरेषु २१ पतेषुनेषुचान्येषुवनेष्वायतनेषुच तपसिनस्तथारामबहुवोबहुहृषयः २२
केचित्प्रकृतिजाचाराः केचित्प्रक्रमसंस्थिताः केचित्प्रबुद्धमतयोनित्यसन्मतचेष्टिताः २३ स्वदेशराष्ट्रिताः केचि
त्केचित्प्रकृतिजासादाः एकस्थानरताः केचिद्भुमतः केचिदास्थिताः २४

मित्यादिना महापूर्यामित्यनेनतस्याः सर्वपुण्ययतनोत्कृष्टतासंज्ञिता १८ ॥ २० कच्छेषुजलपायदेशेषुकरचवंतःकुरु
रेषुदरीषु २१ बहुहृषयोबहुविधप्रारब्धभोगात्कूलहृषयः २२ संन्यासविधिनात्पत्तनिजाचाराः क्रमाः ब्रह्मचर्याद्याः
अमधर्मास्तसंश्रिताः २३ एकस्थानेस्वगृहपवरताः प्रीतिमंतः सर्वजनान्वकूलानवित्तेपश्रन्याश्रित्यावन् २४ ॥ २५ ॥

वा.टी.
नि. ३.
५१७

अर्धाधो लोकेष्वपि देवदेत्यादयो जीवन्मुक्ता बहवः संतीत्याशयेनाह पतेषामिति पतेषामप्येकेचित्प्रबुद्धमतय इत्याद्युत्तर
ज्ञान्यः १५ १६ अप्रबुद्धधियोः त्यागप्रबुद्धधियः अतएव दोलादोलितसः १७ ज्ञानावलेपस्तत्त्वतो हंममार्किं निषिद्धाचरणं करि
त्यातीति गर्वतः १८ जनानीके जन्मसमूहे १९ तर्हि किं तत्कृताः वनद्यासादयोऽपि संसारोत्तरणहेतवः नेत्याह संसारेति २० आ
चारेषु सत्कृमाचारेषु समाभ्यत इति संसारेभाः अतश्चादिनः त्वातिलोभेऽपर्यवरशापसामर्थ्यादिरूपा विचित्रफलसमूहाः

पतेषामहंमममयेन भस्मलनिवासिनो पातालनिर्वासी च देवदेत्यादीनां महामते १५ विज्ञातलोकपर्ययाः सम्पद
शीननिर्मलाः केचित्प्रबुद्धमतयो हृष्टदृष्टरावराः १६ अप्रबुद्धधियः केचिद्दोलादोलितचेतसः निवृत्ता पापका
चाराश्च जनानां गतास्थिताः १७ अर्द्धप्रबुद्धमतयः केचिद्ज्ञानाविलेपतः परित्यक्तक्रियाचारा उभयहेतुगताः १८
इत्यमस्मिन्नानीके जन्मसंतरणार्थिनः बहवः संस्थिता रामवदुधा बह्वृष्टयः १९ संसारोत्तरणोत्तन्नहेतुर्वन
वासिता नृपि स्वदेशवासित्वेन च कष्टतपःक्रियाः २० नक्रियायाः परित्यागो नक्रियायाः समाश्रयः नाचारेषु समा
रम्भविचित्रफलपालयः २१ स्वभावः कारणं नाम संसारोत्तरणोपति असेसक्तं सभायस्य सतीर्णं भवगरात् २२
शुभाशुभाः किं नित्यं कुर्वन्परिरुद्रपि पुनरेति न संसारमसेसक्तमना मनिः २३ शुभाशुभाक्रियानित्यमकुर्व
न्वपि कुर्मतिः न मज्जते वसे संसारे परित्यक्तमनाः शठः २४ मालिके वीतसारज्ञः त्वारुः स्वप्रदायिनी न निवारयि
तं शवगानचमारयितुं मतिः २५ ॥

२१ स्वभावः यद्यर्थसहेयेण भिनिष्येत्तत्त्वज्ञानरूपाकारणं सच मनसः आत्यन्तिकं परिहारलभ्य इत्याह असेसक्तमिति
२२ अतएव जीवन्मुक्तानां शुभाशुभकर्मचरणेषु संसृतिवशादेव तदलेपरत्याह शुभेति २३ परित्यक्तविषयेषु विसृष्टे मनो
येन शठः स्वात्मवंचकः २४ तर्हि मन एव विषयेषां निवार्यतां मार्यतां च किं तत्त्वज्ञानेन तत्राह मालिके वेति अतः सारज्ञः
आस्वादितविषयरसामतिः मधुकं भक्ष्यं सक्तो मालिके वननिवारयितुं मारयितुं वा शक्यः २५ ॥ राम ॥

कदाचिद्वागवशात्साधनवत्तस्यप्राप्तौश्रवणाद्युपायैरमात्मालोकनेत्यमेवप्रवृत्तिर्जीयते ३६ तत्रैर्मल्पमागतेचित्तेश्रवलो।
कनतस्तत्तलब्धानिर्देह्यतपवनासक्तंश्रवनामयंचञ्चलंभवति ३७ पराकाशरूपोयश्चिन्तादिस्वप्नप्रपंचाधिष्ठानोस्तदपभ
त्सन्निष्ठ ३८ हेमहात्मनरचुननयत्तंअधिगतःपरमार्थेयेनतथाविधस्त्यक्ताःगंगादिदोषायेतदुदितःआत्मायस्यतथाविधः
सममतिःसन्पकोविशोकोमहानात्माभक्त्यानिःशोकंतिष्ठयतोजननमरणसक्तंपावनब्रह्मपदत्वमेवेत्यर्थः ३९ किंचिन्मि
लवृत्त्यस्येजगतिप्रकृतिरूपविकाररूपेनदोषरूपेनदिष्टाप्यत्तद्वहानोपादानभोगादिरूपेचकिंचदपिक्वचिच्चनास्ति किंतुअक

कावलीययोगेनकदाचित्सुखचेतसःप्रवृत्तिर्जीयतेसिद्धौस्वयमात्मावलोकने ३९ अवलोकनतोलब्धात
तुनैर्मल्पमामतं चेतोभवतिनिर्देहमसंसक्तमनामयं ४० अचित्तत्वंप्रयातेनसत्त्वरूपेणचेतसासमोभक्तासख
तिष्ठपरकाशांशरूपभूत ४१ अधिगतपरमार्थस्त्यक्तागंगादिदोषःसममतिरुदितात्मात्ममहात्मासहात्मन
रचुननयविशोकस्तिष्ठनिःशोकमेकोजननमरणसक्तंपावनेतत्पदत्वं ४२ प्रकृतिमलविकारोपाधिबोधादिरूपे।
जगतिविमलरूपेनास्ति किंचित्क्वचिच्चसूटमविहृतमस्तिब्रह्मचिद्ब्रह्ममृतचस्वयमहमितिमत्त्वानिष्ठनिःशक
मेकः ४३ अधिकवचनगम्यनानुदस्तोगाकिंचितवश्रुभस्यपदेष्वेताजसंबोधनाय उदितमाखिलमाद्येज्ञानसारं
समग्रंविदितसकलवेद्योगववेद्योगवत्त्वं हिजातः ४४ श्रीवाल्मीकिरुःइत्युक्तासुनिनायकोवापगताशेषे
षणोराववेसर्वस्मिन्सभाजनैस्थितवनिथानैकतानोपमेयामेवब्रह्मपदेधियावहलयात्तस्मीमभत्यदयदःकृत्ये
वारणितेसरोजपटलेपावेप्रवृत्तोरसे ४५ मद्गतिःतेनसक्तप्रहृष्यानवर्णितेनामनवत्तरणतनमःसर्ग १९६

नकेचिद्वागवशात्साधनवत्तस्यप्राप्तौश्रवणाद्युपायैरमात्मालोकनेत्यमेवप्रवृत्तिर्जीयते ३६ तत्रैर्मल्पमागतेचित्तेश्रवलो।
कनतस्तत्तलब्धानिर्देह्यतपवनासक्तंश्रवनामयंचञ्चलंभवति ३७ पराकाशरूपोयश्चिन्तादिस्वप्नप्रपंचाधिष्ठानोस्तदपभ
त्सन्निष्ठ ३८ हेमहात्मनरचुननयत्तंअधिगतःपरमार्थेयेनतथाविधस्त्यक्ताःगंगादिदोषायेतदुदितःआत्मायस्यतथाविधः
सममतिःसन्पकोविशोकोमहानात्माभक्त्यानिःशोकंतिष्ठयतोजननमरणसक्तंपावनब्रह्मपदत्वमेवेत्यर्थः ३९ किंचिन्मि
लवृत्त्यस्येजगतिप्रकृतिरूपविकाररूपेनदोषरूपेनदिष्टाप्यत्तद्वहानोपादानभोगादिरूपेचकिंचदपिक्वचिच्चनास्ति किंतुअक

सिद्धीवाशिष्ठस्य निःशेषवत्तस्यमरणात्ततमःसर्गः १९७

वा. टी.
नि. ३.
५१८

सिद्धान्तोसाधनाद्योत्रपुष्पाद्यष्टिः सङ्केतभिः वाप्यतेत्रकृतां सर्वैर्गुरुपूजासहोत्सवः निर्वाणप्रकरणोत्तमात्मोपदेशाश्चत्वारः
तार्थानोसिद्धादिमानवानां तस्यां सभायां वसिष्ठपूजामहोत्सववर्णयिष्यन् श्रीवाल्मीकिरुवाच निर्वाणेति सर्वेषां समं ता
नामपुष्पाद्योकेकोलाहलः समुदभरितपत्रात्तयः पतत्प्रकरणरूपस्य निर्वाणवाक्यसंदर्भस्य समाप्तौ सती सनिनायके वसिष्ठे
क्रमपालितोक्रमप्राप्ताप्राप्त्यवाक्यविरतिर्कुर्वन्ति १ सर्वस्मिन्सभागतोजनेन नो गते देवादिजने च मुनिवाक्यप्रवणान्निवि
कल्पसमाधानेन समतां त्रैलोक्यसमागतिरिति २ निर्विकल्पसमाधिक्रमेण संवित्तत्वे प्रती विसतकोटिः सन्मात्रका

श्रीवाल्मीकिरुः निर्वाणवाक्यसंदर्भसमाप्तौ सनिनायके पाश्चात्यवाक्यविरतिर्कुर्वन्ति क्रमपालितो १ निर्विक
ल्पसमाधानसमतो समप्रागते शान्तसत्त्वसन्नो ह्येतो सर्वस्मिन्सभाजने २ सत्त्वकोटिसपाहृदेयगोपावनतो म
ने समतले समग्रजनस्य श्रुतशालिनः ३ सदित्येवं चरुहता पूर्वसत्तापियां सत्त्वान् सिद्धान्तोसाधनादेन योमको
दरवासिनो ४ तथा सभास्थितानां च सनीनां भावितात्मना गाथेयप्रसत्त्वानां च साधुवादगीरोच्चया ५ कोला
हलसमुदभरितपत्रात्तयः मधुरः पवनात्तानोकीचकानामिवारवः ६ सिद्धान्तोसाधनादेन सह वै सह
साततः देवदेवभयोनेतः प्रतिश्रुत्य रिताचलाः ७ देवदेवः मभिः सादृत्यपारासारसंदरी दिग्भ्यश्च गितदिक्
कापुष्पाद्यष्टिः पपातह ८ पुष्पाद्यष्टिरितस्थानः शचाश्रितकंदरः रजःसरं जिताकाशो मंथरं जितामारुतः
॥ ५ ॥

ज्ञानोसमाहृदे अतपवपगोपावनतो गते सति १ योमको दरवासिनो पूर्वमुक्तपियां सनकादीनां अवरोहरति व्याप्नोतीत्ये
वाहृत तथा विधेन साधुवादेन प्रशसावाचन ४ तथा सभायां स्थितानां भाधेयो विश्वामित्रस्तत्प्रसत्त्वानां सनीनां उच्चया सा
धुवादगीराच सदित्येव भूरिप्रितदिह्युतः मधुरः कोलाहलः समुदभरितपत्रात्तयः ५ पवनेन शान्तानां व्याप्तानां वेण
भेदानां अभवश्च प्रतिश्रुतिः प्रतिध्वनिभिः परितोचलाभरचलाः पवनाश्रयैः ७ तपाराणां सारसंदरी शुभास्य
गितान्याच्छादिनानि दिग्वाणीयया ८ पुष्पाद्यादिभिश्च तर्भिः प्रितं सभास्थानादि च तपयं यत्र तथा विधः साधुवादशचादित्रय

सप्तः समवायः समस्तः राजे निरुपार्यः २ ॥

१० तमेव समवायेव गीयति उन्मत्तवेत्यादिहाभ्यो ॥ सविस्मयेः सभवेः अत्र पवउचैत्रैः वीलैः कोताजनेः अरितः ॥ रोदोरेधं
धावाभम्यंतगले अहवता अलौकिकचमकारितो ॥ पुष्पवर्षेण सधामिभकरंदैर्पौतेत्तालिते रद्विभूतैः प्राणिभिः सधु
धुमं प्राणशब्दे ध्याताः शोखायामि सधविधिविद्याकाशे सदनैर्नदशरणगृहेण समतां अगात् ॥ १४ भवने जगदपि मतः उपवि
तः उत्सवो यत्र तथा विधेः सत् अर्थादशरणगृहेण समं कल्पयंसे ॥ १५ उन्मत्तिपदेन तच्छ्रुत्वा लक्ष्यते तेषां सिद्धौ च वाक्पानां

ससाधवादशहस्यदेवतर्षी स्वस्य च कुसमासारवोषस्य समवाये राजह ॥ १० उन्मत्ताखिलसभ्याहिराग्निप्रणामलि
तातरः उन्मत्तासगमांतंगह्यपक्षिपशुभ्रुतः ॥ सविस्मयभयोत्रेऽबालकोताजनेदितः विस्मयस्मरवदनराज
लोकावलोकितः ॥ कुसमासारसारेण शब्दशोभानिशापिता संभेण जगामाशुरोदोरेधमपूर्वतां ॥ पुष्पवर्षस
धधोतरद्वन्द्वनसधुधुमं समतां सदनैर्नागात् प्रातशोवशतेनख ॥ १४ भवने भूमिभोकारभासरे सरवारणैः दृत्तम
तोत्सवैरेजे समं कुसमं उतितः ॥ १५ शनैर्हं उन्मत्तिपदेन वाक्पुष्पधरः समं प्रययौ रोदसीरं प्रेवेलावलमिवोद्युधो ॥
१० तस्मिन् विबुधसंसेचनेन शममागते वाक्पानीमानि सिद्धानामभिव्यक्तिमुपाययुः ॥ ११ सिद्धाऽकुचः आकल्पसिद्ध
संवेष्टमोक्षोपायसहस्रशः व्याख्याताश्चक्रताश्चालमीदृशास्तुनकेचन ॥ १२ नियेवोवनितावालावालाश्चानेन
निर्हन्ति सुनिर्वाक्यविलासेन यानि नास्त्यसंशयः ॥ १३ दृष्टान्ते हेतुभिर्यत्तज्जययौ रामो ववोधितः तथा चारुपतीसाला
संवाधयति वानवाः २० ॥

पुष्पाणोद्युधः समंतल्यकालं रोदस्योः रोदिगते शनैः प्रययौ यथाचंद्रधौ कज्जोलः वेलाचलेयानितदत् ॥ विबुधानां संभे
पुष्पवर्षीयोगिकोलाहले इमानिवत्पमाणानि ॥ १३ अस्माभिर्याख्याताः अन्येषां श्रुताः ईदृशापुनर्दृश्यसदृशाः ॥ १४ अ
त्रयोगानि शयलमाहुः नियेचरन्ति सनेवमिष्टस्योतद्वैद्यरूपेण वाक्पुष्पविलासेन कृतेन ॥ १५ भगवतो वसिष्ठस्य श्रीरामेभ
व्याधिकारिणोऽस्मानि शयप्रशंसनिदृष्टान्तेरिति २० ॥ ॥ ॥ ॥

ता. सी.
त्रि. ३.
५११

निर्येचः पशुपत्पादयोपि भुवि नराः केनामभुवि नो भवेत्प्येति यविष्णुत्वंतीत्यर्थः ११ ॥ लोकः अयोध्याजनः इति पवे विधानि
सिद्धवाक्यानिष्ठावत् सन्तानं सभां राजीवानां पश्चादीनां कुसुमासारैः संस्पृष्टा ददर्श १२ ॥ पारिभद्रलता कल्पलता भेदः मेदारादे
निः पच देवत रुमेद पुष्पाणि १४ १५ कारिश्यैः प्रलेखैः प्रलेख्य प्रलेख्य बाधवत् पुष्पजाले विनोदितानुकापस्यो १६ तेन तेन त
कालोचितप्रशंसाया केन तया उच्यते उच्यते सन्वसि संस्पृष्टा मासे नि संवेधः १७ सर्वैरिदियगणैः शानतः प्रहीभतः १८

अनेन संतोपायेन निर्येचोपि गता मयाः स्थिता मर्कतविष्णोति केनामभुवि नो नराः अत्राणो नलिभिः पी
त्वात्तानां मृतमिदेवयं परां पूर्णानवीभूतसिद्धयः श्रियमागताः १२ इति मत्स्येन सत्ता लोको विस्मयो फललोच
नः कुसुमः सारसं पूर्णं राजीवानां ददर्शतां १३ मेदारादिमहापुष्पं छन्दो दानसं चयां पारिभद्रलता गुह्यनी
धानिरभूमिको १४ पारिजातप्रसूनादामहीतलविराजितो संतानकमहाभो दद्यात्प्रसभ्याशिरः करो १५ मौलि
त्वं विदेकाग्रविदेकाग्रविष्णोत्वं हरिचंदनां कारिश्यप्रलेख्य बाधवत् प्रलेख्य विनोदितानुका १६ इति पश्यं सभां लोकः साधुवादे
न स्मरिणां तत्कालोचितवाक्येन तेन तेन तया उच्यते १७ वसिष्ठं प्रजयामास सर्वे इदियगणानतः कुसुमाज्जलिभिः श्रेणा
प्रणामसहितेन च १८ नृपप्रणाममालासर्किचिच्छोता सतां स्वथ मुनिना प्रजयन्नाह सार्चपात्रकरो नृपः १९
श्रीरुद्रायुः स्यात्तिशयमत्तेन परमेष्ठा अवस्तना परानः पूर्णतो नृना बोधेनाहं यती पते १ नतदस्ति महीपीठे दिवि
देवेषु पापिच महाक्तिं विद्यदप्राप्तं तव श्रुत्य साहजानं १ तथाप्यात्मत्रमवल्लिमेनेतमवंधतो अहं वक्ष्ये यथाप्राप्तेन
कोपं कर्त्तुमर्हसि ३२ ॥

अर्चपात्रेण सहितः सार्चपात्रः करोयत्यनृपदशरथः २० हे अहं पती पते त्वदपदेशलब्धेन वो
धेन परमेष्ठानि रतिशयाने वं नृपेणात्मवस्तनाग्रतः परासर्वात्कृष्णार्णता उत्पन्ना ३० पवमीदृशपरमार्थपुरुषार्थदातृ
वृज्जनयोग्यं यस्या तता हशवस्तमहीपीठे मनुष्येषु अपि च पाताले नास्ति ३१ तथाप्यहं ग्राह्यः सस्य अवपणक
नित्यं इमं शास्त्रलोकप्रसिद्धं यथाप्राप्तं गुरुपूजनकर्म अवंधतो सफलतां नेतुं किंचिद्वासी प्रार्थयामि ३२ ॥ ३१ ॥

लोकद्वयेभुविस्तेर्गोचभोगार्थेयन्मयासंचितंशुभेसकृतेनेन अखिलाःसामंताःभूत्यायस्मिस्तथाविधेनराज्येन अखि
लभृत्यवर्गोतिष्ठयत्वाभवतिसमर्पितेनेनिशेषः ३३ मयातन्मदमेतत्सर्वंनवसायतेनियोजयस्मीभूताशाज्ञापय ३४
सप्रणामःभवताकृतयेवेत्यन्वयः ३५ पांत्तरहितं ३६ अत्रस्मिन्महार्घ्यसुरपमोत्तदानोपकारप्रत्युपकारतयाराज्येप्रकर्षण
कियन्मात्रंस्यात् मानवानंदपरमावधिर्हिनिष्कंदकवितरणनिरामयसमद्दीपाधियत्वंतदपेक्षयाशतगुणामनघागंध

आत्मनासकलत्रेणलोकद्वयशुभेनच राज्येनाखिलभूत्येनभवेतंएजयाम्महं ३३ पतत्सर्वंतवविभोसायतंसइ
वाश्रमःनियोजययथादेशंयथाभिमनयेच्छया ३४ श्रीवसिष्ठः प्रणाममात्रंसेतुवास्त्राणाःभूपतेवयं प्रणाम
मेनैवतर्ष्यामःसपवनवताकृतः ३५ पांत्तमेवजानासिराज्यंभातितवैचच भवतेततवैवैरुवास्त्राणाःकर्मही
भूतः ३६ श्रीदशरथः कियन्मात्रंतराज्येसादिनिलतामहेमनेप्रकर्षणात्रतेनेशयथाजानासितत्कुरु ३७ श्रीवा
ल्मीकिरुः इत्युक्तवतिभूपालेरामःपुष्पाजलिंददत्त उवाचप्रणतोवाक्यंपुरस्तस्ममहागुरोः ३८ निरुत्तरीकृतमहा
राजवत्सन्प्रणामिते प्रणामात्रसारोहंरामाःपादाविमोप्रभो ३९ इत्युक्तापादयोस्तस्याश्रीरोवदननेपूर्वकंतया
नांजलिपुष्पाणिहिमानीववनेगीरेः ४० आनंदवाण्यासंशानयनोनयकोविदः गुरुंपरमयाभजताप्रणानामपुनः
पुनः ४१ शत्रुघ्नोत्तमसाध्वैवतयातोनेनसमाश्रये निकस्यास्तथैवाश्रुतेप्रणामसुखीप्रभो ४२ दूरप्रणामैर्हरस्याःपुष्पा
जलिसमीरणैः राजानराजपुत्राश्चप्रणामसुखीनयश्रुते ४३ ॥

वीणामानंदरूपेक्षयापिदेवगंधर्वकीर्णसप्रणतगुणइत्येवंकमेणोत्कृष्टमाणाविद्ययानंदानांहेरणगर्भीनंदःपरमावधिःसोपिय
स्मिन्मोक्षानंदसखदेशीकरप्रापस्तत्रेदकियन्मात्रंकराणानाहंसादित्यर्थः ४० तस्यमहागुरोःपादयोपुष्पाजलिंददत्तसत् ३८
प्रणाममेनैवतर्ष्यामइतित्वद्वचनात्याणाममात्रसारःसर्वोत्कृष्टतयाभावस्यकोयस्य ३९ यथावनेगीरेःपादयोहिमानिपल्लव
सताम्यवशपाय जलानित्यजतिनेदत् ४० ४१ तत्समाश्रयत्तलक्षणासदृशासमसावाः ४२ दूरस्थयोगैःप्रणामैः ४३ ॥

वा. टी.
नि. ३.
५२.

अंतर्हि श्रद्धादने ४४ मुनीनां मानानां पुरतः स्तुतेन शासनं उपदेशात् सकेशास्ते सते वस्तु निविप्रये कृष्णाय बुद्धिमान् लिप्य
प्रयुक्तं स दोषा मिता शयं सच्छुद्धिप्रयुक्तं निदोषं वास्यादिति संहि हान इव सचरित्रेण जनस्य विनयं शिचयितं किंचिन्म निष्प्र
वत्पमाणप्रकोरेण प्रष्टव्यं संस्मरन् सन्मस्र संदर्शयामासीत् सवयः ४५ शिताभ्रातिताभ्राणि निरस्य ल्यञोपपंचमी चंद
माश्च ४६ ४७ संसभाजयति पूजयतीति स्वसभाजने सौम्यत्वमव्ययता मागते सति ४८ ४९ गायिकुलस्य यशः सौरभजनक

अस्मिन् वसरेतु कुसमांजलिवर्षणैः हिमैरिव हिमाद्रौ द्रोसनिरेतर्हि माययो ४४ अथ शान्ते सभातोभे प्रणामनि
वहेतथा संस्मरन्नासनं किंचि स मे कृष्णसिताशयं ४५ मुनिः कुसुमराशिते बाहुभ्यां प्रविचाल्य सः सुखे संदर्शयामा
माससिताभ्रादिवचं दमाः ४६ शान्ते सिद्धवचो गणो नया कुंभ निस्सने नमः कुसुमवर्षे च सभा कलकले तथा ४७
प्रणामानं तं तस्मिन् रामाद्यैः स्वसभाजनेः शान्तवात्सव्यो भोदे जने सौम्यत्वमागते ४८ आर्काय न साधुवादे वै वि
श्वामित्रं मुमुक्षुसने उवाचे दमर्नि यात्मा वसिष्ठो मुनिनायकः ४९ मुने गायिकुलां भोजवाम देवनि मे क्रतो भरद्वाज
पुनस्तु त्रेहृष्टे नारदशंडिले ५० हे मासभृगु भारद्वाज सवात्स्याय नादयः मुनयस्तत्त्वमेतन्नुभवद्भिर्महचः श्रुते
५१ यदज्ञातचित्तं किंचित्तदनुग्रहतो धुना उर्यं विगता र्थं वा भवंतः कथं ये तु मे ५२ सभा ऊचुः वसिष्ठ वचने ब्रह्म
न परमार्थैकशालिने उर्यं भवतीत्ययनवैवा तलगीः श्रुता ५३ यत्संस्तुतमने तेन जन्मदोषेणानोमले तस्य
मृष्टं त्वये हाय हे स्त्रामिव हविर्भुजा ५४ ब्रह्म हंहितया वाचा विभो विकसिता वये कुसुदानी उदो म्येव परमा मृतशीत
या ५५ ॥

ताम्नाधिकुलो भोजहे विश्वामित्र ५० भासो विपश्चिदयो वा हे मुनयः भवद्भिर्मनैः पतन्महचनेतुर्ध्वं संदोषता त्वदं अनुपादे
यं न इति वितर्कं पवं संभावयामि इत्यर्थः ५२ अतो ज्ञात्किं चिदनुवितं उर्यं विगता र्थं निरर्थकं वा संभावितं तदपुना सशिष्य
मप्यनुग्रहतः मे कथयंति निभगवतो विनयो किं लोके विनया शिस्तार्थं मरुषि वचने न ग्रंथस्य निदोषता वा पनर्थे च
५२ सभाः संवोधिना गायिसतायाः मुनय ऊचुः जगति क्वप्यसिद्धता न्नवगीर्वाणी श्रुता ५३ ५४ ब्रह्मणी हंहितया विस्तारतया

इन्द्रः दीप्तिपदे ब्रह्मसदृशेणाकारेण विस्तारितया ५५ ॥

एकोनो नियमः गुरुमेव नतकुताश्चिदगुरुमिति अपरविद्या गुरुभ्योऽप्येवार्थिकाद्यासविता ५१ ते पुनर्नमस्ते इति वदेतः संतः त्वा
राशान्तिद्वैः समस्तयमप्युसिते अर्वाकृपणोजलित्तैः वसिष्ठे पुनः पूरयासासः अचलं हिमवतमिव ५० ५८ अथ रशरथपण
माने नरे च त्वरात्मानं माथवे राववे पशशं सर्यतस्ते राचस्य विसवत्पारत्तवृत्तानकोविदा इत्यर्थः ५५ ५६ त्रिकालस्थानिकहाप्य
नपार्यानीमहीपालचिह्नानिराजलक्षणानियमिस्तथाविधं दशरथं नृपं श्रीरामजनकत्वात्तथ न्यतमासीति पुनः प्रशशंसः

सर्वसत्तमहावोधदायिने मुनिनायके भवेत् मेकांतगुरुं प्राप्तामासु मेवयं ५२ श्रीबाल्मीकिरुः शृणुतामनिनायायनम
मइति ते पुनः वदेत् एकशब्देन नोरेणाहुरवौ जसा ५३ अर्वाकृपणोजलित्तैः त्वासिद्धैः समस्त्यक्तैः वसिष्ठे पूरयासा
सहिभैश्चार्वाचले ५८ इत्यं दशरथाभये शशंश्च अथ राचवे माथवे च त्वरात्मानं राववे दत्तकोविदः ५५ सिद्धाज्जुचः न
नाम च त्वरात्मानं नारायणमिवापरे रामसम्मानं जीवन्मत्तं राजकुमारकं ५६ चतुराधिनिस्त्रातां न धरावल्लयपालकं ।
त्रिकालस्थमहीपालचिह्नं दशरथं नृपं ५७ मुनिसेनाधिपे भूपे भास्करे भरिते जसे वसिष्ठे प्रवादादं विश्वामित्रे नपो निधि
५८ पणामेव प्रभावे मज्जानं च किंपरा मिमा श्रुतवतो वयं सर्वभ्रानि संभनाशिनी ५९ श्रीबाल्मीकिः शृणुतामनिनायायनम
हाभयः प्रणाणि चित्तियः सभायामथ तस्मै च तस्युर्ध्वरितचेतसः तथैव व्यामगाः सिद्धाः शशंसं जनेन पुः तथैव सभा
लोत्तमज्ञमानं चैव नस्तव ५५ नमश्चराधराणि चरासानीश्च रामहर्षयो विबुधगणादिजानूपाः तथैव व्यामगाः सिद्धाः
शशंसं जनेन पुनः तथैव सभास्तोत्तमज्ञमानं चैव नस्तव ५६ अथ जयति निज नमोजैव ते गिराच या सहकृतमावदा

६१ मुनिसेनायाः अधिपे स्तामिने नृपिने जसे भास्करमिवास्ति ते वसिष्ठे तस्मै निहिते विश्वामित्रे च प्रशशंसः ६२ परोषोपशोसाया
कोहेतुलमाडः पणामेव निभ्रानि संभनाशिनी वसिष्ठे वाणिमिति शेषः ६३ ६४ तानसिद्धान् च नस्तव बहुस्तव सहितं य
यासमानं चैव ६५ नमश्च रामहर्षयो विबुधगणाः धराणि चराः दिजाः नृपाः उभयचरामनीश्वराश्च ते इति वार्णित प्रकारे
राशो जसाससामर्थ्यात्सारेण प्रतिजनें सहकृतमावदा नयागिराश्रयं जयन ६६ इति वा निजिर्वाणे उत राई दिशतमः

महाभारत पर्व ५६

॥ २ ॥

वा. टी.
नि. ३.
५२१

अत्रामेणभयोपिष्टेनगरुणादरात् एणीनेदपदेस्यविश्रान्तिःप्रकटीकृताः अर्वाक्ययःसभाप्रेक्षो । आत्मनःसस्यच
रितेअजदशाचरित्रेस्यमेवसतोतत्तंसमनथावतासम्यक्प्रणवितेनहसतिसति २ सभागनेलोकेजनेवनेतीपराहताप्र
त्यक्प्रवाणावितकलाचितवृत्तिर्यासिन्कसीतिनयथास्यातथाज्ञानस्यचिदेकरसानेदस्यसस्यगास्वादतस्यरेजातेसति ३ ही
मेशोभमानेयद्रुवज्जननेतत्तणे ४ पार्थिवदशरथेधानमिवालेद्यजीवन्सुजात्मिकास्थितिंआस्वादयतिनिसति ५ सनिर्व

श्रीबाल्मीकिः अथावीकसाथवादेशुप्रशान्तेषुशानैःशानैः ज्ञानोपदेशमासाद्यप्रोक्षसस्तिवराजस । प्रशान्तसंसति
भ्रातोजनेचरितमात्मनः स्वयंरुसजिचितेनसत्यसमनथावता २ बलचितकलेज्ञानसमास्वादतत्तत्परे विवेकिनिसमा
लोकेशान्तेध्यानमिवास्थिते ३ ब्रह्मपद्यासनेरामेसभ्रातरिगुरोःपुराः स्थितेरुताजलोदीप्रगरुवज्जगतेलाणे ४ पा
र्थिवकिमपयानमिवास्वादयतिस्थितिं जीवन्सुजात्मिकामंतरादमध्यातपावनी ५ ग्रहीतमर्वाभक्तानामानि
तार्थजनोमनिः तस्मीक्षणांमिवास्थिताप्रोवाचानाकुलदर्भ ६ सुकुलाकाशशीतोशोरामराजीवलोचना किमन्य
दिच्छसिश्चातेकथयाभिमतच्छया ७ स्थितिंचकीदृशीमेतामयानोभवसिस्वयंकिंरूपमिदमाभासंजागतेवदपश्यसि
८ इत्युक्तेमुनिनातेनप्राहुराजकुमारकः अविहलंमृदुस्यसंगुरोरालोकयन्मुख ९ श्रीरामः तत्प्रादेनयासोस्मिपरांनिम
लतेप्रभो शान्ताशेषकुलेकांकेशरदीवनभक्तल १० सर्वापवोप्रशान्तामेधातयोभवभंगदाः सनृपेणावदातेनतिष्ठाम् ।
कोवरं ११ स्थितोहंगलितग्रंथिः शान्ताशेषविशेषणः स्फटिकालयमध्यस्थस्फटिकामलधीरहं १२ अन्यद्वोत्तम
प्राहर्तेशान्तेनेच्छतिभेमनः परांस्मिमुपायातेसुप्रमिवसंस्थिते १३ शान्ताशेषपरामर्शविगताशेषकोतक सत्य
ताशेषसंकल्पशान्तंमममुनेमनः १४ ॥

सिद्धःभक्तानोरादीनानो अर्वाप्रजोयहीतेपूर्वेजरीत्याक्षिणंरुमीमिवास्थितातदनंतरंप्रोवाच १० २ ५ शान्ताशेषलेकः
पूर्णचंद्रः अकस्मिद्भूयासिस्तथाविधंनभक्तलमिव १० ॥ स्फटिकालयमध्यस्थस्फटिकामिवब्रमावविष्णुजेजगतिनथा
विधाधीर्यस्य १२ आहर्तंसंपादयितुंचेत्यर्थः १३ परामर्शविषयसमर्पणंतज्जोगकोतकतदर्थः संकल्पारतिभेदः १४ ॥

असमं मानसं विषयालोचनरहितं अपुनर्वोपेनायदौ द्वियकविषयालोचनरहितं च सपिमीव स्वशब्दः सप्रमभानस्यापिमि
ष्यात्वा तरीयावस्थितिद्योतनार्थः १५ आशमिर्विधुरितामात्मसंस्थितिं प्राक्तनीतनौ देहआत्मबुध्यास्थितिं प्रविहस्यस्फुरति
भवत्सूक्तैरुपदेशावाकौः सांप्रतं स्वस्थसि स्थामि १६ अयुनाममउपदेशेन अर्थेन तत्प्रयुक्तप्रयोजनान्तरेण पतेषां त्यागेन च
कारणप्रयोजननास्ति १७ मच्चित्तोपपत्त्यात्ममात्रप्रतिष्ठितचित्ताग्रनपायिनीं नित्यां जीवन्मत्तास्थितिं बोधिसत्तगैसां
ज्येष्ठसुगदित्तनवर्जितायास्थितिः नामैवानुभवामि तिलोकदृशोक्तिः १८ अहं बहिर्दृशलोचनायंगकादेगतागु
तोपि जगत्त्वादप्यतिनरामच्छेदिनामित्रमित्येव पश्यामि नास्तव जडमित्यर्थः १९ अस्मिन् जगति सयेमोहनिद्र्यासदवाधिते

परे निर्वाणमिषामिनायदेव जगस्थितौ अस्तममपुनर्वोपेनायदौ द्वियकविषयालोचनरहितं च सपिमीव निरामयं १५ आशमिर्विधुरितामात्मसंस्थितिं प्राक्तनीतनौ
पतिहस्यस्फुरत्सूक्तैः स्वस्थसि स्थामि संशयं १६ नोपदेशेन नार्थेन न शास्त्रेन च बंधुभिः त्यागेन च न चैतेषामथ
नाममकारणं १७ सांभ्राज्यस्यापवाद्यान्वितास्थितिः क्षोभवर्जिता नामैवानुभवामि त्रिमच्चित्तमनपायिनीं १८ त्वा
दप्यतिनरामच्छेदिनाकाशाशमात्रकं जगदित्येव पश्यामि लोचनायंगकागतः १९ आकाशमात्रमेवेदेजगदित्येक
निश्चयः दृष्टवान्मिन्नभस्वस्मिन् सयेजागमिवाक्षयः २० यथाकामं यथाप्राप्तं यथास्थितमिव स्थितं यद्वक्तितद
विज्ञेयकरोम्यपगतैषां २१ नतप्यामि न हृष्यामि न प्रप्यामि न रोदिमि कार्यं कार्यं करोमि को भोतिर्देगातामम २२
अननामेतसंगीयवातवायुलया निलः सोमो भवतवादेशः स्वस्थो हं स्वात्मनि स्थितः २३ ॥ १० ॥

सति अक्षयो हं सदेव जगमि २० भाविकां यं यथाकामं वर्तमानं कार्यं यथाप्राप्तं यथास्थितं कार्यं तपथास्थितं यद्ववान्
क्तितदहमपगतैषां फलाभिसेधिरहितं गुरुशास्त्रानानुसारमि पाठातरे स्वकार्ये यथाप्राप्तं यथास्थितं २१ नत
प्यामि न हृष्यामि न प्रप्यामि न रोदिमि कार्यं यथाप्राप्तं यथास्थितं यद्ववान् २२ यथाकामं वर्तमानं कार्यं यथाप्राप्तं यथास्थितं यद्ववान्
करोमि २३ एवं स्थितस्वाममात्मनि मत्तैर्बुधनराजादिना प्रोदशा विनिमये वा नानयिष्यामि शकास्तीत्याशयेनाह
अन्यतामिति सोमः सोममार्गवच्छ्रुत्वा भवत स्वस्थो निर्विद्वेषः २३ ॥ १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वा. टी.
नि. ३.
५२२

विलक्षणे वा त्रैलोक्ये रलक्ष्यः मनसापि कुलक्ष्यः आशाभिस्तु लक्ष्यः २४ देहे च भिद्यन्तस्ते देहमतीत्यावस्थाने दृष्टो न माह समः
अस्य पुष्पस्य देहस्य वा यमिति विशेषयितुमशक्यत्वात्साधारणः २५ तर्हि त्वं मयैककण्ठकवचवद्वरिष्णुसितत्राहयधैव
ति २६ अप्रबुद्धभ्यो विशेषमाह शान्तेति २७ सर्वस्य विषयेष्वपीन्द्रिया परिब्रह्मानन्देनाह साक्षात् अतएव मे देहविषयसत्त्वेन
हामिनिहामिनि योजयस्व सेवादिविषये आज्ञापय २८ अहं यावदेहं बालः स्वयं नृत्तपोलीलां क्रीडामिव यथाप्राप्तं समाश्रित्य

विश्रान्तोऽस्मि विलक्षणेऽस्मि कुलक्षणेऽस्मि निरामयः। नाशाभिर्बन्धमात्रो मिसुनेऽस्मि वमसिभिः यथातरुगता पुष्पाङ्गेयः
प्राप्य नभःपदे तिष्ठत्येवमहं देहादतीतः संस्थितः समः २५ यद्येव सर्वराजानो विहरन्ति यथासत्त्वे अप्रबुद्धाः प्रबुद्धा
च राज्ञोऽप्यवह कर्मसु २६ शान्तं हर्षविषादाशः स्थिरैकसमदर्शनः स्थिति आत्मनि तिष्ठति शक्यं तथैव विहराम्यहं २७ सर्व
स्योपर्यपि सुखी सत्त्वेन हामि मे प्रभो जनस्यास्येन तिष्ठाय प्रसन्नमानो जय २८ बाललीलामिव त्वशोकं समाश्रित्य
स्थितिं यावदेहमिमांसायां पालयाम्यमलैकहृदय २९ भुञ्जेपि वामिति ह्यामि पालयामि निजक्रियां जन्तुहं विगताशोक
तत्प्रादात्सनीश्वर ३० श्रीवसिष्ठः अस्ते वनमहोत्सवो पदमासादिते त्वया अनादिमध्यपर्यन्तमिदं पुत्रनृपाच्यते ३१ स
मावस्य मम साभोगे शीतले स्वात्मनिसयं नृभसीवनभः शान्ते विश्रान्तिमसि लब्धवान् ३२ दिष्टा जातो विप्रो कस्तुदि
ष्टा सम्पन्नवास्थितः दिष्टालोकद्वयेन र्थशक्यात् प्रामागता ३३ दिष्टा भवणात् तनयसंज्ञः पावितवानसि भक्तभय
भविष्यस्यो बोधेन कुलसंततिं ३४ अयुना मुनिनाथस्य विश्वामित्रस्य रावव ३५ पितृार्थितो भुक्ता पित्रा समहीमिमा

॥ ३५ ॥

तिं पालयामि ३६ ३. यत्र पदे स्थितैर्न शोचते भावेलाः ३७ ३७ लोकद्वयेऽहं लोके परलोकचदृष्टा दृष्टान्तर्यशोका ३८ तन
येति प्रीत्यतिप्रयेन संबोधने सम्पन्नानातीति संज्ञः आत्मतत्त्ववित्सन् रक्षणो भक्तभय भविष्यस्यो कुलसंततिबोधेन पावि
तवानसि ३९ अर्थितो यविष्म परिहारार्थितो पित्रा सहैति जीवत्येव पितरेतदाज्ञपारात्तसवधेन महीपालयेत्तेत्याशयः ३५ ॥

वा. टी.
नि. ३.
५२३

पदवीसाध्यापदवी ॥ अतः प्रसन्नमतिर्यस्य अतपवात्समस्तशोकः यतो हंशो त्यासकार्यमृत्लाज्ञाननाशेनामलाशयपवा
त्मानि आनंदगतः आत्मानैव सम्पक्वरीत्यादृष्टेनस्तनः सिद्धेनेर्मल्यमभ्युपगतास्मि अतोमहमेवनमोस्तित्यर्थः ॥ इति श्रीवा
नि उत द्वितीयोत्तरदिशततनः सर्गः १२ मध्याह्नतर्ययोषात्रदिनकल्पनिशाक्रमः प्रातः सभापौरामस्य निःसेदेहस्यवपिते
इत्येविचारपरयोः सतोः भावलक्षणे समसीदिवचनं अर्थात्तत्रमयविचारश्रवणायेवेत्येता ॥ सर्वासदित्तिनिर्भव
दिकं पदार्थो यस्य विकासः स्फुटदर्शने ॥ लीलापद्याकाराः उद्यानतडाकाः तत्रस्थास्तत्सभास्थाः पार्थिवग्रहाण सर्वजनोप ॥

इयमयमयालयापदवीत्वसादतः मस्यां स्थितस्य मे सर्वमस्तनं गते जगत् ॥ अतः प्रसन्नमतिरस्तसमस्तशो
कः शोभागतो हं ममलयापवशो त्या आनंदमात्मनिगतः स्वमात्मनैवनेर्मल्यमभ्युपगतोस्मि नमोस्तु मह
॥ महारा निः आत्मविद्यामोगीकराणां नामर्गः १२ दिनानि १ श्रीवाल्मीकिरु इत्येविचारपरयोर्मुनिरावेवयोस्तयोः भास्
१ः श्रवणायेवयोममधमपाययो ॥ तीक्ष्णतामाजगामाश्रुसर्वदिकं मथातपः पदार्थोचिविकाशार्थं रामस्येवमहा
मतिः १ अंफुल्लहृदयो भोजनस्य राकारनया नदालीलापद्याकारेण सत्तत्रस्थाः पार्थिवारव १ जालसुक्ताकलापान
तरमाक्रांतभास्करं ननर्तेवेतरद्योमविज्ञानश्रवणादिव ध पुष्करः पद्मरागेषुलप्रार्कतहृणाविषः मासोद्योम
नलोडीना धियोस्तानकलाइव ५ एवं निर्भृतिमायाते रामे सकलकरेव मनीद्वन्द्वनालोकात्सविकासविवस्थिते १

लक्षणं १ सुक्ताकलापाः अनंतराः श्रवययानाववितायास्मिस्तथाविधं स्फटिकवातायनजालकं प्रतिबिंबभावेनाक्रोतः
सक्रातोभास्करोयस्मिस्तथाविधं सतदीप्रतिशयेन योमतस्तत्त्वमानमिव सत्तननर्तेव वसिष्ठोपदिष्टविज्ञानश्रवणाद्यो
मब्रह्माकाशतरविवेक्यनुभवचमत्कारिणी इत्येता ५ पद्मरागेषुलप्रार्कतहृणाविषः भासः प्रतिबिंबकोतयययथास्त
व्यायः धियः उपदेशस्तत्ताकलाः स्फुरन्ति तद्वत् ५ मनीद्वन्द्वनस्य शालोकयोगात्कैरवविकासकत्वानुक्तापि चेद्वतागम्य

॥
२
॥

ओर्वोपमेवउवाप्रिसहशेतत्साममेवविशेषणैरुपपाद्यते ७ एवंनभसोनीलोत्पलत्वमपि विशेषणैरुपपाद्यतेनभस्यादिना
 समौष्ठःसूर्यःतल्लक्षणयाकरीकसाकोने ८ अवतंसेइत्यंतेमत्तलोत्पेदाविलोकीकरीकंडलेइत्युत्पेदांतरं अंतर्हीनिति
 तउपपादकं ९ दिव्ययुभिर्हृद्विगिरिगलक्षणेःपाणिभिर्महाधेषुसुकरेदिवधतेषुसत्सतापैरातेपैभिर्नेषुविभक्तेषुवा ९

रवावौर्वोपमेवोममहाथ्येनीभितोगने तेजःपुंजलसत्तालेसमग्रसपायिनि ७ नाभोनीलोत्पलेनीलेगलद्रजसिरात
 सि तनी शुक्तिणिकाकोनेस्करक्तिराणकेसरे ८ अवतंसेजगल्लक्षणाविलोकीकरीकंडले अंतर्हीनस्युत्पातागजिविग
 जिते ९ दिव्ययुभिर्हृद्विगपाणिभिर्मकरेदिव धतेषुतापभिर्नेषुमहाधेषुनिरंघुषु १० सूर्यकांतनरोत्पेनवह्निनेय
 समेधिते द्विगुणप्रज्वलनके अन्तोरागनयामनि ११ विनेहमेडरोहामसुहमारुतप्रजिताः मय्याहृशखाःकल्पात
 वानहृषाहृषावाः १२ मालेयधीरिकाजेषुवर्मश्रीवदनेषु चकारयदमाकीणीशुद्धसुक्ताफलोसमा १३ ग्रहभि
 निघराहतासत्त्वसम्भामसला शब्दःश्रीःश्रयामासकाणिमणिहृषाव १४ पुरंधिभिर्निदायोयशांतयेसमदीरिता उ
 ल्लासनेवापाउकर्षिरजलदावलिः १५ सराज्ञासहसामेतःसभयःसपरिहृदः सवसिष्ठःसमुत्तस्थोसहसामःसंसदः
 १६ राजानोराजपुत्राश्चमेविणोमनयस्तथा अन्योन्येप्रजिताजगमैरिताःसंनिवेशने १७ ॥ १८ ॥

चर्कश्रुतेपिगागनयामनिसूर्यकांतश्रेष्ठेभउत्थितेनवह्निनासमेधिते अर्कापेक्षयाद्विगुणमिवप्रज्वलनिसति ११ २२ वर्म
 श्रीःसिद्धःविजयोभाजनानावदनेषुपदेचकार १३ ग्रहभिनिघामिवा तात्पति।अन्यात्मनापराहतासत्त्वानोप्राणि
 नाकार्यत्वशहसरेभैर्मोसलापुष्पा अणिःहृदिनदीजलंश्रीवमिवकणिंश्रयामास १४ सकरश्रजलसेकलक्षणासल
 दावलिः १५ मंडलदेशाधिपत्यभेदात्सामेतभूपयोभेदः संसदःसभायाः १६ १७ ॥

वा. टी.
नि. ३.
५२४

गृहाग्रेष्वगृहमुखेषु १८ स्मृतिविधानेन तद्वर्तमाने १९ २० गुरुपदेशवेद्योतादिशास्त्रानुभवानामविसेवादायै कार्यनिष्ठानाल्लक्षणप्रकवाकाकार्योपाहयर्थेति २१ २२ दृष्टव्यं प्रश्नार्हमस्ति चेत्तत्रातः प्रश्नप्रश्नोपेक्षितव्यमित्यर्थः २३ २४ २५ कौशिल्यमणिमुक्तागणनिष्कयभूतेनार्थेन घनेन कौशिल्यप्रत्यक्षमणिमुक्ताप्रदानेन २६ कन्यादिप्रधानेन २७ २८ सभायासभास्थेन जनेन सह २९ संसरेभः सत्वरः सः सभाया इत्यान समयः सभोत्थान समय सहितः सः संसरेभ इति वा ३० तमेव

अतः परस्परौघेषु जालहेतुनिलारुतैः कर्षरपूलिभिरभन्नेवैद्यो बुद्धमालिका २८ अथ मध्याह्नपीणो रवेस्मृतिनिमित्तिषु उवाच वचने वाक्कोविदो मुनिनायकः २९ सर्वमेव कृतं श्राव्यं ते यज्ञानामशेषतः त्वया यत्तव भो नास्ति ज्ञानव्यमपरेपरं ३० यथा मयोपदिशेसि यथा पश्यसि शास्त्रतः यथानुभवसि श्रेष्ठमेकवाको तथा कुरु ३१ इति स्तावत्कार्याय वयं स्तात्वं मरुमते मध्याह्नमयोस्माकमयमेगादिवर्तते ३२ अपरे पतपानदस्ताकोच्चा विनिश्चयते प्रष्टव्यं भवता पुनः ३३ श्रीबाल्मीकिरुः इत्युक्तो मुनिनाथेन राजा दशरथः स्वयं पूजयामास तान्सभास्तस्वीन्साधून्सपर्यया ३४ सहस्रमेणाथ सीताम विविशान्नपाश्र्वसः वसिष्ठाद्युपदिष्टेन क्रमेण बोधमगोस्तथा ३५ मणिमुक्तागणार्थेन दिव्येन कुसुमेन च मणि रत्नप्रदानेन मुक्ताहारार्पणेन च ३६ प्रणयेन प्रणामेन प्रदानेनार्थप्राप्तित्वा ब्रह्मासनावपातेन कमकेन तथा भवा ३७ धूपेण गंधमाल्याभोग्योदितमर्चितः पूवीन्संपूजयामास सर्वानेव महीपतेः ३८ अथोत्तमो सभामध्यात्सभया सहस्रानन्दः सवसिष्ठादिदेवर्षिः सायमिन्द्रिवो वसन् ३९ समभोत्थानसमयः संसरेभो वराजत जानदक्षसरोन्मत्तपु पुष्पासंज्ञातकर्दम ४० संवहाय दृकेयूरन्मृण्मरुणावनिः छिन्नाहारस्फुरन्मुक्तामयानितनिशांबरः ४१ ॥ सं ॥

एयति सेवतेत्यादिना सेवते दृष्टव्यं आद्यतः परस्परमाद्यातस्तौ भो केयूरान्न चर्यैः अरुणावनिः छिन्नहारेभ्यः स्फुरेतीभिर्मुक्ता नाराभिर्जितेति शाकालप्रसिद्धं सनत्तत्रमेवरेयेन ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

३२ तर्हि किं सर्वजानां सार्धं प्रवृत्तिर्यावत्तु योपमर्हद्वाहणः नेत्याह तां निति वसिष्ठोपरिपुष्टस्तानस्य मननादिभूमिकाक्रमेण
 प्रमेयीकरणार्थमेव सोदमानः नान्यसार्धं त्वरेति हेतुर्नदाहणः किंच कदाचिद्विधीयमावहनेपि परस्परतमापणार्थे शिरःकराः
 शिरःसिद्धिं चोन्नतयोः पुरतः पार्श्वयोश्चैति विप्रभागेषु अङ्गुलीकृत्या यत्तमापणाय च प्रवृत्तेन नयनजितौ न प्रमत्तनिष्ठौ जनविसेषे
 जिह्वेयेषां न तथा विधेयं सर्वजनेषु विराजति न तत्र परपीडा दोषलेशस्यापि प्रसक्तं रिगार्थः ३३ पशालाः मृदुमधुराः उक्तयोः

देवर्षिमुनिविप्रेन्द्रपार्थिवसोदसंकलः व्यग्रभक्त्योमानाहस्यकेशचंचलचामरः ३४ तानप्रमेयीकरणसोदमानो नदाहणः
 शिरःकरजिनयजिह्वेयविराजितः ३५ परस्परमथाप्युच्छ्वाशनिताये शलोक्तयः राजानो मुनयश्चैव सर्वे दशरथादयः
 ३६ स्थाश्चमात्साथवोजगमस्तस्त्रिधाशयामिधुः लोकसमकवास्तव्या देवाः शक्रपुरादिव ३७ अन्योन्यप्राणायामसर्वे प्रज
 यित्वा यथाक्रमे तद्विस्तृताः समागत्य गृहं च कुर्वादिनक्रिया ३८ अथ सर्वे वसिष्ठाद्यास्तथा दशरथादयः चक्रुर्दिवसकार्याणि
 राजानो मुनयस्तथा ३९ यथाप्राप्तक्रियो नेपुक्तवत्सथ देवसी क्रमेण काशपथिको भास्करोऽस्तम्या ययो ४० तथैव क
 थयानेषां गमस्य च महामतेः प्रबोधवशतः प्रीतिं सायुजीयापशर्वरा ४१ उत्सारितान्तमः पोसता राकुसुमभिर्भरं भवनेभ
 वनीकुर्वन्नाजगाम दिवाकः ४२ करवीरकुसुमोभेः करैरुहणयन्दिशः विवेश गगनां भोधि मथ बालस्वितारः ४३ राजानो रा
 जपुत्राश्च मेविणो मुनयस्तथा विसिंहाद्याः समाजगमुः पुनर्दशरथीं सभो ४४ ॥ ॥ ॥ ॥

षो ३४ मिधुः परस्परं गुणः स्फुर्यात्तुः स्त्रिगुणः स्निहयुक्तश्चाश्रयाशयो येषां शक्रपुरादेवाश्वायोथातो लोकसमकवास्त
 व्याजगमः ३५ दिनक्रियोऽप्यह्निके ३६ देवसी दिवससंबेधिनी ३७ प्रबोधो जागरणो नदृशतः ३८ प्रातर्गृहसमाजनेन नवउत्सा
 रिताः तमः पोसवन्तारकुसुमनिर्भराश्च यस्मिंस्तथा विधे भवने जगत् भवने गृहमिव परि कुर्वन् ४० ४१ ४२ ॥ ॥ ॥

वा.टी.
नि. उ.
पर

यिस्यः देवपि स भूतनक्षत्रशोभा ५१ वसिष्ठे संप्रशंसत्सुवत्सु ५५ परेषां शत्रूणां मपिशोकमया पर ५६ यदिविद्य
तेन हितं च कर्म हसि ५७ ५८ अथ भवान् स्वानुभवेन कीदृशः तेषां तदुति शेषं व्याख्यमवश्यं श्रोतव्यं किमस्तीति त्वमेव वदेत्यर्थः
५९ ५० विष्णोः तिउपरमे सति स्तुती वाणी ५१ अखिलं जगत्पेव ब्रह्मैकरसं विशेषणं गतं विगतं हेतुं जीवब्रह्मभेदः यत्
स्तुतपाधिभूतं दृश्यभेदावभातं परिगच्छेति तदपि कतस्तत्राह नितिनियतो मया संसारितो स्थानि पुणो विचार्य आपास्ताप्यते

यथाक्रमं यथासंस्थं यथादेशं यथासने साविवेशात्तमानत्रपि स्य श्रीरत्नयेयं या ततो दशरथाद्येषु संप्रदादिषु वाप्यले व
सिष्ठे संप्रशंसत्सु निमासनसंस्थिते ५५ वसिष्ठस्य पितृश्रायै राजीवदललोचनः उवाच राक्षसोपीमान् मरुत्तर्णी
मिदं वचः ५५ श्रीराम उवाच भगवन् सर्वधर्मज्ञ सर्वज्ञानमहार्णव सर्वसंदेहपरशो परशो कृमया पर ५६ श्रोतव्यमप
रे किं मे विद्यते वेद्यमेव वा श्रोतव्यं विद्यते यद्वा तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ५७ श्रीवसिष्ठ उवाच राम संप्राप्तबुद्धित्वं श्रोतव्यं तेन
विद्यते कृतकृत्या तवैषाधीः आसन्नाप्यास्थितात्मनि ५८ तमेव तावत्कथय प्रविचार्य धियात्मना कीदृशोऽयं भवानंतः
किं शेषं व्याख्यमस्ति ते ५९ श्रीराम उवाच ब्रह्म त्रेवमहं मन्ये यथा हं कृतकृत्यधीः निर्वाणोऽसि प्रशंसोऽसि नाकांक्षामसु
विद्यते ५० वक्तव्यमन्तं भवता ज्ञातं ज्ञेयमाखिलं तव विष्णोः तमाया तत्कृतकृत्या सस्वती ५१ अधिपतमधिगम्य
श्रेयमाप्ते मये देवि गतमखिलं मे कं दैनमस्ते प्रयाते परिगलितमशेषं दृश्यभेदावभातं ननु निपुणमपास्तापो
षं संसारताया ५२ महाराज मायणो निर्वाणप्रकरणे निर्वाणवर्णनं नाम श्रुतं तद्विशततमः सर्गः २३ श्रीवसिष्ठ उ
वाच भयपवमहाबाहोऽश्वत्थामे परमेव च आदर्शो राजतेत्यर्थोऽयं नः प्रणेन मार्जितः ॥ ॥ ॥ ॥

नेत्यर्थः ५२ इति श्रीवा.शे.नि.लो.उ.त.श्रुतरहिषाततमः सर्गः २३ निष्पृष्टपुत्राभयोऽत्र दृश्ये चित्तिविमार्ज्यते वसिष्ठे
नरगमेण विदात्मपरिशुद्धये परमं युक्तिं संक्षेपेण स्पष्टं दृश्यमार्ज्यते पायोपदेष्टुं ताड्यते २ ॥ ॥ ॥

रूपेनामचे निहिद्विधे दृश्ये तत्राय मार्जनोपायमाहृयर्थेति जातिगुणक्रियासंस्थानानिहिचतविधानोपादानामर्थः यथा
गोनीलाचपलाभदाद्येनितेचैकस्मिन्नेवार्थेव्यावर्त्यभेदाधीनभेदकल्पनरूपाः शब्दचैदप्रवृत्तिनिमित्ततयाकल्पिताभ्योनिवेदन।
संकेतापनवस्तवाः नहितवस्तुचतस्रपमस्तीत्यर्थमार्जनैमित्थ्यः द्वितीयमार्जनोपायमाहृयर्थेतिमार्जितेनिरर्थकः श
ब्दोजलधनिमदृशः सननामतोत्पन्नमर्थनामेवापन्नलन्मार्जनेनेवमार्जितरतिपतद्विधमपिदृश्येचिदाभानमात्रेसप्रवदि

अर्थोवेदनसंकेतः शब्दोजलरवोयमः दृश्यमेतच्चिदाभानेस्वप्रवत्काभवजगत् १ जगद्वैस्वप्रसंदृष्टः स्मरणात्मास्थितेपुरः
संविद्देदनमात्रेसतद्व्याकारवतते २ यथाहं संविदाकाशमयस्वप्नप्राक्तं सचपमपिनीरूपतयेदंभवनत्रये ५
श्रीरामः संपन्नैयंकथंनमिः संपन्नागिरयः कथं कथंसंपन्नमंभश्चसंपन्नाउपलाकथं ५ कथंचनेजः संपन्नेसंपन्नाचक
थंकिया कथंचकालः संपन्नः संपन्नः पवनः कथं २ कथंचमृत्संपन्नसंपन्नेचित्रभः कथं इतिज्ञातमयाभयोऽवोधायवद
मेप्रभो श्रीवसिष्ठउवाच। ब्रह्मिणचवततेनसप्रहसमहापुरे संपन्नाभः कथमिवसंपन्नेकथमेवरे ७ कथंचाचिसंपन्नसं
पन्नाउपलाकथं कथंचनेजः संपन्नसंपन्नाश्चकथंदिशः ४ संपन्नश्चकथंकालः संपन्नाचकथंकिया कथंमेतन्निय
त्यादिसर्वपन्नमच्युतो १ केनेदेनिमित्तं दृश्यमानीतरचितेचितं इत्यादितेप्रकटितेकिमाचारेकिमात्मकं ११

निसिद्धमितिः २ यदाजाग्रदेवमिष्टातदासैवस्वप्रसंदृष्टार्थः संस्कारसत्वेनसंपद्यते तच्चस्मरणमिवप्रात्माश्रयशून्यरूपे।
प्रास्थितमिति संविद्देदनमात्रमेवसतद्व्याकारवततेनतत्रापि संविद्यतिरितेकिंचिदस्तीत्यर्थः ३ तथोभयोस्तत्पतयाचिदा
काशमात्रतमित्याहृयथेति मयिप्रत्यकचिति ४ चितिजाग्रतत्रभस्यादिवैचित्र्यचकथंसंपन्नमितिप्रश्नः ५ इत्येतत्सर्वं।
पप्रश्न्यानेनवसिष्ठउतरमाहृहीत्यादिना २४ २१ ॥ ११ ॥

यथाशरीरवसाधारिताद्वेत्तेनान्यतन्नेनालिसस्यचमृत्पताद्वेत्तेतथापतइसादिदात्मनोवातिरेकेणकिंचिजगत्तन्नेनविद्य
ते २२ इदेतमहमित्यादिजगच्चिद्गनादन्त्यन्तः यतः किंचनतद्विनामसंभवनिह २३ कुर्वन्ममनोरथादिनारचयन् २४
यदादेहकोनारचयन् २५ यदादेहकोनास्तितदायकारणत्वादसतोऽज्ञानादेहाकाराविउदेतिनतत्ततश्चित्त्यतोविचा
र्यतामभिज्ञैरित्यर्थः २५ मौनमयंनिर्वाच्यमेवेत्यर्थः २६ स्वरूपप्रकरणविजृम्भणं ह्यहं २७ यथार्थसंदर्शनेनप्रबु

नचैतद्यतिरेकेणकिंचित्वापीहविद्यते अद्यस्तत्त्ववारिभ्यामतेवापीवयोर्वि २१ नतचिद्गनादन्त्यन्तसंभव
तिकिंचन इदेतमहमित्यादिनस्मादाशोतमाप्यतो २२ तंयथास्मिन्नहेकुर्वन्नप्रिषोलादिकाविदे तदेवप्राप्तसि
वपुरेवंचिद्गनंतथा २३ चिद्योमभानिदेहामेसर्गादौननदेहकः अकारणत्वादसतस्त्रिउदेतीतिचित्त्यतो २४ म
नोबुद्धेरहेकागेभूतानिगिरयोदिशः शिलाजठरवन्मौनमयंसर्वयथास्थिते २५ एवंकिंचिदुत्पन्नेनएनचन
किंचन यथास्थितेजगदुपचिद्गनात्मनितिष्ठति २६ चित्तोयत्कचनेनामस्वरूपप्रतिजृम्भणो तदेतजगदित्युक्ते
इवपवयथाजले २७ इदेजगद्भानमभानमेवचिद्योममृत्पपरमार्थपवयथार्थसंदर्शनबुद्धेबुद्धेबुद्धेस्त
यथास्त २८ महरानिचिदाकाशोताप्रतिपादनेनमचतर्थोत्तरदिशततमः २९ श्रीरामः पवयथेतद्भगव
न्तमेवपरेनभः तथैवजायतीत्यत्रनचेत्संदेहजालिका २ ॥

वपरमार्थः अबुद्धेर्मविसत्तयथास्तथास्तकिंचित्तिचारेणोत्पद्यः २५ इतिश्रीवा.नि.णोउत्त.चतर्थोत्तरशततमः सर्गः २५
विवर्तमात्रपेयस्वमतस्याजगत्स्थितिः नोद्भूतानस्थितानास्त्वाचिन्मात्रमिति वर्णिते एवेजगतः स्वमवद्विवर्तमात्र
त्वे यथोक्तमभ्युपगम्याकूटस्थाद्वयचिन्मात्रेविवर्तोपसंभावितपवहेत्वभावादितिगमः पृच्छतिपवमितिद्वाभ्यो २

वा. शी.
नि. ३.
पृ. २९

१ हेतुभावाच्चित्त्याविवर्तस्यानुत्पत्तिरनुत्पत्त्यनास्थितिः स्याति शून्यत्वेन स्यादित्यापादनीयेतच्चैव मेव न स्येति निरूपय।
निकले प्रश्नहेतुः संदेह इति भागवान्तरमाह दृश्यमित्यादिना यतः खजं हेतुशून्यादुत्पन्नं यतः शून्याधारशून्यात्मकमेव।
स्यादित्यापादिनीयं त्वेव स्यात्परवत्तैव नान्यत् यतः उक्त्यादिशून्ये संदेहवदिति प्रश्नोपपन्नत्वाद्देहाविरोधिनिविवर्तं यत्न
पपत्ति संदेहो नोपपद्यत इत्यर्थः ३ अनुत्पत्तिमवोपपादयति समस्तैव स्यादित्या ४ कथं भवत्यदेहाचिन्तायत्स प्रसदेह
वदिति प्रश्नोपपन्नपत्रः सृष्ट्या यभावे चतुर्विधभूतग्रामरूपदेहानामप्यसत्तादित्याह सृष्ट्यादीति ५ अतो विवर्तपत्तो।

इदं मे भगवन्नुद्दिष्टमस्तु प्रश्नमनुत्पत्तये कथं भवत्यदेहाचिन्तायत्स प्रसदेहवत् १ श्रीवसिष्ठः दृश्यं जायत्यथ स
त्रेखाया रेखात्मकं खजं विचिन्तयत्यनुत्पत्तये संदेहोऽस्त्युपपत्तिः १ समस्तकारणाकारप्रत्यस्तमप्यपिणि
सर्गादावेव भूतानि संभवन्ति न कानिचित् ४ सृष्ट्यादीनियतत्वेन देहाय नानास्ति किंचन भूतान्येव किलेनानि
देहानि न संत्यले ५ तेन सत्प्रवदाभासमिदं पश्यति चित्रभः स्वरूपमात्रकचनमाकारवदिवकुले १ भान
मानानमात्रत्वमिदं यत्तद्विदात्मना १ न भूमास्तु प्रपञ्चेन कथ्यते जगदाकृतिः २ यदेन हेतुनेनामचिदोमा
योमनिर्मले एतदेतन्मिदं न पश्यति जगदिना स्थिते ३ एतस्मिन्नेव तेनाथस्य भावकचनेने चिद्रेणाकृ
ता संज्ञाः पश्यन्त्यप्यादिका इमाः ४ चिद्वानमेव तत्सत्प्रजगच्छेः प्रकथ्यते भानेनास्थाः सभावः खतत्कदाचि
नशास्ति ५ ॥

निर्दोष इत्याह तेनेति आकुलं मायागणविस्तृत्यो ६ यत्तदा भानमात्रत्वेन देवसु भाने सैव जगदाकृतिर्न भूमाचिदाका
शरूपेणैव सत्प्रविवर्तजगदादिशब्देन कथ्यते ७ तथा च वेदानां तर्हीसनं जगद्रूपसौत्स्ये सत्प्रतिष्ठो ल्पजगदिति वेदन
मेव तथा स्थितमित्यर्थः ८ एवं नृपप्रपंचस्य वेदनमात्रत्वेनामप्रपंचोपि वेदने स्येव नाम भेद इति पर्यवस्यतीत्याह एत
स्मिन्नेवेति तेन भेदकल्पकेन चिद्रेणाचिदात्मना यथाग्रनेतरं ९ अतएव सत्प्रपञ्चादिशब्दानां वपिततत्वे भाने कदापि न
शाम्यतीत्याह विज्ञानमेवेति सभावस्तत्ते १० ॥

तत्सद्भावादेव तत्र बहवो विवर्ता प्रवृत्ती इत्याह बहव इति ॥ कौतुकादेतच्च स्तोत्रं चोत्तकामो रामः प्रश्रया ठिको
 रचयति सर्गाणामित्यादिना प्रोक्ताः लीलोपाख्यानभण्डोपाख्यानादौ नाङ्गीरेवानुवदन्ति काश्चिदितादिना श्लोकाः प्रा
 ग्वाख्याताः ॥ ११ ॥ यो मस्य गोलकाकारभण्डोऽर्धायस्तानापि पीलिकावद्गोलसंलग्ना च दिवा स रादीनां वयमेवो
 ध्वेवयमेवो धुमिति विविधानि श्रया यत्र तदेव स एमाह बुद्धा काशादिनि यतः सर्वेषां रशाम्भेयो देशे प्रजाः बुद्धा

बहवः सगीहशोभिन्ना ब्रह्मैव ब्रह्म विवृताः श्रुत्वा नानभसीवा तस्मिन्निचविशंति च ॥ श्रीरामः सर्गाणो कोट
 यः प्रोक्तः भगवन्भवना किल काश्चिद्वस्तोत्रकोशस्थाः काश्चिद्विद्विर्जिताः ॥ काश्चिन्महीकोशागताः काश्चिदा
 काशा संस्थिताः तेजःकोशागताः काचित्काचित्पवनकोशागाः ॥ काश्चिद्यो मस्य भण्डोऽर्धायस्य विनिश्रयाः
 बुद्धा काशादूर्ध्वगोलैव मानवलाचलाः ॥ काश्चिद्वातात्मभण्डोऽर्धायः काश्चिच्चित्तमो यथा यो मसंस्थानकाः
 काश्चित्काश्चित्कामिकलाकुलाः ॥ काश्चिदाकाशकोशस्थाः काश्चिद्यो पलकोशागाः काश्चित्सकुंडकोशस्थाः
 काश्चित्तेजो गवास्थिताः ॥ तासां मध्ये यथाहीदं ब्रह्मांडं पादस्थितं अस्माकं भगवन्सन्नेत्रादि तत्त्वविदो व
 १ः श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ यदपूर्वमदृष्टं वीनानुभूतं नवाश्रुतं न दृष्टं नैव सहस्रं नैव गृह्यते च दृष्टं नैव ॥ इदं राम ब्रह्मांड
 मागमैरनिभिः सरेः शतशो वर्णितं तच्च ज्ञातमेव त्वया खिलं ॥

काशादूर्ध्वमिलाकाशादूर्ध्वगोलैव मानवलाचलाः अथः शीर्षः ११ मूर्ध्मलायः शावशिखरत्वात् संवमाना नीववना न्यचलाश्च
 येषु १४ वातात्मनो वायुशरीराः भण्डोऽर्धायः प्राणिमसूत्रापासु तमो यथा सोपकाराः यो मेव प्राणिदेहसंस्थाने यास ॥ १५ ॥ स
 कुंडासमांडा यो मसंस्थानाः यथा मंडपोपाख्याने दर्शिताः ॥ इदमस्माकं याश्च भूतमिदं ब्रह्मांडं पादस्थितं
 तत्तन्मेव हीति प्रश्नः ॥ नायेतत्तत्विषयत्वं तच्च ज्ञातमो यो गीवा प्रश्नः नापि प्रयोजनं वा अकृतोपयुक्तोः श्वो वा नापि

नियतार्थः सन्निधिर्येति विविचिंत्य मे देवमुच ॥

वा. दी.
नि. उ.
१२८

नादिस्थितेरन्यथावर्णनात् तच्चोपदर्शितमेव पुरस्तादतो माया मयस्य प्रोपमेः स्मितैकतयत्तपातेन सिद्धोक्तकथने किं
चित्प्रयोजने प्रमाणवालीति मन्यमानो वसिष्ठः शास्त्रोत्तरस्य विषयो यत्तत्तत्तया ज्ञातप्येति न प्रश्नार्हत्वेनोक्त्या समा
धत्ते यदिती अर्धमानां तत्र विषयः तस्यैव प्रपञ्चो न हृष्टना च भूतं युतमिति प्रत्यक्षानमानागतार्थपरं तदेव गुरुणा

यथेदे भवता ज्ञातमागमे वर्णिते यथा स्थिते तदेतदविलेकि मूर्तिरुवाच १. श्रीगमः कथमेतद्
दृष्टस्त्वत्पन्नं चित्तमनभः कियत्प्रमाणमेतद्वा कियत्कालं च संस्थितं २. श्रीवसिष्ठः श्रुत्वादिनिध
नं ब्रह्मविद्यमस्येतदवयव आदिमप्यंतता नास्ति नाकारः परमावरे ३. ब्रह्माकाशमनाद्येतमेत
दवयवमातते एतन्मयमिदं विश्वं विश्वगाद्येतवर्जितं ४. परमस्यास्य चिद्योम्नः स्रयं यद्भानमा
त्मनि तदेतद्विश्वमित्युक्तं स्वयं तेनैव तन्मृषा ५. पुरुषस्य यथास्त्रं परमे दर्शने यथा
तन्मृषाभाने पुरुषं तदिदं जगदुच्यते ६. कथनानेह गिरयो न ह्रवानि जलानि च नभः
न्यमेतदाकाशकालौतकः ७. यद्यथात्मवने यत्र सतः संचेति ते चित्ता ततथात
वचित्तत्वे जलेशैलादिवा स्थितम् ८ ॥

दृष्टोतैर्वाचिने शिष्येण च अत्रोक्तं गृह्यते मनवेनोक्तं तेनेतरदिनार्थः ९. शतशश्चनेकथाश्चनेकप्रकारेण १०.
तद्वातप्रकारस्यैव त्वं प्रतिवर्णनं तादृशमिति न युक्तमित्याह यथेति १. तद्विब्रलकथं ब्रह्माशकारं संपन्नं किय
त्कालं वा एवेत्यास्यति तद्देनिगमः सृष्टि कथमिति २. न ब्रह्म कदापि साकारं संपन्नं नास्ति तस्य कालिकः

परिच्छेदोऽस्ति किंतु याव ॥

श्री.
नि. ५
५२४

ब्रह्मैव स जगत्वासीत्येतन्निर्णीयहेतवः कुशदीपेष्टरप्रोक्ताः प्रस्तावह निरूपिताः परमार्थो ब्रह्मैव परमार्थेन स्थि-
तः अकारणकं यजगज्ज्ञाने भाति ना किंच नापि नैवास्ति इति पूर्वग्रंथपालिनां उत्तरग्रंथावताराणोपन्यस्तः १ अ-
त्रास्ति त्वेयं सम्प्रबोधस्य प्रस्यर्थं इमेव ह्यमात्रं महाप्रश्नं परं प्रश्नं २ आद्यं मया सरोदधौ नोदाभा उभयतो वलय-
बद्धा मे ३ पूर्वोत्तरयोरेतरेण दिग्भागे दिङ्मात्रं नराले इति बहुव्रीहिः दीप्तिज्वालावयवलिस्तेभ्यः प्रातश्चानिन-
भस्तले यत्र ४ तस्यां पुरि पूर्वभागे ५ ज्योतिश्च ज्ञातं च्युतः प्रलयकाले कश्च ६ ७ अन्ततया तत्ते विस्तीर्णो नाम प्र-

श्रीवसिष्ठः यदकारणकं भाति भातं तत्तैव किंचन तज्ज्ञापरमार्थेन परमार्थः स्थितो नृव १ अत्र मे केनचित्प्र-
ह्लायमहं न महामते सम्प्रबोधस्य प्रस्यर्थं महाप्रश्नं परं प्रश्नं २ अस्वविभ्यामनयतो व्याप्तं व्यातं न गज्ज-
ये कुशदीपमिति दीपे भसौ वलयवलिस्थिते ३ तत्रास्तीलावतीनामहमी पूर्वोत्तरे पुरी दीप्तिज्वालावयवलिभ्यो-
नावतिनभस्तले ४ पूर्वोत्तरस्यामभद्राजा प्रज्ञामिति विष्कृतः अनरत्नजगद्भक्तः शक्रः सर्गद्वयापरः ५ केन-
चित्कारणे नाहं कदाचित्तस्य भयतेः प्राप्तः समीपे न भयः प्रलया कश्च उवच्युतः ६ पृष्ठाद्या च मनीषे मीष्टजयित्वा-
पविश्य सः मध्ये कथायां कस्यां चिदृच्छताणयादि ७ मृगवन्मर्षसंहारे जाते अन्ततया स्थिते अवाचो पर-
मेधोऽन्वि सर्वकारणं संस्तये ८ सर्गरेभ्यः प्रयाः सादृशं किमलकारणं कानि वा सदकारिणी कारिण्यनि-
कृतः कथं ९ किं जगत्किंच सर्गादिकाश्चिन्तितं तमो धराः को मसं स्थायी वा काश्चित्कुलकुलाः १०

वृत्तिनिमित्तजात्यादिरूपचतस्रयाभावाद्वाचो सर्वकारणानां बीजादीनां च पृष्ठादीनां च संस्तये जाते स्मिति ८ मलका-
रणोपादाहने सदकारिणी निमित्तकारणानि नानियदिसंति तर्हि कृतोपादानादेः कथं केनोपायेन जानीति ९ उपल-
चनगच्छतवतः किंतस्य सर्गादिप्रलयात्तविकाराश्च किं तत्रापिकाश्चिद्मयो नित्यं तमो धराः काश्चिद्मल्लोकादयो वा-
मसं स्थायी वाः अरश्चणश्चाणो विविति श्रुतेः काश्चिन्नरकादिभ्यः कृमिकुलैराकुलाः इत्यादि विचित्रा चर्क १० ॥

एवकारोभिन्नवर्त्मः अतमप्येवयथानभश्ति २८ उत्तेश - मयेत्यर्थः २९ ३० प्रयोनप्रलयेननिरोधतेआयातमाभि
र्भूतं ३१ वस्तुतकारणत्वादियोगेनभवत्येवेत्याहुनचेति अन्यस्याःसर्गदशः ३२ स्वात्ममात्रकाः पृथगसेतः ३५ सर्व
पलापेनेतिश्रुतिःप्रमाणमितिभावः ३५ तथाविधस्यापिप्रतिभासेदृष्टान्तमाहसंकल्पेति ३६ अमलसंख्यंकांतस्य

आशिलैवशिलासमेतमपवानमोयथा भवेत्तथेहसर्गादिसमेदप्रपस्थितिश्चित्तो २८ अनाकारैवचित्तो
नासप्रवयत्सचेतनेत्येतिनजगदित्युक्तंनचानाकारमेवसत् २९ वायोःसंश्लेषात्तस्योवातपवनिरेत
रः तथेदेवस्त्राणिब्रह्मतचोदेतिनशास्यति ३० इवत्तमेभसियथाप्यन्यत्वेनभसोयथा यथावस्तुनिवस्तुत्वेन
स्त्राणीदेजगत्तथा ३१ नप्रयानेनचायात्मकारणमकारणान्नचानालिन्वासीदेभिर्ब्रह्मपदेजगत् ३२
नचानादिनिराभासंनिराकारंविद्मरं दशः कारणमन्यस्याः कचिद्वित्तमर्हति ३३ तस्माद्यथावयविनोवय
वाः स्वात्ममात्रकाः तथानवयवेब्रह्मयोमिद्योमजगत्स्थिते ३४ सर्वेषांतेनिरालंबंजामिमात्रमनोमये न
हसजानवासनानचनानालिकिंचन ३५ संकल्पस्तप्रगल्भतवत्सर्वमातते स्थितमेवसंश्लेषात्तमाकाशमज
मवयं ३६ पामचिदेवरुदियंचित्वाद्यत्कचनिकोतममलमलं तदिदंजगदितिकलितेतेनैवतदात्मरूप
माकल्पं ३७ इतिश्रीमहाशमायणोनिर्वाणप्रकरणेसर्वकारणनिरासोनामपंचोत्तरद्विंशततमःसर्गः २५

रूपंपरमस्यचिदेवामहदयंसारभूतसत्त्वमेवचित्सभाययदाकारंधोत्याग्रलेसमर्थेकचनितेदेवसकलितमात्मरूपे
आकल्पमाप्रलयतेनैवजगदितिकलितेबुद्धंनान्यदित्यर्थः ३७ इतिवा. नात्ययप्रकाशेनि. उत्तरार्धेपंचोत्तरद्विंशततमः

सर्गः २५ =

आकाशकोशस्याः अंतरितादिलोकाः उपलकोशगाः शिलोदगाताः देवदानवादिनार्यः भूतानि पृथिव्यादीनि त
नचतर्विध भूतग्रामादिचतुर्तः किंतेषामाध्यात्मिकाः बुधादयश्च किंकशं वा ११ एतेषां सर्वेषां कर्तानिर्माता कः
अथकोवाहृष्टा यदितर्कमवल्लोभयकांदात्मकसमस्तवेद शास्त्रार्थाविरोधाय जगता कदाचिदपि महानाशः प्र
प्रलयो नास्ति किंतु तत्प्राणिकर्मानुसारेण सदैव व्यवहाराः प्रवर्तन्ते न कदाचिदनीदृशं जगदिति निश्चयः समर्थितः
स हि यथासंवेदनं तथैवानुसृत्य तन्निप्रसिद्धेः संवेदनं देहादिहेतुरित्युच्यते उक्तान्यत्र तत्राप्येव तत्संवेदनं किं अ

काश्चिदाकाशकोशस्याः काश्चिच्चोपलकोशगाः किंचवान्तभूतादिकुतो बुधादयश्च ११ कः कर्ता को यवा
हृष्टा का धारा ये प्रता कथं न कदाचिन्महानाशो जगता मिनिनिश्चियः १२ समस्तवेदशास्त्रार्थाविरोधात्समर्हि
ताः यथासंवेदनं नाम तथानामानुषजयः २२ यतस्ततो वेदनं स्यात्किमनाशमसन्त्ययं अयञ्जने वहीपा
दौ देवेद्यमुनिनायक १५ सतानामभिदग्धानामिह वा देहनाशिनो नरकसर्गभोगा यविदेहदेहकारण
१५ किंतु स्यात्संस्कारीणिकारणान्यथ कानि वा धर्मा धर्मावमूर्ते होतस्यामूर्तसमर्जता १६ निद्वयं कु
रुते द्वयैर्क किं रित्यसमं जसा मात्रा पित्रायभावे हि वीजे किंतु तत्र कारणं २७॥

अनाशं शाश्वतं किं वा असन्मयेन स
रमिजियपाशं न हि कूटस्थमेवेति नेदेहादिविकारं स्यात् यदि न श्वरेतर्हित उत्पत्तौ कारणं वाच्यं तत्र तुर्वचं वेना
संवेदनं सिद्धे रिति विरोधादिनारम्भो कान्यासहान्वयः ११ ११ द्वितीयेपि शंकते अन्यच्चेत्यादिना १५ रुकुशहीपा
दौ वा देहनाशवतां विदेहदेहोत्पादकमाता पित्रादिशून्यप्रदेशे देहप्रतिउपादानकभाणं सहकारीणि निमित्तकारणानि वा का
नि ११ ननु धर्मा धर्मादेव देहदेहाकारणपरिणो स्यते तत्रापि धर्मा धर्माविति न स्यात्समर्जस्य दृष्ट्या समर्जता असमं जसेत्यपहण्यस
बंधः १६ किंच निद्वयं अद्वयं द्रव्यमिदं तदुभयं द्रव्ये पापिवादिभागेः देहादिनिर्माणं कुरुते इति यत्तैरपि असमं जसा ३ निर्वीज

लादृष्यसंज्ञासमिवाहमनापि ज्ञासीति २॥

वा. टी.
नि. ३.
५३.

तत्संस्तानास्तिकपत्तसत्रापरलोकश्चि अस्मथर्मधर्मादिकर्तः परलोकोनास्तीति च असमंजसं अस्मैवजन्मनः पूर्वज
न्मापेक्षयापरलोकत्वात् अस्मच्चयथासंवेदनस्थितेः ॥ समस्तलोकवेदादिविरोधप्रसंगाद्विज्ञानास्तिकपत्तोनग्राह्यः
त्वाहसमस्तेति किंचैयंप्रज्ञास्तेछाचेष्टाद्यविषयेरापिदेष्टां तरेतपवासंवेधेरमतेरपिराज्ञाज्ञादिभिव्यवयवेष्टादिफलं
प्राप्नोति तत्रचक्रः क्रमः काउपपत्तिः ॥ १० ॥ किंचशिलादिमयः स्तनः देवसन्नादिवरेणहस्तः अर्जनाथंगममाग
मनेर्विनापिपित्रसौवर्णः स्तभः क्षणात्संपद्यतेतत्रापिसंपत्तिः कथं कपाउपपत्तिस्त्यानिर्निमित्तं अचेतनतात्प्रयोजन

अन्येवाहेतवः केस्यः कथं इत्यादिसंभवः परलोकेस्यनास्तीति यथासंवेदनस्थितेः ॥ सम
स्तलोकवेदादिविरोधामसंजसे अनिच्छितैर्हितैर्दूरदेशात्प्रगतैः फले ॥ प्रज्ञाप्राप्तौ न संवेधे
रमतेरत्रक्रः क्रमः स्तभोवरेणसौवर्णोविनाहमगमागमेः १० क्षणात्संपद्यतेतत्रसंपत्तेकथं
चत्ता विधीनाप्रतिषेधानोनिर्निमित्तं विवल्लानां ॥ इदानीमप्यनुरातानां किंप्रयोजनमच्यता
असदीमीजातत्वं सत्संपन्नमनंतर ११ इति श्रुतं कथं ब्रह्मन्कथं तां संगतार्थता अयं भवेत्कथं
संभवेचेतनमहामने १३ एवंमभावाच्चमसः किं सर्वस्याच्चजायते औषधीनामथार्थानां सर्वेषां वा
स्थितिगताः ॥ ॥

नसिद्धिरूपे निमित्तं विनैव प्रवल्लानां प्रवर्तमानानां विधिप्रतिषेधशास्त्राणां ११ लोकेप्रचारेणानिरुतानोकैरण्य
तनस्यानादरुतानामपि किंप्रयोजनं तथाअसद्वाइदमग्र्यासीततोवेदजायते असदेवेदमग्र्यासीत् सदेवसो
म्येदमग्र्यासीदेकसेवादितीयं नासदासीन्नासदासीत्तदानीमित्यादिश्रुतैः कथंपरस्परसंगतार्थता किंचसर्गा
दौमन्यान्ब्रह्मसः सकाशादयंचक्ष्माहिरण्यगर्भः कथं भवेत्तदिनभसपवंप्रजावता अस्तीत्युच्येततत्सर्वेप्रभावा
त्सर्वस्यात्सर्वप्रदेशाभिन्नात्सर्वत्रब्रह्माकुतोत्पन्नजायते १२ औषधीनां ससर्षपबीजादिजनसंभावः अथान्येषां वा

॥ अचेतनतात्प्रयोजनं ॥

किंचैकसेवपुंसः सहृदादिषाचयुगपजीवितं मरणं च प्रयागादौ कामप्रदेहोत्रे मृतापदाग्रथितं ग्रथयित्वा मृतं मरणकाले तदुत्तरकाले च कामवासनानुवृत्तेर्मात्रे वा दायस्यपि नीतिवदौत्तरकालिकां प्रापेत्तथा कथं चिन्मरणस्यैव भावयकः।
 ल्यात्काप्रयोगः तत्कथं संपद्यते २२ किंच अहं विन भूमि शून्यः स्यादिति कामनया च दभाव प्रापकोपासनविधौ नुसारेण ध्या।
 यिभिर्बहुभिर्नृपासकैश्चितैरवश्यं भावितेन संचितैस्त्वत्कालमनुयां मे श्रेष्ठभावफलैः नभः युगपत्सहस्रं उग्रनेत्रं चेदसहि
 तं किं न जायते २३ २४ तेषां सर्वेषां च जाया कथं संपन्ना सा च तेषां भिन्नदेशे गृहं एका कथा स्थिता सा च सतपसा पराजित्तु चारिणी
 तेषां प्रत्येकं तपसा साधी बहुभोग्यत्वात् साधी च कथं संपन्ना २५ अहं गृहादनिर्गच्छं निर्गमने विनेव आकल्पे दीपसमकेन्द्रपः

कथं सभावाः कथययथा बोधं मुनीश्वर एकस्य जीविते पुंसः सहस्रमरणोद्दिष्टा २५ सत्कार्यितं प्रयागादौ क्षेत्रे न
लभ्यमानं तौ तस्मात्तपश्शर्णादुरिति ध्यायि चित्तैः फलैः २६ तत्त्वकालमनुप्राप्तैः सहस्रैश्च न किंचन भः अन्यत्र
ध्यायिनां मौलत्वेनैवा तैकास्त्रीयथाक्रमे २७ ज्ञापानेन समः कालं लब्धो ध्यानफलं च तैः साध्यसाध्या गृहे भर्तुः स
स्थितानपरापरा २८ तेषां च ज्ञायासेपना कथयतन्महासुने गृहानिर्गच्छमाकल्पन्तपः सदीपसमके २९ व
रत्नवरणापाभ्यामिति श्रुतः कृति एति दानधर्मद्वैतस्य मोहोद्देहिक कर्मणो ३० इह स्थाना ममर्त्तानो मर्त्त
द्वेत्वास्ति सत्फलं व्यवहृता नमर्त्तानो विद्यते कलोकयोर्द्विधाः ३१ ॥ ॥ सं ॥ ॥

सनग्रहेयतिष्ठेयमितिचविरुद्धेयत्रयगत्यापाह्यसंपादितं तत्रग्रहांतभोगंपरैकानिष्टानिकथमप्ययतनार्थः ॥
किंचक्षानयमीदितपसांश्रौर्घ्रद्वैहिक आह्वादिकर्माणां चादृष्टंक्रियोत्पत्तिप्रदेशोयदिइत्ययनेतर्हि तैरुत्पत्तानां परलोकेन
त्वत्पक्षेफल किंचादृष्टंमतेदेहादौपीतिजननेनमफलेवाच्येनचतत्रत्येसृतेदेहेतत्सत्त्वमस्तीत्यर्थः १० यदिभयावाव
हर्ताजीवस्तत्समवेतं तददृष्टं यत्रतस्यभोगस्तत्रास्तीति तत्रयतोद्वयो रपिइल्लोकपरलोकयोर्व्यवहर्ताजीवःमर्त्येन
विद्यतेनवात्रत्यादेहादिमर्त्यादेशान्तरेकालान्तरेचविद्येतेयदाश्रयेणास्यभरणंफलंसेभवतीत्यर्थः ११ ॥ १० ॥

वा. टी.
लि. ३.
५३१

१॥ इत्याद्यत्पसमेजसे सर्वं कथं समेजसे स्यात् इत्यादिसंशयगणोणीतावदानयागिराउरूपं प्रासंथायो भवंसां यं ओ
धानमइवच्छिधि ११ हे भगवन्परमवस्तुनि परमात्मनि विषये उपदेशेन सर्वसंशयनाशनाशुभयलोकहिते विरुद्ध
सहस्रफलमपि अविरुद्धं स्यादेवेति अतस्तत्परमेवस्तु बोधने मे कुरु ननु महाफलमिदं कथं सहस्रं वमया कार्यत
जाहसाधिनिभवत्सदृशमहत्समागमस्तत्फलस्तुल्यफलः कस्याचित्सादृशाप्येन भवतीत्यर्थः ३४ इति श्रीवा
नि. ३८. षड्तरदिषततमः सर्गः २०२ क्रमचुक्रमतः प्रश्नाः केचिदत्र समाहिताः समाधास्यत्यान्यांश्च सर्गैः सि।

देशोतरेभूशो जीवोभूशो कालांतरेपि वा भवंसे भवतीत्यतदिनान् भवने सुने ३२ असमेजमोवातिकथं स्या
त्सममेजसे इत्यादिसंशयगणोणीतावदानया ३३ छिं धिमेभ्यदिने भासोसां धमो धमिवोदुपः
परमवस्तुनि संशयनाशनाशुभयलोकहिते भवति स्फुटं तादेहमेकुरु सायुसमागमस्तत्फलो भवतीह
न कस्याचित् ३४ महारागा निर्वीणा प्रकरणे महाप्रश्नो नाम षड्तरदिशततमः सर्गः ३०५ श्रीवसिष्ठ उवा
च आराज न्यायास्पृष्टमेतत्तत्कथयाम्यहं येन ते सर्वसंदेहायास्तलममूलता १ सर्वतावत्तगद्वावा
असद्रूपासंदेवहि सद्रूपाश्च सदैवे मे यथासंवेदनं स्थितेः २ ॥ ॥ ॥ ॥

भिरुधारथीः तत्रैकवृत्तानेनैव सर्ववित्तानां सर्वसंशयानो मूलो ह्येतेन परिहारा सामान्यतः सर्वप्रश्नसमाधाने
करिष्यामीति प्रतिजानीते प्राणिवति स एकरतला मलकवत्स्फुटं पततात्मतत्तं कथयामि १ तत्रादौ स्वतः प्रमाणस
संवेदनास्त्वसारिता मर्थतत्तव्यवस्थायां कोपि क्वापि संशयो न पपन्न इत्याह सर्वेति यत्र यदस्तीति प्रत्ययो यत्र
चनास्तीति तत्रोभयत्रापि संविदैव न गवत्या तदुभयत्र समर्थनादिभिर्भावः २ ॥ ॥ ॥ ॥

1865

वनितदृशाशरीरतास्तीत्यर्थः ५ आद्यप्रश्नत्रयमप्यनयेददिशासमाधेयेजगतोपि संवेदनबलादेव सिद्धेरित्याशये
नाह्याश्रितेति सर्गादौ जगदपि समस्तकारणाभावात् अवस्थाश्रयणीयः स्वप्ने संपश्यतीति स्वप्नसंदर्शने विदित्तौ
वेत्यदृष्टीभासते अत्र जगति अन्यतो स्वप्नवैधर्म्यरूपा कानकाचिद अथवा अस्ति भातीति पश्यतात्मसुभावे नैव ज
गदनुभवात्तदव्यक्ता कानकाचिदपीत्यर्थः ६ तदेवाह पवमिति ७ पवमविकार्यमब्रह्मण पवजगदपेणाश्रितेति विह
स्रौक्यैर्देव्यात्मशास्त्रे प्रमाणैरेवमेवास्माभिरनुभूते तदेवोदाहृतेनान्यदित्यर्थः ८ ॥

वा. टी.
नि. ३.
५३२

समस्तानां भूतानां शाश्वतानां संविदो रूढे ह्यनभवि सिद्धे सत्तात्मना सर्वे त्रुणोचमहात्मभिरुक्ते जगतो नित्यसेविन्मात्रत्वे य
पलाप्येव ये मदाग्रापातवर्तमाननामरूपमात्रात्तु भवनमात्रप्रमाणकाः सन्तः संविन्ननित्यास्तिकितेशरीरमेव कारणं यस्याः
तथाविधानेनोपादानिका जडात्मनो गुणः ३ निमोहमपागतास्ते ज्ञाः तैर्यथाधिकचारीकादय उन्मता इवेति तत्र पाणामा
नयः ५ १ कुतो न योग्यास्तत्राह्यती वेति ॥ यस्तु मदाग्रास्या बुद्धिर्यस्य तथाविधश्चाधिकः अतोऽप्येवः प्रत्यक्षमात्रे
निष्ठाप्रमाणयस्य तथाविधः नाप्रत्यक्षप्रमाणमस्तीति श्रुत्यादि सिद्धेन ग्राह्यमिति वाक्ते सते नानि र्यक्तिना उक्तेन स

अपलाप्येव ये मदाग्रं धूपकभेकवत् समस्तसंविदो रूढे ह्यनभविः ५ वर्तमानानभवनमात्रमोह
प्रमाणकः शरीरकारणा संविदिनिमोहमपागताः १ उन्मता इवेति ज्ञास्ते योग्यानात्मकया सते अती
वलीवयोर्मदे बुद्धयोर्वैव संकथा ॥ यथाविपश्चित्कथया सर्वसंशयसंक्षयः न भवेत्त्रिषु लोकेषु ते याम
र्विकथैवमा १२ प्रत्यक्षमात्रनिष्ठोऽसौ मदास्थिरनिवर्तयत तेन निर्युक्तिनोक्तेन शिलासदृशावृतिना १४
प्रोक्तः सर्वविरुद्धेन साजः कृपायदुर्दरः पूर्वापरपियेत्तत्तावर्तमाने मनिस्थितः १५ वेदो लोकादयश्चैते
पृष्ठाः स्वानभवानिता वदेतीमो हशो सर्वे यथा पश्येति संशयाः १५ ॥ ॥ ॥ ॥

वविरुद्धेन अभिसजनकणीकदोरताच्छित्वा सदृशावृतिना सोक्तेनैव निमित्तेन सर्वे विद्वद्भिरुक्तः कृपायदुर्दर इति प्रो
क्तः यतोऽसौ पूर्वापरविचारयित्वा तावर्तमानगोचरे प्रत्यक्षसमत्वाप्युवास्थित इति ह्यो रन्वयाः १२ १३ १४ न च चा
र्विकाद्युक्त्या संशयानशेषेति श्रुतमानादिप्रमाणानभयगमन उक्ते निर्युक्तितात् वेदादयस्तु गुरुमखेन पृष्टाः स
र्वसंशयोच्चेदेन पुरुषार्थसिद्धितमाः यतस्तस्मान्न भवानिता इमां मउक्तो हशो वदेतीत्याह वदार्ति लोकास्तत्तजनाः १५

यदिप्रत्यगात्मसंविदेवदेहादिजगत्तर्हि शिवस्तु तशरीरमपि संवितात्कृतो न चेत्तनीति मतिः शोकायस्य तस्मै महापशुपते
 इदमच्यते ॥ १५ ॥ ब्रह्मरूपस्याहिरण्यगर्भवेष्टस्य ब्रह्मणा इदेजगद्भूयमानं संकल्प्य नगरं तत विस्तृतं ॥ तदस्तु तो निरचिन्मा
 नास्मैव तथा अपि यत्र ते सैव मनोरे चेत्तन्मात्रं तिर्यया न तथा शवादिजरेपि नेति बोधमित्यर्थः ॥ १६ ॥ तत्र सप्तमस्तानुभूतिम
 त् विचारेस्तानुभवसिद्धं ॥ तदज्ञात्वापि चिन्मयत्वे संभावनीयमित्याह संविदिनि ब्रह्माहिरण्यगर्भः विगद्वस्त्रां उशरी

संविदेव शरीरं चेच्छब्दं कस्मान्न चेत्तन्मिति इति यस्यामतिस्तस्मै महायेदमिहोच्यते ॥ १५ ॥ ब्रह्मणो ब्रह्मरूपस्य संकल्पनग
 रं तत इदेतावजगद्भूयमानं तव सप्तपुरं यथा ॥ तत्समस्तं संविदेदं चिन्मात्रात्मानि तत्र भवत्यत्र न ते चोतिः सैव सप्त
 गरेयथा ॥ १६ ॥ तत्र तावदिशः शैलाः स्रष्टादिनगरादि च सर्वं चिन्मयमाकाशमिति तेस्तानुभूतिमत् ॥ १७ ॥ संविद्यो म
 वमब्रतसंकल्पपुरं विगद्वस्त्रं संविन्मयो ब्रह्मा तदिदेजगदुच्यते ॥ १८ ॥ ब्रह्मे संकल्प्य नगरेययत्संकल्पं तेषां तथा
 वभयते ततस्तत्संकल्पपुरं यथा ॥ १९ ॥ संकल्पनगरेययथा संकल्प्यते तथा ततथा स्तोवचतदा तत्संकल्पपुरं य
 था ॥ २० ॥ तस्माद्देहानियतो यथैतौ ब्रह्मणा चिन्ता संदास्येदौ कल्पितौ दौ सतथैवानुभूतवान् ॥ २१ ॥ महाप्रलयपा
 ये ते पुनः सर्गप्रवर्तते समस्तकारणाभावाद्भूयातावन्न विद्यते ॥ २२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ततादृशमेवेदेजगत्तु हं संविन्मयमित्यर्थः १. २. १२ देहस्याजीवतपवसंदः मृतस्यातुत्यासंदरतिनियतौ सोदासो
 दौ ब्रह्मणाहिरण्यगर्भरूपया चिन्ता यथा कल्पितौ तथैव सः तेषां नुभूतवान् नवैपरीत्येनेति शवेन चेतनता वांजकस्यंदप्र
 सक्तिरित्यसमं जसेति प्रश्नं समाधाते तदाशयपरिष्कारोति महाप्रलयेति साहचैर्न ॥ २३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वा. सी.
नि. ३.
५३३

ननु र्वप्रजापतिनिर्मिते इव मत्रोपयोग्ये ते तत्राह विसृज्यतादिति पूर्वपलयात् र्वप्रजेशस्य विसृज्यता गत्कृतजातो निः
शेषपलयादित्यर्थः अनस्तत्प्रकारस्तदिति मितकारणान्यपि न संतीति त्वदाशय इति भावः अथ च त्वदाशयोऽस्मात्सिद्धो
तसिद्धावनुकूलपदेति समाधत्ते ब्रह्मेवेति शीघ्रिः स्वयं ज्योतिर्ब्रह्मेव जगदिति भावते न द्वय रूपं जगदप्यदस्तीत्यर्थः
२५ तदेव सद्यन्वपसंहरति तस्मादिति ब्रह्मणा प्रथमं आद्यो हिरण्यगर्भस्तदात्मना जानते भावेनः ततस्तेन सयमेककल्पना

विमृशत्वात्प्रजेशस्य न च संभवति स्मृतिः ब्रह्मेवेत्यमृतो दीप्तिर्जगदित्येवमासते २५ तस्मादाद्यात्मना भाते स्वमे
व च स्मृणास्ततः जगत्संकल्पनमिति बुद्धे च सेनत्वं २२ यथा संकल्पनगरे विन्मात्रं भाति केवले तथैवाकार
णं भाति विन्मात्रोन्मेषात् जगत् २३ शरीरमस्तु कामास्तयत्र यत्रास्ति चिन्मभः वेद्यात्मानं तत्र तत्र हैताद्वैतमयं
जगत् २४ तस्माद्यथा स्वप्नपुरं यथा संकल्पपतने तथा पश्यामि विद्यो ममरणानंतरं जगत् २५ अप्रपञ्चादि
मयं भाति दृष्ट्या दिमयवजगत् यथेदमाप्रथमतो हतस्यापि विलं तथा २६ देशकालौ न संगेण प्रबुद्धस्य व
तो यथा अन्तमात्रावपि व्याप्तौ तथैव परलोकिनः २७ इदं प्रबुद्धविषये स्तान्भूतमपि स्मृते जगत्त्रविद्यते किं
चित्कारणं गगने यथा २८ अप्रबुद्धस्यासंदेहयथेदे भाति भासते तथैव सर्गतज्ञातिव्योमैव परलोकिनः २९ ॥

गरे जगद्बुद्धं २९ एतेन माता पित्राद्यभावे पीमि प्रश्नोपि समाहित इत्याह शरीरमिति २६ मरणानंतरं जगद्दर्शने
प्ययमेव न्यायो बोध्य इत्याह तस्मादिति २७ आप्रथमतः आदिसर्गः २८ यथा प्रबुद्धस्य तत्तत्विदः समाख्यबुद्धस्य वा स्वा
प्रदेशकालौ जाग्रतसंगेण आणमात्रमपि न व्याप्तौ तथा परलोक प्राप्त्यापि नैहिकदेशकालौ तत्र व्याप्त इत्यर्थः २९
एवं तत्तत्विदिष्ये जगदपि न व्याप्नोतीत्याह इदमिति २९ अप्रबुद्धस्य निद्राणस्य व्योमचिद्योमैव ३३ ॥ ॥

अतएवतएवसिद्धवत् १४ अथमहंमतः पुनर्नामकिभावेनोत्पन्नः यमलोकेआगतस्तत्रशुभाशुभंभेजेइत्यादिभ्योतिः
संभ्रांतिर्निःशेषोत्तोपायसेवनादेवनशपनिनात्ययत्नाहमाहोति १५ एतेनयमीयमीवेवजगदाकारेणपरिणामेतेरति आ
त्मिकपक्षोपपन्नगृहीतइत्याशयेनाहअप्रबुद्धयेतिसंविद्धिहितनिषिद्धाचरणानुभवरूपा १६ जगत्स्वरूपस्ततः प्रत्यक्षरूपम
पिनस्तत्स्वरूपेचन किंतुब्रह्माभिधंचैतन्यमेवजगत्स्वरूपंभाति तच्चअज्ञानवशाद्वानधीभूतेपरित्यागेपरमकल्याणानिरति

यथादि यमाद्यादौ एवमेव परलोकिनः शुभतर्ह्यमाभातिभूतपूर्ववशात्ततं १४ भूतोयंपुनरुत्पन्नोयमलोकः ॥
 भाशुभं भुंजेहमिपतिचिनांमृतोभानिंप्रपश्यति १५ मोक्षोपायानादृष्टिणांमोक्षेनशास्यति बोधादवासन
 त्वेनमोक्षप्राप्त्यपशस्यति १६ अप्रबुद्धस्यासंविताधर्माधर्मवासना स्वपदवात्मिकानानियतदेवजगत्स्थितं १७
 नशून्यरूपेनचसत्स्वरूपेनब्रह्माभिधंभातिजगत्स्वरूपं तच्चापरितानवशादनर्थभूतंपरित्याज्यवपुःशिवत्मा १८
 महागातिमहाप्रश्नेप्रथमउत्तरनामसमोत्तरदिशान्तमःसर्गः २० श्रीवसिष्ठः शुभाशुभंयथोदेतिप्रजानोक्त
 रसंगमे असंबद्धैरप्रतिघैर्दूरस्थैस्तदिदंशृणु ब्रह्मसंकल्पनगरेजगत्तावदिदंस्थितं यदृश्यं दृश्यबोधेनब्रह्मेवब्र
 ह्मबोधतः १ यद्यत्संकल्पनगरेयदासंकल्पनेयथा तथानुभवतेतन्ननादाविरचनेतदा २ एवमेस्मिन्नाहया
 तसंपन्नैवमियंप्रजा एवसंकल्पसंपन्नैजगतोवेभवन्त्य ॥

प्रायानेदात्मकमेवेत्पर्यः ३८ इति श्रीवा. नि. ३. समोतरशिष्टान्तमः सर्गः १० दूरदेशगतैर्यत्नैरन्यत्रापि प्रजाफले यथा
प्राप्नोसित्वा हतायात्तरिच्छा न वर्ण्यते अनिच्छितैर्हितैर्दूरदेशोत्तरगतैः फले प्रजाप्राप्तोत्पसंबधैरमूर्तैरत्रकः कुरुति प्रप्रा
नरं प्रावयितुं प्रतिजानीते शुभाशुभमिति अप्रतिघोरम् तैः १ यद्यस्माद्धेतोर्ब्रह्मैवात्मानादृष्यबोधेन दृश्यं ब्रह्मबोधत
अब्रह्मेव भवति तस्मादिदं जगद्ब्रह्म संकल्पमगच्छति तावास्थितं १ किंतु तस्माद्वाह्यमयमिति १ ततोपि किंतु वाह्यमयमि
ति यथा तेन वशात्सि संकल्पमये गृह्येयं प्रजायेयं प्रजापवेत्तत्संकल्पानुसारिणी संपन्ना तथैव ब्रह्मसंकल्पसंय जग

नगत्पिश्यं प्रगावहसंकल्लावसारिणवभवतीत्यर्थः ॥

वा. टी.
नि. ३.
प. ३४

1870

तदेवस्यपुमाहपतदिति ५ यत्तजगत्पुमाहसंकल्पनगरेवैलक्षण्यमनभयतेतत्रवरसंकल्पसिद्धवद्वेद्यमित्याशयेना
हयथैवेति मनीनोयमनियमादिनिषेधेवणश्रुद्धामेवितवरणापास्योयथाव्यवहारतमाश्रयाप्यतेब्रह्मसंविदपितथैव
भवतीत्यर्थः यद्वरणापाभोभवतितदपिब्रह्मसौवर्ण्यपस्त्रिंशद्वरणापाः सिद्धांतितिकल्पनाद्ब्रह्ममेवसत्संकल्पनेवा
धामित्यर्थः ६ प्रकृतेप्रजाविधिनिषेधशास्त्राभ्यामेकयास्याव्यवस्थयातत्फलंयदाप्रो
तितदपिब्रह्ममेवइतिपवंविधसंकल्पनामित्यर्थः ७ असतो जगतिः किंचित्कालसन्नेनभानमपिब्रह्मसंकल्पवशा

पतत्संकल्पपुरेयादृशतेतथास्थितं यथासंकल्पयसिद्धंततथाकिल्पपुपसि ५ यथैववरणापाभोश्रुद्धामेवि
दवाप्यते संवितथैवभवतिब्रह्ममेवेतिकल्पनात् ६ प्रजाविधिनिषेधाभ्यामेकयास्याव्यवस्थया तथैवफमाप्रो
तिब्रह्ममेवेतिकल्पने ७ देहिनोयेजगत्पुमाहसंकल्पनपलभतः असदासीजगत्पूर्वसत्पमित्युपलभ्यते ८
चिद्रूपब्रह्मसंकल्पवशादेवेतदेगसत् चिद्रूपेणनिमेषेभ्योनावेनोपलभ्योदयो राजोवाच किंनोपलभ्यते
पूर्वसत्पमित्युपलभ्यते ८ चिद्रूपब्रह्मसंकल्पवशादेवेतदेगसत् जगच्चलद्वयदिदेसुस्थिरारंभभास्वरं ९ श्रीव
वसिष्ठउवाच अस्मिंश्चाद्योमसंकल्पपुरस्येभावइदृशः यद्वत्तानभवत्येवपुनर्भवतिचक्षणात् १० बालसंकल्प
प्रवमकेणोडुकारिवत् किलेनसदसदृपाः भानिसर्गाश्चिदात्मानि ११ ॥ ॥ ॥ ॥

देवेत्याहचिद्रूपेतिहेयंगपतजगत् ५ यदिब्रह्मसंकल्पवशात्सत्तर्हिपूर्वसत्पुमिप्रलययोः किंकुतो नोपलभ्यतेपश्चा
त्तोग्रत्सर्गिकालयोः किमर्थमपलभ्यते चलद्वयः सदाविक्रियमाणमिदजगत्सुस्थिरारंभवद्भास्वरंभासमानंकिंकुमित्यर्थः ६
मायिकस्यास्यसभावोदृशत्पुनरमाहप्रसिद्धिति सर्गोत्पत्तिप्रजापतोर्भूताप्रलयसप्तपुमिमाक्षेपुनर्भवत्येवेतियत् असोईदृ
शःभावःसभावएव ११ बालसंकल्पपुरादोयावसंकल्पभोतिकालमात्रावस्थाननियमदर्शनेनसदसदृपत्वावधारणाद्वातस्यय

शान्तमित्याहबोलेति १२ ॥

५३४

जगत्संकल्पयैवतत्तयास्यापि संकल्पनादातया त्वमिच्छामि अथ संविद्विशतस्तं प्रलयसंकल्पवशात् आकारोत्तर
 संकल्पवशात् अथ यथायं ते सः स्वभावस्तथा विद्योमसंकल्पपुरेतत्त्वज्ञानः विमलं स्वभावकचनमिति परेणान्तपुः १३
 १४ अतश्चिजगन्मभः संविद्वनमात्रे सदनायं तयोमवसाकाशमेव यतः स्वयमेव जगते न देतना असौ परमेश्वरो यच्चैतनि
 करोत्यपि च तत्सर्वमनोवरणस्यास्य सत्यसंकल्पबलाद्योजनानां शाने अपि ब्रह्मिण्युगैरपि ब्रह्मवहिते प्रणयणपदे कर्मप
 रलोकादिषु समीपे वर्तमानवत् स्वर्गनरकभोगैश्चर्यादिकार्यकृद्भवतीत्यर्थः १५ बहिर्देशकालवधाने कर्मफलभ

तत्संकल्पं परं कृत्वा विनाशयै सितत्वात् स्वतोत्पत्तिं संविद्विशतः स्वभावः सते यथा १३ विद्योमकल्पनपुरे
 यदुत्पत्तिमज्जने स्वभावकचने तस्य तद्विद्विमले तथा १४ संविद्वनस्तनायं तयोमैव चिजगन्मभः तेनासावय
 यन्नाम करोत्यपि चैतनि १५ तदणावरणस्यास्य योजनानां शाने अपि युगैरपि सप्रवर्तकार्यकृद्भवतीत्यर्थः १६ कि
 लदेशोत्तरे नित्यमथ लोकोत्तरे पि च निराहृतो यपकात्मा सकिन्नामनचेति १७ यथा मणौ प्रकचति प्रोन्मज्जनमि
 ज्जने परावर्तसभासास्य चिन्मणौ जगतां तथा १८ विधीनां प्रतिषेधानां लोकसंस्थाप्रयोजने सैव संविदिहृदत्वा
 त्पेत्यापि फलदा स्थिता १९ ॥

याथासाधिसानन्तोनिरावस्यो यपकात्मा तत्रोभयोः सदैव सन्निधानात्किनामकर्मफलं सजीवो न चेति सर्वे चेत्त
 तो वेत्यर्थः १९ यथा प्रकचन्निमणौ सभासैव कोतिविशेषस्य प्रोन्मज्जनमिज्जने अनुभूयेत तथा चिन्मणौ जगता
 सृष्टिप्रलयात्मको नानाकर्मवैचित्र्यभोगात्मकश्च स्वभासास्य परावर्तने परावर्तानुभूयेत इत्यर्थः २० विधायिनि
 वेधशास्त्राफल्प्रयोजिकालोकसंस्थेव ब्रह्मणि निहृदत्वा हरस्य कर्मणामपि फलकल्पयतीत्याहुर्विधीनामिति
 प्रत्यस्तपरा लोकगता स्थितेति शेषः २१ ॥

वा. टी.
नि. ३-
५१५

1872

वस्तुतस्तु जन्ममरणोपमरणोपवात्मनो नस्तुः किं तस्य सात्मनो बभूव्यावत्कल्पनमित्याहुन किं कदाचनेति तथा ज्ञाते जन्मा
पि च्यते वाचाद्यदिश्यते न तवस्तुत इत्यर्थः २० २१ तथा मरणमपि पूर्वदेहादिभ्यो निकचनोपसंहार एव नान्य इत्याहुयदे
ति शो तोस्तु तत्तु च्यते जीव इत्यर्थः २२ इष्टाकारकनाकचने चाज्ञानोपहितचितः स्वभाव एव तस्याहकचनेति २३ मणि
मंजोषधीनां प्रभावविशेषाद्यपि ब्रह्मणः सकल्पस्वभावापत्तयोदिता इति तस्मिन् सहाजं तस्मात्तरे निष्ठाभ्यां २४ २५ तद्विकि
मीश्वरः प्रतिक्षाणां प्रतिवस्तुशक्तिकार्यादिभेदात्संकल्पयिता कल्पयते नैत्याहुन संकल्पयितेति यतिवस्तुप्रतिक्षाणां

अकदाचन्यात्पुस्तमदितेन कदाचन ब्रह्मब्रह्मविदाभाते सर्वदात्मन्यवस्थिते २ यथा तद्वदृष्टपताकल्पना
कल्पनापुर स्वयेजगदिवाभाति जातमिच्यते तथा २१ यदा स्वभाकचने संहृत्यात्मनितिष्ठति ब्रह्मचिह्नगते
कात्मा शोत इत्यच्यते न २२ कचनाकचने यस्य स्वभावा निर्मलोत्तयः यथैतावात्मनो नानो स्यादस्य दो
नभस्ततः २३ जगमणा हन्तृणि दानान्यत्र दृष्टकृष्टक भवेन्नितियथैतानि सन्ति तत्कल्पनापुरे २४ ब्रह्मसं
कल्पनगरे स्वभावा उदितास्तथा शोषधीनां पदार्थानां सर्वेषां च जगत्त्रये २५ न संकल्पयितारान्ममेकल्पान
गरे स्वये त्सां त्सां कल्पयति बालः कीडनकानि व २६ स्वयस्वभावयवेषचिह्ननस्यास्य स्रष्टे यद्यपि संकल्पा
यत्प्राप्तुतत्र ते वयवाद्यपि २७ ॥

अथो न संकल्पिता कल्पयते किंतु बालः कीडनकान्यत्र विशेषानि स्रष्टे देव संक
ल्पयत्येतज्जातीयमेतज्जातीयकार्यकृद्भवततश्च तज्जातीयमित्युत्पद्यतामिति तद्वशादेव बीजां कुरादिक्रमोप
वृत्त्या सतरोतरत्वात् कल्पयति २८ आश्रुत्वाणेनैव यदा संकल्पयति तत्र ते ते पदार्थाः सदयवा शक्तिकार्यादिभे
दाद्यपि प्राक्कार्यपरंपराश्रुतसंकल्पादेव सिद्ध्यन्त्येव चिह्ननस्यासि स्वभावः २९ ॥ ॥ ॥ ॥

५३५

ते संकलितयथार्थाः आत्मानास्सुभावेन नानात्मकतया स्थिता अपि प्रथमान् सुभावे विदेकात्मकतया भोति एवं स-
तो नानाकारसुभावा अपि सद्वेषेण एकस्य रसि संनितत्वेन प्रथमार्थेषु प्रत्येकं आत्मनि ब्रह्मचिन्मात्रता प्रसिद्यतः सैव चिन्म-
सीलिकायत्र यथा आत्मे तत्र तथा भातीत्यर्थः १६ ॥ एवमुनादिमार्थात् अनेन वीर्यपरिच्छेदशक्तिकं ब्रह्म किंचिन्न किंचि-
च्च स्थिते असत्सदपि स्थिते सत्पञ्चानन्दे च सत्यमभवादिनिश्चयेः यतस्तत्सर्वात्मभवतीति सर्वात्मभः अतः भूतेषु प्राणि-

चिदात्मकतयाभांतिनानात्मकतयात्मना अणोकसारस्तिष्ठन्तिनानाकारसभावगाः २५ प्रत्येकं किल तज्ज्ञास्तिब्र
ह्मचिन्मात्रतात्मनि सधात्मकासायजज्ञेयथांतर्भांतिनिततथा २६ अनादिमध्यांतमनेतवीयेकिंचिच्च सदणसत्य
स्थितेयथायत्रतत्रतदात्मतत्रसर्वात्मभर्त्सतत्तत्तादिजानौ २७ महारा-नि-महाप्रश्नमोक्षोद्दितीयउत्तरोनाम
स्रोतरदिशानतमःसर्गः २८ श्रीवसिष्ठः एकस्यजीवितेर्षसाःसहस्रमरणोद्दिष्टा मत्तार्थितेप्रयागादौत्वेये
तदिदंशृणु ॥ क्षेत्राणामर्थधर्माणांसर्वेषांप्रतनेफले ब्रह्मणाकल्पितंसर्गस्तकेसंकल्पयत्तने २ ॥ १० ॥

तृणादिनातौचयत्रहस्तयदात्मयत्त्वभावेप्रसिद्धेनत्रस्यमेवत्वभावेभूत्वास्थितमित्यर्थः ३० इति श्रीवासिष्ठतान्त्रिकप्र
काशे निःउत्तरार्द्धे प्रश्नोत्तरादिष्टान्तमः सर्गः १०८ युगपद्भोगसंप्राप्तौ विरुद्धफलकर्मणां अविरोधेन साफल्यमिह युक्तं
प्रसाधते प्रश्नप्लोकमेव प्रश्नानुवादाद्यसच्चायनेषामन्तराणां विनिमये न तत्समाधिश्चावयनियकस्येति १ नैव ह्य
माणासधिकारिणं प्रतिज्ञेनादीनां सर्वेषां फलं ब्रह्मणा कल्पितं संकल्पेन समर्थितमादिमर्गे २ ॥ ३० ॥

वा. टी.
नि. ३.
५३६

1874

यत्र संकल्पपतनेयदर्थेयस्याधिकारिणो वांछितार्थसिद्धये कामप्रदं प्रयागादि क्षेत्रं तत्रानुष्ठितं स्नानतपोयज्ञादिपुण्यं तथा
तान्मां कृतं संस्कृतं शरीरं च यद्विशास्त्रविनियोज्यस्य पुरुषास्ति तदा तस्य पुरुषस्यानिष्टत्वात् अवश्यं यत्र मदिसंफलं भविष्यती
ति निश्चितं कृतं तस्यागममरणदेः सकाशात् तत्कामितं फलं इत्यमत्यादिर्भवत्येवैतदर्थः ३ अस्तु कृतपुण्यस्यैवं पातकि नस्त
अज्ञावताः प्रयागमरणादिपुण्यं किं रोति न तत्रादिति तस्मात्प्रयागादिमरणा इत्यनेन ततः सह तः ब्रह्मरुत्यादेः पापादेक
भागं प्राप्तिं संशरणं पतः पापं वा क्षेत्रं माहात्म्यतारतम्यसारेण परिभ्राम्य निरस्य स्वयमप्युपशम्यति धर्मं एवापम

यत्र पुण्यं यदर्थं च क्षेत्रं तत्राभ्यासं कृतं यदि तद्विनियोज्यस्य तस्योन्नमति निष्कृतात् तत्तस्मात् महतः पापाद्भाग
मेतो विनं च वा विनिशतपात् तस्यापि परिभ्राम्योपशम्यति ४ विनेयपापमलं चेत् क्षेत्रं यमोधिकस्ततः तस्या
पेनाशयित्वा तत्तद्वपविवल्लान्ति ५ क्षेत्रं धर्मेण तेनास्य विनेयस्य महीपते देशरीरे विदोसस्य कृचताः प्रतेभा
मितिके ६ इत्येवमादिपापानां पुण्यानां च फलं महत् ब्रह्म संकल्पकचिते यथा यद्यतथैव वत् ७ ॥ ॥ ॥

एतदनीत्यादिश्रुतेरिति रिति भावः ४ विनेयस्य शास्त्रस्य पुंसः पापे अलं चेत् ततः क्षेत्रं जितो धर्मोऽधिकश्चेत्त्रिः शेषे तस्या
पेनाशयित्वा तत्तद्वपविवल्लान्ति ५ यत्र त
विनेयस्य शास्त्रस्य पुंसः क्षेत्रं जितेन धर्मेण समबलं पापं अस्ति तत्र तत्त्वबलत्वादेव तेन धर्मेण अपौतु मशक्यस्यास्य
पापस्य पुण्यस्य च भोगा यद्देशरीरे तयोश्च द्वे विदो विदा भौमा भ्रांतिमात्मिके च चतः ६ यद्यथा ब्रह्म संकल्पकचिते तत
थैव वावस्थितमित्यर्थः ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

५३६

किं देहांतरेण नेत्याह यथास्थितेनेति नहि कथं न हि बोधो मनेरथा सिद्धिस्तत्राह मृतिमिति सहस्रज नैरदृश्येनात्येन देहेन मृतिं वेति
 क्षेपे प्रयागादौ शत्रुमरणानुकूलपुण्यकृतादिव्यापैरितः क्षान्तरणाय प्रेरितः सन्नित्यर्थः २५ तत्र द्विषत्कृताभिचारादि
 प्रतीकारमन्यथाविनेयविदाक्षेणान्न तत्कालमेव मरणादिकं वेद्यते अनुभूयते सन्नदृगात्रस्य द्विषः वर्मायुधादिना सुसन्न
 दृगात्रस्य विषसक्तस्य शरत्खट्वादिना भेदेन न हि क्लेशः २६ २७ अनेनैव न्यायेन सर्वे विरुद्धप्रश्नाः समाहिता बोध्याऽन्याशये

नाह उदमिति भ्रान्तोकोवाभ्रान्तिविपर्ययः एकभ्रमविरुद्धोऽयरोभ्रमः कोवानसंभवनिस्वप्नसन्निपाताद्वैविरुद्धसदृशस्या
पिसहभावदर्शनादित्यर्थः १८ तदेवाह संकल्पेति १९ धर्माधर्मावमूर्तौ द्वाविनिप्रश्नमेव प्रकृतकथाक्षेपानुगतेष्वनय
रिक्त्यराजापुनः पृच्छति धर्माधर्माविनि तस्य अर्थस्य अमूर्तौ मूर्तत्वाभावे द्विशरीरतद्वितीयशरीरभावं पृच्छति पा
मोति २० धातुः सत्यसंकल्पः अमूर्तस्यापिमूर्ततोवदयितुं समर्थ इत्याशयेनोत्तरमाह संकल्पनगरे इति २१ २२ २३
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

२४ सास्वमसेनैवैकं सधुमकं भवति स्वमसंकल्पानुभूतमेवायः स्मृतौ समुद्ररूपतया एकाकारेऽस्मिन् स्थानेन दितिकल्प
नेन चान्यथानुभवनं भवतीति सर्वा नुभवसिद्धमित्यर्थः २५ उपसंहारानि तस्मादिति २६ नवाश्चासत्तु इव तत्सदसदित्यर्थः
२७ प्रबुद्धस्य च किञ्चा मयसमंजसमिति शेषः २८ धर्माधर्मानुष्ठापिनोपि जनाः शास्त्रकृतस्वस्वनिष्प्रयानुसारि स्वर्गानेव प्रा
पुवतीत्याह ३० चेदिति शुभता देवास्तदुपभोग्याः शुभतरानि सन्ति रूढकलपुष्यादिर्गणेष्वपर्वताः सर्गस्थिताः संतीति शास्त्र
तो वगम्यत दनुसारि संकल्पे सन्ति तत्र गत्वा तादृशगिरीन् प्राप्नुवन्त्यान्तानेकस्माच्चानुभवतीत्यर्थः २९ यदि न मिथ्याता

सहस्राण्येकतां यो नितयासैव सधुमकं शुभया स्वमसंकल्पसेनानुभवसंस्मृतौ २४ संकल्पस्वमपुरयोरितिकाना
नुभूतवान् संविदाकाशमात्रेऽस्मिन् जगत्पुनर्भवान्मनि २५ कस्मादस्मिन् विदाकाशसंकल्पे जगदान्मनि न संभव
ति किञ्चा मत्तसंभवति वापि किं २६ एवमेव भियं भूतिभास्वन्नभोमयं नेह किञ्चन सन्ना सन्नवासदिह किञ्चन
२७ यथानुभूयते यथेतत्तथा तददर्शिनः प्रबुद्धस्यात्र किञ्चा मत्तस एवांगतेत्यले २८ ३० चेदिति हि नो धर्मस्त
त्सर्गमृतपर्वताः स्थिता ३० तीह संकल्पे कस्माच्च प्राप्नुवन्तीति २९ ३० यच्चियते कर्मतत्परत्रोपभुज्यते ३
तीह संकल्पपुरे सर्वमेवासंजसं ३० यदि स्यात्तस्मिन् किञ्चिद्वस्तु न दृश्यको भवत् न्याय एवाखिलः किं न
संवितात्स्वस्वकं स्थितः ३१ ॥ ॥

दसमंजसमिति नेव हि लसंयं लोकस्तत्र धर्मा यनुष्ठानेन परलोकस्तत्र भोगश्चेत्येतत्सर्वमेव जगदसमंजसमे वेत्याह ३०
तिरुहजगति ३० यदि जगति किञ्चिद्वस्तु न भवतादिवस्तु स्थिरं सत्यं स्यात् तत्रायं विरोधः दृश्यको भवेत्तदा एष इदं समं
जसमिदं समंजसमित्येव न्यायोऽखिलः शुक्रं विनः स्यात् किंतु सर्वापि दृष्टा संवितात्स्वस्वकं संकल्पनमेव दृश्यकः स्थि
तो न वास्तवमित्यर्थः ३१ राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम ॥

वा. टी.
नि. ३.
५३८

इत्येवोः स्थाभिरासमंजसपरिहारायोपि स्वप्रसंकल्पसिद्धासकल्पनासु आनुभवः सर्वाभवाचसारी स्थितोपि जगत्स्वपियो
ज्यः यतो जगत्स्वपि वत्सखरूपतः स्थितायाश्चितः संकल्पवत् ३२ तदेवाह नवेति ३३ यद्यथा तत्र वा त्वसंकल्पे कल्पितं
तत्तादृशसन्निवेशवत्तथा स्वभावेनास्ति ३४ तत्तादृशसन्निवेशस्वभावनियमादेव ज्ञानेन्द्रियैः सर्ववस्तूनां सम्यक् स वा
दितया प्रेक्षाणं प्रवर्तते कर्मद्वयवत्तथा ह्यसंकरश्च न प्रवर्तते पूर्वचित्तयत्नकृतनियतसन्निवेशोर्धः अन्यचित्तयत्नेन
विना अन्यथा च न भवति चाद्येनः ३५ आकल्पमाप्रलययथा अजसंकल्पे भातेन चैव स्थितं पुनः प्रलयानंतरं

इत्येव कथितो न्यायः सिद्धास्वानुभवस्ततः यतो जगत्संकल्पश्चितो वत्सखरूपतः ३२ तव संकल्पनगरे
नास्तेवासंभवो यथा सर्वाधानां तथा वा त्वसंकल्पे नास्ति संभवः ३३ यद्यथा कल्पितं तत्र वा त्वसंकल्प
मेव तत् स्वभावेन तथैवास्ति यत्तत्तत्सन्निवेशवत् ३४ ततः संप्रेक्षाणमिह संकरोन प्रवर्तते विना न्यचि
त्तयत्ने न भवत्यर्थस्तनान्यथा ३५ आकल्पमजसंकल्पे यथा भातेन जगत्स्थितं पुनयेन संकल्परूपेणा
न्यउपैष्यति ३६ संकल्पात्मस्वयं भातिकल्पे कल्पे जगतथा प्रतिजीवं चित्तिस्वमेस्वमेवात्मपुरं यथा ३७
संकल्पयत न तनोर्न तदस्ति किंचिद्यत्नसंभवानि तच्च चिदात्मनोऽस्मात् नान्यत्संकल्पयितुराद्यपरस
रूपा वत्सवतेन सकलं जगदंगविद्धि ३८ महाराज नि. एतस्यैवास्ति आनुभूतिदर्शनं नाम नवोत्तरदिशान्तमः
सर्गः १.९ श्रीवासिष्ठ उवाच फलेक्षयेतु भारूपेण मे ध्यात्वा तैर्न भः यथानशान्त एतदुत्तरं कथयन्मया

अन्यत्र वत्सोऽन्तरं ३९ ३७ संकल्पयत न तनोरस्य जगतः यत्तु संभवतीति मन्यसे तत्रास्ति सर्वं भवमेव तच्च प्रकल्पयितुरस्मा
च्चिदात्मनो नान्यत् तेन हेतुना जगद्वैव विद्मि मयः ३८ इति श्रीवासिष्ठनाम धर्मप्रकाशे नि. एतदुत्तरं नवोत्तरदिशान्त
मः सर्गः १.९ इहावाशिष्ठप्रश्नानां समाधानं निरूप्यते तथा देहादिजगतः सृष्ट्या वत्समात्रता विस्मयक्षयपूर्णं उरि
ति ध्यायि चितैः फलैः नृत्पकालमनुग्रामैः सह संतु न किं न भूतिप्रसूतोत्तरं तत्र प्रथमं श्रावः यति फले इत्यादिना २ ॥

सम्यग् चंद्रविंश्याहंभावेन ध्यातारः प्राप्नोति चंद्रभावे चिरध्यानेनान्यभावे चिस्मरणेन देवनायेन सुस्थिताः संतश्चंद्रभावं प्राप्नोति
एव तथापि नेदनं भक्तलं प्राप्नोति नान्यथा शिनेन ध्यातः प्रविष्टा इत्यर्थः २ कुतो न भवति तत्राह केवेति अन्यसंकल्पपुरं
न्यः प्राप्नोतीत्येतत्तत्रैव कुत्र दृष्टं दृष्टं तीक्ष्णं प्रकृते शब्देन तज्जोतस्मिन्संकल्पयित्वा जीवे एव न परे जीवोन्तरे दृष्टा ३ कुत हि
ने स्थितास्तत्राह दृष्टमिति ४५ अस्मिन्नेव चंद्रने सर्वे लाचवा कुतो न प्रविष्टास्तत्राह अहमिति नैस्तु न तथा ध्यातं किं न
नन्यथा न सारामवे सामाक्षयपूर्णं इति काननया ध्यातमिति भावः ६ अन्यथा ध्यानेऽन्यथा फलं कुतो न भवति तत्रा

चंद्रविंश्या ध्यातारः प्राप्नोति प्राप्नोति सुस्थिताः नेदनं भक्तलं प्राप्नोति चेमं शिनेन ध्यातः २ केवाय संकल्पपुरं
न्यः प्राप्नोति कथं तं संकल्पपुर्या मर्त्या मित्तज्जोता देवनायरे ३ दृष्टं दृष्टं कस्य संकल्पसर्गवेष्टेवने स्थिताः
चंद्रभक्तपंतिनत्रैव कलाक्षयविवर्जिताः ४ विवेकमस्मिन्नेव द्वाविनि ध्यातानि शाकरे अस्मिन्नेव विशयं
नरात्मबुद्धिसखोजितः ५ अहमिदं प्रविष्टः स्यामिदं विंशत्वा निनः ध्याते निता दृक्ता एव भाग्यवती
निविनिष्प्रयः ६ यथायमनुसंधने संविदं संविदव्यया तत्र चैवानुभवति भवेच्च दृष्टमिति ७ यथे
उत्तंसं संकल्पान् सर्वध्यातः दृष्टं दृष्टं कभात्येवमेव वनिता लाभः कात्यनिकः स्वतः ८ या ध्याने ध्या
तललाणां साध्वी भार्या तमागता तत्कल्पनानुभवनं तेषां सत्त्वात्मनि स्थितं ९ ॥ ॥

इत्येवेति यथायं स्वभावमयमनुसंधने दृष्टं संकल्पेन ध्यायति तं स्वभावं अथवा साक्षि संवित चैवानुभवति न वै परीत्ये
नेत्यर्थः ७ अथ च ध्यायित्वा लक्ष्मीं ध्यातैकास्त्रीयथाक्रमं जायाते न समं कालमिति प्रश्नोपनयैव युक्ता समाधेय इत्यतिदि
शतियथेति स्वतः कात्यनिकः कल्पनासिद्धः ८ साध्या साध्वी गृहे भर्तुः संस्थिता तपसा परेति प्रश्नोपनयमेव समा
धिरित्याह येति सत्त्वात्मनिः अंतःकरणोपहितसाक्षिणि ९ राम राम राम राम राम राम

वा. टी.
नि. ३.
५३५

गृहादिनिर्गन्तुमाकल्पयः सद्दीपसप्तके इति प्रश्नोपपत्तेन समाहित इत्याह गृहादिति स्वमंदिरेवोन्मिस्वचिनाकाशे १० यदा ३
दे अस्मदादिदृश्यं जगदपि समस्तं आद्यसृजजन्मनः औत्पनिकं सार्वभौमोद्धारणं गर्भस्य कल्पनामात्रं तदा तेषु उपासक
कल्पितजगत्सु किं अन्यथा अन्यथा दृश्यं सत्यस्याप्येना समं जसता स्यादित्यर्थः ११ दानधर्मादितयसामोर्ध्वदेहिककर्मणां ३
हस्यानाममूर्तानां मूर्तप्रेत्यास्तिकिं फलमिति प्रश्नमन्यतस्तस्माधानेनैव कर्मप्रतिजानीते दानेति १२ चित्तैव मूर्त्याकारकल्प
नान् १३ मनोज्ञानेदियैर्वेदना वेदनाकराभातिः तथाभ्यासाविषयप्रामयेतच्चिन्मात्रं मनस्केः कर्मैदियैः सदा सदात्म

गृहादिनिर्गदाजीवः समदीपपरः स्थितः तस्यापितत्ताल्पनिकं राज्ञ्योन्मिस्वमंदिरं १० समस्तं कल्पना
मात्रमिदमाद्यजजन्मनः सृज्यमप्रतिघंशांतं तेष्वपि स्यात्किमन्यथा ११ दानौर्ध्वदेहिकतयोजपादीनां पर
त्रयं अमूर्तानां फलमूर्तं तदिदं कथ्यतेष्टाए १२ दानादिचिद्विगतधियः परत्र स्वप्रवक्तुं पश्यन्म
तामूर्ताममजं चिन्मूर्तिकल्पनात् १३ वेदना वेदनाकारा सदात्मवैषुनः चिन्मात्रस्यास्य तद्वा निशान्तौ
शांतात्मनिर्मलं १४ चिन्मात्रमभिमितो दानादसुत्रातमवा मुद्यात् संकल्पात्मनिकवयः कथं तत्रोपल
भ्यते १५ कल्पनात्मनिसंसारे संकल्पाः कृत्रिमफलं चिन्मात्रमभिमितो दानादनादास्तु यथादितः १६
एतैकचित्तं सर्वं यथाष्टमदीपजे जगदतिघं सर्वमिदं चिन्मात्रकल्पनं १७ ॥ ॥

संपद्यते तद्वा निशान्तौ तन्निर्मलं शांतात्मैवावतिष्ठते १४ इतः ३ हानुष्टिता दानादसुत्रपरलोके चिन्मात्रमभिमित्यभिभासा
त्मकं तत्फलं शांतं उपनीतं तत्संकल्पात्माजीवः अवा मुद्यादितिकवयो वदंतीति शेषः १५ इतः दानादनादास्तु
कृत्रिमः संकल्प एव दानं फलं भोगे श्रया घदानफलं दारियादिवा परलोकेः सुनकश्चिद्विरोध इति सर्वा समं जसय रिहा
र इत्यर्थः १६ सर्वात्म्यान् कठतोः यच्च समाधाय जगतो ब्रह्मैव तत्तमित्यपसंहरति एतदिति १७ ॥

देहे एव चिदभिवाक्तिदर्शनादनभिवाक्तचितिभोग्याय दर्शनात्सर्गसौभोग्यमिदं देहमिदं चिदभिवाक्तिदर्शनात्
 तस्योन्माश्रमे मन्मथानोरागनाशकतिसंगदाविति चिन्मात्रदेहशून्यचेतनं तत्कृतं देहकल्पनं कथं भाति देहवि
 नाचित्यथायापवादशानात्कुड्याद्यनार्थप्रतदीयप्रभायायतातदाचेतनस्येत्यर्थः ॥ नतदोदेहमिदं भिवाक्तक
 इतितत्तत्पक्षः तद्वृत्तोजडसंवाप्रसिद्धेः ब्रह्मसर्वतन्मातदेवाभिवाक्तचेतनं देहादि सर्वकल्पयतीत्याशये
 नोत्तरमाह तथेत्यादिना ॥ अद्वैतमसौ विवेति शब्दद्वयावुकरणात्तान्न विरूपाणामपि समर्थानामित्येकशे

शब्दोवाच सर्गादौ भागवदेहमिदं चिन्मात्रकल्पनं कथं भाति कथं कुड्यादिना दीपाप्रकाशने ॥ श्रीव
 सिष्ठोवाच तथार्थो देहशून्ययोर्बुद्धः समहामते तत्तत्प्रतिनास्ते वशिलान्तमिवावरे ॥ यपव
 ब्रह्मशब्दार्थो देहशब्दार्थपक्षः नाथयोरनयोर्भेदो विद्यते इह भो गिरिव ॥ यदेहब्रह्म देहो सोऽसमाभः स
 प्रपद्यत तद्देवायोच्यते युक्तिर्न तत्तत्समपद्यत ॥ समपदानुभूतार्थस्तेनातस्ते प्रयोध्यसे नतु सर्गोच
 राभाते सादृश्यं समभस्मना ॥ कस्तत्र नाम देहोयं कस्येते समर्थाः कवा समेन तावद्वदेन भवेत्तातो व
 योध्यते ॥ तत्र ज्ञाप्रत्यक्षसमो न स पक्षेन चेतनत् किमपीत्यमिदेभानां तस्मात्त्रैमौ नमो मले ॥ अ
 भातमेव भातीव यदद्येत्यमिदेतुनेत प्राप्तिभातं तथा स्तुल्ले जाग्रत्समादिना यथा ॥ देशादेशा
 तस्मात्प्रामोयन्मथेसाविरोधयुः तन्मयं सर्वमेवेदं देहमिदं तमेव च ॥ राम राम

षोः सहप्रयोगोद्देशोवा ॥ समाभौ सोऽदृष्टः यद्ब्रह्म तदेव ननु समेपमन्यायस्य साम्याद्ब्रह्मते समाभ इति भेदे
 सिद्धवत्कृत्यदृष्टोक्तिः कथं तत्राह तद्दोषोयेति ॥ कथमस्य मद्दोषो योगस्तत्राह सम इति समलक्षणो न
 भस्मना बाधितार्थो सादृचिदात्मनाश्रभाते सर्गसादृश्येन तस्तीत्यर्थः ॥ कस्येते सामायाः ॥ १४ यदेयं
 त्थं भातीव तद्भातमेव प्राप्तिभातमपि तथा च कदाचित्ताग्रत्समादियथानोनास्तेव तथा अत्यल्ले ब्रह्मास्ति
 १५ देशादिति आख्याते निर्दिष्य चिन्मात्रमयमित्यर्थः ॥ १६ १६ सामायनमः राम

परित्यागमात्रं कथं मोक्षसाधनमिति न तस्य स्वरूपमिति शेषः दृष्टान्तानां संगतत्वात् दृष्टान्तवागाद्यगम्यम
वशिष्यत इत्यर्थः १८ लोके जीवन्मुक्तजनैः यस्मिन् दिव्यचारशतैः परिनिष्ठितं तदेव सानुभवात् अपि संवेद्यते अतस्तदेवं
परमपुरुषार्थभावेन फलति १९ तत्त्वामोदतस्य सावधानेन तदेकनिष्ठैर्वाप्यस्तेन चावश्यं तत्प्राप्यत इत्या
ह सकलार्थेति सर्वत्र लौकिकेऽपि कार्ये अत्यदपि भावितं तद्येव त्वर्थः ४० तत्र लौकिककार्यं मत्संयोगेन तत्प्राप्यत
सत्यमिति वातरवे लक्षणमस्तनो मसाधनो योगतत्फलानुभवे च न विशेष इत्याशयेनाह यथेति ४१ हेम

यथास्थितमिदं दृष्टं परिज्ञानाद्विलीयते तत्तस्यास्तं गतस्यैव शिलामौनेत शिष्यते १८ लोकेशास्ते च
वेदे च यस्मिन् दिव्यमेव च संवेद्यते तदेवातस्तदेव फलति स्फुटं १९ सकलार्थनिर्गमनयथत्वे विद्यते
चिरे तदेव प्राप्यते वश्यं सर्वत्रैवानुभावितं ४० यथानुभूतं यतस्तथा नामानुभूयते तत्तत्पमस्त
संन्यासावहाभतयानुगतं ४१ इत्यमहाप्रश्नविचारशतैर्मयेदमुक्तं मतिमविहोक्तम् अनेन ग
काशुपयानिर्गमिर्निरामयो निर्वासनो भवोच्चैः ४२ इति श्रीमहाराजमायोगोद्धेतैकोपलब्धनिर्गमो
नाम प्रश्नोत्तरद्विजतमः सर्गः २० श्रीवसिष्ठः इति तत्रोपविष्टा हेतुजितस्तेन भभृजा प्रयोजनं समं
पाद्यसर्गं तं गगने स्तुतः १ अथैतद्भवता प्रोक्तं यथामतिमतावर अनया सुदृशांशतमनः सात्मा
भविष्यामि २ ब्रह्मैव तदिदं सर्वं निर्नामैवामलेन भः किमप्येवाजमाशां तमादिमध्यांतवर्जितं

तिमन हेमहातान इत्यमयाते महाप्रश्नानां विचारशतं विचारफलनिर्णयकं समाधानं उक्तं त्वं अनेन पश्येन ग
त्तु तेन प्राशुमनस्तानिर्गमिर्निरामयः ३ इत्येव निर्वासनो भवता उच्चैः सर्वोक्तं भावेत्यर्थः ४२ इति श्रीवा.शे.
उत्तरार्द्धे दशोत्तरद्विजतमः सर्गः २१ सिद्धसाध्यादिलोकोद्देशोपायसंयुतं वर्णयते त्रपुनः स्पष्टं ब्रह्मैव सक
लजगत् तत्र कुशदीपे उलावत्याख्यायां पुरि तेन प्रज्ञासाधेन भभृजा प्रयोजनं तत्तनुग्रहलक्षणं अथ
एतस्याप्रयोगाभावात् भवता विद्यमानेन मया १२ निर्नामनिःशब्देन भपव ३

नि श्री
३.
५५१

1884

ब्रह्मेत्यपि कल्पनया कलिताभिधं न वस्तुतः कुरुते ब्रह्म धातु र्यव्यादेरयोगादित्यर्थः ५ लोकास्तत्र न्याजनास्तेषां
धराः आधारभूताः कथं केनोपायनदृश्यंते ५ आलोकयन् च गलौ पात्या नोक्तधारणा विशेषैः पश्यन्सन् पश्य
सिद्धसि १ द्विविधा हि सिद्धलोकाः य एते महज्जनस्तपः सत्यात्यास्ते स्थानतो दूरगाः ये ते ते सर्वत्र संचरन्तां सि
द्धानां स यदि पितृलोककामो भवति संकल्पादेवास्पृशितरः समुत्तिष्ठति तेन पितृलोके न स पन्नो महीयते इत्या
दि श्रुति सिद्धाः संकल्पलोकाः एभिर्लोकैर्विश्रुतास्तसर्वत्र सन्ति द्विधानां सपि दर्शनधारणाभ्यासः का

चिद्भानमात्रमित्युक्तं ब्रह्मेति कलिताभिधं पश्यन्समिति प्रोक्तं तत्तन्निर्नामकं पदं ५ श्री
राम उवाच सिद्धसाध्यमब्रह्मविद्याधरदिवौकसो ब्रह्मन्कथय दृश्यंते लोका लोका धराः
कथं ५ श्रीवसि. सिद्धसाध्यमब्रह्मविद्याधरदिवौकसो अनेषामपि भूतानां मर्त्याणां
महानां १ प्रतिगच्छ प्रतिदिनं पुरः पश्चादुपर्यधः पश्यन्सालोक्य लोकानपश्यन्सुत
पश्यति २ एते लोकाः किलेतेषां नाभ्यासः स्थानदूरगाः एते संकल्पलोकाः आत्मा प्रमे
भिः किलाखिले २ यथेते कल्पना लोकाश्च ये लोकस्ते ये वनः यथा कल्पनिको वातो
लोका लोकास्तथेव ते २ संकल्पसमलोको ये तव भाति दिवा ति शो न पवता दृशा आने संक
ल्पास्तेः स्थिरीकृताः १० ध्यानेन तस्य पीतोऽनेन स्थिरतां स स्थिरात्मना नयन्त्याश्रुतदैवैते स्थि
रतां योऽप्यविज्ञतः ११

रतां स च तेनास्तीत्यर्थः २ तर्हि किं मया तदृशनायधारणाभ्यासः कार्यः न कार्यस्तेषामसारत्वादिति रशय
नि यथेत्यादिना यथेव तेषां ते कल्पनामात्रसिद्धः यथा कल्पनिकोऽपि वातः सर्वत्र भ्रमति अयं तत्तत्
येतेनावा नेव विशेष इत्यर्थः २ तव संकल्पसमलोका ये भाति त एव ते सिद्धलोकाः तादृशा अने च लो
कास्ते निर्माय संकल्पेनैव स्थिरीकृताः १० एवं च न मपि यदि योगधारणा स्थिरीकृतेन ध्यानेन उतान
सं संकल्पप्रामाण्यात् स्थिरतां नयसितरा एतेपि स्थिरतां योति ११

५५१

एवमन्योपि हठतरुणात्संकल्पभावेन बलितमेतन्मोपि सिद्धवदेता न्निष्ठा न्यप्रपति १२ किंनेतावीति शेषः तैः सिद्धैः स्वः स्वर्गा
 न सिद्धलोका न्यानि यद्यानया विधया प्राकनधर्मसंपदा तेलोकाः स्थिरता नीता इत्यनया स सिद्धा से तेषां ये स्वमेव निम्ये
 रिदानीत न धारणाभ्यासैर्ध्यानविश्रान्तौ यत्त तैर्देः तैः शुभैरमी लोकाः स्थिरीकृताः सुरिनि १३ संविदिन निश्चितं १४
 यत्तस्तत्रा संविदिने अस्ति नास्तीति च चोयता न कं विषयता नास्ति १५ कुतः सून्यप्रतिचंचत तत्राह चित्सवभाव तयेति
 यद्दृष्ट संवेदनेन भातं तच्चित्सवभावतया भास रूपमिव भासमानं दृश्यते अस्ति संविदिने स्वभावतश्चिदभिमानश्चि

यथा भिमत विल्ला यथा भिमत संपदः संकल्पभाव बलितो जनः यप्रपति सिद्धवत् १२ किंतु ते स्थिर

ता नीताः सिद्धैः स्वर्गान संपदा अस्थिरैर्ध्यानविश्रान्तौ तैर्देः तैः शुभैरमी लोकाः १३ जगदप्रतिचंच सर्वेषां
 निचिद्यो मसर्वदा यथा दृष्टं संविदिने तथैवा भाति नाम्ना १४ नभावे वा संविदिन मस्ति नास्ति न चो
 यता सून्यप्रतिचंच चैतन्यरा काशमरोधकं १५ चित्सवभावतया भातं भा रूपमिव दृश्यते अस्ति चि
 दभिमानश्च विद्यते न स्वभावतः १६ कार्यकारणभावाच्चैकथैवा जनविद्यते यो मो नंत स्य सिद्धस्य
 किं कथं किल जायते १७ न च जानमिवा भाति यो न्निव्यो मैव ततया न चैकदिव कलना की दृशी
 साद रूपिणि १८ तद्विद्या दृशमेवासीता दृगे वा वनिष्टने निर्विकारं यथा स्वमेवो मैवा चलवद्भवेत् १९
 संकल्पे चित्तमाकारं यथोदेत्यद्विली लया न च सोदिन तद्यो मतया ब्रह्मजगत्स्थितिः २० काष्टा वन्मोन

यथा भिमत विल्ला यथा भिमत संपदः संकल्पभाव बलितो जनः यप्रपति सिद्धवत् १२ किंतु ते स्थिर

तता स्फूर्तिर्या मिर्यतो न विद्यते इत्यर्थः १६ कारणसत्ता बलादेव तत्सत्ताया भाविष्यतीति तत्र न शंखमेव निरस्तवादिन्याह
 कार्येति सर्गादौ प्रद्वयता द्योम्नः १७ यच्च जानमिवा भाति भूतभुवनादि तत्तद्यो न्निव्यो मैव जानमिवा भातीति तत्रैकव
 द्दिव कलनापि दुर्लभा हरे कार्यकारणभाव इत्यर्थः १८ तद्विद्यो मैव कारणमस्तु तत्राह तदीति विवता धिष्टानमेव न विका
 रीनिन करणमित्यर्थः १९ आकारं कल्पयितेति शेषः २० अतएव सृष्ट्या निर्व्यापारा एव जीवन्मुक्ता व्यावहरन्स्वभाति

नवस्तुत इत्याह काष्टा वदिति २१

२२ २३ २४ अर्थकारिलोकि कवौदिक कार्य समर्थमपि २५ तदा संकल्पनगर व्यवहार काले तथा अयं परिहृष्ट प्रमान संसारोऽपि
२६ २७ २८ तत्परमसुखादि पराभिधानं सर्वाभिधानगोचरो भवति तत्परमा धनः सत्र २९ हे राम सिद्धलोकभोगादिफलं
३० ३१ ३२ इत्यमद्वर्णित प्रकारेण वक्तव्यनामात्र लयादि वा अन्यथा अन्यैर्मानिभिर्वर्णितं प्रकारेणा न्यादृशमेव वास्तवे वा भूतथापि
ते जीवन्मुक्तस्य सुत्रकः सधर्मः आदर्शः फलान्निसिद्धादि फले फलग्रहं पुरुषार्थता बुद्धिमच्च यत्स्वप्नवत्तत्त्ववद्भवानसि

यथावारिणिवर्तते तरेण वर्तते ततः अनन्याः परिवर्तते तथा ब्रह्मणि सृष्टयः २२ यथा वा योपरि स्यंदा यथा यो
मनि सून्यता अनन्याश्चाप्यमूर्ताश्च तथा ब्रह्मणि सृष्टयः २३ यथा संकल्पनगरं शून्यमेव पुरं स्थितं साकारमप्य
नाकारं ब्रह्मणीदं तथा जगत् २४ चिरानुभूतमप्यर्थकार्यपीदं जगच्चयं शून्यमेव निराकारं संकल्पनगरं यथा
२५ यदेव चित्तसंकल्पः तदेव नगरं यथा नदानायां ब्रह्माद्यं तदेव जगदुच्यते २६ चिरं नित्यानुभूतोपि जगद
द्यौन किंचन विद्यते पुरुषस्य ह्रस्वमेव मरणं यथा २७ स्वमेव पुंसाम् तनेनापि स्वदाहो दृश्यते यथा असदेव स
दाभासं जगद्दृष्टं परे तथा २८ जगता च जगता च परस्यैवामलं वपुः पराभिधानं च परं न च समरमायतः
२९ इत्यमस्तु यदि वा न्यथास्तु वा मेव भूद्भवतु को वसंभ्रमः सुचकलानि फले फलग्रहं बुद्धवानसिद्ध
तं परिश्रमेः ३० महारा निणे परमार्थोपदेशना मेकदेशानरहिणतनमः स्तुतिः २१ श्रीवसिष्ठ उवाच चि

अनन्ते माया मात्र रूप प्रसिद्ध लोक वैभव परिज्ञान प्रमैः कृतं अलं साधनं स्त्रीत्यर्थः ३ इति श्री वा शोनि गोपर भार्योपदे
शाना मैकदशोत्तरदिशान्तमः सर्गः २११ ब्रह्माहं भावकलना परमेष्ठी जगत्त्रयं तत्सकल्पमयं तस्माद्ब्रह्मैवेत्यत्र वर्णने
ब्रह्माण्डप्रथमं समष्ट्यहंकारात्मा हिरण्यगर्भश्च कल्पनाज्जदरे च व्यष्टिजीवज्जगत्कल्पनेति सर्वं ब्रह्मविवर्तमात्रमाया
नदरीनसिद्धं परमार्थदृष्टौ न हिरण्यगर्भो जगद्वा किंचिदस्ति ब्रह्मैव केवलं नित्यनिर्मलसच्चिदानन्दे करसं पूर्णमवति
ष्ठत इति सर्ववेदांते निष्कृष्टार्थमन्ते वर्णयितुमुपक्रमते चित्वादिनि ब्रह्मत्वं स्वयमेव प्रथमं ब्रह्ममित्यहंकारसमष्ट्यात्मानं वेत्ती

व तत्तादृशवेदनमेवास्पृशरोमेष्विषं हिरण्यगर्भना २ ॥

नचसाधिकेनतावन्मात्रायथेनब्रह्मब्रह्मभवतीतिहिरण्यगर्भादिकिंचिदन्यत्रासीदेवेत्याहपवंस्थितेति२यदिनासीदेवनहि
संविनौकथंभासतेनत्राहसंविताविनि एवमेवशान्तिभासिकमेवसन्तनपरमाद्यसन्त३अतःसर्गकालान्प्रभृतिभृतिरभ्यदिता
अथवासापिनाभ्यादिनैव४अस्तनामजगदनिर्वचनीयोब्रह्मधर्मसुधापिनक्षत्रितिरित्याहजगदिनि५चिन्वात्परप्रधास्वाभाया
न अहमित्यहंकारसमस्यात्मनोविदन्६ब्रह्मेवात्मनः अर्थश्चसत्तांचेतनि७यदिस्वरूपचैतन्यमेवाभिप्रेत्यअर्थश्चचैतनीत्य
चतेतर्हितसदेवास्तीति३यानीप्रचेतनिकिसुचेतश्चिरामः८हृत्तिएतदिनि एतत् अहमादिकदानचेतितवत्तयतःसदेवनि
राहृतंनिरावरणंअनाद्यंतंनित्यं च नदिदानीसर्गादिकालमारभ्यप्रचेतनिकिसुच्यतश्चर्थः९सम्ययौक्तिकदृशासदेववाहमा
एवंस्थितेनचब्रह्मानवजानंजगत्स्थितं स्थितंयथास्थितमजंपरंब्रह्मैवपूर्ववत्२संविनौतुजगदुपंभासतेप्येवमेवतन
मृगत्प्रावमिद्यैवदृश्यमानमपित्रसन्त३अतःप्रभृतिप्रमेयंशान्तिरभ्यदितावत्ता कुतःकेवकिलभृतिर्वत्सैव
तदनामयं४जगद्वसजलावर्तोदितैकनेकिलात्रके कावर्तपयसोर्दितैद्विवाभावात्कचैकता तद्वसचनमाशांतं
चिन्वाचेतनहंविदन् निजंशून्यतमंतस्येवोमेवविनतोतरं६यवनस्पदनमिवद्रुताशनश्चोष्णतां स्वशौन्यमिव
पूर्णः सतामयमिवात्मनः७श्रीरामउवाच एतद्वत्कदाचानामतन्नचेतितवन्मुने निराहृतमनाद्यंतकिमिदा
नीप्रचेतनि८श्रीवसिष्ठउवाच एवमेतत्सदेवैतदहमाद्यपिचेतनि नह्यनादेरजस्यास्यकाप्यपेक्षास्वसंविदा९स
र्गासर्गनभोरूपं ब्रह्म सर्वत्र सर्वदा न कदाचिदिदंनेदंजातंनेदंचकिंचन१०यवनस्पदनंचंद्रशौन्यंशून्यतमंवरं ब्र
ह्माहंत्वमन्यात्मन कदाचिन्नचेतनि११सर्वदेवेदृशीसतानकदाचिदनीदृशी जगद्यस्मादनाद्यंतब्रह्मात्मैवनिगम
दिस्वतंत्रप्रचेतनि तथाचसर्गासर्गोभयरूपं ब्रह्मदृष्टिद्वयप्रामाण्यपर्यवस्यतितथापिदृष्टिद्वयेविययसत्तासत्तकृतंअंतरमस्ती
तिप्रामाण्येनतुल्यमित्याशयेनाभ्यपगम्येवोतरमाहपवमेतदिन्यादिना स्वसंविदास्वरूपसूक्तौ अविधयाअहमादिस्फूर्तौचअ
हयवनेति१२सर्वदेवेतिवियमिदृयाव्यानोक्त्यायेनसर्वजीवसंसारोद्धेदकालाप्रसिद्धेरितिभावः१३इमांमिदृष्टिमपितवावो
धानुवृत्तिपर्यंतमेवशहृदप्रवणादिव्यवहारसिद्धयेतमभ्युपेक्षितेदभ्यपगम्यनपरमाद्यतइत्याहकेवलमितिच अहयेवत्सवोये
जानेपिअबुद्धत्वादबोधमभ्युपेक्ष्यत्रोपपंचमीमउपदेशशहृदप्रवणोवोधितः आसकचिः सन्मिदृष्टितथाहितोसप्रपंचनि

प्रपंचोभयरूपतांअभ्युपगच्छसिनतमदृशोमर्थः १२ ॥

वा. सी.
नि. ३.
५४३

1888

मिष्टदृष्टो हि सर्वात्मकं ब्रह्म तत्र सर्वातीतः कश्चिज्जीवः किंचिच्चेतमेव चेत्तद्वैवतदात्मना चेत्तीति तदात्मना सर्वः सर्वदा सर्वं चेत्तति
निर्विशेषब्रह्मात्मना च कश्चि किंचिदपिन कदाचन चेत्तति १४ तदा च ब्रह्म दृष्ट्वा त्रिभुवनाभासमेव सदेव ब्रह्म भाति स कृद् दृष्ट्वा नेह ना
नास्ति किंचनेति न किंचिद्भातीत्यर्थः १५ तत्र ब्रह्म दृष्ट्वा धिना र्थत्वात् स कृद् दृष्टिरेव सदा आश्रयणी येत्याह न कदाचनेति १६ याव
दुपदेशमह निमिष्टदृष्टि रभ्यनुजाना मयेत्याह उपदेशेनेति अशुभपगच्छसि अशुभपगच्छत न उतर कालत अहंकारतत्संकल्प जग
दात्मनः प्रजापतेर्भेदबुद्धिस्तदभावे बुद्धिश्च तवन भविष्यदेत्यर्थः १८ एतद्ब्रह्म कदा न भेत्त्यादियन्मया दृष्टं एतन्मया तज्ज्ञातु

न कश्चि किंचिदेवेह न कदाचित् चेतति न कश्चिच्च तद्व्याप्ता न कदाचित् चेतति १४ इदं त्रिभुवनाभासमीदृशं भाति
सर्वदा प्राप्तेरामसमं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन १५ न कदाचन जायते न भसः पादपादयः ब्रह्मणश्च जगतीति मत्वा
प्राप्तिं पराव्रज १६ उपदेशोपदेशार्थसंदेहावसरेत्यर्थः यावन्न बुद्धस्तावत्तं भेदमशुभपगच्छसि १७ बोधस्य न विबु
हस्य प्राप्तादिन प्रादुर्धीः न भेदबुद्धिर्ना भेदः किमप्येष प्रजापतेः १८ श्रीराम उवाच बुद्धमेतन्महाब्रह्म न प्रकृतं
न उदाहरवचोमदवबोधार्थं य उदाहृतवानसि १९ किंतस्मिंश्चेति नेहं चेपदेसं पयते परे बुद्धवानसि शुश्रूषुर्नाहं
न मिमपैमिहि २० श्रीवसिष्ठ उवाच अहं चेसत्यथैतस्मिन्बोमसता प्रवर्तते दिक्कृता कालसता च भेदसता भु
देति च २१ यदा किलेदाहमिति तदानात्राहमित्यपि भातीत्युदेति नानावेत्वात्मैव हैतमक्रमं २२ ॥ ॥

हं प्रकृतं समस्य हंकारा यथा संनिरूपयितुं प्रकृतं यन्मदवबोधार्थं वचस्त उदाहरनिरूपयेत्यर्थः १९ तदेव स्मारयन् दृष्ट्वा
किमिति तस्मिन्पदे अहं चेचेति नेसति अग्रे किंसं पयते त्वं सर्वज्ञत्वात् सर्वं बुद्धवानसि अहं च न ह च न शुश्रूषुर्न न मिमपैमि
अतो वदेत्यर्थः २० बोमसता आकाशा यथा सः भेदसता त्रिविधपरिच्छेदा यथा सः २१ अहंकारा यथा सस्य परिच्छेदा यथा सहेतु
तामुपपादयति यदेति यदा अस्मद्देहादौ अहमिति भाति तदा देहस्य तस्यैव अत्र नाहं इत्यप्यवश्यं भाति सदेशकृतपरिच्छेदः
इत्यनयारीत्या नानाविधः कालकृतपरिच्छेदो वस्तु कृतपरिच्छेदश्चेति स्वात्मैव अक्रमं दैते भूत्वा उदेति २२ ॥ ॥ ॥ ॥

५४३

नतः परसराव्यावर्तकजातिगणक्रियादिप्रवृत्तिनिमित्तभेदकल्पनाप्रयत्नो नामभेदाध्यासो भविष्यतीत्याह योमात्मिका ना
मिति एतासां उक्तानां पदार्थभेदसतानां अभिधानधीर्वाचकशब्दाध्यासः २३ तत्राहंकारवच्छेदेन जीवसाक्षिभेदेष्टावराणां भा
वात्साभाविकचिदभिधायो न तत्राध्यस्तजगदाकारेण ब्रह्मैव ब्रह्मैव भास्यतीत्याह एतस्मिन् चित्त्वादिहाम्यो २४ २५ तदेव स ए
माह ब्रह्मैवेति यो मजीवजगद्भावपूर्णं ब्रह्मैव जीवकलनामिव भावयित्वा अध्वस्य निरावरणो जीवसाक्षात्कारो एव विसारि
विरुततरं दृश्यं पश्यति स्वरूपमपि ब्रह्म अन्यदिव पश्यति आत्मा विज्ञानं तत्र ज्ञानोदयं मयी दीकृतं मेव चः २६ इति श्री वा -

योमात्मिकानामेतासां सतानां अभिधानधीः भविष्यत्कृतं कालं तदा वा काशमेव तत् २३ एतस्मिन् चित्त्वादिहाम्यो =
कालकलनात्मनि ब्रह्मभावे निराकारे यो मनः स्यात्वेति २४ इदमाभातिभारुपं वेदने दृश्यं नाम यत् भूत्वा ब्र
ह्मैव निर्वोधमब्रह्मैव विराजते २५ ब्रह्मैव शान्तमजमेकमनादिमध्यं योमेव जीवकलनामिव भावयित्वा योमे
व पश्यति निरावरणो विसारि दृश्यं स्वरूपमपि चान्यदिवान्मच्चिन्ता २६ महाराजायणेति एते परमार्थानि
रूपेण नाम ह्यदृशोत्तरशततमः सर्गः २१२ श्रीवसिष्ठ उवाच यथा यन्मृष्टवानघत्वेन मारि निहृदं शिष्यो
वसता पूर्वमहृष्टो गुरुस्त्वया १ पुरकलेहिकसिंघितं तन्मात्मादिकान्मिका आसीदियं चित्वातिभागुरुशि

ह
ह
ह
ह
ह

शेनि एते उत हादृशोत्तरद्विशततमः सर्गः २१२ वार्ष्णेते पूर्वसंवाद उह राम वसिष्ठयोः गुरुशिष्याभ्यामपि कथा सर्वं ब्रह्मेति नि
श्चितः विस्तरेण पदेषां करतलामलकवत्साक्षात्कारितमप्यात्मतत्त्वं रामस्य जन्मान्तरीयसोपदिष्टार्थं यवते पुनरुपदिष्ट उ
तिस्मारणेन स्पृता निखननन्यायेन दृढीचकीर्णभगवान्वसिष्ठः सर्वजगदुपकाराय सर्वशास्त्रार्थसंग्रहं रूपं गुरुशिष्याभ्यामपि
कांशास्त्रांते परममंगलरूपमुपदेष्टुमारभते यथेत्यादिना हे राम त्वं शुभमां प्रतियजगत्तन्मात्मतत्त्वं यथा दृष्टवान् स्यात् पूर्व
अन्यस्मिन् रामजन्मन्यपि ब्रह्म गुरुः शिष्योऽवसता तया दृष्टः १ संक्षिप्तोक्तं विस्तरेण हपुरेति तज्जगतत्त्वं रामः आत्मा शु
हंवसिष्ठः आदिपदात्तवनिर्वेदो मदभिगमने प्रपन्नमेवमादिकाश्चेति चित्वातिभाकसिंघितं हने गुरुशिष्यात्मना उदानोमिव सु
सीदित्यर्थः २ ॥

यद्वस्तुनोस्तेवन्न किंचन शुभावात्मसु सत्तनतद्भावः सद्भावः कथं नाम विनश्यत्सत्त्वमाययते १२ आपातदर्शनमात्रेण जगतः
सत्तानावधारयितुं शक्यवद्भवानां तदा दृष्टानां सत्ता दर्शनादिन्याह केति स्थिरः शुद्धप्रतिष्ठः १३ १४ बाध्यत्वसाधने जागृत्स्व
मयोः परस्परं दृष्टान्ताभावः प्रसिद्धस्याहंशस्य जीनि १५ बाधितं च क्व गच्छति क्व निष्ठेती नियो गिभिरप्यदर्शनादसत्त्वमेव
तस्य शरणमित्याशयेनाह यथेति १६ यदि नास्तेव दृष्टं तर्हि दृष्टं वेदेना केचिन्नालं परमार्थतः किं वस्तु भाति तदेव बो

यत्तवस्तु त एवास्ति न कदाचन किंचन तदभावात्सत्तद्भावमकथं नाम विनश्यति १२ कस्यितं स गच्छतां बुक्
स्थितोऽदीडविभुमः कस्यिराकेशाद्व्योम्नि क्व भान्यन्न भवस्थिरः १३ सर्वदृष्टमिदं पुत्रभाति मात्रमस
न्मर्थ स्वमेपुरमिवाभाति कथमेतन्न शास्यति १४ शास्यतीदमशेषेण तया सर्वत्र सर्वदा यथा जाग्रदि
यौ स्वमः स्वमेवाजागरो यथा १५ यथा स्वमपुरं शांतं न जाने क्वा शुगच्छति शांतं तया जगद्दृष्टं न जाने क्वा
शुगच्छति १६ शिष्य उवाच किमिदं भाति भगवन्न विभाति च किं पुनः कस्येदं वस्तुनो रूपं चिद्योमो वि
तताकृतेः १७ गुरु उवाच चिद्यकाशमिदं पुत्रसंस्कृतं कचकचायते यन्नामतजगद्भाति जगदस्य च वि
यते १८ अस्मैतद्वस्तुनो रूपं चिद्योमो वितताकृतेः रूपमन्यज देवाच्छं यदि मयवभासते १९ कचनाक
चनं सर्गक्षयात्मास्य निजं वपुः व्योमात्संश्रु कृष्णं स्या यथा वयविनो वपुः २० यथा यं तसितो दोतरे

पोतरं पुनस्तथानविभाति च किं मर्थमित्यर्थः १७ कचकचायते शक्तिरिव स्वका कचिक्वेन रजतमिव स्फुरति १८ अस्मैतदि
ति द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे स्तं चैवास्तं चेत्यादि श्रुतेरिति भावः १९ यथा अवयतिनो वपुः स्वरूपमवयवभेदमित्रमिव तद
चेत्यर्थः २० यथा अयं प्रसिद्धस्तं सितोदस्य स्वच्छोदकस्य हृदसांतः प्रविष्टो विबं प्रति विबं भेदक्षयादेक एव आदिनः हृद
प्रवेशात्पूर्वमपि विबं प्रति विबं भावादिभेदकचनैरप्येक एवाक्षयोदयेस्तथा ब्रह्मापि सर्गसर्गक्षये चाक्षयोदये मेकमेवेत्यर्थः २१

वा. ही.
नि. ३.
५४५

1892

चिनिः चित्सभावमव्ययं अविकारि २२ यथा स्वमेव सिद्धं जगज्जाग्रदुषु ह्योः शांतमेव शांभ्यति २३ बाधितं अतएव त्वात्वं स्या
त्यंतत्वा मंजगदन्यत्र देशान्तरे न चैव विद्यते इति बोधः दृष्टान विमहे परेषां पुरुषां तेषां विज्जीवा काशे स्यास्यतीति न अशकं
शंकानर्हं कुतः अस्मिन् चिदो म्येवास्मादात्मना मयस्य संभवादबाधितं दृष्टाया मयि परचिदो म्नि प्रसक्तभावादित्यर्थः २४ यद्य
सदन भवसिद्धसर्गः प्रबोधबाधितः परसंविदा काशं विशेषतः परस्य प्रबोधेन शुद्धचिदाकाशकचनेनास्तीत्येव कल्पं स्यात्तत्र
चकल्पकं प्रमाणं नास्तीत्याह यथेति २५ एवमुक्तरीत्या अस्मत्संविदिदमयः परसंविदिनभातिचेत्स्वमदृश्यः जाग्रदुषु

यथा स्वमेव सुषुप्ते च निद्रैकैवास्मादाविशंसर्गोऽस्मिन् प्रलये चैव द्रष्टव्यं कंचिन्निदमयं २२ तदन्यत्रास्ति त्वेत्वात्वं
तथेत्यंगनविमहे अशकं परत्वेनेतदस्मिन् चिदो म्नि संभवान् २४ यथेहास्मिन् चिदाकाशकचने सर्गसंज्ञा
ये न चान्यत्संविदाकाशं नैवमित्यत्र का प्रमा २५ शिष्य उवाच एवं चेत्तद्यथा स्वमेव दृश्यः सदृश्य
थीः विद्यते तद्दम्यत्र मयेति जगदादिधीः २६ गुरु उवाच एवमेतन्महाप्राज्ञस्वरूपं न तज्जागृत
चिनिभाति स्वरूपं तद्देवनभाति च २७ नभाति न च तत्किंचिन्न च तत्किंचिदेव सत् न चिदाकाश
कचने केन तत्र सदसदृशो २८ विद्यते तद्वि सर्वत्र सर्वसर्वेण सर्वदा न विद्यते च तत्किंचित्सर्वसर्वत्र सर्वदा

यथा सदृश्यधीर्विद्यते तद्दम्यत्र प्रलयकालेऽपि अम्यत्र पुरुषान्तरे जगदादिधीरस्तीति मये संभावये २६ अभ्युपगमेन ग
रुतरमाह एवमेतदिनि अतएव प्रलयेऽप्येव जगत्सद्भावदर्शनं धातुः प्राग्वर्णिताभावः यदि जगच्चितः स्वरूपस्यातदा
सर्वसाधारणं स्यात्तत्र न किंचित्चिन्मध्यस्ते - नित इष्टाणां अयेषां तद्देवनभाति चेति तत्तदन भवानसारेण व्यवस्थितं त
त्स्वरूपमित्यर्थः २७ साधारणं नभातीत्यतएव तत्र किंचित् न च न किंचिदेव सत् किंचित् न तज्जीवचिदाकाशकचनमा
त्रं तत्र सदसदृशो के २८ यदित्नु चिदाकाशरूपेण विद्यते इत्येते तदा तज्जागृत सर्वेण प्रकारेण सर्वत्र सर्वदा विद्यते स्वरूपेण

ननु किंचिन्न चिदाकाशविद्यते इत्यर्थः २२ ॥

५४५